

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАН УКРАЇНИ»**

**ЧИННИКИ І ТРЕНДИ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ
В УКРАЇНІ**

Колективна монографія

**За редакцією
чл.-кор. НАН України
М.І. Скрипниченко**

Київ–2018

УДК 330.354(477)

Ч63

Авторський колектив

Скрипниченко М.І. (вступ, р. 12); Кораблін С.О. (р. 1); Жаліло Я.А. (р. 2); Крючкова І.В. (р. 3); Запатріна І.В. (р. 5); Шумська С.С. (р. 10); Лебеда Т.Б. (р. 6); Кузнєцова Л.І. (рр. 4, 7); Швець С.М. (р. 9); Яценко Г.Ю. (р. 11); Білоцерківець О.Г. (р. 8)

Рецензенти:

д.е.н., проф. А.В. Скрипник (Національний університет біоресурсів і природокористування України);
д.е.н., проф. І.О. Луніна (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ).

*Затверджено до друку Постановою Вченої ради
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
від 20 грудня 2017 р. № 125*

Ч63

Чинники і тренди економічного зростання в Україні : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук М.І.Скрипниченко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2018. – 386 с. : табл., рис. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/mg/302.pdf>

ISBN 978-966-02-8719-8 (електронне видання)

У монографії системно розкрито та формалізовано специфіку взаємодії основних фундаментальних чинників прискорення зростання в економіці України у розрізі основних макросекторів економіки (реального, бюджетного, грошово-кредитного, зовнішньоекономічного) за сучасних волатильних умов розвитку світової і вітчизняної економіки, на базі яких з використанням розроблених комплексних інтегрованих моделей економічного розвитку, орієнтованих на практичну реалізацію в умовах нестабільної економічної кон'юнктури, та модельного інструментарію оперативного тестування ситуативних змін макросередовища здійснено оцінку трендів економічного зростання і виконано сценарне прогнозування основних макроекономічних показників України на період до 2020 (2035) рр.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів економічних ВНЗ, фахівців у сфері економічного планування та прогнозування.

ISBN 978-966-02-8719-8 (електронне видання)

УДК 330.354(477)

© Національна академія наук України, 2018
© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2018

ЗМІСТ	
ВСТУП	
Розділ 1. Сировинні чинники та тренди української економіки	18
1.1. Вашингтонський консенсус: трансформація неоліберальних підходів та принципів	19
1.2. Тренди української економіки: крізь призму сировинної спеціалізації	39
1.3. Тренди української економіки: логіка нестабільності	55
Розділ 2. Державна політика як чинник забезпечення динамічного економічного розвитку України	61
2.1. Ефективність економічної політики держави в умовах глобальних трансформацій	61
2.2. Передумови прискорення економічного зростання в Україні та феномен посилення значущості впливу інституційних чинників	73
2.3. Інституційні засади державної політики динамізації економічного розвитку України	79
Розділ 3. Гармонізація розподілу валового наявного доходу, як чинник прискорення економічного зростання	102
3.1 Макроструктурні чинники економічних криз в Україні	105
3.2. Європейський досвід протидії макроекономічним дисбалансам	127
Розділ 4. Компоненти сукупної пропозиції та тренди економічного зростання	151
4.1. Головні тренди розвитку світової економіки та особливості їх впливу на динаміку сукупної пропозиції	151
4.2. Розвиток сукупної пропозиції в Україні та загальносвітові тренди	154
4.3. Основи державної політики розвитку сукупної пропозиції	167
Розділ 5. Чинники і тренди розвитку у сфері житлово-комунального господарства в контексті формування стратегії модернізації економіки України	173
5.1. Чинники розвитку житлово-комунальної сфери на сучасному етапі	173
5.2. Захист споживачів комунальних послуг у процесі реформування ЖКГ	184
5.3. Сучасні тренди у реформуванні ЖКГ	191
Розділ 6. Розвиток сфери послуг і тренди економічного зростання в Україні	195
6.1. Охорона здоров'я і освіта як важливі чинники економічного зростання в Україні	195
6.2. Моделювання впливу житлово-комунальних тарифів на динаміку макропоказників в Україні	218
Розділ 7. Формування сукупного попиту і тренди економічного зростання	228
7.1. Головні тренди розвитку світової економіки та особливості їх впливу на динаміку сукупного попиту	228
7.2. Розвиток сукупного попиту в Україні та загальносвітові тренди	234
7.3. Заходи державної політики розвитку сукупного попиту	244
Розділ 8. Зовнішньоторговельні чинники забезпечення економічного зростання в Україні	251
8.1. «Великий торговельний колапс» глобальної торгівлі	251
8.2. Оцінка окремих зовнішньоторговельних чинників економічного зростання в Україні	254
8.3. Динаміка цінової конкурентоспроможності вітчизняного експорту	265
9. Моделювання і прогнозування ВВП України за кварталними даними	273
9.1. Методичний підхід до розробки комплексної моделі короткострокового прогнозування ВВП України	274

9.2. Прогнозування ВВП України за квартальними даними	286
Розділ 10. Фінансові чинники економічного зростання в Україні	296
10.1. Україна: довгостроковий тренд та можливі перспективи у глобальному світі	296
10.2. Монетарна підтримка економічної динаміки в Україні	302
10.3. Модельні оцінки впливу монетарних факторів на економічне зростання в Україні	310
10.4. Конкурентоспроможність фінансового сектора	321
Розділ 11. Моделювання макродисбалансів та їх вплив на економічне зростання в Україні	326
11.1. Комплекс моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України	326
11.2. Вплив на економічне зростання в Україні динаміки внутрішніх макродисбалансів та інструментів бюджетно-податкової і грошово-кредитної політики	344
Розділ 12. Ідентифікація факторів і довгострокові тренди економічного зростання в Україні	361
12.1. Фактори і тренди зростання економіки України в умовах глобалізації	361
12.2. Цільовий макроекономічний сценарій прискореного економічного зростання в Україні	369
12.3. Макроекономічний прогноз структурних зрушень в економіці України на період до 2035 р.	378

ПЕРЕДМОВА

Відповідно до проекту Середньострокового плану пріоритетних дій уряду на період до 2020 року, створення базових передумов економічного зростання України залишатиметься однією з основних цілей органів державної влади протягом найближчих років. У цих умовах перед науковими агентствами та дослідними інститутами досить гостро постає питання щодо: виявлення фундаментальних чинників та складових забезпечення економічного зростання після рецесії, яка має місце у країні упродовж останніх років, а також нівелювання основних макроекономічних дисбалансів та стабілізації подальшого економічного розвитку. До того ж методи, моделі та технологія макроекономічного прогнозування потребують розвитку в напрямі модифікації кількісного аналізу стосовно застосування його підходів в умовах ситуативних реалій сьогодення, а саме: волатильності, невпевненості, складності та невизначеності загальних умов і ситуацій розвитку. Саме в контексті необхідності розроблення сучасного модельного інструментарію оперативного тестування ситуативних змін макросередовища щодо трендів і вибору курсу ефективної економічної політики стосовно забезпечення економічного зростання та нейтралізації негативного впливу значних макродисбалансів в умовах економіки України і підтверджується актуальність обраної авторами теми.

За результатами виконаного наукового дослідження у колективній монографії системно розкрито та формалізовано специфіку взаємодії основних фундаментальних чинників прискорення зростання в економіці України у розрізі основних макросекторів економіки (реального, бюджетного, грошово-кредитного, зовнішньоекономічного) за сучасних волатильних умов розвитку світової та вітчизняної економіки, на базі яких з використанням розроблених комплексних інтегрованих моделей економічного розвитку, орієнтованих на практичну реалізацію в умовах нестабільної економічної кон'юнктури, та модельного інструментарію оперативного тестування ситуативних змін

макросередовища здійснено оцінку трендів економічного зростання і виконано сценарне прогнозування основних макроекономічних показників України на період до 2020 (2035) рр.

За розділами колективної монографії «Чинники і тренди економічного зростання в Україні» розкрито такі положення.

У розділі *«Сировинні чинники та тренди української економіки»* показано, що упродовж останніх 20 років Україна пережила три системні кризи (1998–1999, 2008–2009, 2014–2016 рр.), які супроводжувалися різкими падіннями національного ВВП; п'ятнадцятикратним знеціненням гривні відносно долара США; тринадцятиразовим підвищенням цін споживчих товарів; відтворенням стійких фінансових дисбалансів, що циклічно загострювали потребу в зовнішньому кредитуванні; звуженням внутрішнього ринку праці та впливом частини робочої сили за межі країни у пошуках більш привабливих та перспективних умов застосування своїх знань, досвіду та професійних навичок.

При цьому економічне відновлення, що спостерігається в Україні у міжкризові періоди, виявляється недостатньо потужним, щоб позбавити її зазначених вад та забезпечити їй випереджаючу економічну динаміку. Це призвело до поступового формування моделі відстаючого зростання, внаслідок якої національне виробництво втрачає колишні ринкові переваги, а темпи його розширення поступаються більш активним та вдалим зовнішнім конкурентам. Зазначено необхідність врахування глобальних ризиків та трендів розвитку країн, що розвиваються, для оцінки перспектив довгострокового розвитку України, які на етапі відновлення вітчизняної економіки значною мірою залежатимуть від здатності: прискорити темпи продуктивності праці, зміцнити національну систему розробки та впровадження інновацій. У розділі доведено ключову залежність національної економіки від коливань зовнішньої кон'юнктури на сировину, яка в ній виробляється та експортується; обґрунтовано, що всі економічні, фінансові, валютні та банківські кризи, яких зазнала Україна упродовж останніх 20 років, відбувалися на тлі падіння

світових цін на сировину, яку вона постачає на міжнародні ринки; отримано кількісні оцінки впливу динаміки світових цін на сировину на інфляцію та ВВП України.

У розділі *«Державна політика як чинник забезпечення динамічного економічного розвитку України»* зазначено, що забезпечення цілеспрямованого та дієвого впливу економічної політики держави на процес економічного зростання в Україні є вкрай важливим для формування (або коригування) відповідних трендів цього зростання з огляду на стратегічні орієнтири розвитку. Між тим специфічність сучасного історичного етапу для України полягає у наростанні невирішених трансформаційних суперечностей, що набуло вияву системної інституційної кризи. Ця криза різко знижує ефективність державної політики та фактично блокує стратегічно орієнтовані структурні зрушення. Досягнення стійких трендів економічного зростання на модернізаційних засадах потребує послідовної реалізації системних ринкових реформ, отже – відновлення дієвості економічної політики держави. Це обумовлює актуальність виявлення об'єктивних передумов резистентності суспільно-економічної системи до реформ та розроблення на цій основі ідеології, методології та технології подолання цих передумов. У розділі досліджено основні характеристики сучасного середовища реалізації економічної політики держави з урахуванням глобальних трендів, визначено передумови відновлення її ефективності з урахуванням трансформаційної генези нестабільності інституційної системи. Обґрунтовано інституційні передумови відновлення економічного зростання та доведено необхідність пріоритетного застосування інституційних чинників прискорення економічного зростання. Виявлено комплекс суттєвих для України інституційних чинників економічного зростання, до яких належать довіра, очікування, інформаційна симетрія, корпоративна самоорганізація. Сформульовано рекомендації щодо основних напрямів політики динамізації економічного розвитку України у сферах інституційного забезпечення бюджетної та грошово-кредитної політики,

реалізації потенціалу відкритості економіки, мобілізації місцевого потенціалу розвитку.

У розділі *«Гармонізація розподілу валового наявного доходу як чинник прискорення економічного зростання»* визначено фактори формування макроекономічних дисбалансів та причини генерації кризових явищ в Україні, проведено порівняння макроекономічних структур в Україні та в країнах ОЕСР, Росії та Китаю. Відповідно проведено тестування моделей відтворення ВВП на базі статистичних порівнянь макроструктурних пропорцій економік України, 14 країн ОЕСР, Китаю та РФ, за результатами якого зроблено висновок щодо доцільності наближення макроструктури економіки України до європейської моделі як такої, що забезпечує: макроструктурну збалансованість, високий рівень соціальної підтримки та екології, а також стабільний динамічний розвиток.

У процесі дослідження виявлено, що відсутність в Україні вбудованого в систему управління механізму протидії появі макроекономічних дисбалансів призводить до певного волюнтаризму в прийнятті політичних рішень з ефектом шоківих структурних зсувів. Показано, як у країні спочатку політично вмотивована та економічно необґрунтована політика підвищення соціальних стандартів дала спочатку поштовх до зростання рівнів валового національного доходу сектора домашніх господарств та надмірного підвищення рівня споживання у ВВП на противагу падіння рівня валового нагромадження основного капіталу, а потім непопулярна для населення шоків тарифна політика уряду на тлі замороження соціальних стандартів призвела до шоківого падіння доходів сектора домашніх господарств. У результаті населення припинило заощаджувати доходи і стало витрачати раніше накопичені заощадження із негативним впливом на споживчий ринок і ринок житла. Зазначені факти генерування макроекономічної дестабілізації самим урядом свідчать про необхідність виходу державного управління розвитком національної економіки на новий рівень підтримки макроекономічної стабільності в Україні. А це потребує законодавчого врегулювання створення

механізму попередження кризових явищ шляхом реалізації системних заходів завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів та запровадження процедури їх виправлення.

У розділі досліджено причини генерації кризових явищ в Україні, які стосуються насамперед створення політичних передумов для появи макроекономічних дисбалансів. В Україні відсутній управлінський механізму протидії появі макроекономічних дисбалансів, що призводить до перманентних шоків структурних зсувів. Так, у 2008 р. політично вмотивоване та економічно необґрунтоване підвищення соціальних стандартів дало поштовх падінню до посилення розбалансованості доходів та витрат в секторі ЗДУ, а втеча капіталу в 2009 р. – до небезпечного падіння рівня валового заощадження в секторі нефінансових корпорацій.

У 2014–2016 рр. непопулярна для населення шоків тарифна політика уряду на тлі замороження соціальних стандартів призвела до зворотних структурних зрушень. Так, сектор нефінансових корпорацій за рахунок підвищення тарифів стрімко наростив свою частку ВНД (з 1,2% у 2013 р. до 16,3% у 2016 р.), у той час як сектор домашніх господарств знизив свою частку (з 80,4% у 2013 р. до 62,7% у 2016 р.). Відповідно реальний валовий наявний дохід домашніх господарств скоротився майже на третину. Населення припинило заощаджувати доходи і стало витрачати раніше накопичені заощадження із негативним впливом на споживчий ринок і ринок житла. Зазначені факти генерування макроекономічної дестабілізації самим урядом говорять про необхідність виходу державного управління розвитком національної економіки на новий рівень підтримки макроекономічної стабільності в Україні. А це на нашу думку потребує законодавчого створення механізму попередження кризових явищ шляхом реалізації системних заходів завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів та запровадження процедури їх виправлення.

Досліджено також досвід ЄС в частині виявлення макроекономічних дисбалансів та запровадження механізмів попередження криз зроблено

висновок, що він є корисним для України, але не може бути механічно перенесеним в практику українського урядування. Запропоновано запровадити в Україні механізм попередження кризових явищ шляхом реалізації системних заходів завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів на базі квартальних спостережень та запровадження процедури їх виправлення. Це потребує запровадження щоквартального моніторингу макроекономічних дисбалансів (МЕД) із науково обґрунтованим переліком основних індикаторів та їх порогових значень, а також допоміжних індикаторів, необхідних для пояснення причини виникнення МЕД.

У розділі *«Компоненти сукупної пропозиції та тренди економічного зростання»* визначено тренди складових сукупної пропозиції (зокрема зміни у динаміці обсягів та структурі виробництва основних економічних видів діяльності та видів діяльності промисловості), розроблено оцінки ефективності факторів виробництва та визначено ієрархію факторів сукупної пропозиції за впливом на її розвиток. Економіка України перебуває у глибокій кризі, яка виражається, зокрема, у різкому скороченні виробництва по всіх видах економічної діяльності. Відновлення виробництва та економічного зростання в Україні можливе лише за умови кардинальної модернізації виробництва, спрямованого на забезпечення того рівня адаптивності, енергоємності та ресурсоемності пропозиції українських товаровиробників, яка б відповідала трендам сучасного етапу розвитку світового господарства. У розділі визначено цільові орієнтири підвищення ефективності сукупної пропозиції в Україні та галузей-драйверів, здатних стати точками зростання та модернізації виробництва з урахуванням сучасних трендів розвитку світової економіки, а також удосконалення методології визначення потенціалу розвитку сукупної пропозиції. Розроблено відповідні рекомендації щодо підвищення ефективності сукупної пропозиції у контексті забезпечення виходу економіки України на траєкторію стабільних темпів економічного зростання.

У розділі *«Чинники і тренди розвитку у сфері житлово-комунального господарства в контексті формування стратегії модернізації економіки*

України» показано, що наразі житлово-комунальне господарство (ЖКГ) України, попри досить тривале й широке обговорення ситуації на всіх рівнях та здійснення низки заходів у контексті реформування галузі, залишається однією з найбільш неефективних сфер національної економіки. Проблеми у цій сфері нині стосуються практично кожного пересічного жителя країни. Серед основних питань, що потребують уваги в контексті подальшого реформування галузі: постійне зростання тарифів на житлові та комунальні послуги без належної прозорості щодо їх встановлення; вкрай низька якість житлово-комунальних послуг та відсутність дієвої системи контролю у цій сфері; проблеми з організацією обліку комунальних послуг та застосуванням нормативів їх споживання для мешканців багатоквартирних будівель; неефективна система субсидювання вразливих верств населення на споживання ними житлово-комунальних послуг; низькі енергоефективні характеристики житлових будівель тощо. Крім того, значної уваги в контексті реформування ЖКГ вимагають питання попередження забруднення довкілля та зростання небезпеки настання аварійних ситуацій, у тому числі з тяжкими наслідками. Відсутність належної уваги до цих проблем серйозно позначається на добробуті та рівні захворюваності населення. З іншого боку, в умовах зростання тарифів на комунальні послуги дедалі актуалізується завдання зниження собівартості виробництва житлово-комунальних послуг, що потребує залучення інвестицій у розвиток відповідної інфраструктури (системи теплопостачання, водопостачання та водовідведення, поводження з побутовими відходами). В умовах обмеженості бюджетних коштів та коштів комунальних підприємств, що отримуються за рахунок тарифів, актуальним завданням стає розроблення інституційних механізмів щодо залучення для модернізації інфраструктури життєзабезпечення приватного бізнесу на засадах державно-приватного партнерства. За результатами досліджень розроблено рекомендації щодо розвитку інституційного та правового середовища у сфері житлово-комунального господарства України.

У розділі «Розвиток сфери послуг і тренди економічного зростання в Україні» зазначено, що сучасні теорії економічного зростання особливого значення надають людському капіталу як ключовому чиннику розвитку економіки і суспільства. Проблемам людини та її розвитку присвячуються ґрунтовні дослідження, що проводяться на постійній основі такими міжнародними організаціями, як ООН (щорічні звіти про розвиток людини), МОП (трудові аспекти людського життя), Європейська соціальна хартія (умови праці та життя людей). Ключовий пріоритет урядами країн світу надається сьогодні забезпеченню належного рівня здоров'я людини та її доступу до знань. Особливої актуальності набувають також питання забезпечення належного побуту для комфортного життя. У розділі запропоновані результати досліджень макроекономічної ефективності розвитку сфери освіти, охорони здоров'я та житлово-комунального господарства з точки зору забезпечення трендів економічного зростання та підвищення якості життя населення. Розроблено моделі оцінки впливу цін/тарифів на житлово-комунальні послуги, електроенергію та природний газ на індекси споживчих цін і цін виробників промислової продукції та кінцеві споживчі витрати домашніх господарств. Здійснено інструментальний аналіз впливу тіньового сектора на темпи зростання економіки України, що підкреслює необхідність активізації політики детінізації з метою залучення у офіційний оборот тіньових потоків капіталів, що надасть прискорення для розвитку країни у середньо- та довгостроковому періодах. Розроблено формалізовану залежність між рівнем розвитку країни і рівнем суспільних витрат на охорону здоров'я її громадян (в результаті порівняльного аналізу країн світу щодо розвитку та результативності сфери охорони здоров'я); сформульовано основні напрями, задачі та цільові установки реформування сфери охорони здоров'я в Україні; кількісний аналіз суттєвого позитивного впливу рівня освіченості населення, а саме частки освічених (з вищою, професійно-технічною і повною загальною середньою освітою у загальній чисельності економічно активного населення) на динаміку реального ВВП в Україні.

У розділі *«Формування сукупного попиту і тренди економічного зростання»* визначено прогностні тренди складових сукупного попиту української економіки; обґрунтовано ієрархію чинників за вагомістю їх впливу на динаміку внутрішнього попиту (приватного, інвестиційного та державного управління). Сучасний стан української економіки свідчить про гостру потребу розроблення стратегії її виведення на траєкторію зростання з урахуванням можливостей адаптації до існуючих гострих внутрішніх та зовнішніх викликів. У цьому контексті значна увага повинна бути приділена формуванню ефективного механізму реалізації сукупного попиту, який є найактивнішою макроекономічною складовою, що впливає на рівень національного виробництва і зумовлює траєкторію загальноекономічної динаміки. У роботі визначено основні фактори відновлення та прискорення економічного зростання на основі формування ефективного сукупного попиту та визначення цільових орієнтирів економічного зростання в Україні з урахуванням сучасних трендів розвитку світової економіки, а також удосконалення механізму реалізації сукупного попиту. Розроблено пропозиції щодо підвищення ефективності сукупного попиту для забезпечення виходу економіки України на траєкторію стабільних темпів економічного зростання.

У розділі *«Зовнішньоторговельні чинники забезпечення економічного зростання в Україні»* показано, що функціонування економіки відкритого типу вимагає від України такої трансформації виробничої та торгової структур, яка забезпечить високу конкурентоспроможність виробництва, формування конкурентних переваг вітчизняного виробника. Взаємозв'язок економічної відкритості, лібералізації торгівлі та економічного зростання не є очевидним. Він не лише суттєво залежить від інституційних чинників, а й значно відрізняється в окремих країнах. Безперечно й те, що зміни в світовій економіці вимагають нових підходів до вирішення проблем конкурентоспроможності та технологічної модернізації виробництва. Сучасний стан української економіки, який характеризується значною відкритістю, свідчить про нагальну потребу розроблення стратегії економічного розвитку з урахуванням адаптації до

існуючих зовнішніх викликів. Між тим суттєвий виклик для України полягає в збереженні невирішених суперечностей між структурою експорту та трендами розвитку світового господарства, що не дає змоги забезпечити достатній рівень макроекономічної стабільності та передбачуваності ризиків. У розділі визначено тренди складових зовнішнього попиту на продукцію українського виробника, зокрема зміни у динаміці обсягів та структурі (географічній та за товарними групами) світового імпорту та експорту; здійснено розрахунки РЕОК гривні щодо оцінки впливу цінової конкурентоспроможності вітчизняного виробника на динаміку та структуру торгівлі товарами.

У розділі *«Моделювання і прогнозування ВВП України за квартальними даними»* зазначено, що згортання обсягів виробництва у кризові періоди 2008-2009 рр. і 2014-2015 рр. потребувало акумулювання державою додаткового фінансового ресурсу для протидії негативним тенденціям, що призвело до стрімкого зростання суверенних боргових зобов'язань. Борговий чинник став вагомим фактором розвитку економіки України, врахування якого стало обов'язковим навіть у межах короткострокового прогнозного горизонту. Інвестиційні ресурси економіки, що суттєво потерпала упродовж зазначених кризових потрясінь, не були відновлені у повному обсязі у період стабілізації між означеними кризами. Крім того, події з початку воєнного конфлікту на сході країни стали негативним фактором посилення макроекономічної нестабільності. У розділі наведені регресійні моделі для визначення темпів зміни реального ВВП (сезонно згладженого, квартал до кварталу) в Україні, які охоплюють інтегральні композитні (співпадаючий і випереджувальний) індикатори в розрізі попиту та пропозиції. Розраховано короткострокові прогнози, які побудовані за статистичними даними квартальних часових рядів економічної динаміки з використанням розробленого сучасного економіко-математичного інструментарію.

У розділі *«Фінансові чинники економічного зростання в Україні»* на основі модельних розрахунків (декомпозиції темпів зростання реального ВВП) оцінено довгострокові тренди та циклічні коливання у розвитку світової,

європейської та української економік упродовж 1993–2016 рр., що дало змогу виділити наявність взаємозалежності циклічних коливань країн колишнього СНД, ЄС та України. На тлі виокремлення ключових трендів глобальних фінансів аналіз конкурентоспроможності національного фінансового сектора підкреслює необхідність заходів з посилення стійкості банківської системи, зниження обсягів втечі капіталів, деофшоризації економіки. Розроблені економетричні моделі взаємозв'язку грошової пропозиції та реальної економічної динаміки дають можливість отримати оцінки монетарних умов відновлення стабільних темпів економічного зростання в умовах запровадженого інфляційного таргетування та значної залежності національної економіки від світових цін на сировину. У розділі показано отримані кількісні оцінки впливу змін грошової бази на динаміку реального ВВП та безробіття в Україні в коротко- та середньостроковому періодах, що підтверджує тезу про «не-нейтральність» грошей і підкреслює важливість ролі монетарної політики на етапі відновлення економіки, а також модельні оцінки впливу змін грошової пропозиції та податкового навантаження на динаміку потенційного ВВП в Україні, що підкреслює ефективність інструментарію монетарної та фіскальної політик у процесі відновлення позитивних трендів довгострокового розвитку.

У розділі *«Моделювання макродисбалансів та їх вплив на економічне зростання в Україні»* показано, що прийнятий у 2016 р. перспективний план пріоритетних дій українського уряду на найближчі роки свідчить про спрямованість нинішньої макроекономічної політики на забезпечення зростання економіки України. Повноважними державними органами виокремлено декілька передумов досягнення зазначеної мети, зокрема: забезпечення національної безпеки, макроекономічної стабільності, створення сприятливого бізнес-клімату, утвердження верховенства права та протидія корупції тощо. Важливість зазначених передумов в сучасних умовах не викликає сумніву, проте сталий успіх їх реалізації не може бути досягнутий без вирішення проблеми

небезпечних макроекономічних дисбалансів¹, існування яких в основних секторах економіки України представляє серйозні ризики для довгострокового економічного зростання. Запропоновані у роботі методологічні підходи та економіко-математичні моделі створюють основу для визначення рівня збалансованості між ключовими макропоказниками основних умовних макросекторів економіки України (реального, бюджетного, грошового, зовнішнього) для своєчасного виявлення небезпечних дисбалансів та запобігання їх руйнівного впливу на довгострокове економічне зростання. Кількісна оцінка впливу на економічне зростання в Україні динаміки внутрішніх дисбалансів та результати перевірки чутливості і тестування можливостей розроблених економіко-математичних моделей за трьома блоками сценаріїв у прогностному періоді 2017–2019 рр. дали можливість визначити фактори прискорення економічної динаміки України в найближчій перспективі. У розділі здійснено сценарне прогнозування макроекономічних показників економіки України на 2018–2020 рр. з виокремленням особливостей впливу на економічну динаміку у середньостроковій перспективі: змін у політиці формування сукупного попиту та сукупної пропозиції, балансу бюджету, платіжного балансу, пропозиції грошової маси; динаміки індексів споживчих цін, цін виробників та енергоресурсів, обмінного курсу, середньозважених відсоткових ставок за кредитами і депозитами у національній валюті тощо, результати якого показали помірні темпи зростання економіки України у 2018–2019 рр. (на рівні до 2–3%).

Результати проведених розрахунків можуть бути використані урядовцями для формування системи заходів економічної політики держави та розроблення системи запобіжних заходів щодо стабілізації економічного зростання України.

У розділі *«Ідентифікація факторів і довгострокові тренди економічного зростання в Україні»* представлено структурні чинники економічного зростання в Україні в умовах посилення глобалізаційних процесів, інтегровані

---

¹ Дисбаланси, виникнення і акумулювання яких може підвищити загрозу життєвим стандартам людей, збільшити ризик настання нестійких та загрозливих подій (зокрема розгортання фінансово-економічної кризи).

моделі прогнозування економіки України для виконання прогнозно-аналітичних розрахунків, фактори і складові економічного зростання в Україні в умовах забезпечення ефективної економічної політики, тренди економічної динаміки у довгостроковій перспективі, а також цільовий прогноз основних макроекономічних показників розвитку економіки України на період до 2035 р.

Представлені у монографії основні результати наукових досліджень апробовано на державному рівні, на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях. Їх використано при розробленні ряду нормативних та інших прогнозних документів, де надано рекомендації уряду щодо забезпечення прискорення зростання економіки України.

Монографія пропонується до уваги науковців, викладачів, аспірантів і студентів економічних ВНЗ, фахівців у сфері економічного планування та прогнозування.

РОЗДІЛ 1. СИРОВИННІ ЧИННИКИ І ТРЕНДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Загальні тренди та ознаки нестійкості української економіки є достатньо відомими. Адже тільки той факт, що реальний ВВП країни упродовж 1991–2016 рр. знизився на 40%, свідчить про накопичення у національному виробництві серйозних проблем. Останні ж пов'язані не лише з повільними темпами його зростання, але також із регулярними економічними кризами, які тричі за останні 20 років спустошували національні фінанси. У 1996–2017 рр. їх втрати супроводжувалися 15-разовим знеціненням національної валюти відносно долара США² та майже 13-разовим зростанням цін на ринку споживчих товарів та послуг.

Брак на цьому тлі пристойних вакансій на ринку праці спричиняє стійкий відплив за межі країни найбільш освічених професіоналів. За оцінками Міністерства соціального захисту України, наведеними у лютому 2017 р., армія вітчизняних заробітчан сягає 5 млн осіб, або приблизно 27% загального обсягу робочої сили України.

Нарешті стійка залежність країни від кредитів міжнародних фінансових інституцій³ свідчить про глибокі проблеми не лише в її фінансовій сфері, а й також і в її підходах до визначення свого економічного розвитку.

Анексія АР Крим, війна на Сході країни та пов'язані з ними матеріальні, людські та фінансові втрати є, безумовно, головним випробуванням українського суспільства упродовж останніх трьох років. Разом із цим його драматичні наслідки не можуть пояснити специфіки національної економіки у попередні десятиліття. Більш того, її структурний аналіз свідчить, що чергова криза 2014–2016 рр. відбулася б і без воєнної інтервенції 2014 р. Інша річ, що остання багатократно поглибила спад виробництва й вийшла

---

² Іноземна валюта, до якої прив'язана гривня з моменту свого введення в обіг у вересні 1996 р.

³ Тільки після 2013 р. Україна звернулася за двома програмами фінансової підтримки з боку МВФ: Stand-by (2014 р.) та EFF (2015 р.).

далеко за його межі, перетворившись на справжню трагедію загальнонаціонального масштабу.

1.1. Вашингтонський консенсус: трансформація неоліберальних підходів та принципів

Спроби реформування вітчизняної економіки мали місце ще за часів колишнього СРСР, коли проявилася глибина його суспільних проблем та супутніх фінансових дисбалансів. Проте розбудову власного господарського комплексу Україна почала з моменту проголошення своєї незалежності в серпні 1991 р., після чого країна на десятиліття поринула в бурхливий потік «радикальних структурних реформ». Назвати їх системними було б відвертим перебільшенням, а не назвати – нісенітницею. Адже, з одного боку, зміни, що відбулися в національній економіці за останні 26 років, скоріше нагадували хаотичний набір внутрішньо суперечливих заходів, які врешті-решт спровокували два Майдани. З іншого – ці зміни були такими глибокими, що сьогодні вже майже ніщо не нагадує спосіб та стандарти життя в колишній Україні.

Отже, наразі з упевненістю можна вести мову про системні зміни, що докорінно трансформували національну економіку. Проте чи дотягують вони до рівня реформ, ціллю яких слугує покращення добробуту суспільства та життя громадян, залишається відкритим. Бо лише той факт, що в 2016 р. реальний ВВП України був на 40% нижчий за обсяг, що спостерігався у 1990 р., дає безліч підстав для роздумів про те, що ж саме відбулося у країні й що в ній відбувається зараз. Адже така статистика за всіма параметрами перевищує жахіття Великої Депресії у США, яка увійшла у світові підручники як приклад надзвичайної кризи сучасності.

Втім, що не викликає дискусій, так це той факт, що упродовж всього цього часу країна рухалася у бік розбудови ринкових відносин. І це їй, відверто кажучи, вдалося. Та наскільки отримана ринкова економіка відповідає омріяній меті – інша річ. Одностайної думки щодо причин

фактичних розбіжностей між нашою реальністю та колишніми ринковими примарами наразі не існує. Водночас практично всі сходяться на тому, що щось було не так. У зв'язку з цим одні критикують неоліберальні гасла вітчизняних перетворень. Інші ж зазначають, що самі по собі гасла були суцільно вірними, але принципами реформ вони в Україні так і не стали.

Між тим прикметним є той факт, що за останні 30 років зміни відбулися і в ідеології самих неоліберальних реформ. Тому сьогодні вони є значно ширшими за 10 початкових принципів Вашингтонського консенсусу, або того їх змістовного наповнення, яке Дж. Сорос охрестив «ринковим фундаменталізмом»⁴.

Це дозволяє зробити, принаймні, кілька висновків. По-перше, зайву спрощеність неоліберальних «реформ першого покоління» сьогодні визнано не лише їх критиками, але й розробниками. (Інша річ, що публічно це майже не коментується.) Відповідно, про коректність неоліберальних порад зразка 1990-х років, які не лише надавалися, але іноді й нав'язувалися перехідним економікам іззовні, наразі вже не йдеться. Через це й аргументи про спаплюження неоліберальних принципів в Україні втрачають свою колишню вагу. Нарешті, впровадження «реформ другого покоління» залишає відкритим вікно дискусій щодо їх ефективності. Тим паче, що досвід України дає підстави вважати, що вони успадкували певні вади свого предтечі.

Вашингтонський консенсус: неоліберальна «революція»

У 1989–1990 рр. економічна термінологія збагатилася новим поняттям «Вашингтонський консенсус», яке було використане Дж. Вільямсоном при визначенні найбільш важливих інструментів успішної економічної політики⁵. Термін було запропоновано при аналізі тодішніх економічних проблем

---

⁴ Сорос Дж. Кризис мирового капитализма: открытое общество в опасности. URL: http://polbu.ru/soros_crisis/ch03_all.html

⁵ Williamson J. A Short History of the Washington Consensus, Paper commissioned by Fundación CIDOB for a conference “From the Washington Consensus towards a new Global Governance”. Barcelona, September 24–25, 2004. Washington: Institute for International Economics. 14 p. URL: <https://piie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf> ;
Williamson J. What Washington Means by Policy Reform. Chapter 2 in Latin American Adjustment: How Much Has Happened? Washington: Institute for International Economics, 1990. 10 p. URL: <https://www.wcl.american.edu/hracademy/documents/Williamson1990WhatWashingtonMeansbyPolicyReform.pdf>

Латинської Америки та основних причин, які не дозволяли багатьом країнам західної півкулі опанувати більш вдалі моделі власного розвитку.

Використання Дж. Вільямсоном назви «Вашингтон» мало показати, що термін стосується як політичних кіл Вашингтону, включаючи членів Конгресу США та вищих посадовців американської адміністрації, так і технократів, які працювали у розташованих в столиці Сполучених Штатів міжнародних фінансових інститутах, економічних агентствах уряду США, Федеральній резервній системі й мозкових центрах на кшталт Інституту міжнародної економіки⁶.

Враховуючи, що стаття Вільямсона з'явилася у період розквіту «рейганоміки» і «тетчеризму», тріумфу ринкових економік, кінця ери холодної війни, нищівної поразки в ній колишнього СРСР та його союзників, їх наочної неспроможності подолати системну кризу власної господарської моделі й загального відчуття більш значущих світових змін, що тільки наближалися, вона отримала набагато більший теоретичний резонанс, практичну вагу та коло потенційних адресатів, ніж ті, що, можливо, передбачалися в момент її написання. Так чи ні, але на практиці термін «Вашингтонський консенсус» став сприйматися як маніфест прихильників вільного ринку у нових реаліях сучасної глобалізації. Прикметно, що ця метаморфоза виявилася дещо несподіваною навіть для автора цього терміна як в частині його наповнення, так і подальшого трактування, що він потім неодноразово відзначав⁷. Тим не менш, інтелектуальний плід Дж. Вільямсона вислизнув з його рук і став надбанням світового співтовариства, отримавши, таким чином, нове життя, незалежно від поглядів та початкових намірів його винахідника.

---

⁶ Williamson J. What Washington Means by Policy Reform. Chapter 2 in Latin American Adjustment: How Much Has Happened? , Washington: Institute for International Economics, 1990. 10 p. URL: <https://www.wcl.american.edu/hracademy/documents/Williamson1990WhatWashingtonMeansbyPolicyReform.pdf>

⁷ Williamson J. A Short History of the Washington Consensus, Paper commissioned by Fundación CIDOB for a conference "From the Washington Consensus towards a new Global Governance". Barcelona, September 24–25, 2004. Washington: Institute for International Economics. 14 p. URL: <https://piie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>

Однак що б і як Вільямсон не говорив потім, його власне визнання, що Вашингтонський консенсус є «капіталізмом вільного ринку»⁸, який пропонується Вашингтоном всьому світові, залишив мало простору для роздумів та сумнівів щодо його теоретичного змісту та практичного спрямування, якнайменш для тих, кому адресувалися запропоновані 10 основних інструментів успішної економічної політики.

Останні розглядалися саме як інструменти, а не цілі економічної політики, до яких було віднесено «стандартний набір» таких орієнтирів, як зростання, низька інфляція, стійкий платіжний баланс та рівномірний розподіл доходів. Отже, для успішного вирішення цих завдань Вашингтонським консенсусом Дж. Вільямсона було визначено такі інструменти⁹.

Бюджетна дисципліна. Відзначаючи, що бюджетна дисципліна давно є центральним елементом усіх програм фінансової підтримки МВФ, було підкреслено, що їх опоненти – прибічники кейнсіанських методів стимулювання та значних бюджетних дефіцитів – вже становлять «вимерлий вид». Стосовно ж бюджетної дисципліни, то вона, насамперед, пов'язана з прийнятним рівнем бюджетного дефіциту, що передбачає відсутність зростання співвідношення боргу до ВВП (ВНП), або наявність збалансованого бюджету, якнайменш, на середньострокових проміжках часу.

Пріоритети бюджетних видатків. Оскільки балансування бюджету вимагає зменшення видатків та/або збільшення його доходів, найбільшу увагу потрібно приділяти саме першому завданню. Для цього необхідно мати чіткий перелік пріоритетних статей бюджетних видатків. До них мають бути віднесені видатки на освіту, охорону здоров'я та розвиток інфраструктури. Причому абсолютна увага – враховуючи особливості економік, що

---

⁸ Williamson J. What Washington Means by Policy Reform, Chapter 2 in Latin American Adjustment: How Much Has Happened? Washington: Institute for International Economics, 1990.10 p. URL: <https://www.wcl.american.edu/hracademy/documents/Williamson1990WhatWashingtonMeansbyPolicyReform.pdf>

⁹ Хоча, здається, більш логічним було б вести мову не про інструменти, а принципи чи ознаки економічної політики, проте в цьому випадку залишаються оригінальні визначення, запропоновані автором терміна «Вашингтонський консенсус».

розвиваються, – має надаватися розвитку закладів базової освіти та медицини, попит на які у суспільстві є найпоширенішим, у т.ч., з боку найменш захищених верств населення. Від бюджетних субсидій, особливо ж для покриття втрат державних підприємств, бажано взагалі відмовитися на користь уже зазначених пріоритетів.

Податкова реформа. Як і раціоналізація видаткової частини бюджету податкова реформа має бути спрямована на зменшення його дефіциту. Це завдання передбачає зменшення ставок оподаткування з одночасним розширенням податкової бази.

Відсоткова ставка. Має визначатися ринком, бути позитивною відносно рівня інфляції, але поміркованою. Це, крім іншого, має протидіяти відпливу з країни дефіцитного капіталу та стимулювати банківські заощадження. Питання занадто високих відсоткових ставок під час кризи (зокрема, в Латинській Америці) та спроб їх зменшити для пріоритетних секторів економіки є контраверсійним, оскільки воно неминуче наражається на ризик формування сприятливих умов для розквіту корупції.

Валютний курс. Як і відсоткова ставка, може визначатися ринком. Проте більш важливим є не як визначити валютний курс, а на якому рівні. Реальний обмінний курс має бути «конкурентним», тобто стимулювати експорт та максимальне зростання економіки на основі використання її виробничого потенціалу в такий спосіб, щоб дефіцит поточного рахунку мав стійку базу фінансування. «Конкурентний» валютний курс, звичайно, не має провокувати надмірну інфляцію, яка заважає внутрішнім інвестиціям та зростанню виробничого потенціалу. Реальний обмінний курс має бути стабільним, щоб стимулювати інвестиційну діяльність, нові нетрадиційні види виробництва та зовнішню відкритість економіки, що розвивається.

Торговельна політика. Повинна передбачати лібералізацію імпорту, яка необхідна для отримання (за конкурентними цінами) проміжної продукції, що використовується в експортному виробництві. Найгіршим видом імпортного протекціонізму є ліцензування. У разі необхідності краще

використовувати імпорتنі тарифи. Але й у цьому випадку треба передбачити їх відсутність для імпорту проміжної продукції, потрібної експортному виробництву. Ідеальною є модель вільної торгівлі. Проте вона також може мати виключення, якщо йдеться про молоді індустріальні галузі. У такому випадку захисні преференції мають надаватися на чітко визначені строки.

Прямі іноземні інвестиції. Хоча вільний рух фінансового капіталу не розглядається як важливий пріоритет, обмеження прямих іноземних інвестицій, що надходять до недостатньо розвиненої економіки, є відвертою нісенітницею.

Приватизація. Основна причина, що зумовлює необхідність приватизації полягає у тому, що приватні підприємства є більш ефективними, ніж державні. Крім цього, приватизація може зменшити бюджетні проблеми шляхом генерування додаткових доходів (у короткостроковому періоді) за одночасного зниження інвестиційних витрат (довгостроковий ефект). Стимулювання іноземної приватизації стало офіційною політикою США після того, як на ній було зроблено наголос у Плані Бейкера 1985 р. З того часу МВФ і Світовий банк почали активно підтримувати приватизацію в Латинській Америці та інших країнах світу.

Дерегуляція. Активізує конкуренцію та підприємництво, адже регуляторний контроль ускладнює відкриття бізнесу та інвестування, створює бар'єри для імпорту, надходження іноземних інвестицій та репатріації доходів від них, спотворює кредитування, провокує високі корпоративні податки через надання штучних податкових преференцій. Крім того, співробітникам у регуляторних органах, зазвичай, не доплачують, що спонукає їх до корупції. Від всіх цих викривлень страждає приватний бізнес і насамперед малі та середні підприємства.

Захист прав власності. Ця вимога є нормою у таких економічно розвинених країнах, як Сполучені Штати. Там її вважають природною й спеціальної уваги на неї не звертають. Проте економікам, що розвиваються, до цього питання слід ставитися уважно.

Наведений перелік економічних інструментів/принципів є доволі симптоматичним, якнайменш, з кількох причин. По-перше, він виявляється достатньо знайомий не лише фахівцям, а й навіть багатьом громадянам нашої країни через постійне звернення до них упродовж останніх 26 років – спочатку співробітників міжнародних фінансових інститутів та численних міжнародних експертів, що надають консультативні послуги державним органам України, а згодом і представників самих цих органів. Отже, сьогодні наведені принципи настільки асоціюються з ознаками успішної економічної політики, що навряд чи можуть спровокувати серйозні дискусії не лише у фаховому середовищі, а й поза його межами.

Зазначене свідчить про успішне просування та пропаганду базових постулатів Вашингтонського консенсусу. Причому наша власна звичка до них жодним чином не суперечить міжнародному досвіду. Адже наразі всі наведені уявлення звичайно сприймаються не лише в академічних колах, а й в університетських аудиторіях, обговорюються звичайними студентами під час відвідування ними лекцій та семінарських занять, вже не кажучи про екзаменаційні іспити чи захист дипломних робіт.

Таке поширення наведених постулатів не можна пояснити лише ефектом пропаганди чи примусового нав'язування іззовні. Річ у тім, що всі вони є достатньо простими і логічними, щоб отримати щире підтримку більшості населення й, тим паче, бізнесу. Бо мало хто заперечуватиме постулати, що корупція – це суспільна біда; видатки мають відповідати не лише доходам, а й праці, витраченій для їх отримання; держава повинна опікуватися не стільки добробутом політиків та чиновників, скільки освітою дітлахів та їх медичним захистом; уряди бідних країн мають дбати про розвиток інфраструктури, оскільки у бізнесу для цього, зазвичай, просто не вистачає коштів та організаційного досвіду; іноземні інвестиції можуть принести дефіцитну техніку, технології та навички; захист власності – краща підтримка працелюбності, підприємництва та творчості, а конкуренція –

енергія бізнесу та прогресу, і чим її вона вища, тим вищий добробут суспільства та окремих його членів.

Позитивне враження від запропонованих положень Вашингтонського консенсусу збільшиться, якщо врахувати щирість їх обґрунтування. Так, підкреслюючи необхідність боротьби з бюджетними дефіцитами, автор зазначає, що вони є наслідком не економічної логіки й спеціальних розрахунків, а відсутності політичної мужності узгоджувати витрати з доходами. Якщо операційний дефіцит бюджету перевищує 1–2% ВВП (ВНП) і не пов'язаний з інвестуванням в інфраструктуру, то він свідчить про відвертий політичний провал. У критиці бюджетних субсидій пригадуються випадки, коли вони призводять до того, що бензин коштує дешевше за воду, а свиней починають годувати хлібом, або коли субсидовані сільськогосподарські кредити впроваджуються для забезпечення прихильності політично впливових лендлордів, які потім вкладають їх у державні цінні папери.

Крім того, Дж. Вільямсон зазначив, що у Вашингтоні надається відносно мало підтримки пріоритетності вільного руху капіталу у країнах, які вимушені його імпортувати, утримуючи власні збереження для внутрішніх інвестицій¹⁰. Водночас підкреслюється важливість розвитку виробництва та експорту нетрадиційних видів продукції. Відзначається негативне ставлення до економічного протекціонізму, *якнайменш, якщо він застосовується не у Сполучених Штатах*. Визнається, що ця країна дотримується принципів Вашингтонського консенсусу далеко не завжди: в ній можна спостерігати випадки надмірних бюджетних дефіцитів, завищеного курсу долара США, корупційних скандалів тощо.

Нарешті, варто зазначити, що автор окремо відзначив і власне ставлення до окремих питань. Так, зокрема, він вважає, що приватна власність не завжди є більш ефективною, ніж державна, а бюджетні субсидії за окремих умов є корисними. Відзначається, що «біглий» капітал навряд чи повернеться

---

¹⁰ Варто враховувати, що статтю було опубліковано понад чверть століття тому.

до економіки, що розвивається, лише внаслідок впровадження нею всіх пунктів Вашингтонського консенсусу, оскільки таке завдання вимагає нівелювання податкових мотивів, які можуть перебувати поза її межами.

Проте, незважаючи не всі ці нюанси та зауваження, Вашингтонський консенсус почав сприйматися суто крізь призму ринкового радикалізму. Пізніше сам Вільямсон зі здивуванням відзначав, що у світі цей термін зазвичай сприймають, як у Латинській Америці, – як синонім сучасного «неолібералізму», або «ринкового фундаменталізму», за визначенням Дж. Сороса¹¹. Термін виявився таким влучним, що швидко зажив власним життям і згодом його винахідник фактично втратив будь-який суттєвий вплив на його змістовне трактування іншими економістами.

«Контрреволюція» й зміна контурів: Поствашигтонський консенсус, Вашингтонська плутанина та після Вашингтонського консенсусу

Здається, що одна з причин популярності окремих економічних концепцій полягає в їх практичному зв'язку з потребами державної політики. Так, теорія Дж. Кейнса наочно пояснила, до яких бюджетних заходів мають вдаватися уряди, щоб подолати кризове стискання економіки та забезпечити її подальше стале зростання. М. Фрідман також не лише обґрунтував нову (конкуруючу) теорію, а й запропонував на її базі чіткі та зрозумілі правила монетарної політики, необхідні для підтримки стійкого економічного зростання. І хоча згодом з'ясувалося, що обидві теорії мають власні обмеження, вони стали класичними, не в останню чергу завдяки своєму прикладному характеру, спроможності якого вчергове вдалося довести під час виходу з глобальної кризи 2008–2009 рр.

Вашингтонський консенсус по суті продовжив цю практику. Можливо, він тому і став таким знаменитим, що окреслив принципи неоліберального мейнстріму у вигляді стислого практичного керівництва. Безумовно, можна

---

¹¹ Williamson J. A Short History of the Washington Consensus, Paper commissioned by Fundación CIDOB for a conference “From the Washington Consensus towards a new Global Governance”. Barcelona, September 24–25, 2004. Washington: Institute for International Economics. 14 p. URL: <https://piie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>

сперечатися, наскільки цей виклад був вдалим. Проте відсутність формальних зауважень тих інституцій, яким він був приписаний, свідчить про їхню мовчазну згоду щодо його змісту. Більш того, жваві дискусії кінця 1990-х років та початку «нульових» щодо Вашингтонського консенсусу свідчать, що чисельності та впливовості в його прихильників було ніяк не менш, ніж у критиків. Крім того, перші мали такі важелі міжнародного фінансового переконання, про які їхні опоненти не могли навіть і мріяти.

Поствашигтонський консенсус. Серед критиків «неоліберальної революції» відразу виділився Дж. Стігліц. Однак мішенню його яскравої критики, відомої як «поствашигтонський консенсус», стали не стільки 10 тез Дж. Вільямсона як політика міжнародних фінансових інститутів та Мінфіну США, що пропонувалася ними у 1980–1990-х роках менш розвиненим економікам¹². Оскільки ж тези та політика співпадали не на всі 100%, термін «Вашингтонський консенсус» почав використовуватися дещо інакше, ніж пропонував його автор. Але такий «змістовний зсув» не спровокував серйозних заперечень інших учасників тодішніх дискусій¹³, що можна було трактувати, як їх мовчазну згоду. Принаймні коли на початку 1990-х років заговорили про «реформи першого покоління»¹⁴, їх неоліберальне трактування практично збігалось з рисами саме того Вашингтонського консенсусу, на який напав Дж. Стігліц. А «реформи другого покоління» фактично постали з першого кола реформ, з урахуванням частини зауважень на їх адресу.

При цьому «реформи першого покоління» базувалися на вірі в безмежну ефективність ринку та акумулювалися навколо приватизації, лібералізації та

---

¹² Stiglitz J.E. The Post Washington Consensus Consensus. The Initiative for Policy Dialogue. 15 p. URL: http://policydialogue.org/files/events/Stiglitz_Post_Washington_Consensus_Paper.pdf

¹³ Окрім самого автора цього терміна.

¹⁴ Navia P., Velasco A. The Politics of Second-Generation Reforms, Chapter 10. *After the Washington Consensus*. Washington: Institute for International Economics, 2003. P. 265–363. URL: https://piie.com/publications/chapters_preview/350/10iie3470.pdf

макростабільності з переважним акцентом на ціновій стабільності. Вони також передбачали зменшення – аж до мінімізації – ролі держави¹⁵.

Щодо цього Дж. Стігліц, між іншим, зазначав, що такий підхід не розглядає ані екстерналій, ані суспільних благ, ані питань освіти¹⁶. Проте він передбачає існування досконалого ринку капіталу. (Якщо б це було реальністю, тоді бідні на капітал економіки мало б його миттєво отримати від індустріальних країн завдяки більш високій нормі дохідності власних інвестицій. Але цього не відбувається – навіть у щедрих 1990-ті роки доступ до такого капіталу мали лише окремі сектори окремих країн, що розвиваються). Ваучерна приватизація у колишньому СРСР стала пародією на ідею ринкових перетворень¹⁷. Невелика інфляція не становить перешкоди для економічного зростання, тоді як грошовий голод 1990-х років живив кризу неплатежів у низці колишніх радянських республік¹⁸.

Реформа фінансового сектора потребує не стільки лібералізації, як прискіпливого регулювання: його відсутність стала однією з причин азійської кризи наприкінці 1990-х років. Міжнародні кредитори висувають занадто жорсткі вимоги до строків впровадження соціальних реформ чи приватизації, при тому що економічно розвинені країни з такими умовами на своїй території не погоджуються. Спостерігається плутанина з цілями та засобами реформ: приватизація та лібералізація зазвичай розглядаються як їх цілі, що є помилковим¹⁹.

Роль держави Вашингтонський консенсус звів до забезпечення виконання контрактів та захисту прав власності. Але Східна Азія пішла далі й досягла визначних успіхів. У цьому сенсі промисловий розвиток Кореї чи Тайваню неможливо уявити без активної індустріальної політики їх держав. Коли бізнес в інших куточках світу страждав від дефіциту капіталу, держави

---

¹⁵ Stiglitz Joseph. Globalization and Its Discontents. Penguin Books, London, 2002. P. 53.

¹⁶ Останнє зауваження, очевидно, не могло стосуватися поглядів Дж. Вільямсона.

¹⁷ Відверто критично її оцінив і Дж. Вільямсон.

¹⁸ Насправді причини неплатежів були більш складними і виходили за межі суто грошово-кредитної політики центральних банків.

¹⁹ Це зауваження також не може бути адресованим Дж. Вільямсону.

Східної Азії забезпечували ним власних експортерів, особливо в технологічних секторах, що мало позитивні екстерналії для економічного поштовху багатьох місцевих підприємств.

Якщо б неокласичні моделі були коректними, тоді б не було потреб у створенні й Світового банку з МВФ. Проте їх існування є наочним визнанням численних та глибоких провалів ринку. Вважати, що всі економічні проблеми породжено державою, – системна помилка. Безумовно, у держави є власні провали, у т.ч., під час коригування ринку. Ними, зокрема, можна частково пояснити й появу самого Вашингтонського консенсусу. Але це не означає, що варто відмовитися від потенціалу держави. Тому загальне завдання полягає в одночасному покращенні функціонування і ринку з державою, і їхніх координаційних зав'язків.

Темпи зростання країн Латинської Америки, коли вони ретельно впроваджували неоліберальну модель протягом 1990-х років, були удвічі нижчими, ніж у 1960-1970-х роках, під час «провальної» (з неоліберальної точки зору) політики імпортозаміщення²⁰. Болівія – приклад сумлінного слідування Вашингтонському консенсусу: у країні довго запитували, коли ж гіркота понесених втрат зміниться здобутками.

У таких випадках ідеологи консенсусу вигадують чергову причину, яку не врахувала країна – прозеліт неолібералізму. Причому ця причина підлаштовується під характер провалу. Наприклад, коли не відбулося очікуване зростання, «друге покоління реформ» запропонувало доповнити приватизацію природних монополій конкурентною політикою. Проблема нерівності змусила звернути увагу на жіночу освіту та покращення соціального захисту. Коли і це не спрацювало, Вашингтонський консенсус було збагачено шляхом врахування якості інститутів та управління. Однак розмови про ефективні інститути зазвичай зводяться лише до наведення їх окремих прикладів. Питання ж їх практичної розбудови залишаються відкритими.

---

²⁰ Хоча вона, безумовно, мала свої власні прорахунки.

Критика Дж. Стігліца врешті-решт констатувала неможливість досягнення успіху ані в межах реформ «першого», ані «другого покоління». В її рамках було відзначено відсутність універсального набору вдалих правил для всіх типів економічних реформ, а їх потенційну ефективність було пов'язано із застосуванням правильної комбінації ринкових сил та державного регулювання.

Вашингтонська плутанина. Д. Родрік ніяк не назвав свої критичні зауваження, проте висловив власне ставлення до предмету дискусії, назвавши роботу «Прощай, Вашингтонський консенсус, привіт, Вашингтонська плутанина?»²¹. Критичні висновки та аргументи багато в чому збіглися з доводами та висновками Дж. Стігліца.

Підсумовуючи десятиліття відчайдушних ринкових реформ, що відбувалися у світі в 1990-х роках, Д. Родрік констатував, що після підрахунку їх здобутків вже ніхто не вірить у Вашингтонський консенсус. Проте майже всі погоджуються із тим, що його постулати працюють не так, як потрібно. Після того, як навіть найпалкіші прихильники Вашингтонського консенсусу визнали, що його надбання не відповідають початковим сподіванням, має йтися не про те, «мертвий» він чи «живий», а чим його замінити.

Адже десятиліття ринкового ентузіазму, що охопило Латинську Америку, Східну Європу та Африку на південь від Сахари, не принесло очікуваних результатів. При тому, що потужність приватизації, дерегуляції та лібералізації торгівлі, що відбулися у латиноамериканських та східноєвропейських країнах, була, ймовірно, найвищою за всю історію людства. Захопленість ринковими перетвореннями настільки поширилася, що фінансова лібералізація та відкриття руху капіталу явно перевищили очікування Дж. Вільямсона. Всупереч з його зауваженням щодо некоректної

---

²¹ Rodrik D. Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*. December 2006. Vol. XLIV. P. 973–987. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.471.2094&rep=rep1&type=pdf>

інтерпретації Вашингтонського консенсусу Д. Родрік зазначив, що критики сприймають його як спробу відкритого примусу країн, що розвиваються, до «неолібералізму» та «ринкового фундаменталізму».

Відсутність стійких довгострокових ефектів від впровадження «реформ першого покоління» змусили їх розробників запропонувати «реформи другого покоління». Останні спеціально наголосили на якості та розбудові ринкових і державних інститутів. Стисле порівняння цих двох генерацій реформ Д. Родрік виклав у вигляді порівняльної таблиці (табл. 1.1). Причому, якщо початковий варіант Вашингтонського консенсусу включав 10 пунктів, то у поліпшеному варіанті до них було додано ще 10 нових пунктів²².

Таблиця 1.1

Початковий та поліпшений варіанти Вашингтонського консенсусу

Початковий Вашингтонський консенсус	Поліпшений Вашингтонський консенсус
1. Бюджетна дисципліна	11. Корпоративне управління
2. Пріоритети державних видатків	12. Антикорупційна політика
3. Податкова реформа	13. Гнучкі ринки праці
4. Фінансова лібералізація	14. Угоди СОТ
5. Уніфікований та конкурентний обмінний курс	15. Фінансові коди та стандарти
6. Лібералізація торгівлі	16. Обережне відкриття рахунку капіталу
7. Відкритість для прямих іноземних інвестицій	17. Непроміжний режим валютного курсу
8. Приватизація	18. Незалежність центрального банку / таргетування інфляції
9. Дерегуляція	19. Система соціального захисту
10. Захист прав власності	20. Цільове скорочення бідності

Цінові пункти містили заходи з соціального захисту та покращення функціонування суспільних інститутів. Проте Д. Родрік відзначив, що вони почали відігравати роль такої ж мантри, як і інфляція у «реформах першого покоління». Тобто якщо правильно налаштувати інститути (ціни), то після цього всі реформи підуть належним чином.

Однак проблема полягає в тому, що соціальні інститути – це надзвичайно інерційні явища, які глибоко вкорінюються у пори всього суспільства. Тому для їх зміни необхідні великі проміжки часу. Сподіватися

²² Там само. С. 978.

за таких умов на спостереження позитивних довгострокових результатів надзвичайно проблематично, якщо взагалі можливо²³. Тим паче, що інституційні реформи, що передують жвавому економічному зростанню, нерідко стають наслідком таких глибоких суспільних потрясінь, як війна та розділення країни (Східна та Західна Німеччина, Північна та Південна Корея). Це породжує сумнів щодо готовності бідних країн платити таку ціну за прискорення свого економічного зростання.

За висновком Д. Родріка, фокус реформ на інституціональних змінах є тупиковим напрямом. Перш за все, оскільки немає чіткого зв'язку між характером інститутів та економічним зростанням. Так, якщо Китаю вдалося отримати великі іноземні інвестиції в умовах державної власності, то Росія цього зробити не спромоглася, хоча в ній і панувала приватна власність західного зразка. Крім того, регресійні рівняння з використанням «інституційних» змінних не дали змоги²⁴ отримати очікувані результати.

Висновки Д. Родріка відносно Вашингтонського консенсусу та його модифікацій – «реформ першого/другого покоління» – доволі скептичні. Адже аналіз проблем кожної окремої економіки уявляється більш перспективним, ніж універсальні, всеохоплюючі та централізовані рішення «згори донизу»²⁵ [7, с.986]. Прикметно, що аналогічні висновки викладено у дослідженні Світового банку, присвяченого аналізу економічного зростання в 1990-х роках. Відповідно до них треба відмовитися від пошуку ілюзорних найкращих світових практик та більше покладатися на глибокий економічний аналіз факторів, що гальмують економічне зростання²⁶ [8].

---

²³ До цього також можна додати, що зазначені обмеження явно не заважали успіху реформ у Східній Азії, адже там були використані ті інститути, що вже існували, а їх поступове реформування відбувалося паралельно з реформуванням інших ланок національної економіки (або навіть повільніше).

²⁴ На той час.

²⁵ Rodrik D. Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*. December 2006. Vol. XLIV. P. 986. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.471.2094&rep=rep1&type=pdf>

²⁶ Economic Growth in the 1990s. Learning from a Decade of Reform. The World Bank, Washington, D.C., 2005. P. xiii. URL: <http://www1.worldbank.org/prem/lessons1990s/>

Після Вашингтонського консенсусу. Критика «реформ першого покоління» призвела до їх поступової модифікації – шляхом додавання заходів, спрямованих на боротьбу з бідністю та соціальний захист населення, а також розвиток суспільних інститутів – як ринкових, так і державних. Результатом цього стали «реформи другого покоління», або поліпшений (посилений) Вашингтонський консенсус. Прикметно, що формальний виклад реформ було зроблено не його розробниками, а критиком (табл. 1.1). Але ще цікавіше, що вони цю формалізацію де-факто сприйняли²⁷.

Аналізуючи набір видів політики, наведених у табл. 1.1, не важко помітити, що вони охоплюють фактично всі сфери поточних реформ в Україні, представлених в її спільній з МВФ Програмі розширеного фінансування (EFF, 2015–2018 pp.)²⁸. Понад те, складно навіть пригадати будь-який напрям та зміст нашого суспільного реформування, який би відрізнявся від тих, що наведено у цій таблиці: від уже традиційних бюджетних дефіцитів та видатків з податковою реформою, до більш «екзотичних» – антикорупційної політики, корпоративного управління та примусового таргетування інфляції.

Не вдаючись до спеціального аналізу цього набору видів політики, варто відзначити, що він сьогодні є певним катехізисом реформ, що впроваджуються міжнародними фінансовими інститутами у країнах, які звертаються до них за фінансовою допомогою. Отже, якщо виникає сумнів щодо доцільності реалізації в Україні тих чи інших вимог міжнародних кредиторів, треба пам'ятати, що всі ці вимоги належать до постулатів «поліпшеного» Вашингтонського консенсусу та погоджені політичними

---

²⁷ Williamson J. The Washington Consensus as Policy Prescription for Development. A lecture in the series "Practitioners of Development" delivered at the World Bank on January 13, 2004. Washington: Institute for International Economics. 22 p. URL: <https://piie.com/publications/papers/williamson0204.pdf>

²⁸ Ukraine: 2016 Article IV Consultation and third review under the Extended Arrangement, Requests for a Waiver of Non-Observance of a Performance Criterion, Waiver of Applicability, Rephrasing of Access and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine, IMF Country Report No 17/83, April 2017. 175 p. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/cr1783.pdf>

інститутами й міжнародними фінансовими організаціями, що розташовані у столиці Сполучених Штатів.

Але цей консенсус, як не дивно, є умовним – консенсусом тільки тих, хто в нього вірить, або пропагує²⁹. Адже зараз навряд чи хтось наважиться окреслити універсальний перелік ринкових реформ, навіть якщо йдеться про їх неоліберальний зміст. Як відзначив винахідник «першого» Вашингтонського консенсусу, він уже не пробує формулювати принципи, з якими би були згодні всі, а лише висловлює власну думку і бачення тих, хто її поділяє³⁰. Саме ці погляди й відображено у табл. 1.1.

Табл. 1.1 враховує як початковий набір «реформ першого покоління», так і низку додаткових видів політики, на відсутність яких звертали увагу його критики. Таке розширення Вашингтонського консенсусу привело до висновку, що успіх «реформ другого покоління» можна очікувати лише у довгостроковій перспективі, у міру покращення соціального добробуту. Бо ці реформи, на відміну від «реформ першого покоління», націлені на вирішення не тільки економічних, а й соціальних завдань³¹.

Коли міжнародні кредитори зможуть визнати необхідність переходу до «реформ третього покоління», сказати складно. Хоча про такі строки вже говорять. Ідеться про розвиток цифрової економіки, безготівкові розрахунки, електронні уряди тощо³².

Тренди української економіки: погляд під неоліберальним кутом зору

---

²⁹ Marangos J. The Evolution of the Anti-Washington Consensus Debate: From 'Post-Washington Consensus' to 'After the Washington Consensus'. *COMPETITION & CHANGE*. September 2008, Vol. 12, No. 3, p. 227–244 – електронний ресурс – Режим доступу: <http://johnmarangos.eu/wp-content/uploads/2014/10/51-2008-Competition%20&%20Change.pdf>

³⁰ Williamson, J. The Washington Consensus as Policy Prescription for Development. A lecture in the series "Practitioners of Development" delivered at the World Bank on January 13, 2004. Washington: Institute for International Economics. 22 p. URL: <https://piie.com/publications/papers/williamson0204.pdf>

³¹ Navia P., Velasco A. The Politics of Second-Generation Reforms, Chapter 10 in *After the Washington Consensus*, Washington: Institute for International Economics, 2003. P. 265–363. URL: https://piie.com/publications/chapters_preview/350/10iie3470.pdf

³² PM spells out Sri Lanka's third generation of economic reforms. *The Sunday Times Sri Lanka*. November 06, 2016. URL: <http://www.sundaytimes.lk/161106/business-times/pm-spells-out-sri-lankas-third-generation-of-economic-reforms-215947.html>

Важко уявити, але в 1987 р. ВВП України був меншим за ВВП Китаю лише в 4,2 раза³³, хоча кількість робочої сили в КНР тоді була в 25 разів більшою, ніж в Україні. За 28 років зазначений розрив у національних ВВП збільшився до 120 разів (2015 р.).

Відповідно до пануючих неоліберальних підходів, в економічному підґрунті зазначених проблем лежить ціла низка чинників і для їх викорінення державна політика має відповідати вже розглянутим принципам (табл. 1.1). Перше місце серед них займає «Бюджетна дисципліна». Прикметно, що таке ранжування за шкалою важливості залишається незмінним в межах Вашингтонського консенсусу якнайменш понад 30 років.

Така увага до бюджетної дисципліни пояснюється доволі просто, адже завеликі бюджетні дефіцити рано чи пізно спричиняють необхідність їх фінансування центральним банком, що загрожує надмірним зростанням грошової пропозиції, яка провокує неконтрольовану інфляцію з наступним курсовим знеціненням національної валюти, падінням виробництва, доходів та рівня життя населення.

В Україні це спотворене коло добре відоме – варто лише згадати гіперінфляцію та її болючі наслідки у першій половині 1990-х років. Враховуючи ж триразову девальвацію гривні упродовж останніх трьох років³⁴, її бюджетні складові та відповідні стрибки інфляції, треба визнати, що принципи Вашингтонського консенсусу, залишаються (певною мірою) актуальними для України і сьогодні, меншою мірою в частині балансування бюджетних доходів і видатків, а також їх загальної структури.

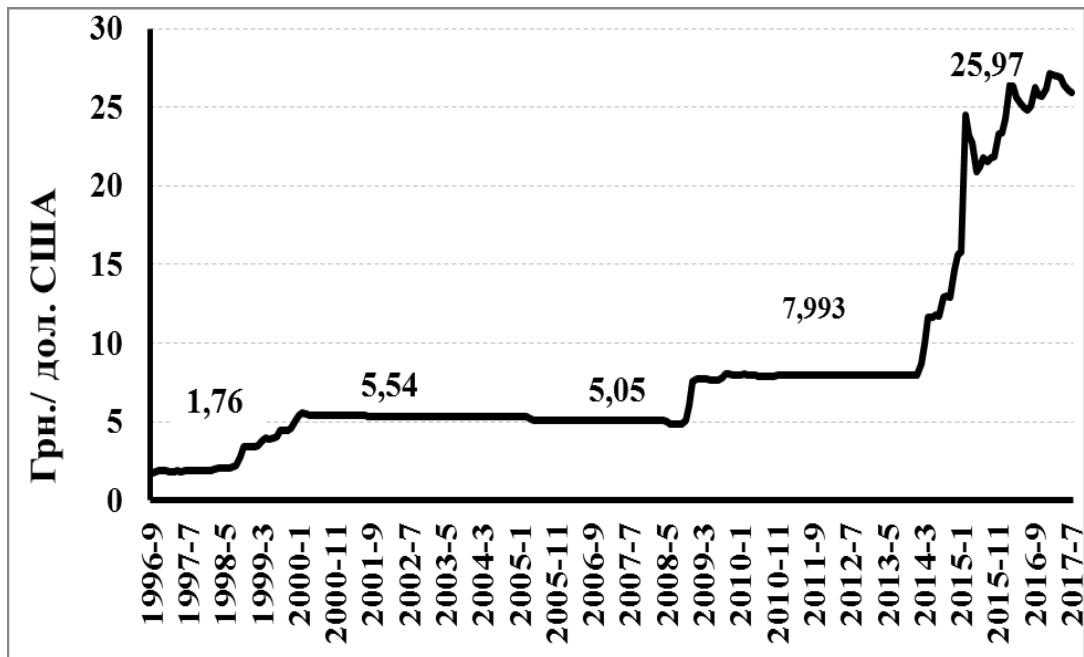
Причому невтішна динаміка української валюти може слугувати наочним прикладом нехтування цими вимогами. Зокрема, з вересня 1996 р. по липень 2017 р. гривня, за її офіційним курсом до долара США, девальвувала від 1,761 до 25,97 грн/дол. США (рис. 1.1). При цьому спостерігалися три фази її стрімкого знецінення – протягом послідовних криз

---

³³ За показником ВВП в доларовому еквіваленті за поточним ринковим курсом національної валюти.

³⁴ До долара США.

у 1998–1999, 2008–2009 та 2014–2016 рр., коли котирування гривні падали, відповідно до 5,54, 7,9 та 26–27 грн./дол. США.

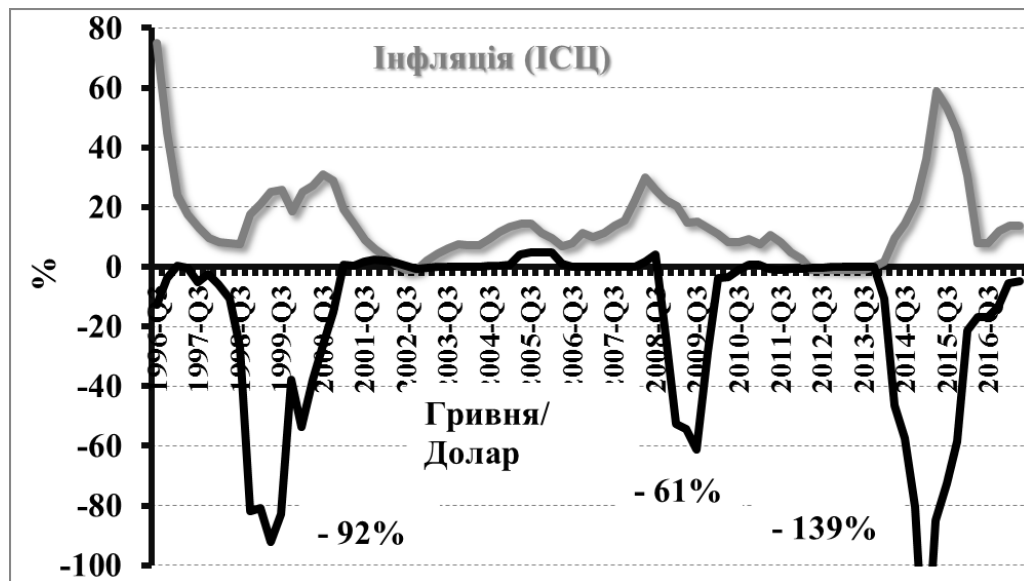

Рис. 1.1. Середньомісячний курс гривні до долара США, 1996–2017 рр.

Джерело: дані Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>

Згідно з неоліберальним підходом, ключовим чинником такої нестійкості була нездатність України контролювати власні бюджетні дефіцити та утримувати низький рівень інфляції. Цей погляд, звичайно, має рацію, про що, зокрема, свідчить зіставлення динаміки річних темпів приросту офіційного курсу гривні та споживчих цін (інфляції) упродовж зазначеного періоду (тут і далі використовуються показники у кварталному розрізі).

Зокрема, рис. 1.2 наочно демонструє, що девальвація гривні на 92% (1999 р.), 61% (2009 р.) та 139% (2015 р.) супроводжувалася стрімкими злетами споживчої інфляції до 20–30% і навіть 60%. Це дозволяє зробити припущення, що за умов утримання стало низьких та контрольованих рівнів інфляції Україні вдалось би уникнути нищівних падінь курсу власної національної валюти. Зрозуміло, що реалізація наведеного завдання вимагає суворої бюджетної дисципліни, що повністю узгоджується не лише з концепцією поглибленого Вашингтонського консенсусу, а й також з вимогами МВФ у межах його фінансової співпраці з Україною.

Рис. 1.2. Річні темпи приросту індексу споживчих цін (ІСЦ, інфляція) та офіційного курсу гривні до долара США, 1996–2017 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>

Не намагаючись спростувати наочного зв'язку між валютним курсом гривні та рівнем інфляції в Україні, тим не менш, варто відзначити, що причинно-наслідкова залежність в ній може бути не лише прямою (від інфляції до валютного курсу), а й також оберненою (вплив курсу на інфляцію). Крім того, варто звернути увагу на період 2012–2013 рр., коли майже протягом двох років в Україні з місяця в місяць фіксувалася нульова річна інфляція (ІСЦ) за фактично незмінним офіційним курсом 7,993 грн/дол. США. Проте така «валютно-цінова» стабільність не допомогла уникнути валютної кризи 2014–2016 рр. та одночасних вражаючих стрибків вітчизняної інфляції.

В принципі цей феномен можна пояснити бюджетною недбалістю держави, що згодом призвело до виснаження міжнародних резервів та втрати контролю над курсом національної валюти та динамікою внутрішніх цін. Проте такий погляд не дає відповіді, чому ця недбалість «спрацювала» саме у 1998–1999, 2008–2009 та 2014–2016 рр. Або чому – всупереч відсутності належної бюджетної дисципліни, що зараз визнається практично всіма фахівцями, – вона не заважала країні стрімко зростати напередодні Великої

рецесії (2008–2009 рр.), накопичувати міжнародні резерви та мати стійкий курс національної валюти?

Ці запитання не лише ставлять під сумнів універсальність неоліберального погляду на підґрунтя економічної нестійкості, а й також вимагають пошуку можливих відповіді на них.

1.2. Тренди української економіки: крізь призму сировинної спеціалізації

Структурні аспекти української економіки

Відповідно до загальних макроекономічних критеріїв, українська економіка може бути кваліфікована як мала, відкрита, сировинна, зі спекулятивними суверенними рейтингами. Про це, зокрема, свідчить таке:

- частка України у світовому ВВП знизилася до 0,12% (2015 р.), що менше, ніж у Анголи, Марокко, Еквадору чи, навіть, Судану, питома вага яких у глобальному виробництві дорівнює 0,13–0,14%³⁵;
- співвідношення вітчизняного експорту та імпорту до ВВП стійко коливається близько 50%;
- на світових ринках Україна найбільш успішно конкурує лише у сегменті сільськогосподарської продукції, чорних металів та найпростішої хімії. При цьому через війну та розрив традиційних стосунків з країнами СНД наведена спеціалізація лише посилюється – частка відповідних виробництв у товарному експорті України сягнула у 2015 р. майже 70%;
- суверенні рейтинги країни є спекулятивними («B-» S&P's, Fitch; «Caa2» Moody's) і ніколи не мали інвестиційного рівня.

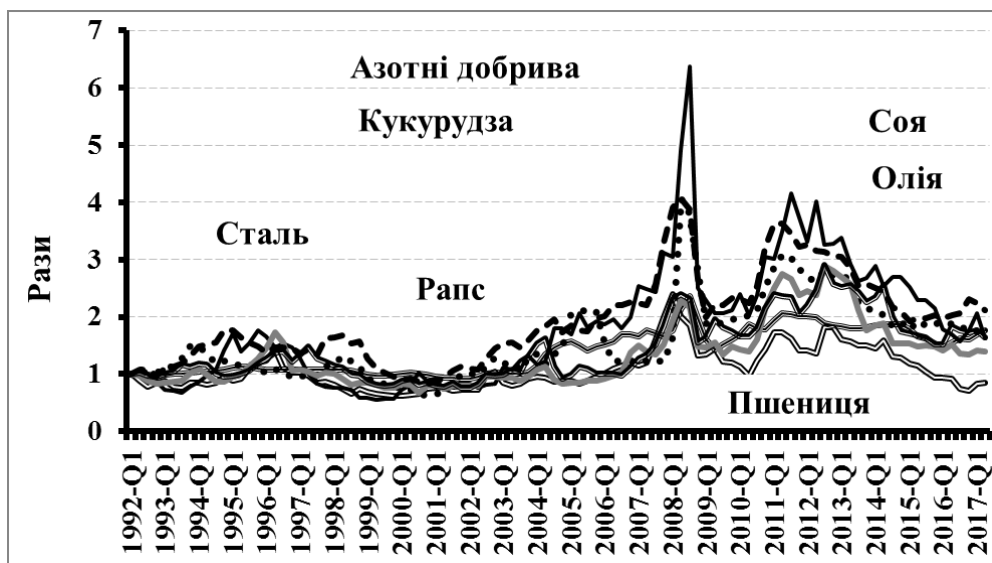
Очевидно, що динаміка такої економіки має суттєво залежати від коливань світових цін на сировину, яку вона виробляє та експортує. Адже визначального впливу на них вона не має, власних потужностей для

---

³⁵ Розраховано за даними Світового банку. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

заміщення технологічно місткого імпорту їй не вистачає, а розраховувати на серйозні інвестиційні та фінансові поштовхи іззовні вона просто не може.

На рис. 1.3 наведено індекс світових цін на низку ключових товарів українського експорту: сталь, пшеницю, кукурудзу, соняшникову олію, рапс, сою, азотні добрива (у кварталному розрізі). Період спостереження – І кв. 1992 р. – II кв. 2017 р., тобто, фактично, весь час незалежного розвитку національної економіки України.

Рис. 1.3. Темпи зростання світових цін на сталь, пшеницю, кукурудзу, соняшникову олію, сою, рапс, азотні добрива (I кв. 1992 р.=1), 1992–2017 рр.

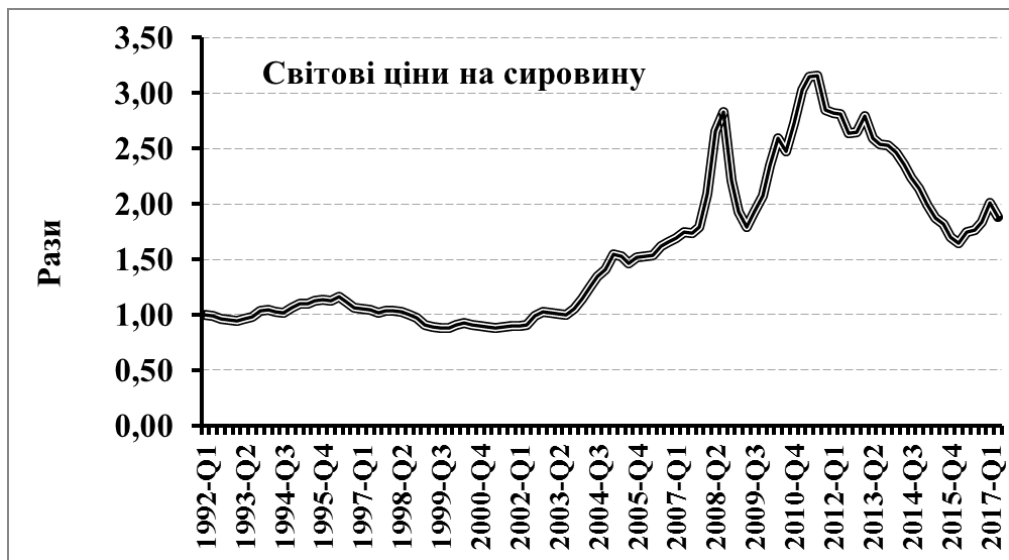
Джерело: розраховано за даними порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

Незважаючи на різну амплітуду коливань зазначених цін, усі вони мають приблизно однаковий профіль:

- «провал» наприкінці 1990-х років;
- відновлення та стрімкий злет у 2000–2007 рр.;
- глибоке падіння у другому півріччі 2008 р. та в 2009 р.;
- зростання у 2010–2011 рр.;
- затяжне падіння у 2012–2015 рр.;
- ознаки відновлення у 2016 р.

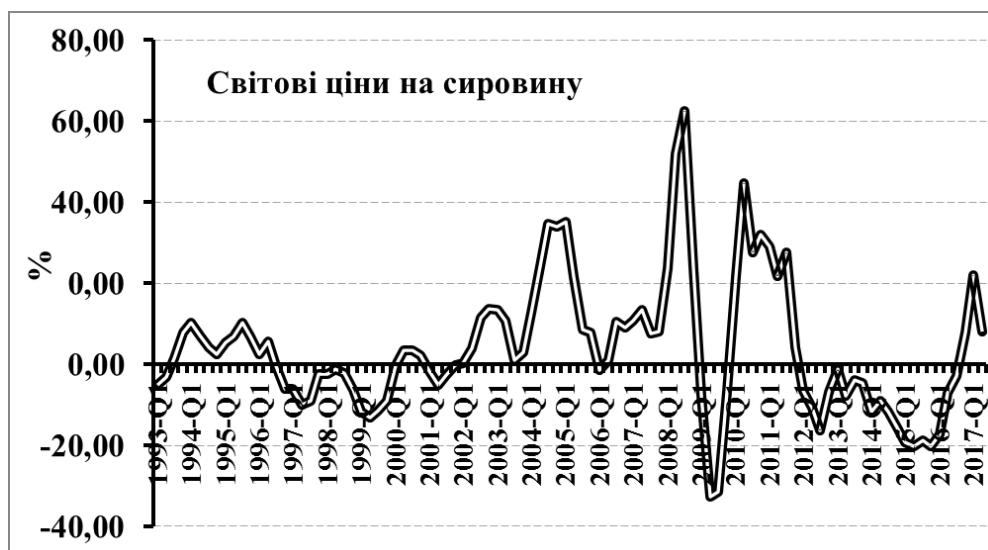
Зважування та нормування наведених на рис. 1.3 цінових індексів³⁶ дозволяє отримати приблизну оцінку темпів зростання світових цін на вітчизняний товарний експорт упродовж 1992–2017 рр. (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Темпи зростання світових цін на сировину, що експортуює Україна (І кв. 1992 р.=1), 1992–2017 рр.

Джерело: розраховано за даними порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

Розрахований таким чином агрегований індекс цін надає можливість перейти до річних темпів його приросту у квартальному розрізі (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Річні темпи приросту світових цін на сировину, що експортуює Україна, 1992–2017 рр.

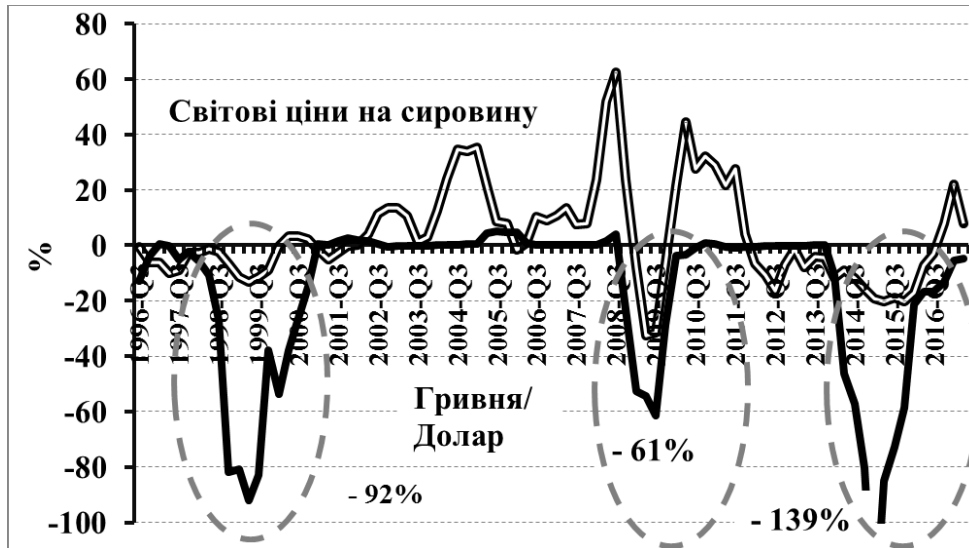
Джерело: розраховано за даними порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

³⁶ З використанням середньої питомої ваги виділених груп продукції в товарному експорті України упродовж 2001–2016 рр., за даними Державної служби статистики України.

У розрахунках, крім уже зазначених товарних груп, також враховано динаміку цін на залізну руду.

Динаміка світових цін на експортну сировину та валютний курс гривні

Зіставлення отриманих темпів приросту з аналогічними показниками валютного курсу гривні (рис. 1.6) дозволяє дещо інакше подивитися на причини його девальваційних «провалів» упродовж останніх двох десятиліть.

Рис. 1.6. Річні темпи приросту офіційного курсу гривні до долара США та світових цін на сировину, що експортує Україна, 1992–2017 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/> та порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

Зокрема, рис. 1.6 свідчить, що протягом 1996–2017 рр.:

- усі валютні кризи в Україні відбувалися при падінні світових цін на сировину;
- за цей час українська економіка та її валюта не змогли протистояти жодній сировинній рецесії;
- валютно-курсова стійкість в Україні спостерігалася винятково за умов зростання світових цін на її експортну сировину.

Зрозуміло, що у кожної валютної кризи була своя специфіка. Так, напередодні 1998–1999 рр. Україна ще не оговталася від курсових потрясінь і гіперінфляції початку 1990-х років. До того ж іноземну валюту до своїх міжнародних резервів вона могла залучати тоді виключно в борг.

Кризу 2008–2009 рр. посилила піраміда валютних кредитів, уламки якої не було фактично розчищено й до початку валютної кризи 2014 р. Крім того, офіційний Київ у той час перебував у непроголошеній міжнародній ізоляції.

Остання зникла лише зі зміною уряду навесні 2014 р. Але початок виснажливої війни на сході країни виявився для курсу гривні непідйомним вантажем.

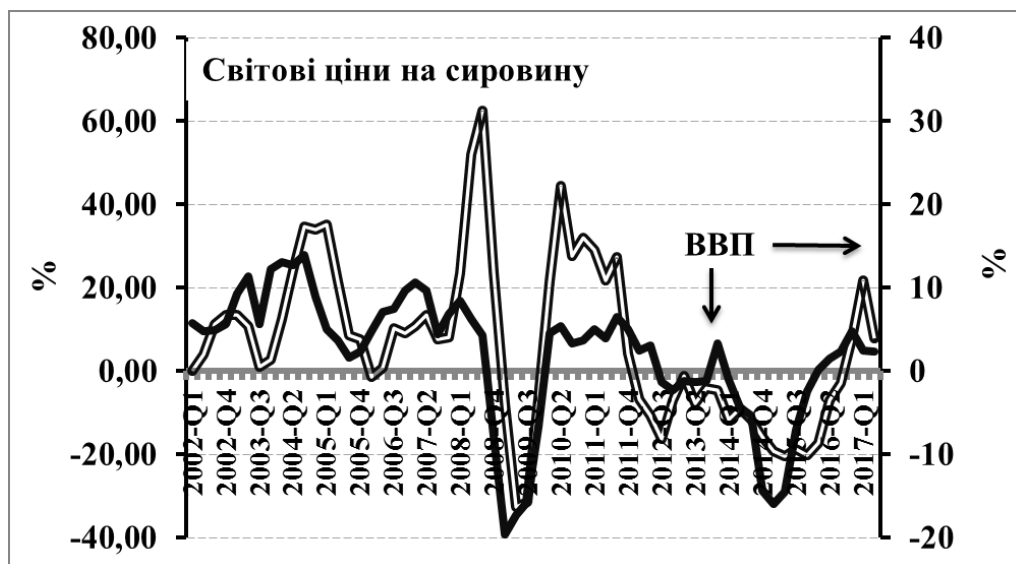
Разом із тим час і місце всіх трьох валютних криз визначалися сировинною спеціалізацією України та падінням цін на ключові товари її експорту. Такий висновок різко контрастує з неоліберальним поглядом, який де-факто не відрізняє технологічних відмінностей економік, неоднакових за своїми масштабами та виробничими властивостями. На практиці це може спричиняти помилкові висновки щодо причин та наслідків фінансової нестійкості малих сировинних економік.

Динаміка світових цін на експортну сировину та реальний ВВП України

Динаміка світових цін на сировину, що експортує Україна, має прямо пропорційну кореляцію не лише з курсом її національної валюти, а й також із реальним ВВП (рис. 1.7).

Причому зазначений взаємозв'язок (рис. 1.7) можна розглядати як своєрідну азбуку злків і падінь української економіки. Адже якщо перші спостерігаються в моменти підвищення зовнішніх цін на українську сировину, то другі – в періоди їх зниження. Це, зокрема, наочно пояснює, чому єдине стійке економічне піднесення України припало саме на 2000–2007 рр., хоча відомих фактів корупції, тіньового бізнесу та політичного протистояння в ті роки було не менше, ніж під час кризових падінь у 2008–2009 та 2014–2016 роках.

Здається, що одна з головних причин тодішнього зростання була цілком банальна: в його основі лежали не «радикальні структурні реформи», не особливий бізнес-клімат, не привабливе інвестиційне середовище і не бюджетна дисципліна, а незалежний від них злет світових цін на сировину.

Рис. 1.7. Річні темпи приросту світових цін на сировину, що експортує Україна, та її реального ВВП, 1992–2017 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> та порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

У 2002–2007 рр. їх середньорічний приріст (для групи виокремлених товарів) перевищував 12%. Це сприяло середньому зростанню вітчизняного ВВП на 7,5% на рік, що було вдвічі більше загальносвітової динаміки (3,4%). Завдяки цьому Україна потрапила в «сировинний Едем», отримавши неочікуваний потік іноземної валюти, інвестицій і позик, ревальваційний тиск на гривню та її курсове посилення, рекордне зростання міжнародних резервів (фактично від нуля до 38 млрд дол., серпень 2008 р.), неочікувані доходи населення і бюджетні надходження, кредитний і банківський бум, будівельну лихоманку, божевільні ціни на нерухомість і нескінченну кількість охочих її придбати.

Утім, увесь цей «парадиз» розтанув буквально за два-три місяці, коли обвалилися світові ціни на сировину. У випадку українського експорту їхній річний приріст рухнув з +62% у III кв. 2008 р. до -8%, -33% і -31% у перших трьох кварталах 2009 р. Відповідно, вітчизняний ВВП у 2009 р. провалився на 14,8%. Пов'язані з цим проблеми остаточно не вирішено й досі.

На жаль, усе це виявилось лише прелюдією. Сплеск сировинної кон'юнктури майже не перевищив два роки (2010–2011 рр.). Його короткостроковість, як і невдала економічна політика України, не дали

змоги ані розігнати зростання ВВП (із середньорічних 4,7%), ані розв'язати клубок накопичених проблем.

Кон'юнктурні чинники останньої вітчизняної кризи почали формуватися у 2012 р., коли відновилося падіння цін на сировину, яке тривало майже чотири роки поспіль. Враховуючи це, можна впевнено сказати, що падіння ВВП, бюджетні проблеми й девальвація гривні у 2014–2015 рр. сталися б і без зовнішньої інтервенції та пов'язаних з нею втрат. Адже структурна вразливість України та пригнічені ціни на сировину не обіцяли їй нічого хорошого й до початку 2014 р. За цих умов анексія АР Крим та війна на Донбасі лише багатократно загострили економічні проблеми України, коріння яких уходять вглиб її переважно сировинного виробництва.

За цією ж логікою, відновлення в 2016 р. кон'юнктури на світових ринках сировини сприяло поновленню економічного зростання в Україні (2,3%). Але його майбутня траєкторія, на жаль, і далі визначатиметься цим зовнішнім, не залежним від внутрішніх факторів чинником.

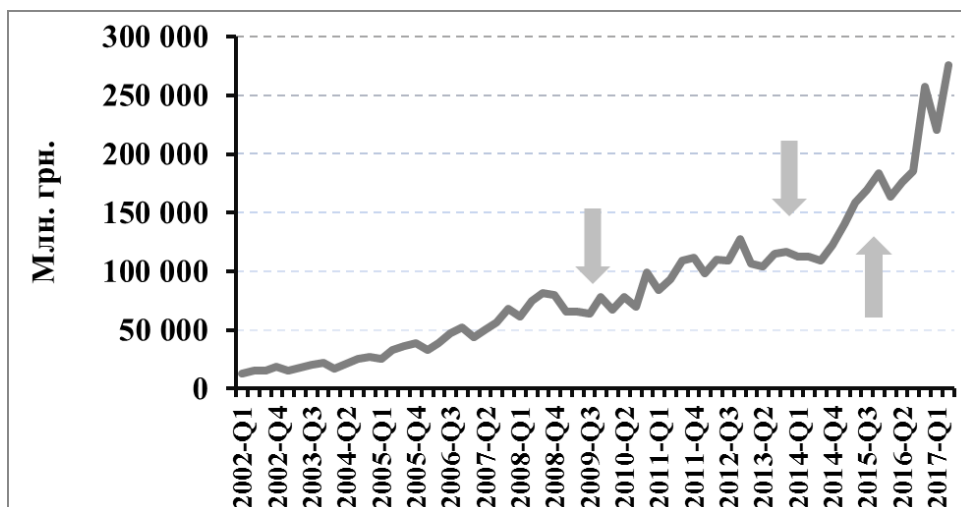
Динаміка світових цін на експортну сировину та Зведений бюджет України

Враховуючи наведену циклічність, можна припустити, що рух світових цін на сировину має також впливати на показники Зведеного бюджету України. Адже, за інших рівних умов, прискорене зростання її реального ВВП стимулює підвищення доходів та відповідних надходжень бюджетів усіх рівнів, зменшуючи одночасно їх розрив з бюджетними видатками.

І, навпаки, пригнічення міжнародних ринків сировини має негативно відбиватися на Зведеному бюджеті – як у частині його доходів, так і дефіциту.

Для перевірки цього припущення проаналізовано квартальну динаміку доходів Зведеного бюджету України, обсяги яких збільшилися від 12,7 млрд грн у I кв. 2002 р. до 275,5 млрд у II кв. 2017 р. (рис. 1.8). При цьому два аномальні моменти абсолютного зниження бюджетних доходів припали на кризові періоди 2008–2009 та 2013–2014 рр. Стрімке ж наповнення бюджету

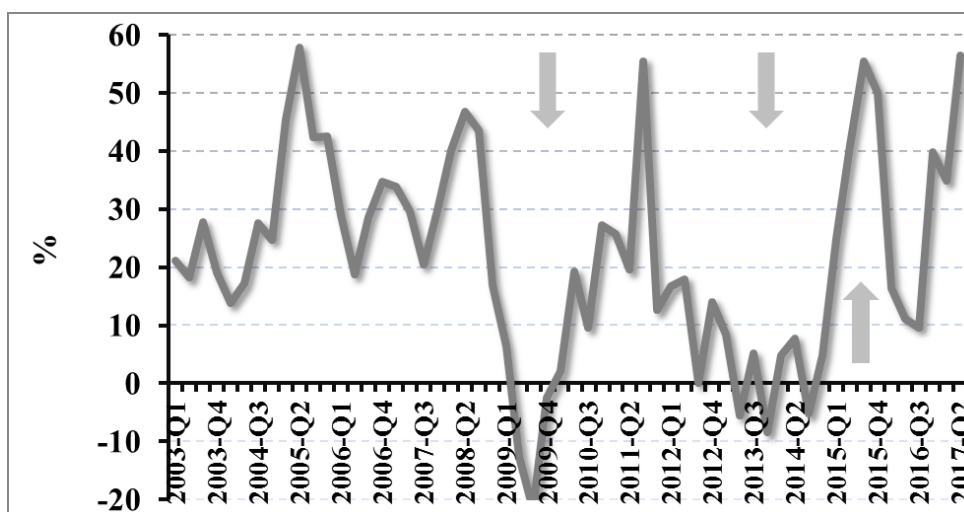
у 2015 р. мало інфляційну природу і було пов'язано зі стрибком цін після падіння курсу гривні у лютому того же року (рис. 1.6).

Рис. 1.8. Квартальні доходи Зведеного бюджету України, 2002–2017 рр.

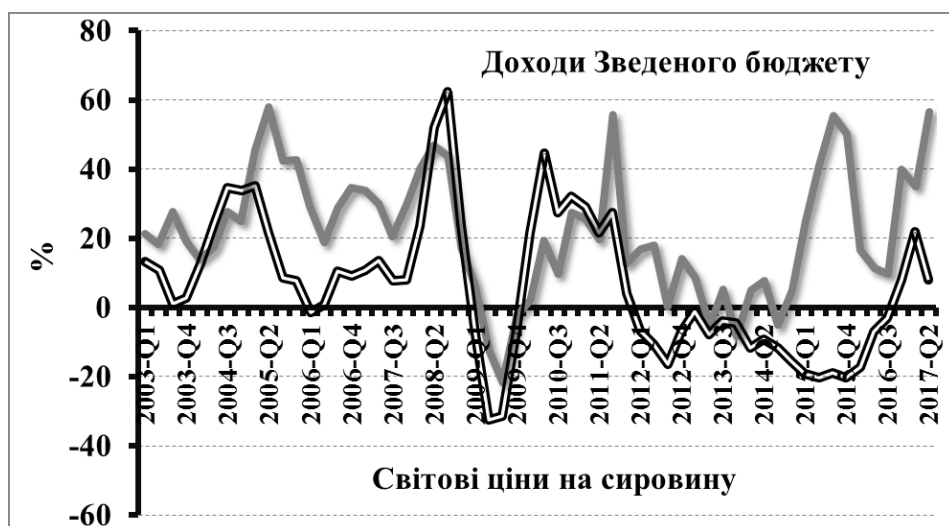
Джерело: дані Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>

Перехід від абсолютних обсягів бюджетних доходів до річних темпів їх приросту (рис. 1.9) з наступним порівнянням з відповідною динамікою світових цін на сировину, що експортує Україна, демонструє коректність припущення щодо їх прямо пропорційної залежності (рис. 1.10).

Рис. 1.9. Річні темпи приросту квартальних доходів Зведеного бюджету України, 2003–2017 рр.

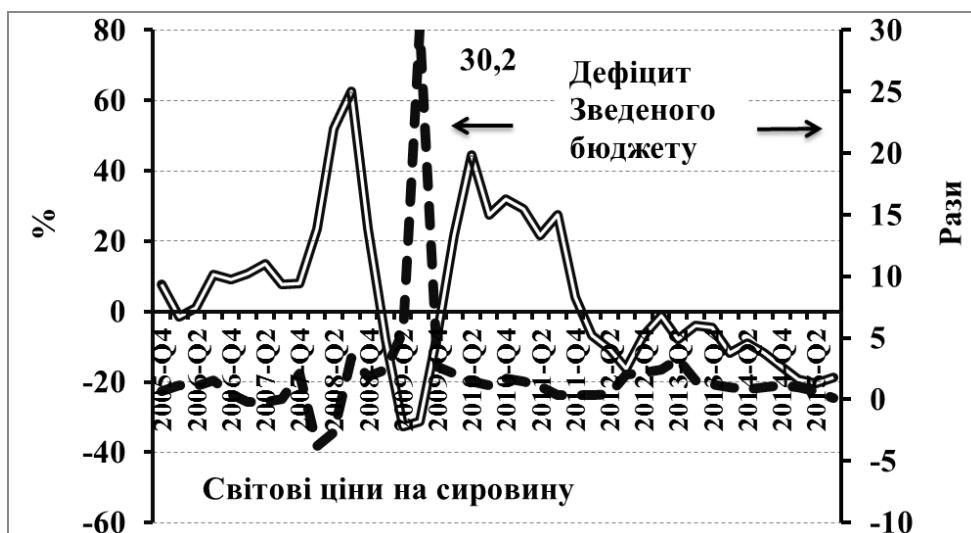
Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>

Рис. 1.10. Річні темпи приросту цін на сировину, що експортує Україна, та доходів її Зведеного бюджету, 2003–2017 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/> та порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

Що ж стосується дефіциту Зведеного бюджету, то він, очевидно, повинен мати обернену залежність від сировинної кон'юнктури. Адже чим вона вища і доходи бюджету значніші, тим нижчим (за рівності всіх інших умов) має бути його дефіцит. І навпаки. Ілюстрацією цієї залежності може слугувати динаміка відповідних показників упродовж 2005–2015 рр. (рис. 1.11).

Рис. 1.11. Річні темпи приросту цін на сировину, що експортує Україна, та дефіциту її Зведеного бюджету, 2005–2015 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/> та порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

На рис. 1.10 привертає увагу висхідна фаза, яка мала місце в 2003–2008 рр., коли річні темпи приросту бюджетних доходів стало коливалися в межах 20–60%. Що ж до дефіциту Зведеного бюджету, то він тоді на деякий час навіть зник, перетворившись у першому півріччі 2007 р. на профіцит (рис. 1.11).

Показово, що бюджетна стійкість у той час виразно контрастувала з політичним станом країни, яку буквально переслідували гучні скандали, перманентні парламентські вибори, зміни урядів, складна президентська кампанія і революційні потрясіння. Але всупереч цьому напруженню вітчизняне виробництво і доходи Зведеного бюджету демонстрували не просто динамічну рівновагу. Їх внутрішня збалансованість була усі національні рекорди – ніколи раніше й опісля вона не була настільки високою.

Однією з причин тих вражаючих результатів став сировинний бум. І хоча зростання світових цін на український експорт був нерівномірним, його річні темпи щоквартально становили в середньому 17,8%, а часом і понад 30% (2004 р.) або 60% (2008 р.).

Тодішня сировинна виручка потягнула за собою зовнішні боргові ресурси і прямі іноземні інвестиції. З 2004 р. по жовтень 2008 р. їх залишки в Україні виросли, відповідно, на 74,4 млрд дол. США і 42,3 млрд³⁷, а їх загальний обсяг перевищив 116 млрд дол. США. Надходження цього капіталу підвищили імпортні витрати країни, пожвавивши в ній торгівлю і бюджетні надходження. Вони виявилися настільки значними, що в першому півріччі 2008 р. уряд почав виплачувати компенсації вкладникам колишнього «Ощадбанку СРСР», обіцяючи до 1 тис. грн кожному, хто втратив свої заощадження.

Проте вся ця ідилічна картина розтанула восени 2008 р., коли почалося падіння цін на міжнародних ринках сировини. Разом з ним у перманентну кризу пірнули й українські фінанси.

---

³⁷ Розраховано за даними Національного банку України. URL: www.bank.gov.ua

У 2009 р. 12-місячний обвал цін на українську сировину сягав понад 30%. Він спричинив падіння до 20% і більше реального ВВП України та доходів її Зведеного бюджету³⁸ (рис. 1.7, 1.10). Одночасний же стрибок його дефіциту перевищив 30 разів (рис. 1.11).

Вибратися з цього економічного і фінансового провалу допомогло відновлення в 2010–2011 рр. цін на українську сировину, яке перетворилося згодом в їх зростання з піковими значеннями (45%) у II кв. 2010 р. Протягом цих двох років спостерігалось річне прискорення реального ВВП України (до 4,1 і 5,2% відповідно), а також доходів її Зведеного бюджету (до 55,5% у III кв. 2011 р.).

Проте кон'юнктура на сировину стала вичерпуватися на початку 2012 р. Разом із її падінням в українську економіку повернулася рецесія. Річне зростання реального ВВП України уповільнилося до 0,3% (2012 р.) і 0,0% (2013 р.). Це відразу зменшило обсяг фінансових потоків та бюджетних надходжень. У II кв. 2013 р. 12-місячний дефіцит Зведеного бюджету України зріс в 3,3 раза. За цих умов його новою опорою стали зовнішні та внутрішні запозичення.

Посилився тиск на Національний банк України щодо підтримки бюджетних витрат. Це призвело до зростання в його портфелі ОВДП – з нуля в 2007 р. до 147 млрд грн наприкінці 2013 р., що становило 58,3% їх загального обсягу, що перебував у той час в обігу.

Протягом 2012–2015 рр. глибина падіння цін на українську сировину сягнула 20%, а тривалість – чотирьох років. За таких умов балансування у 2015 р. Зведеного бюджету країни сталося значною мірою завдяки новим зовнішнім кредитам державного сектора (чисте його фінансування становило 3,5 млрд дол. США), списанню (реструктуризації) частини державного боргу (близько 3,6 млрд дол. США), відмови від проведення платежів за кредитом Російської Федерації (3 млрд дол. США) та 40–50-відсоткової інфляції.

---

³⁸ У кварталному обрахуванні.

Динаміка світових цін на експортну сировину та кредитно-депозитні операції банківської системи

Упродовж 2014–2017 рр. в Україні спостерігається глибока банківська криза. В її ході збанкрутувала половина всіх банківських установ країни. Депозитна та кредитна активність установ, що змогли вижити, ледве перевищує відповідні обсяги трьох-чотирьохрічної давнини (та й то значною мірою лише «завдяки» їх емісійно-інфляційній підтримці). Націоналізовано найкрупніший банк країни ПАТ КБ «Приватбанк», хоча його подальша доля, здається, залишається загадкою не лише для колишніх власників та діючої наглядової ради, але навіть і для уряду з Національним банком України.

У суспільстві та фахових колах поширюється думка, що головним чинником цієї кризи була недбалість власників (менеджменту) збанкрутілих банків, яка в значній кількості випадків межувала з їх відвертою халатністю та навіть злим умислом.

Визнаючи коректність зауважень щодо ринкових прорахунків та відвертих помилок власників та керівництва значної частини банківських установ, тим не менш, відкритим залишається питання відносно того, чому всі ці проблеми почали масово проявлятися саме у 2014 р., а не на три-чотири роки раніше. А також, що саме стало тим першим каменем, падіння якого зачепило та зіштовхнуло за собою у прірву банкрутства половину всіх банків країни.

Враховуючи вже наведену залежність національної економіки від зміни світових цін на її експортну сировину, коректним може бути припущення щодо впливу зовнішньої кон'юнктури й на діяльність банківської системи. Адже депозитна база останньої значною мірою залежить від доходів населення та суб'єктів господарювання – чим вони вищі, тим більш значними мають бути й залишки їх банківських рахунків/депозитів. І навпаки.

У принципі характер цього зв'язку має мало в чому відрізнятися від вже розглянутої залежності доходів Зведеного бюджету від світових цін на експортну сировину України: їх зростання збільшує (за рівності всіх інших

умов) доходи бізнесу та населення з відповідним підвищенням їх статків (депозитів) та обов'язкових (податкових) платежів.

На рис. 1.12 наведено зміну депозитного портфеля українських банків від I кв. 2002 р. до II кв. 2017 р., накопиченого в національній валюті. У зазначений період він збільшився від 18,5 до 463,6 млрд грн. Причому два періоди його наочних падінь припадали на час криз 2008–2009 та 2014–2015 рр.

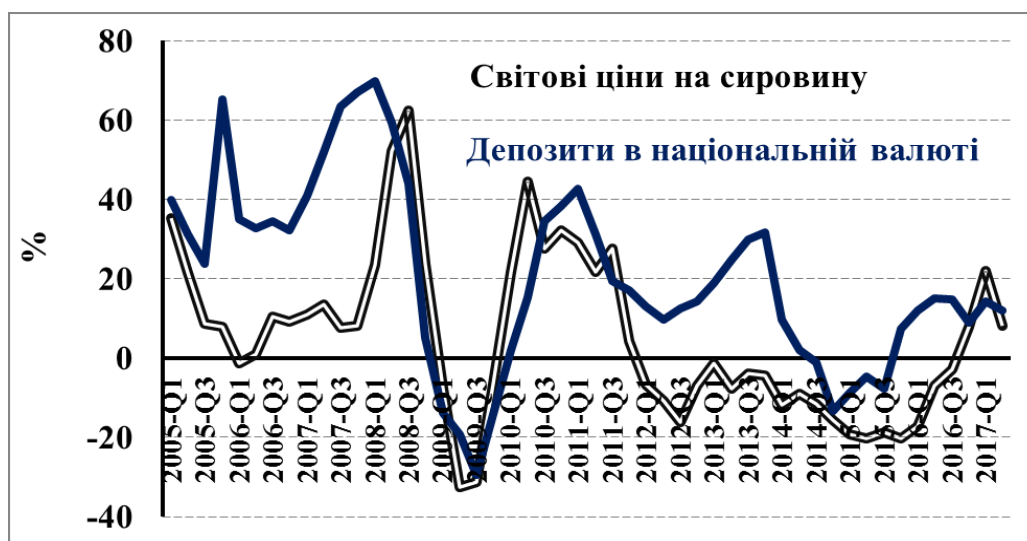
Зіставлення річних темпів приросту депозитної бази українських банків (у гривні) з аналогічними темпами приросту світових цін на сировину вітчизняного походження,³⁹ свідчить про наявність між ними прямо пропорційної залежності (рис. 1.13).

Рис. 1.12. Обсяг залишків за банківськими депозитами в національній валюті, 2002–2017 рр.

Джерело: дані Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>

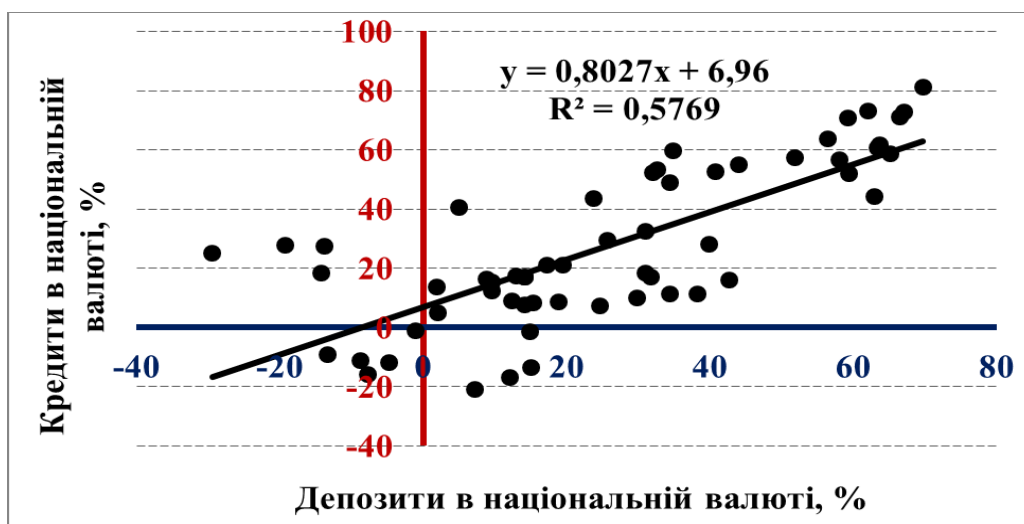
³⁹ Уже зазначені сталь, залізна руда, пшениця, кукурудза, соняшникова олія, рапс, соя та азотні добрива.

Рис. 1.13. Річні темпи приросту цін на сировину, що експортує Україна, та залишків за банківськими депозитами в національній валюті, 2005–2017 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/> та порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

Подальший аналіз одночасних коливань (гривневого) депозитного та кредитного портфелів демонструє, яким саме чином світова кон'юнктура на сировину, що експортує Україна, трансформується в кредитну активність її банківської системи (рис. 1.14).

Рис. 1.14. Залежність банківських кредитів від депозитів (у національній валюті), 2003–2017 рр.

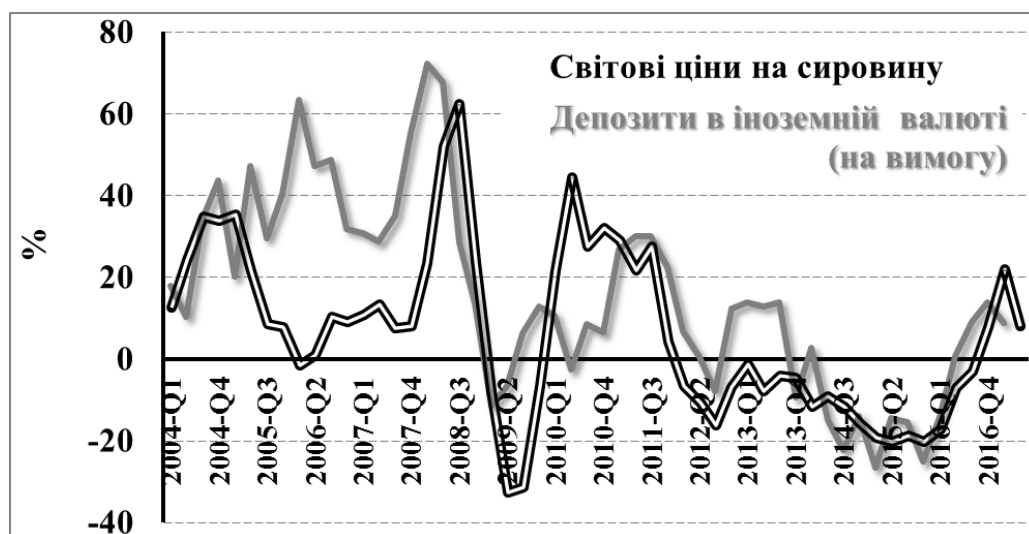
Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL : <http://www.bank.gov.ua/> та порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

Наведені залежності відображують зв'язки, що діють у межах банківських депозитів та кредитів (в національній валюті). Водночас

аналогічні залежності спостерігаються й у межах депозитно-кредитних операцій, що здійснюються в іноземній валюті.

Так, якщо обрахувати їх обсяги в єдиному (доларовому) еквіваленті та перейти до річних темпів приросту, можна отримати такі дві ілюстрації, що описують синхронізацію коливань:

- депозитів (на вимогу) в іноземній валюті та світових цін на сировину (рис. 1.15);
- кредитів (до одного року) та депозитів (на вимогу) в іноземній валюті (рис. 1.16).

Рис. 1.15. Річні темпи приросту цін на сировину, що експортує Україна, та банківських депозитів в іноземній валюті (на вимогу), 2004–2017 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/> та порталу Index Mundi. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/>

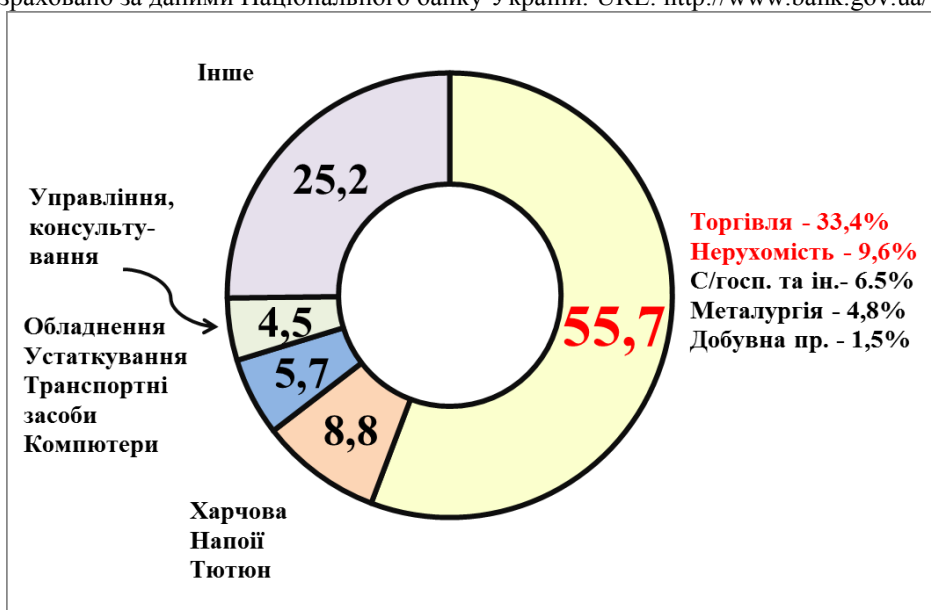
Зрозуміло, що рис. 1.16 можна також розглядати як «місток» між світовою кон'юнктурою на сировину та кредитами в іноземній валюті, що надаються банківськими установами України.

Наведені залежності мимоволі провокують питання щодо ролі та місця банківських установ в розгортанні останньої кризи, в яку вони потрапили. Адже може скластися враження, що всі вони виявилися невинними жертвами несприятливої зовнішньої кон'юнктури. Проте таке припущення є очевидним перебільшенням.

Рис. 1.16. Річні темпи приросту депозитів (на вимогу) та кредитів (до 1 року) в іноземній валюті, 2003–2017 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>

Рис. 1.17. Структура банківських кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, станом на кінець березня 2017 р.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України. URL : <http://www.bank.gov.ua/>

Бо, як свідчить структура кредитного портфеля банківської системи (рис. 1.17), її позики спрямовуються переважно на підтримку торгівлі (33,4%) та операцій з нерухомістю (9,6%). З урахуванням же кредитів, наданих галузям сировинного характеру (та таких, що виробляють продукцію з низькою часткою доданої вартості), відповідні банківські позики сягають 55,7% їх загального портфеля. Це, фактично, у 10 разів більше за вагу кредитів, наданих для виробництва технологічних товарів (обладнання, устаткування, транспортних засобів, комп'ютерів тощо) – їх питома вага у структурі банківського портфеля дорівнює лише 5,7%.

Враховуючи такі особливості національного кредитування, видається доволі природним, що банківська система час від часу потрапляє в кризові пастки, адже вона добровільно надає перевагу підтримці торгівельно-спекулятивних операцій замість розвитку виробництв технологічного спрямування, які б могли поступово змінити сировинний ландшафт української економіки.

1.3. Тренди української економіки: логіка нестабільності

Коріння якнайменш трьох останніх криз в Україні сягають углиб її виробництва. Після розвалу колишнього Радянського Союзу в ньому стала зникати технологічно складна продукція — позначився хаос дезінтеграції, дикий переділ власності й тотальна неготовність до глобальної конкуренції. У структурі експорту почали домінувати дешеві товари низьких переробок: сталь, руда, вугілля, зерно. На цьому тлі навіть найпростіша хімія (аміак) була вже продуктом глибокої переробки.

Безумовно, ця примітивізація не була лінійною. Країна вдавалася до спроб їй протистояти. Так, у 1990-х роках було розпочато спільне виробництво вітчизняного Ан-140 в Ісфагані (Іран). Тоді ж залучили корейських інвесторів для підтримки власного автопрому. На початку «нульових» змогли встояти під жорстким тиском західних партнерів та обмежити вивезення насіння соняшнику, що згодом дало можливість Україні стати світовим лідером із експорту соняшникової олії. Докладалися чималі зусилля для збереження ракетного комплексу та участі в міжнародній програмі Sea Launch. Відбувалися активний розвиток і модернізація харчової промисловості.

Усе це давало додатковий прибуток, валюту та зайнятість. Але цих успіхів виявилось критично мало — вони залишилися локальними й не переросли в масштабну модернізацію. До вітчизняних машин та обладнання інтерес виявляли в основному країни СНД. Однак їхнє власне сповзання на

сировинну периферію (переважно нафта, газ і ті самі метали із зерном) мимоволі прив'язувало до неї й цю частину вітчизняного експорту.

З огляду на торговельну відкритість України в ній стали наростати сировинні ритми: у разі зростання цін на її експортну сировину господарське життя оживало, коли ж ті різко падали — воно стискувалося. При цьому першою на зниження сировинної кон'юнктури реагувала експортна виручка. Услід за нею скорочувалися зовнішні запозичення, а також іноземні інвестиції (як портфельні, так і прямі). Логіка тут гранично проста: мало хто ризикне кредитувати, а тим паче розвивати чужу економіку, чиї (сировинні) доходи стрімко падають, та ще при спекулятивних суверенних рейтингах країни.

Зменшення припливу іноземної валюти провокувало її дефіцит. Його прямими жертвами ставали виробничий імпорт і «валютні» боржники, що створювало додаткові проблеми з економічним зростанням і платежами за зовнішнім боргом. Це позначалося на доступі до міжнародних фінансових ринків і призводило до нестачі валюти всередині країни.

Падіння виробництва зменшувало його фінансові можливості. На цьому тлі скорочувалися надходження до бюджету і соціальних фондів. Виникали/поглиблювалися їхні дефіцити. Загальна нестійкість наростала, але економіка балансувала, поки тримався курс гривні. Коли ж той не витримував і падав, починався загальний хаос: паніка вкладників, масове зняття депозитів, неповернення кредитів, черги біля обмінників і банкоматів, банкрутство банків і підприємств, втеча іноземних інвесторів, валютні обмеження, спорожніла скарбниця.

Критичними в цій фінансовій вирві були три фактори: глибина й тривалість падіння цін на експортну сировину, розмір знецінення гривні та обсяг міжнародних резервів. При цьому що більшими були резерви, то легше було протистояти девальвації. Так, у період із серпня 2008 р. по травень 2009-го вони впали на 36%, однак і тоді їхній обсяг (24,5 млрд дол.) був набагато більший за сьогоднішній (17,8 млрд). Навпаки, під

час кризи 2014 р. виснаження резервів (-63%) і загальний їхній рівень (7,5 млрд дол.) різко звузили можливість стабілізації курсу гривні⁴⁰. У 1998–1999 рр. ситуація була ще драматичнішою, тому що всі вітчизняні резерви було взято, по суті, у борг.

Принципово, що інфляція не була причиною жодної з трьох останніх криз в Україні. Понад те, під час кризи 2008–2009 рр. вона знижувалася – з максимальних 31,1 до 12,3%. Що ж до її 60-відсоткових стрибків у квітні 2015 р., то вони стали наслідком майже дворазового падіння обмінного курсу в лютому того ж року. Схожа ситуація спостерігалася і в 1998 р.: інфляція тоді знижувалася впродовж кількох років, досягнувши мінімуму в липні–серпні (6,7–6,9%)⁴¹. Але після девальвації гривні у вересні 1998 р. на 50% (у річному вимірі) ціновий тренд різко пішов угору. Безумовно, за зростання інфляції довелося платити окрему плату, але рахунок за неї надійшов лише після падіння курсу.

Не був першопричиною фінансових лих України і її бюджетний дефіцит — ні в 2008–2009, ні у 2014–2016 рр. Причому історія з фінансовою пірамідою ОВДП (1997–1998 рр.) також припала на час сировинної рецесії. Її рецидиви спостерігалися у 1996–2000, 2008–2009 і 2012–2016 рр. У повному сенсі — не раніше й не пізніше. Безумовно, непідйомний дефіцит, як і його дітище — державний борг, мають свої негативні наслідки, потребуючи постійного контролю. Однак факти такі, що його втрата в останні 20 років була тісно пов’язана з низькими цінами на нашу експортну сировину.

Нарешті, банківська криза, в результаті якої на ринку країни наразі залишається лише половина банківських установ, що функціонували чотири роки тому, також виявилася наслідком не лише ринкових прорахунків, управлінського недбальства та аморальних вчинків, а й насамперед помилкової кредитної стратегії щодо пріоритетної підтримки торговельно-спекулятивних

---

⁴⁰ Розраховано за даними Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693066

⁴¹ Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

видів діяльності при майже абсолютній байдужості щодо технологічного розвитку національної економіки та її індустріального майбутнього.

Висновки

Таким чином, у випадку сировинної спеціалізації малі, відкриті економіки перебувають під постійним ризиком дестабілізації, яку може спричинити несприятливий рух зовнішньої кон'юнктури на сировину, яку вони виробляють та експортують. Під впливом відповідних загроз перебувають і державні фінанси таких країн. Причому їх стабілізаційний потенціал нерідко виявляється занадто малим для ефективної протидії глобальним падінням сировинної кон'юнктури. Внаслідок цього ключове завдання Вашингтонського консенсусу щодо бюджетної дисципліни перетворюється на завдання, яке де-факто не можна виконати. Принаймні в межах його постулатів. Адже у разі значної торговельної й фінансової відкритості, а також спекулятивних суверенних рейтингів мала сировинна економіка виявляється практично беззахисною перед негативними падіннями світової кон'юнктури на її експортну продукцію.

За таких умов, одним із ключових факторів сталої стабілізації малої, відкритої економіки стає її технологічний розвиток та перехід на випуск продукції з більш високою часткою доданої вартості. Проте ані реформи «першого», ані «другого покоління» таких завдань не передбачають, хоча пояснення до «першого» Вашингтонського консенсусу й містили тезу про необхідність нарощування економіками, що розвиваються, нетрадиційного для них експорту.

Торкаючись цього питання, Дж. Вільямсон окремо відзначав доцільність розвитку механізмів, що стимулюють адаптацію сучасних технологій, проте не погодився з необхідністю їх прямого трансферу (як окремого елемента реформ)⁴². Протилежна думка щодо передачі технологій та їх опанування в

---

⁴² Williamson J. What Should the Bank Think About the Washington Consensus, Background Paper to the World Bank's World Development Report 2000, July 1999.. 14 p. URL: <https://piie.com/commentary/speeches-papers/what-should-world-bank-think-about-washington-consensus?ResearchID=351>

економіках, що розвиваються, відзначена у поствашингтонському консенсусі Дж. Стігліца.

Цей погляд збігається з висновком багатьох українських економістів щодо нагальності цільової модернізації вітчизняного виробництва. Проте таке завдання не є окремою складовою сучасного Вашингтонського консенсусу, що робить його положення для України не менш проблематичними, ніж низка неоліберальних «реформ першого покоління».

Відповідно до практики міжнародних фінансових інститутів, наріжним камінням ринкових реформ залишається бюджетна дисципліна. Те, що ця складова стоїть на першому місті, – не випадковість, а відображення її пріоритетності. У цьому сенсі з часів «першого» Вашингтонського консенсусу нічого не змінилося. Однак національний досвід свідчить, що в малій, відкритій, сировинній економіці, якою є й українська, рівень збалансованості бюджету не є ендегенним фактором. Він сам виявляється залежною складовою, як і переважна кількість усіх інших ключових параметрів, які прив'язані до світової кон'юнктури на сировину, що виробляє та експортує відповідна мала, відкрита економіка. В умовах України переважно йдеться про чорні метали, залізну руду, зернові, соняшникову олію, азотні добрива.

Внаслідок цього упродовж останніх 20 років усі економічні, валютні, фінансові та банківські кризи в Україні відбувалися на тлі падіння цін на цю експортну продукцію. Так було у 1998–1999, 2008–2009 і 2014–2016 рр. Якщо не говорити про руйнівні наслідки сьогоденної війни, усі розбіжності цих епізодів полягали лише в глибині спаду та в тому, яка частина економіки від нього потерпала більше.

У всіх трьох випадках Україна зверталася по допомогу до МВФ та інших фінансових організацій, що, утім, не вберегло її від наступних потрясінь. Представники міжнародних інститутів пояснюють таку уразливість непослідовністю самої України — вона воліла виходити з програм із МВФ, ніж доводити їх до кінця. Відмовити в раціональності цим аргументам досить

складно, особливо якщо врахувати строкатий букет вітчизняних проблем. Однак принциповий нюанс полягає у тому, що у «міжкризові» періоди всі бюджетні проблеми України потроху зникали, як тільки починалося стійке зростання світових цін на сировину, що вона експортує. Макроекономічна стабілізація внаслідок цього відбувалася під впливом зовнішньої кон'юнктури, без будь-якого суттєвого покращання її ринкових та державних інститутів. Утім, наступні кризові потрясіння України також підпорядковувалися цій логіці, що призводило до майже автоматичного виникнення її бюджетних дисбалансів.

Ключові особливості трендів української економіки пов'язані з її структурними вадами, що проявляються у спеціалізації на випуску та експорті продукції з низькою часткою доданої вартості. Наведене прив'язує національний бізнес-цикл до коливань світових цін на сировину, залишаючи країну залежною від зовнішніх факторів економічної та фінансової нестабільності.

У малих сировинних економіках кризове загострення фінансово-бюджетних дефіцитів може бути лише проміжним, але не основним чинником економічної нестабільності. Їх механічне стиснення – відповідно до пануючих у макроекономічній політиці підходів – не гарантує сталого розвитку всієї національної економіки.

Протягом 1996–2016 рр. усі економічні, фінансові, банківські та валютні кризи в Україні розгорталися на тлі падіння світових цін на сировину, яку вона експортує.

Сталий імунітет до сировинної залежності визначається не зовнішніми кредитами та фінансовими обмеженнями, а випереджаючим розвитком переробної промисловості на базі її інноваційного та технологічного оновлення.

РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИНАМІЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

2.1. Ефективність економічної політики держави в умовах глобальних трансформацій

Як відзначають дослідники, характерною ознакою сучасного етапу глобального розвитку є зниження ефективності державної політики через ускладнення прогнозування економічного розвитку та деформацію основних реакцій економічної системи на регуляторні впливи⁴³. Низка науковців констатують перехід макроекономічних закономірностей в імовірнісну форму, аргументуючи це ускладненням комунікацій в рамках економічної системи⁴⁴.

«Ренесанс» неолібералізму, який закономірно розквітнув у глобальній економіці на основі тривалого безкризового періоду на рубежі XX та XXI століть, зазнав суттєвих втрат внаслідок кризових явищ у світовій економіці 2008–2009 рр. Ця криза небезпідставно пов'язується з поширенням дестабілізуючих імпульсів від фінансової системи, яка через лібералізацію емісії деривативів набула значної свободи порівняно з розвитком реального сектора економіки⁴⁵; з розмиванням базових принципів еквівалентності та

---

⁴³ Бодров В.Г. Реактуалізація політекономічної парадигми управління сучасним світогосподарським розвитком. *Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток*: матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 29 травня 2015 р.) / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2015. С. 271–273; Бурлачков В. Особливості сучасних економічних процесів і грошово-кредитна політика. *Економіка України*. 2010. № 4. С. 16–21; Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 4–17; Новые вызовы для денежно-кредитной политики в современных условиях. Кн. 2: Взгляд из Украины / под ред. акад. НАНУ В.М.Гейца, чл.-корр. НАНУ А.А.Гриценко; НАН Украины; Ин-т экон. и прогнозирова.. Киев, 2012. 360 с.; Носова О. Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі. *Економіка України*. 2011. № 4. С. 45–55.

⁴⁴ Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 4–17; Гальчинський А.С. Методологія складних систем. *Економіка України*. 2007. № 8. С. 4–18; Яременко О.Л., Дмитренко О.В. Інституційні ефекти нетрадиційної грошово-кредитної політики: поступова адаптація або фінансова сингулярність? *Економіка України*. 2014. № 2. С. 4–15.

⁴⁵ Новые вызовы для денежно-кредитной политики в современных условиях. Кн. 2: Взгляд из Украины / под ред. акад. НАНУ В.М.Гейца, чл.-корр. НАНУ А.А.Гриценко; НАН Украины; Ин-т экон. и прогнозирова.. Киев, 2012; Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 18–31.

бюджетних обмежень, за якого ресурсні можливості зростали швидше, ніж відповідні регулятивні інститути, створюючи ситуацію «інституційного перегріву»⁴⁶.

Зневіра у традиційних та випробуваних на попередніх етапах інструментах регулювання ліберальної моделі економіки спирається на поширення практики отримання неочікуваних і навіть протилежних бажаним результатів державних регуляторних впливів. Причому йдеться як про важелі макроекономічної стабілізації, так і про засоби стимулювання економічного зростання та розвитку. Показовим проявом таких дисфункцій є тривалий та суперечливий процес посткризового відновлення глобальної економіки.

Реалізація дієвої державної політики, яка забезпечує динамічний економічний розвиток, насамперед вимагає врахування усього комплексу чинників, що наразі впливають на ефективність цієї політики та пов'язані з еволюціями середовища її реалізації. Реальна дієвість державної політики досягається не спроможністю домогтися реалізації локальних цілей (зокрема – певних значень макроекономічних індикаторів, а здатністю держави очолити процес еволюції суспільства та економіки – спрямовуючи його відповідно до визнаних суспільством цілей та глобальних викликів.

В останні десятиліття набули поширення два фундаментальних тренди розвитку середовища реалізації політики держави, які, більш чи менш повно, набули вияву в усіх без винятку економіках.

Перший тренд – поширення властивостей мережевого суспільства, що проявилось у:

– посиленні функціональної автономності суб'єктів – як підприємств, так і окремих індивідуумів, при розширенні можливостей кооперації, в тому числі – транснаціональної. Як наслідок – зростає значущість суб'єктивних основ

---

⁴⁶ Яременко О.Л., Дмитренко О.В. Інституційні ефекти нетрадиційної грошово-кредитної політики: поступова адаптація або фінансова сингулярність? *Економіка України*. 2014. № 2. С. 4–15.

економіки, деформуються її інформаційна, рефлексивна функції, принципи рівноваги, раціональні начала⁴⁷;

– зміні характеру ресурсного потенціалу – з'являються нові ресурси та видозмінюються традиційні, завдяки поширенню частки нематеріального ресурсу у створенні навіть традиційних товарів і послуг суттєво та часто непередбачувано змінюється їхня вартість; формуються мережеві блага – цінність яких виявляється повною мірою лише через мережеві зв'язки⁴⁸;

– зміні механізмів формування очікувань, що впливають на поведінку суб'єктів: посилюється значущість асиметрії доступу до інформації; інформаційні потоки суттєво перевищують спроможність їх адекватного опрацювання, що посилює ймовірність ірраціональних реакцій та обумовлює свого роду «суспільний склероз», а медійна реальність підміняє собою справжню, перетворюючись на чи не найвизначальніший чинник формування очікувань; наростає методологічний вакуум в оцінюванні та прогнозуванні економічних процесів⁴⁹;

– посиленні волатильності економіки через зростаючу неспроможність ринку реалізувати його регульовну функцію на тлі зниження раціональності поведінки суб'єктів.

Другий тренд – розгалуженість впливу економічної глобалізації, що виявляється у:

– зниженні дієздатності як національних урядів, так і складових національного громадянського суспільства через появу нових глобальних суб'єктів влади, розвиток транснаціональних мереж співробітництва; перерозподіл владних повноважень на транснаціональний рівень⁵⁰;

---

⁴⁷ Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. Київ: Либідь, 2013. С. 7.

⁴⁸ Грищенко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережевої економіки. *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 7.

⁴⁹ Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. Київ: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. С. 95–96.

⁵⁰ Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / за ред. А.С. Гальчинського, С.В. Льовочкіна, В.П. Семиноженка. Київ: НІСД, 2004. С. 227–228.

- імплантації інтернаціональних складових постіндустріального (мережевого) суспільства в індустріальну економіку та відповідному порушенні цілісності національного економічного простору;
- зростанні інституційного розриву між реальним і фінансовим секторами та, відповідно, відриві важливих макроекономічних параметрів (пропозиції грошей, цін, валютних курсів) від реальної економічної основи⁵¹.

Посилення інституційної складності сучасного суспільства під поєднаним впливом поширення проявів мережевої економіки та економічної й гуманітарної глобалізації обумовлює суттєве зростання впливу інституційних чинників на основних етапах відтворювального процесу.

Це вносить суттєві корективи в основні визначники конкурентоспроможності економічних суб'єктів, які обумовлюють мотивацію та пріоритети їхньої поведінки:

- диверсифікація фінансових інститутів та, насамперед, поширення деривативів різко змінюють оцінки вартості активів, доступність фінансових ресурсів та засади бюджетних обмежень⁵², послаблюючи обмежувальну роль фінансового чинника щодо розвитку бізнесу;
- відбувається активне поширення віртуальних торговельних мереж, яким притаманні динамічна адаптивність та практична свобода від географічних обмежень, відтак різко зростає рефлексивність ринку, нівелюються обмеження часу і простору;
- зростає вплив на очікування суб'єктів ринку специфічної «комунікативної» раціональності, якій притаманний домінуючий вплив «мережевої свідомості», що нерідко суттєво відірвана від реальної дійсності;
- будується нове сприйняття корисності: остання дедалі більше диктується інституційними чинниками (мода, прихильність до бренду, ознака приналежності до певної соціальної групи, розвиненість сервісної мережі

---

⁵¹ Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 22–23.

⁵² Яременко О.Л. Дмитренко О.В. Інституційні ефекти нетрадиційної грошово-кредитної політики: поступова адаптація або фінансова сингулярність? *Економіка України*. 2014. № 2. С. 10.

тощо), на основі яких утворюються комплементарні системи мережових благ (мережі споживання)⁵³. Зазначимо, що цей чинник став системоутворювальним, коли ознак мережових стали масово набувати товари традиційного матеріального споживання;

- для мережових товарів цінність для споживача залежить не від рідкості, а від поширеності (масовість – обов’язкова умова створення мережі споживання). Тому в міру розбудови мереж споживання гранична корисність одиниці товару зростає, а граничні витрати (завдяки значній частці у витратах невідчужуваної інформаційно-знаннєвої складової) знижуються⁵⁴ – створюються додаткові можливості подолання на цій основі ресурсної обмеженості, що формує підстави для досить швидкого економічного зростання;

- невідчужуваність значної частки сучасного мережового (нематеріального) продукту диктує нову якість вартості та послаблює значущість приватної власності як чинника позиціонування на ринку. Юридичний захист прав інтелектуальної власності дає вельми обмежений ефект – реальну цінність цей сучасний продуктивний підвид приватної власності набуває лише в разі побудови комплементарних мереж споживання, інтегрованих інституційними чинниками (тобто коли інтелектуальна власність приносить дохід не через штучні юридичні обмеження, а через свідомі уподобання споживачів).

Відтак змінюються загальні характеристики економічного поля, що дедалі більше набуває ознак сингулярності. Тому дії механізмів його саморегуляції нерідко блокуються, а коректне регулювання стандартними макроекономічними інструментами різко ускладнюється. На цьому тлі зростає значущість відновлення спроможності до самоорганізації ринків та

---

⁵³ Гриценко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережової економіки. / А.Гриценко, Є.Песоцька // *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 7.

⁵⁴ Там само. С. 10.

груп суб'єктів за принципом складних систем з переважанням характеристик мережовості⁵⁵.

Ускладнюється забезпечення конкурентності ринків. Поширення мережевого споживання та індивідуалізація продуктів руйнують конкуренцію⁵⁶, відтак ринки дедалі сильніше тяжіють до конвергенції, яка усталює їхню структуру та вибудовує значні бар'єри входження на ринок. Враховуючи динамізацію змін соціальної структури, це створює ризики блокування соціальних ліфтів та посилення соціальної напруженості.

Як було зазначено вище, втрата ефективності випробуваних інструментів державної політики є логічним продовженням еволюції технологічних процесів та організаційних відносин в економіці протягом останніх десятиліть, яка спричиняла невпинне зростання ступенів свободи її суб'єктів. Де-факто паралельно з глобальним трендом *явної* лібералізації, яка проводилася у вигляді політики національних держав та міжнародних інститутів, відбувалися об'єктивні процеси, що посилювали функціональну автономність економічних суб'єктів. Об'єктивно обумовлене розширення ступенів індивідуальної свободи перевищило координаційну та інтеграційну спроможність національних економічних систем.

Лібералізація в класичному розумінні визначається як розширення свободи діяльності суб'єктів, зняття кількісних та якісних обмежень цієї діяльності, а у ширшому філософському сенсі⁵⁷ – як досягнення свободи самореалізації особистості на основі рівності прав та свободи приватної власності. Оскільки такий процес відбувається внаслідок не цілеспрямованого зняття регуляторних обмежень, а розвитку об'єктивних еволюційних процесів, видається доречним застосувати термін «імпліцитна лібералізація».

---

⁵⁵ Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. Київ: Либідь, 2013. С. 74.

⁵⁶ Там само. С. 386.

⁵⁷ Фон Мизес Л.. Ліберализм. Москва: Социум, 2007. 300 с.

Серед основних джерел імпліцитної лібералізації в сучасній економіці, такі:

- процеси економічної глобалізації привели до мультиплікації каналів взаємозв'язку економічних суб'єктів різного економіко-правового та географічного походження, що фактично унеможливило збереження на попередньому рівні державного контролю за ресурсними потоками, послаблюється територіальна ідентичність економічної діяльності як у міжнародному масштабі, так і у вимірі регіонів окремої країни;
- процеси інформаційної глобалізації значно розширили обізнаність щодо можливих альтернативних напрямів використання фінансових ресурсів, а інформаційні технології звели до мінімуму часові й організаційні витрати здійснення фінансових інвестицій: високий рівень гнучкості капіталів зробив ліберальну модель їх взаємодії з державою безальтернативною;
- технологічний прогрес суттєво підвищив автономність економічних суб'єктів щодо умов їхнього функціонування, які могли бути засобами контролю над ними;
- різке посилення ваги інформації і знань як визначальних ресурсів, які при придбанні не відчужуються, а при застосуванні – не втрачають вартості (за винятком морального старіння), долає ресурсну обмеженість і конкуренцію за ресурси⁵⁸, а отже – суттєво послаблює обмеженість формування сукупної пропозиції;
- через ускладнення структури споживання, зміну принципів формування споживчих уподобань⁵⁹ та поширення частки на ринку результатів нематеріального виробництва значна частка цін диктується не собівартістю виробництва та фізичними потребами споживання, а інституційно обумовленою цінністю: це веде до відриву динаміки цін від вартісних

---

⁵⁸ Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. Київ: Либідь, 2013. С. 386.

⁵⁹ Гриценко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережевої економіки. *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 7.

пропорцій⁶⁰, відтак послаблюються вартісні обмеження з боку сукупного попиту;

- поширення емісії фінансових деривативів призвело до фактичної децентралізації емісійного процесу: деривативи генерують додаткову грошову масу, тобто власну «грошову пропозицію», підвищуючи капіталізацію учасників ринку та спроможність до абсорбції результатів виробництва товарів і послуг з боку сукупного попиту;

- обумовлена поширенням мережевих технологій віртуалізація економіки розширює можливості інвестування у виробництво «фіктивної» вартості (фінансові деривативи, валютний ринок тощо), до якого капітали мають змогу мігрувати у разі втрати прибутковості у «традиційних» секторах економіки: це послаблює регулюючу роль галузевої норми прибутку;

- зростання залежності статусу особистості не від природжених (клас, місце проживання, етнічна належність, стать тощо), а від особисто набутих якісних характеристик (освіти, навичок, досвіду, життєвої позиції, мотивації тощо) обумовлює соціальну мобільність та автономізацію особистості щодо певних соціальних груп та групових норм і обмежень⁶¹.

Таким чином, внаслідок процесів імпліцитної лібералізації відбувається радикальна зміна характеристик економічного поля, яке, за визначенням А. Гальчинського, набуває ознак дисипативного гетерогенного середовища, містить різноякісні структурні утворення, що взаємодіють за принципами самоорганізації складних систем⁶².

Парадоксальність ситуації в тому, що за імпліцитної лібералізації втрачається ефективність традиційних інструментів політики, орієнтованих саме на ліберальну модель економіки. По суті, економічна система набула ступенів свободи, яких значно більше, ніж тих, що охоплюються такою політикою. Причому імпліцитна лібералізація зовсім не тотожна

---

⁶⁰ Гальчинський ів: Либідь, 2013. С. 384.

⁶¹ Колот А., Кравчук О. Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: розширення можливостей та нові виклики. *Економічна теорія*. 2014. № 4. С. 21–22.

⁶² Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. С.74.

утвердженню ліберальної моделі економічної організації. Навпаки, таке ліберальне зрушення ще гостріше потребує дієвої політики держави. І водночас імпліцитно лібералізоване середовище просто *не сприйматиме* інших, ніж ліберальні, інструментів впливу. Тому відновлення ефективності державної політики потребує адаптації її інструментів до вищенаведених характеристик економічного середовища та опанування регулюванням автономних лібералізаційних процесів.

Можливість цієї адаптації міститься у діалектичних системних властивостях імпліцитної лібералізації, які містять водночас реінтегруючий потенціал.

По-перше, індивідуалізація процесів виробництва супроводжується поширенням мережевої моделі споживання, ознак мережевих стали масово набувати товари традиційного матеріального споживання⁶³. Завдяки притаманній мережевому споживанню активності інституційних чинників цінності відбувається усупільнення процесу споживання, що компенсує послаблення рівня усупільнення у виробничих процесах через імпліцитну лібералізацію. Усупільнення через інституційні механізми процесів споживання різко зміцнює інтегрованість усіх фаз відтворення.

По-друге, невідчужуваність значної частки сучасного мережевого продукту обумовлює значущість інституційних чинників формування його вартості. За технічної легкості та дешевизни відтворення продукту його виробництво та споживання регулюються інституційними обмеженнями, а виробник безпосередньо зацікавлений у наявності цих обмежень.

По-третє, якщо темп імпліцитної лібералізації перевищує темп зміни регуляторного середовища держави, інституційна еволюція йде по шляху не зниження трансакційних витрат, а максимізації ренти⁶⁴. Тому

---

⁶³ Гриценко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережевої економіки. / А.Гриценко, Є.Песоцька // *Економічна теорія*.-2013. № 1. С. 5–19.

⁶⁴ Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія. Київ: Знання України, 2012. 347 с.

підприємницька спільнота зацікавлена в ліберальному реформуванні економіки та відповідних правових реформах.

По-четверте, поле, в якому відбувається процес відтворення економічних суб'єктів, набуває властивостей об'ємності і трансринковості⁶⁵, виходячи за рамки суто економічних відносин. Цей простір потребує інституційного врегулювання, й бізнес стає зацікавленим у діях держави щодо підтримки не лише макроекономічної стабільності, а й стабільності та еволюції інституційного простору.

По-п'яте, розширення можливостей комунікації внаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій також створює потенціал ефективної кооперації автономних суб'єктів, що обумовлюватиме утворення нових кооперативних ланцюгів, у тому числі – транснаціонального рівня.

Таким чином, імпліцитна лібералізація водночас створює підґрунтя для мережевої самоорганізації та виходу на новий рівень координації інтересів бізнесу та економічної політики держави. Синергія такої комунікації і має зрівноважити відцентрові тенденції імпліцитної лібералізації та подолати інформаційну сингулярність. А отже, ефективні важелі здійснення державної політики зміщуються в інституційну сферу: ведення діалогу, державно-приватного партнерства, створення інституційної інфраструктури ринків, забезпечення соціальної відповідальності бізнесу тощо.

Відтак від досконалості інституційної системи значною мірою залежить ефективність реалізації державної стратегії. Тому, формулюючи основні вимоги до напрямів результативних трансформацій, В. Сіденко в центр уваги ставить трансформацію інституційних засад функціонування суспільства і економіки, інфраструктури суспільних відносин і формування клімату довіри в суспільстві, системи формування і розвитку людини (людського капіталу)⁶⁶.

---

⁶⁵ Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. / Анатолій Київ: Либідь, 2013. С. 166.

⁶⁶ Сіденко В.Р. Імперативи системного реформування української економіки крізь призму асоціації України з ЄС. *Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування*. Київ: Заповіт, 2014. С. 9.

Г. Колодко ще наприкінці 90-х обстоював модифікацію функцій держави з перенесенням акцентів на забезпечення якісного середовища комунікації економічних суб'єктів, запобігання опортуністичній поведінці (порушенню норм законодавства, принципів конкуренції, інформаційної прозорості тощо), цілеспрямоване формування соціального капіталу та сприяння його продуктивній ролі у формуванні мережових взаємовідносин⁶⁷. Комунікативний процес спільного вироблення рішень на основі постійної відкритої взаємодії держави, бізнесу та представників найманих працівників, поліпшуючи інституційне середовище, удосконалює функціональну ідентифікацію та посилює відносини довіри⁶⁸.

Якщо суспільство усвідомлює мотивацію владних рішень, економічна політика держави виявляється прозорою та передбачуваною, отже, може бути найкращим чином врахована у приватних економічних стратегіях, які базуються на раціональних очікуваннях суб'єктів їх формування, що загалом забезпечує стабільність системи, що трансформується⁶⁹.

Для того, аби бізнес взяв дієву участь у формуванні практичних заходів економічної політики, він має подолати власну ментальну перешкоду протиставлення себе державі. Тоді відбудеться адаптація його локальних (приватних) цілей та інтересів до цілей розвитку держави та національних інтересів країни. Цьому сприятиме таке.

1. Досягнення еквівалентності стосунків держави та бізнесу: належні державні послуги в обмін на належну сплату податків та законослухняність. Найпершими кроками є оптимізація надання адміністративних послуг, з максимальним скороченням витрат бізнесу на їх отримання, досягнення «дружності» інтерфейсу стосунків держави та бізнесу навіть у фіскальній сфері; забезпечення максимальної прозорості та ефективності витрачання

---

⁶⁷ Mintz J.M. Smart M. Incentives for Public Investment under Fiscal Rules. *World Bank Policy Research Working Paper*. March, 2006. No 3860. 32 p.

⁶⁸ Вишне夫斯基 В., Дементьев В. Инновации, институты и эволюция. *Вопросы экономики*. 2010. № 9. С. 56.

⁶⁹ Олейник А. Общество неопределенности: институциональная перспектива. *Ойкумена*. 2006. № 4. С. 43.

бюджетних коштів: державних закупівель, фінансування функцій центральної та місцевої влади, соціальної сфери, видатків розвитку тощо.

2. Системне поліпшення конкурентного середовища з вилученням можливостей отримання непрозорих конкурентних переваг, вигоди асиметричної поведінки тощо: цьому сприятимуть активна антимонопольна політика, протидія корупції, максимальна прозорість доступу до державної допомоги, стимулів та державних закупівель, що вестиме до посилення зацікавленості бізнесу в *публічній* участі у формуванні сприятливої державної політики.

3. Урахування при формуванні державних політик потреби у стимулюванні відтворення соціального капіталу підприємств – як сталих комунікацій між собою, з органами державного управління та з організаціями громадянського суспільства: поширення відносин довіри, етичності, відкритості та відповідальності, що знижують потребу в діяльності формальних інститутів та розширюють можливість саморегулювання⁷⁰.

4. Сприяння максимальному поширенню комунікацій бізнесу: транспортних, інформаційних, фінансових, в яких «кристалізуватимуться» спільні інтереси та відбуватиметься врегулювання взаємовідносин.

5. Дотримання принципу інклюзивності розвитку як максимального поширення позитивного ефекту останнього; для бізнесу це найкращим чином досягається через розвиток підприємництва та малого бізнесу, для пересічних громадян – через збалансовану соціальну політику та соціальну відповідальність держави та бізнесу.

6. Формування механізмів дієвої громадської участі об'єднань підприємців у розробці, прийнятті та контролі виконання рішень органів державної влади усіх рівнів, систематичне залучення органами законодавчої та виконавчої влади об'єднань підприємців до вироблення рішень у рамках їхньої компетенції.

---

⁷⁰ Miller T., Holmes K.R., Kim A. Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity and Prosperity / The Heritage Foundation. *The Wall Street Journal*, 2014. 494 p.

7. Сприяння посиленню репрезентативності ділових асоціацій, спроможних узагальнювати потреби бізнесу, переводячи їх у практичні інтереси щодо державної політики: делегування асоціаціям певних функцій держуправління з відповідними вимогами щодо їх репрезентативності, ужорсточення вимог до представництва у громадських радах при розширенні повноважень останніх, методична допомога у розбудові мереж ділових та інформаційних послуг, що надаються асоціаціями тощо.

2.2. Передумови прискорення економічного зростання в Україні та феномен посилення значущості впливу інституційних чинників

Револьюційна зміна влади в Україні у лютому 2014 р. та необхідність реагування на довгострокові та оперативні виклики обумовили суттєві зміни в цілях, пріоритетах та практиках реалізації економічної політики держави. В надзвичайно складних умовах інституційної кризи та зовнішньої агресії уряду вдалося відновити та забезпечити дієздатність влади у виконанні її базових функцій, запобігти критичній дестабілізації економіки, зберегти послідовність політико-правового процесу, що, зрештою, обумовило можливість підписання Угоди про асоціацію України та ЄС, розвиток стосунків з іноземними партнерами та міжнародними фінансовими організаціями тощо.

Наразі в Україні складаються помірковано сприятливі макроекономічні передумови переважно ендегенного (обумовленого процесами в національній економіці), а також екзогенного (обумовленого змінами глобальної кон'юнктури та реалізацією потенціалу євроінтеграційного поступу України) походження для продовження тенденцій економічного зростання, започаткованих у 2016 році. Між тим чутливість економіки до цих передумов є вельми обмеженою насамперед через значну глибину інституційної кризи. Остання пошкоджує мотиваційні ланцюжки, на основі яких будується стратегічно орієнтована поведінка суб'єктів господарювання, а отже, в цій поведінці переважає ситуативна мотивація, не орієнтована на формування

стійкої мережевої взаємодії, яка й є у сучасних економіках головним джерелом синергетичного ефекту впливу малопотужних чинників економічної активності.

Практика виявила відчутну резистентність національної економічної системи щодо економічних реформ, обумовлену закономірностями трансформаційного процесу в Україні, які сформували системну інституційну «пастку» у вигляді структури неузгоджених між собою суб'єктів приватних стратегій, значні витрати трансформації для яких формують мотивацію до опортуністичної поведінки. До таких опортуністичних суб'єктів належать:

- суб'єкти, які одержують особистий зиск від збереження дефіциту факторів відтворення капіталу та отримання привілейованого доступу до них на основі отримання політичної ренти завдяки «політизації» капіталу;
- суб'єкти, які досі не здобули достатньої фінансової потужності та практичних навичок для ведення бізнесу за міжнародними "стандартами";
- корумповані представники владних органів, для яких децентралізація джерел факторів відтворення зменшує можливості контролю за економічними процесами та відповідного отримання зиску;
- регіональні еліти, для яких відсторонення від реалізації загальнонаціональних стратегічних завдань створює можливості тимчасового поліпшення становища регіональної економіки;
- прошарок населення України, який перебуває в інституційній «пастці» тіньової та напівтіньової діяльності.

Тому в інституційній конкуренції продовжують перемагати усталені ієрархічні відносини, які характеризують «олігархічний» устрій національної економіки. Це фрагментує вплив чинників економічного зростання, посилює ризики неінклюзивності економічного розвитку. Зростає чутливість економіки до коливань глобальної кон'юнктури, а також позаекономічних ризиків. Для демонтажу інституційного потенціалу резистентності ринковим перетворенням та розблокування трендів економічного

зростання економічна політика держави має передбачати економічні компенсатори трансформаційних витрат для зазначених груп суб'єктів.

Вельми характерним є те, що відновлення економічного зростання, яке спостерігається в Україні з 2016 року, досі не має під собою міцних макроекономічних передумов у вигляді зростання внутрішнього чи зовнішнього попиту чи накопичення надлишкових фінансових ресурсів. Головними рушіями економічного пожвавлення слід вважати інституційні чинники, які полягають насамперед у стабілізації очікувань економічних суб'єктів щодо перспектив національної економіки й сформували зростаючу мотивацію до інвестування, завдяки чому валове нагромадження основного капіталу стало головним рушієм зростання ВВП.

Стабілізація очікувань посилює передбачуваність дій контрагентів, а на цій основі – зміцнюється інститут довіри як ключовий для зниження трансакційних витрат невизначеності та поширення мережевої взаємодії. Остання, у свою чергу, спроможна формувати синергетичні ефекти, які компенсують брак фізичних (в т.ч. фінансових) ресурсів економічного зростання шляхом оптимізації їх використання⁷¹. Проте надання тенденціям відновлення економічного зростання властивостей сталості та запобігання ризикам відтворення кризових явищ потребує доповнення наявних короткострокових інституційних чинників довгостроковими, спрямованими на подолання інституційної кризи на основі розбудови інституційно привабливих мереж та ієрархій, що усталюють взаємовідносини між економічними суб'єктами, їхні ринкові позиції та стосунки з державою.

Наразі описане вище поширення проявів імпліцитної лібералізації дедалі відчутніше автономізує стратегічні пріоритети приватних суб'єктів, тому явища інституційної кризи, що порушують їхню функціональну визначеність, перешкоджають усталенню належної самоорганізації цих суб'єктів, координації стратегічної діяльності їх та держави. Відбувається

---

⁷¹ Носова О. Институциональный анализ и его применение в экономической теории. *Ойкумена*. 2006. Вып. 4. С. 18.

відтворення стандартів опортуністичної поведінки, що призводить до втрати інклюзивності розвитку національної економіки. Утворюються ціннісні деформації на різних рівнях (органи державного управління, бізнес-середовище, територіальні спільноти тощо), що призводять до криз відповідальності, довіри, перспективи.

Поглиблення впливу інституційних чинників економічного розвитку пов'язане з необхідністю реідентифікації (уточнення функціональної визначеності) суб'єктів господарювання в рамках національної економічної системи, посилення на цій основі передбачуваності їхньої поведінки як підґрунтя для розбудови інституту довіри. Удосконалення інституційного середовища забезпечує повноту реалізації відносин власності, які позиціонують суб'єктів у системі відтворення та ідентифікують моделі їхньої відтворювальної поведінки. Інституційно визначена функціональність суб'єктів виступатиме в ролі довгострокового мотиватора їх розвитку, а відтак – внутрішнього стимулу до інвестування. Причому доцільним та обґрунтованим видається поєднання завдань інституційного удосконалення економіки та формування макроекономічних важелів сприяння економічному зростанню, що потребуватиме концентрації насамперед на розбудові інституційного інструментарію зміцнення трендів економічного зростання, що застосовується у «традиційних» сферах економічної політики: грошово-кредитній, бюджетно-податковій, зовнішньоекономічній.

Перспективність реалізації інституційними чинниками їхньої ролі як інструментів зростання посилюється внаслідок їх безпосереднього включення у відтворювальні процеси. Для детермінування цього включення доречним є застосування терміна *«соціальний капітал»*, який трактується як сукупність норм, правил та організацій, які дозволяють соціальним групам і суспільству організовувати своїх членів для вирішення спільних завдань⁷² (що, по суті, є еквівалентним поняттю «інституційна система»). Термін

---

⁷² Буркинський Б.В., Горячук В.Ф. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*. 2013. № 1. С. 69.

«*капітал*» дозволяє наголосити на тому, що в сучасній економіці інституційні складові набули *реальної продуктивності* й стали вагомими чинниками створення вартості.

Наразі соціальний капітал створює універсальні еквіваленти, що забезпечують суспільне визнання результатів праці, а отже – бере безпосередню участь у створенні вартості. Будується нове сприйняття корисності, утворюються комплементарні системи мережевих благ (мережі споживання)⁷³. Інституційні чинники опредмечення потреб формують цінність (споживчу вартість) товару, а становлення та ускладнення соціального капіталу формує взаємозв'язки та поведінку, що народжують нові виміри такої цінності.

Компенсуючи руйнування ієрархічних взаємозв'язків в умовах імпліцитної лібералізації на період переформатування офіційних інститутів, соціальний капітал заповнює недоліки функціональності економічної системи, обумовлені її невідповідністю сучасним викликам⁷⁴, розвиває мережу зв'язків між приватними суб'єктами, яка не має вираження в економіко-правових категоріях, зменшує потребу у формальних інститутах, перебираючи на себе частину регуляторних та контрольних функцій⁷⁵, забезпечує тим самим інституційну стабілізацію та рівновагу⁷⁶, відтак запроваджує рушії економічного зростання (в т.ч. модернізаційної інвестиційно орієнтованої моделі) раніше, ніж починають належним чином працювати стандартні економіко-правові інститути, які мають безпосередній вплив на макроекономічні параметри розвитку. Зниження трансакційних витрат на основі усталення відносин довіри завдяки поширенню мережевої

---

⁷³ Гриценко А., Песоцька А. Формування інформаційно-мережевої економіки. / А.Гриценко, Є.Песоцька // *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 7.

⁷⁴ Малый И.И. Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем: кол. моногр. / под ред. чл.-корр. НАН Украины А.А. Гриценко. Киев: НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозир., 2013. С. 177.

⁷⁵ Серета Ю.В. Роль соціального капіталу у формуванні ставлення до ринкової економіки в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 2. С. 75–76.

⁷⁶ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва: Фонд экон. книги «Начала», 1997. С. 111–112.

кооперації є основним рушієм відтворення соціального капіталу внаслідок вибору визначених ним моделей поведінки в інституційній конкуренції.

Отже, зміни, що відбуваються в сучасних суспільстві та економіці, суттєво модифікують об'єкт і предмет впливу економічної політики держави, вимагаючи перебудови її підходів та інструментів. Суттєво зростає вага впливу на компоненти інституційного середовища, які визначають поведінку економічних суб'єктів. Йдеться про забезпечення якісного середовища їхньої комунікації, запобігання опортуністичній поведінці (порушенню норм законодавства, принципів конкуренції, інформаційної прозорості тощо), цілеспрямоване формування соціального капіталу та сприяння його продуктивній ролі у формуванні мережових взаємовідносин. Таку модифікацію функцій держави, зокрема, ще наприкінці 90-х обстоював Г. Колодко⁷⁷. Комунікативний процес спільного вироблення рішень на основі постійної відкритої взаємодії держави, бізнесу та представників найманих працівників, поліпшуючи інституційне середовище, удосконалює функціональну ідентифікацію та посилює відносини довіри⁷⁸. Розвиток інституційних інструментів комунікації, сприяючи поширенню мережевого економічного устрою, критично важливий для «розмивання» «олігархічних» ієрархій та реконсолідації економічної системи України в умовах імпліцитної лібералізації.

Безперечно, надмірні глибина та системність інституційної кризи роблять неможливим вирішення усього комплексу пов'язаних з нею проблем за короткий проміжок часу. Успішність подолання інституційної кризи безпосередньо залежить від пріоритетизації заходів щодо її подолання й досягнення на цій основі сталості та наступності змін. Послідовність антикризових дій має забезпечуватися підтриманням позитивного тренду підвищення довіри до політики держави як інституту, визначального для інституційної реінтеграції країни. Враховуючи відзначене в останні

---

⁷⁷ Kolodko G. Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant. *Transition*. 1998. Vol. 9. № 3. P. 2.

⁷⁸ Вишне夫斯基 В., Дементьев В. Инновации, институты и эволюция. *Вопросы экономики*. 2010. № 9. С. 56.

десятиліття зрушення у суспільній свідомості у бік прагматизму, зміцнення довіри має базуватися на практичному отриманні позитивних результатів вже у короткостроковому проміжку часу.

Величезним потенціалом володіє ендогенність як іманентна властивість інституційних чинників. Складаючись між суб'єктами національної економічної системи, інституційні відносини локалізують створену завдяки їхньому впливу вартість у рамках цієї системи, підвищуючи рівень інклюзивності економічного розвитку. Саме тому інституційні інструменти є основою так званих «smart»-підходів до реалізації економічного розвитку, які спрямовані на оптимізацію залучення локальних ресурсів розвитку⁷⁹.

2.3. Інституційні засади державної політики динамізації економічного розвитку України

Тривале зволікання з ринковими реформами в Україні при високій економічній відкритості призвело до жорсткої інституційної кризи та революційної зміни влади. Між тим досягнення реформами відчутного ефекту – критичне для забезпечення неперервності та послідовності політики перетворень та формування сталих трендів економічного зростання.

Враховуючи виявлені характеристики та особливості еволюції середовища реалізації економічної політики, доцільно виокремити три основні напрями економічної стратегії держави, орієнтованої на прискорення динаміки економічного розвитку.

1. Інвестиційно орієнтований розвиток. Реалізація стратегічного напрямку інвестиційно орієнтованого розвитку шляхом відповідної інвестиційної політики включає вирішення єдності трьох завдань: розвитку мотивації суб'єктів приватних стратегій, консолідації інвестиційних ресурсів для втілення цих мотивацій та заохочення інноваційної спрямованості як

---

⁷⁹ The Innovation Imperative: Contributing to Productivity, Growth and Well-Being / OECD. 2015. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264239814-en>

засобу забезпечення максимальної ефективності застосування обмежених інвестиційних ресурсів.

З огляду на зазначене вище мотивація суб'єктів приватних стратегій до інвестування може бути досягнута внаслідок реалізації таких стратегічних завдань:

- підтримання макроекономічної стабільності, сприятливої для ведення підприємницької діяльності в економічному просторі України, отримання прийнятної норми прибутку, стимулів утворення та нагромадження фінансових ресурсів в країні;
- сприяння формуванню позитивних очікувань приватних суб'єктів на основі досягнутої макроекономічної стабільності та проведення комунікаційної політики, яка сприяє прозорості та симетричності інформаційних потоків;
- сприяння засобами відповідної грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики спрямуванню ресурсів кредитно-фінансової сфери на здійснення інвестицій в реальний сектор економіки;
- мінімізація можливостей отримання конкурентних переваг поза реалізацією інвестиційних стратегій – шляхом проведення відповідної конкурентної політики, усунення необґрунтованих преференцій, контролю за дотриманням прав споживачів;
- запровадження амністії некримінальних «тіньових» капіталів, що має зменшити їхні трансакційні видатки на отримання прибутку в економічному середовищі України, з одночасним перекриттям каналів нелегального відпливу фінансових ресурсів за кордон.

2. Інституційна модернізація. Скористатися сприятливими макроекономічними передумовами для інвестиційної та інноваційної діяльності, спрямувати їх на формування ефективної конкурентоспроможної економіки має дозволити модернізація інституційної структури.

Одним із ключових питань у цій сфері є *впорядкування відносин власності*. Сучасний етап економічних реформ має спиратися на поєднання подальшої приватизації з підвищенням ефективності управління корпоративним та державним секторами економіки, визначенням оптимального співвідношення форм власності та організаційних моделей господарювання. Особливо важливим цей процес є в сільському господарстві, де становлення сучасних форм господарювання розпочалося зі значним запізненням.

Розвиток підприємництва в сучасній стратегії інституційної модернізації – оптимальний шлях досягнення інклюзивності економічного розвитку за рахунок залучення в економічні процеси якнайширшого кола осіб, абсорбції некапіталізованих ресурсів для інвестування у підприємницьку діяльність.

В центрі уваги інституційної політики має перебувати суверенність суб'єкта господарювання, який працює з повною мірою відповідальності в прозорому економіко-правовому полі. Такому суб'єкту має бути забезпечена недоторканність його власності від незаконних посягань з боку кримінальних структур чи конкурентів, а також необґрунтованих претензій держави. Цьому сприятимуть насамперед удосконалення правових інструментів протидії рейдерству, реалізація судової реформи з унеможливленням використання судів у рейдерських схемах, зниження порогу позовної давності за приватизаційними справами задля запобігання спекуляціям навколо питань реприватизації.

Повномасштабне поширення в Україні тенденцій імпліцитної лібералізації при ускладненні інституційної структури суб'єктів приватних стратегій обумовлює пріоритетність стратегічних завдань *формування засад мережевої економіки*. Їхня реалізація стає можливою внаслідок здійснення таких кроків.

По-перше, підвищення організованості економічного середовища через формування вертикально інтегрованих структур, які дозволяють суттєво

зменшити трансакційні та накладні витрати, підвищити прогнозованість та динамічність виробничих процесів.

По-друге, встановлення кооперації малого й середнього бізнесу з великим шляхом формування субпідрядних систем, франчайзингових, лізингових та інших структур.

По-третє, розвиток горизонтальної інтеграції та формування кластерних мереж.

3. Розвиток людського капіталу. Зростаюча вага особистісних чинників в економічному розвитку, притаманна мережевому суспільству, робить стратегію розвитку людського капіталу комплементарною щодо стратегії інституційної модернізації. Адже становлення дієздатних суб'єктів господарювання неможливе без їх відповідного забезпечення трудовими ресурсами, а поширення взаємної довіри як основи мережевої економіки недосяжне без суттєвого зниження рівня соціальної напруженості на основі реалізації соціальних зобов'язань державою та суб'єктами бізнесу.

Мета стратегії розвитку людського капіталу – вихід із замкненого кола протиставлення альтернативних цілей соціального забезпечення та економічного зростання – до інтеграції зростання добробуту нації та кожного громадянина із становленням в Україні конкурентоспроможної національної економіки, що динамічно розвивається.

Подолання суперечності протиставлення завдань соціального та економічного розвитку вимагатиме відповідної **модернізації орієнтирів та пріоритетів соціальної політики держави.**

Важливим пріоритетом соціальної політики є *реформування діючої системи соціального захисту*, що передбачає упорядкування надання послуг соціальної сфери, підвищення ефективності відповідних інститутів, поглиблення адресності державної соціальної допомоги. Створення умов для реалізації потенціалу людського капіталу як джерела підвищення якості життя громадян вимагає проведення виваженої *політики на ринку праці*.

Ускладнення інституційної структури економіки, за якої дедалі більша частка населення формує свої доходи на основі ефективної підприємницької діяльності (прямо як підприємці чи опосередковано як наймані працівники приватних підприємств), зближують інтереси пересічних громадян та підприємницької спільноти.

Як згадувалося вище, тривале зволікання з ринковими реформами при високій економічній відкритості призвело до жорсткої інституційної кризи в Україні та революційної зміни влади. Між тим досягнення ліберальними реформами відчутного ефекту – критичне для забезпечення неперервності та послідовності політики перетворень. Цей ефект як позитивна реакція економіки на поліпшення умов для підприємництва безпосередньо залежить від інституційної «родючості» економічного «грунту». В умовах, коли базові інститути підприємництва як «жорсткі», як-от забезпечення права приватної власності», так і «м'які», як-от підприємницькі навички та цінності – слабкі, сама по собі дерегуляція недостатня. Адже спрощення інституційного середовища шляхом усунення застарілих норм вестиме до автономізації суб'єктів через брак новітніх інтегруючих інститутів.

Тому, якщо впроваджувати лібералізаційні ринкові реформи, але не будувати інститути свідомо, відбувається інституційна деформація та формуються альтернативні інститути. Ними у певних випадках будуть корупційні та тіньові регулятори, елементи політичної диктатури або інституціоналізація впливу зовнішніх сил. Спільним для цих варіантів буде одне – відбуватиметься адаптивна реакція національних суб'єктів на ризики у вигляді стратегій виживання, а не зростання, що витіснить країну на узбіччя світового прогресу, зрештою посилюючи глобальну нерівність, дезінтегруватиме національне інституційне середовище.

Таким чином, значна роль інституційних чинників в генезі кризових явищ в Україні доводить необхідність інституційної креативності політики ринкових реформ. Ключову позицію в процесі інституційного будівництва посідає побудова дієздатного раціонального економічного суб'єкта.

Відновлення раціональності його поведінки дозволяє з більшою упевненістю проводити регуляторні впливи держави, спрямовані на стимулювання економічного зростання.

На заміну малоперспективному в умовах інституційної кризи управлінню економічними суб'єктами має прийти управління їх взаємодією – на основі формування відкритого діалогу між основними «гравцями» політико-економічного простору, якими є органи державної влади, ділові об'єднання, окремі потужні транснаціональні компанії, організації найманих працівників, інші складові громадянського суспільства.

Створення передумов для подолання «інституційних пасток», які формують резистентність економіки щодо реформ, має здійснюватися в рамках загальної стратегії послаблення інституційної кризи та утвердження в Україні складових інклюзивного розвитку. Це потребуватиме переходу від обмеженої логіки макроекономічної стабілізації до стратегії зростання та відповідного функціонального розширення інструментарію макроекономічного регулювання, при перебудові відносин між бізнесом та державою.

В умовах інституційної нестабільності стратегія зростання, щоб бути сприйнятою економічними суб'єктами, має перемогти в інституційній конкуренції. Тому в основі дієвості та прийнятності застосовуваного інструментарію має лежати його спрямування на зниження для господарських суб'єктів витрат інституційної трансформації та зниження трансакційних витрат шляхом забезпечення дієвості функціональних інститутів, що забезпечують механізми економічної комунікації – грошово-кредитної та фіскальної систем, ринкової конкуренції, економічної кооперації. А також комунікаційних інститутів, що формують прямий діалог між основними «гравцями» політико-економічного простору, якими є органи державної влади, ділові об'єднання, окремі потужні транснаціональні компанії, організації найманих працівників, інші складові громадянського суспільства. Як слушно зазначають В.Базилевич та В.Осецький,

«забезпечення... умов для стійкого довгострокового економічного зростання за рахунок внутрішніх джерел можливе завдяки інституційній інтенсифікації, посилення інтегративної взаємодії та комплементарності всіх видів інститутів»⁸⁰.

Реалізація стратегії економічного зростання потребує належного інструментального забезпечення, що безпосередньо залежить від особливостей інституційного середовища, в якому відбувається її реалізація. Інституційна композиція інструментів економічної політики відбиває конкретно-історичну форму цієї політики, обумовлену особливостями як середовища реалізації, так і специфічних характеристик (ідентичностей) суб'єктів.

Тому першочергового значення набуває інституційне забезпечення інструментів економічної політики. За умов замкненості *макроекономічних* інструментів, які змінюють кількісні параметри середовища реалізації економічного відтворення, на вирішення короткострокових завдань, зокрема, макроекономічної стабілізації, досягнення стратегічних цілей в цих самих сферах можливе за рахунок застосування *інституційних* важелів, які передбачають модифікацію правил, і способів реалізації процесів відтворення. Такі важелі спроможні впливати на цільові функції суб'єктів у господарській системі, сприяючи усталенню або зміні їхньої функціональної ідентичності й досягаючи на цій основі інституційної рівноваги як підґрунтя інклюзивного розвитку.

Таким чином, постає завдання виокремлення та пріоритетної реалізації інституційних інструментів реалізації завдань економічної політики держави. Саме в побудові сучасних інституційних засад, які забезпечують дієве застосування ринкових макроекономічних регуляторів та інструментів державної політики, вбачається основний зміст економічних реформ в Україні. Враховуючи, що в ринковому економічному середовищі такі

---

⁸⁰ Базилевич В.Д., Осецький В.Л. Інституційний концепт модернізації фінансових інститутів. *Фінанси України*. 2013. № 5. С. 21.

інструменти сконцентровано у впливі на рух грошово-фінансових ресурсів, які опосередковують взаємозв'язки відтворювальних процесів приватних суб'єктів, необхідним видається удосконалення інституційного забезпечення інструментарію бюджетної та грошово-кредитної політик.

1. Інституційне удосконалення бюджетної політики, орієнтованої на економічне зростання

Значна частка фіскального перерозподілу, притаманна Україні, обумовлює розгляд бюджетних ресурсів як невід'ємної частини системи суспільного відтворення. При цьому реалізація складових стратегії зростання засобами бюджетної політики потребуватиме зосередження на її «проактивних» інструментах, тобто таких, що забезпечують збільшення внутрішнього попиту в обсязі, більшому, ніж його скорочення через фіскальне вилучення, спрямовують бюджетні ресурси на здійснення модернізаційних структурних зрушень, формують інституційні передумови для активізації стратегічної діяльності приватних суб'єктів.

Тому у процесі реалізації бюджетної політики необхідно:

- забезпечувати мінімізацію корупційних втрат при наповненні дохідної частини бюджету;
- забезпечувати цільовий характер видатків;
- розробити та впровадити методику оцінювання припустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для конкуренції, опрацювати інструментарій надання допомоги, яка відповідає запровадженним вимогам;
- здійснити повноцінний перехід до середньо- і довгострокового бюджетного планування та створення системи бюджетних планів усіх інституцій, що належать до сфери державних фінансів;
- орієнтуватись на досягнення мультиплікативного ефекту: обмеженість бюджетних коштів має компенсуватись концентрацією структури видатків на напрямках, які спроможні створювати позитивний синергетичний ефект для економічного зростання;

- забезпечувати оптимізацію процедур з метою мінімізації трансакційних видатків у відносинах стосовно бюджетних видатків;
- здійснити удосконалення міжбюджетних відносин на основі розширення практичних повноважень регіональних влад щодо акумулювання та використання ресурсів розвитку.

Значний обсяг нагромадженого Україною державного боргу та, відповідно, тягаря його обслуговування обумовлює потребу жорсткої прив'язки нових запозичень до створення економічного ресурсу для їх повернення, що має досягатися шляхом спрямування позичкових коштів на цілі розвитку, і в першу чергу – державні інвестиції. Доцільним є запровадження для України на законодавчому рівні інституту «золотого правила», яке пов'язує бюджетний дефіцит центрального уряду з обсягом капітальних видатків бюджету, діяло в низці країн Європи до 50–60 років ХХ ст. та передбачає, що уряд має право запозичувати лише з метою фінансування капітальних видатків. Зокрема, в Німеччині конституцією передбачено, що бюджетний дефіцит федерального уряду не може перевищувати його валових інвестиційних видатків⁸¹.

Доцільним є максимальне зміцнення суб'єктності інвестиційних стратегій для бюджетних видатків через відповідні інституційні інструменти – а саме застосування випробуваної в багатьох країнах світу практики делегування безпосередніх завдань акумулювання фінансових ресурсів та їх наступного розподілу на кредитування та інвестування підприємств та проектів, важливих з точки зору довгострокового інноваційного розвитку національної економіки, спеціалізованим фінансовим інститутам⁸².

Центральне місце серед фінансових інститутів розвитку має посідати державний Банк розвитку, який доцільно утворити у формі спеціалізованої фінансової установи з функціями банків першого та другого рівнів⁸³.

⁸¹ Mintz J.M., Smart M. Incentives for Public Investment under Fiscal Rules. *World Bank Policy Research Working Paper*. March 2006. No 3860. P. 17–18.

⁸² Там само, Р. 20.

⁸³ Жаліло Я.А. Щодо шляхів позичкового фінансування державою інвестиційних проектів. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1. С. 66–73.

2. Пріоритетні інституційні інструменти грошово-кредитної політики як важеля формування середовища, сприятливого для економічного зростання

Досвід новітньої економічної історії України показав вирішальне значення, яке мають *засоби* забезпечення монетарної стабільності, що за своєю природою завдають, як правило, гальмівний вплив на економічну активність. Для реалізації стратегічних цілей забезпечення динамічного економічного зростання важливим є вибір інструментів антиінфляційної політики, які завдають мінімальний «охолоджуючий» ефект для економіки, а також вжиття компенсуючих заходів щодо цього впливу. Реалізація стратегії інвестиційно орієнтованого розвитку критично залежить від стратегічної функціональності грошово-кредитної системи, яка полягає в наявності інститутів концентрації та перерозподілу капіталів.

Це вимагає переходу від сприйняття гривні як *об'єкта* політики макроекономічної стабілізації до розгляду її як *інструмента* забезпечення стабільних господарських оборотів, повноцінного відновлення функцій національної валюти як засобу платежу, обігу, заощадження і розрахунків. Така зміна потребуватиме переходу від ситуативного збільшення грошової пропозиції через інтервенції на валютному ринку чи фінансування державного боргу до рефінансування банківської системи при посиленні регулювання напрямів подальшого спрямування цих коштів і випереджальному формуванні сегмента «довгих грошей».

Далі потрібні спеціальні важелі впливу на стратегії комерційних банків, які мають спонукати їх до стратегічно орієнтованого спрямування наявних кредитних ресурсів шляхом довгострокового кредитування реального сектора економіки, насамперед – інвестиційних проектів. Дієвими у формуванні таких важелів будуть:

- звуження через відповідні регуляторні інструменти можливостей отримання комерційними банками прибутків на кредитуванні спекулятивних операцій, а також на ринку споживчого кредитування;

- вдосконалення механізмів рефінансування комерційних банків шляхом запровадження диференційованих ставок та умов надання кредитів на цілі інвестиційного та інноваційного розвитку;
- формування податкових стимулів для комерційних банків, які надають частину своїх ресурсів на кредитування високоефективних інвестиційних проектів;
- запровадження механізмів пільгового кредитування інвестиційних проектів в напрямках, соціально значущих або чутливих для економічного зростання;
- створення мережі спеціалізованих банків для оптимізації цільового спрямування кредитних ресурсів, із застосуванням щодо них диференційованих регуляторних вимог, які враховують закономірності відтворення об'єкта кредитування;
- формування Державного банку розвитку як спеціалізованого фінансового інституту розвитку, який діє на засадах, визначених для Національних промoційних банків, що діють в європейському просторі⁸⁴;
- координація з урядом регуляторних вимог щодо діяльності державних банків з огляду на їхні стратегічні функції, залучення державних банків до фінансування пріоритетних антикризових заходів та першочергових цілей розвитку;
- розвиток програм довгострокового кредитування індивідуальних інвестицій, у тому числі в підвищення енергетичної ефективності житла, освіти, житлове будівництво тощо.

Додатковими інституційними важелями, що сприятимуть відновленню стабільності банківського сектора та довіри до нього з боку вітчизняних суб'єктів, слугуватимуть:

- розроблення оптимальних механізмів виведення з ринку неплатоспроможних банків;

---

⁸⁴ Working together for jobs and growth: The role of National Promotional Banks (NPBs) in supporting the Investment Plan for Europe / Communication From the Commission to the European Parliament and the Council. Brussels, COM (2015) 361. 22.7.2015.

- розроблення та застосування заходів збереження відповідності банків нормативам в умовах кризових коливань депозитної бази та девальвації гривні;
- запобігання надмірній концентрації впливу на ринки банківських послуг системних банків;
- сприяння розвитку комунікаційної мережі банківської системи у спосіб розвитку кредитних бюро, рейтингових агенцій, створення єдиної державної інформаційної системи зі збору, накопичення та обробки даних щодо кредитної історії позичальників (Державного реєстру кредитних історій) тощо.

Значна частка інфляції витрат, у формуванні якої в Україні визначальну роль відіграли явища незавершеності інституційних реформ та інституційної кризи, спонукає до перенесення акцентів у протидії *інфляції* на заходи інституційного удосконалення внутрішнього ринку та процесів ціноутворення:

- розроблення і впровадження у співпраці з органами регіональної та місцевої влади заходів щодо досягнення рівномірності доступу до оптових та роздрібних торговельних мереж;
- перегляд інструментів виявлення антиконкурентної поведінки, переорієнтація з протидії концентрації на протидію проявам недобросовісної конкуренції;
- забезпечення міжнародного аудиту економічної обґрунтованості методик тарифоутворення у сферах природних монополій (ЖКГ, енергетика, транспорт);
- поширення практики використання державних закупівель та товарних інтервенцій для регулювання цін на соціально чутливих ринках;
- включення до пріоритетів державного інвестування проектів енергозбереження, які спроможні знизити собівартість тарифів на послуги транспорту та ЖКГ.

Відмова від курсового таргетування та лібералізація валютного ринку, здійснювані на реалізацію вимог кредитних програм МВФ, загострюють

потребу в забезпеченні довгострокової стабільності (передбачуваності) валютно-курсової динаміки, що потребуватиме *інституційного удосконалення* валютного ринку задля зниження витрат, які несуть суб'єкти цього ринку внаслідок високого рівня невизначеності. Для цього доцільно:

- перейти до визначення Нацбанком реального ефективного обмінного курсу гривні щодо кошика основних світових валют, з його використанням як орієнтиру для прийняття рішень у сфері валютного регулювання;
- підвищити прозорість функціонування валютного ринку шляхом удосконалення механізмів і правил здійснення валютних інтервенцій Нацбанком України;
- визначити вичерпні повноваження НБУ та інструментарій швидкого реагування на спекулятивні валютні операції та перевищення гранично допустимих курсових коливань;
- сприяти розвитку системи інструментів страхування від валютних ризиків, забезпеченню прозорих умов здійснення економічними суб'єктами валютних операцій;
- посилити валютний контроль за обсягами і структурою короткострокових іноземних капіталів, які завдають дестабілізуючий вплив на валютний ринок України.

3. Реалізація експортного потенціалу як напрям політики зростання

Формування засад ендогенного економічного зростання є безсумнівним пріоритетом стратегії, орієнтованої на досягнення стійкого зростання. Проте, зважаючи на імперативну вимогу якнайшвидшого відновлення економічного зростання в Україні, першочерговим завданням поточного періоду слід вважати максимальне використання наявних експортних можливостей української економіки, що також має сформувати ресурсні джерела для необхідних структурних змін.

Обмеження, які накладаються міжнародними угодами на засоби експортної підтримки, посилюють актуальність звернення до інституційних інструментів сприяння експорту, які вбачаються такими:

1) організація інституційних механізмів фінансової підтримки експортерів через:

- створення відповідних фінансових інституцій, зокрема – спеціалізованої фінансової гарантійно-страхової установи у цій сфері;
- формування інструментів хеджування курсових ризиків експортерам у межах обов'язкового продажу ними валютної виручки, гарантованих резервами НБУ;
- досягнення безперебійності автоматичного відшкодування ПДВ експортерам на основі мінімізації ризиків зловживань у цій сфері;

2) сприяння освоєнню нових ринків збуту української продукції та зміцненню позицій на вже освоєних ринках, чому сприятимуть:

- економізація діяльності дипломатичних місій;
- забезпечення системної підтримки засобами економічної дипломатії національних експортерів на зовнішніх товарних ринках;
- сприяння створенню маркетингових і сервісних мереж українських компаній на пріоритетних закордонних ринках;

3) розширення кола учасників зовнішньоекономічної діяльності за допомогою спрощення виходу на зовнішні ринки, що насамперед стосується підприємств малого й середнього бізнесу, через:

- створення експортних консорціумів малих та середніх підприємств, а також заохочення співпраці таких підприємств з великим бізнесом щодо участі у проектах міжнародної кооперації;
- прискорення практичної адаптації технічного регулювання в Україні до норм і правил ЄС;
- створення механізмів сприяння виходу на ринки країн Євросоюзу та інших країн світу малих і середніх компаній з оформленням необхідних документів за принципом «єдиного вікна»;
- сприяння поглибленню транскордонного співробітництва, зокрема – на основі участі українських суб'єктів у діяльності єврорегіонів;
- формування програм міжнародного співробітництва України на провідних напрямках науково-технологічного розвитку;

4) цілеспрямована робота з потенційними та вже діючими в Україні іноземними інвесторами з метою інтенсифікації включення українських виробників у міжнародну економічну кооперацію;

5) інвентаризація додаткових можливостей щодо розвитку співпраці, які надає Угода про асоціацію України та ЄС, та надання доручень щодо їх реалізації відповідним органам виконавчої влади та їхнім підрозділам;

6) посилення економічної складової діючих інших міждержавних регіональних об'єднань, учасником яких є Україна, зокрема Організації Чорноморського економічного співробітництва, ГУАМ.

Управлінський потенціал реалізації пріоритетів економічної політики може бути посилений на основі розбудови співпраці з європейськими партнерами, спираючись на механізми, передбачені конкретними статтями Угоди про асоціацію України та ЄС. Серед таких механізмів важливими для зміцнення чинників економічного зростання видаються такі:

- формування механізмів та інструментів надання державної допомоги відповідно до Угоди та ухваленого у 2014 р. Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (ст. 262);

- впровадження за підтримки ЄС сучасного інструментарію сприяння розвитку малих та середніх підприємств, синхронізація української політики дерегуляції та підтримки розвитку МСП з європейською (ст. 379);

- розширення співпраці у модернізації промисловості України, і насамперед – її базових галузей, узгодження промислової політики України з програмою відродження промисловості ЄС «Renaissance of Industry for Sustainable Europe» (RISE)⁸⁵ (ст. 379, 381);

- запозичення європейського досвіду створення систем фінансової та інформаційної підтримки експорту (ст. 379);

- сприяння імплементації національних стратегій інформаційного суспільства, розвитку всеохоплюючої нормативно-правової бази для

---

⁸⁵ For a European Industrial Renaissance. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, XXX, COM (2014) 14/2.

електронних комунікацій та розширення участі України у дослідній діяльності ЄС у сфері ІКТ (Ст. 389, 390);

– адаптація європейського досвіду підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій, покращення на цій основі конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків (Ст. 403, 404);

– розвиток транскордонного співробітництва, підтримка проведення в Україні регіональної політики з особливим наголосом на розвитку відсталих територій та широким залученням місцевих та регіональних органів влади до транскордонного та регіонального співробітництва (ст. 446, 447, 448);

– удосконалення механізмів використання зовнішньої фінансової допомоги, що надходить через відповідні інструменти фінансування ЄС (Розділ VI).

Застосування інституційних інструментів поглиблення співпраці між Україною та ЄС на основі імплементації Угоди про асоціацію дає змогу налагоджувати співпрацю за новими напрямками, які можуть становити спільний інтерес – що дозволяє залучити до товарообміну компанії та сектори, до цього недостатньо представлені чи не представлені у співпраці з ЄС. Наразі однією з ключових проблем розвитку євроспільноти є зниження інклюзивності моделі розвитку через витіснення значних соціальних груп з продуктивних суспільних процесів. Економічним підґрунтям для відновлення інклюзивності європейської моделі є становлення нової мережевої економіки. Ідеологія реіндустріалізації Європи на основі становлення такої «нової економіки» вже поступово впроваджується у рамках концепції «промислового ренесансу», ухваленої Європарламентом у 2013 році⁸⁶. Проте обмеженість європейської реіндустріалізації переважно

---

⁸⁶ Renaissance of Industry for a Sustainable Europe. Motion for a European Parliament resolution on reindustrialising Europe to promote competitiveness and sustainability. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0464+0+DOC+XML+V0//EN>

сферою новітніх технологій⁸⁷, що диктується особливостями ринків ЄС та нагромадженого у країнах ЄС матеріального капіталу, не дозволяє повною мірою розкрити потенціал цього процесу для відновлення інклюзивності економічної моделі.

Надати довгостроковий вимір глибоким структурним змінам європейської економіки можливо лише через забезпечення *дифузії* сучасних цифрових та мережевих технологій до широкого спектра секторів економіки нижчих технологічних укладів. Останні представлені в основному у країнах євродифузії й, найпоказовіше, – в Україні.

На національному рівні в Україні впровадження сучасних технологій у традиційних секторах сприятиме генеруванню фінансового потенціалу для поглиблення структурних змін, на європейському – утворюватиметься синергетичний ефект, який зацікавлюватиме суб'єктів господарювання в розширенні економічних взаємозв'язків. Завдяки формуванню наскрізних проектів та коопераційних ланцюгів формуватиметься новий вимір регіональної європейської конкурентоспроможності, що є актуальним в умовах мультиполярного світу, а також набуде визначеності функціональне бачення України у європейському просторі, що створить сприятливі умови для стратегування практичної реалізації євроінтеграційного процесу для України.

4. Усталення політики реформ та мобілізація місцевого потенціалу розвитку через інституційне удосконалення регіональної політики України

Одним із ключових чинників стійкості розвитку в масштабах національної економіки є досягнення інклюзивності локального розвитку як усвідомлення зв'язку між результативністю економіки та якістю життя та особистої відповідальності за досягнення такої результативності.

---

⁸⁷ For a European Industrial Renaissance. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, XXX, COM (2014) 14/2.

Інституційна усталеність на локальному рівні забезпечує оптимальну функціональність учасників процесу суспільно-економічного відтворення (регіональну ідентичність). Це забезпечує ефективніше використання (в т.ч. капіталізацію) ресурсів, які досі за потужної вертикально інтегрованої ієрархічної структури не були задіяні в економічний оборот через їхню розпорошеність.

Тому на сучасному етапі в Україні суттєво посилюється значущість стратегування регіонального розвитку як складової політики економічного зростання. Враховуючи, що просторовий розвиток відіграє ключову роль у формуванні якості життя, досягнення стійкого регіонального розвитку також принципово важливе для забезпечення легітимності та послідовності ринкових перетворень, відновлення соціальної та суспільно-політичної стабільності й може розглядатись на цій підставі як критично важливе завдання системних реформ в Україні.

Глобальним трендом останнього десятиліття є перехід до *створення сприятливих умов* для припливу та ефективного використання в регіональній економіці сучасних, притаманних постіндустріальним економічним моделям ресурсів, для яких характерна значна, а на низці напрямів – визначальна роль інституційних чинників, що регулюють процеси взаємодії господарюючих суб'єктів, їхні стосунки з локальними та центральними органами управління, власне виробництво та споживання⁸⁸. Сприятливість регіонального інституційного середовища створює можливості оптимального використання ресурсів території, а мобілізація на основі ефективної регіональної політики децентралізованих ресурсів регіонального розвитку сприятиме динамізації економічного зростання.

Сучасна роль регіональної політики в умовах України має полягати у впровадженні комплексу інструментів активізації розвитку регіонів для визначення їхньої сучасної ролі в рамках міжрегіональної взаємодії. Через

---

⁸⁸ Гриценко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережевої економіки. / А.Гриценко, Є.Песоцька // *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 7.

такі механізми (які в ЄС розглядаються як «розумна спеціалізація») регіональна політика поступово набуватиме нового сенсу – як політика активної участі регіонів у створенні умов для втілення стратегії власного розвитку через активне формування середовища та контрагентів її реалізації. Фахівці з питань децентралізації та регіональної політики серед завдань регіональної політики на майбутній період слушно розглядають необхідність запровадження програм, які сприяють формуванню єдиного українського простору, визначивши пріоритетами міжрегіональне співробітництво та міжрегіональні проекти, що зміцнюють Україну⁸⁹.

У практичному сенсі йдеться про цілеспрямовану побудову на регіональному рівні економіко-правового середовища, «дружнього до розвитку» – тобто такого, що активно заохочує підприємницьку діяльність, приплив до регіону інвестицій, реалізацію людського капіталу регіону. На відміну від патерналістських інструментів вирівнювання, обмежених браком ресурсів для прямого фінансування регіональних проектів розвитку, створення «дружнього до розвитку» середовища використовуватиме насамперед синергію зміни організації регіональної економіки та потребує вельми незначних фінансових вкладень. Ознаками «дружності до розвитку» регіональної економічної системи мають розглядатися:

- диверсифікованість економіки регіону: досягнення максимально можливої мультигалузевості, що спроможна гнучко задіювати широкий спектр доступних ресурсів, зміцнюючи інклюзивність розвитку;
- пріоритетність розвитку секторів, які генерують мережеві зв'язки (такими секторами є галузі Індустрії 4.0, у яких мультиплікуюча здатність посилена рознесенням процесу утворення вартості одразу на всі етапи відтворювального циклу);

---

⁸⁹ Ткачук А.Ф. Регіональна політика – два кроки шляху (грудневі тези). *Стратегія розвитку*. 2017. №1. С. 11–16. URL: <http://www.csi.org.ua/regionalna-polityka-dva-roky-shlyahu-grudnevi-tezy/>

- сталість розвитку: запобігання виснаженню ресурсів регіону, оптимальне поєднання властивостей конкурентоспроможності економіки, ощадливого ставлення до довкілля та інклюзивності економічного зростання;
- наявність позитивного тренду підвищення якості людського капіталу: продуктивності, рівня кваліфікації, вікової структури тощо – фахівцями ОЕСР доведено прямий зв'язок цього показника із залученням інвестицій у розвиток регіону⁹⁰;
- інтегральність економіки регіону: розвиненість взаємозв'язків та коопераційної взаємодії територій, секторів, соціальних груп тощо;
- уникнення ризиків анклавізації регіональної економіки та її відкритість до коопераційної взаємодії – як на міжрегіональному, так і на глобальному рівнях.

Реалізація євроінтеграційних орієнтирів України та імплементації Угоди про асоціацію України та ЄС спонукає до повнішого врахування складових європейської Політики зближення (Cohesion Policy), для чого необхідно:

- визначити пріоритетні напрями, на яких буде зосереджено пряме фінансування регіональних проектів розвитку, причому йдеться не про галузевий, а про функціональний вимір пріоритетів (європейською політикою визначено чотири пріоритети: інновації та дослідження, цифровий порядок денний, підтримка малого і середнього бізнесу, низьковуглецева економіка);
- встановити чіткі вимірювані цілі регіональної політики та інструменти моніторингу їх досягнення;
- визначити комплекс передумов, які необхідно забезпечити для досягнення максимальної ефективності фінансування регіональних проектів розвитку (супутні реформи: в Стратегії ЄС серед таких передбачено визначення потенціалу та сильних сторін регіону в рамках «smart-спеціалізації», створення сприятливого бізнес-клімату, транспортні стратегії, поліпшення

⁹⁰ OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies. Paris: OECD Publishing, 2016. P. 54.

системи державних закупівель, забезпечення сумісності з екологічним законодавством тощо));

- скоординувати в рамках єдиних регіональних стратегій розвитку виділення фінансових ресурсів декількома розпорядниками;

- спростити процедури надання заявок, отримання та звітності за коштами, що спрямовуються на регіональні проекти розвитку, без зниження ефективності контролю завдяки впровадженню складових електронного врядування;

- сприяти залученню місцевими громадами коштів європейських та інших міжнародних фондів за допомогою підтримки розробки громадами відповідних проектів та залучення громад до фінансових механізмів реалізації проектів, які здійснюються на загальнонаціональному рівні;

- виділити в окремі пріоритетні напрями розвиток транскордонної співпраці та розширення участі України у макрорегіональних стратегіях, що здійснюються Євросоюзом.

Цілі сталого розвитку, визначені Порядком денним ООН-2030, конкретизують концептуальні засади інклюзивного розвитку територій⁹¹. Проте вирішення цих завдань у сучасному взаємопов'язаному світі можливе лише на програмних засадах. А значить, потребує спроможності локальних громад до стратегічно орієнтованого розвитку. Ключову роль у досягненні такої спроможності відіграють чинники інституційної досконалості локальної громади.

По-перше, дієздатність органів самоврядування, виконавчих інститутів, спроможність органів управління до програмування та стратегування – що пов'язано з проблемами *ефективного управління*. Критерій ефективності управління регіональними громадами зміщується з адміністрування перерозподілу централізованого фінансування до спроможності мобілізувати ендогенні ресурси й досягти «дружності» регіону до інновацій – та до

---

⁹¹ OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies. Paris: OECD Publishing, 2016. P. 43–244.

освоєння інструментарію такої мобілізації: засобів місцевого оподаткування, муніципально-приватного партнерства, інфраструктурних інвестицій громади, інформаційної та правової підтримки тощо.

Ефективне управління на рівні громади має бути підкріплене з двох боків: «знизу» – через поширення соціальної відповідальності бізнесу та його перехід від добродійності до інвестицій у місцевий розвиток та «згори» – через комплементарні реформи, які спрощують використання потенціалу регіонального розвитку та посилюють його інклюзивність. Такими є насамперед сприяння розвитку підприємництва, лібералізація ринку праці та впровадження електронного врядування.

По-друге, стабільність та інтегрованість громади під тиском викликів її структурної динамізації – що досягається *інклюзивністю розвитку громади*. Остання має досягатися на двох ключових напрямках. Перший – інклюзія членів громади до економічного розвитку, що досягається через належну пропозицію робочих місць, розвиток підприємництва, фінансову спроможність громади надавати соціальні послуги. Для повноцінної реалізації такого завдання важливою є диверсифікованість економіки регіону, що дозволить інтенсивно освоювати нові галузі та адаптуватися до триваючих змін в економічній структурі регіону. Другий – інклюзія спільноти до прийняття рішень.

По-третє, довіра всередині громади і відповідальність перед майбутнім поколінням, що впливає з *усвідомлення регіональної ідентичності*. Через посилення спроможності регіональних спільнот ефективно вирішувати проблеми просторового розвитку згідно з викликами сучасного національного та глобального економічного середовища складові добробуту регіональної громади та кожного з її членів формуються на основі оптимального використання наявних ресурсних можливостей. Це формує *суб'єктність* регіону як інтегрованої спільноти, що спрощує врахування особливостей та закономірностей розвитку регіону при формуванні та здійсненні регіональної політики держави.

Суб'єктність на *внутрішньорегіональному* рівні реалізується через інституційне забезпечення інклюзивності процесу стратегування регіонального розвитку: виявлення та врахування інтересів громад, налагодження постійної комунікації влади та місцевих громад – щодо формування регіональних цілей, з'ясування проблем, консультацій із зацікавленими сторонами, вироблення рішень, контролю виконання, прозорість і контроль бюджетних коштів, що виділяються на регіональний розвиток.

Вирішенню такого завдання сприяють місцеві Ради регіонального розвитку та регіональні агенції розвитку, їхній вплив має бути посилено діяльністю громадських рад при органах місцевої влади та самоврядування, провідних бюджетних установах регіону тощо.

На *загальнодержавному рівні* реалізація суб'єктності потребує інституціалізації взаємовідносин між регіонами та Центром. Серед таких інститутів провідними мали б стати дорадчо-консультативний орган (на зразок Ради регіонального розвитку при Президентові України) та орган стратегічного фінансування (Державний фонд регіонального розвитку як відокремлений фінансовий інститут, який діє на засадах публічно-приватного партнерства).

Інтеграція регіональної політики в комплексну стратегію зростання відкриває можливості для формування нових регіональних ідентичностей, оснований насамперед на функціональній визначеності *розвитку* регіональних спільнот у рамках національної економіки. Спільність майбутнього формує спільність відповідальності за нього, а повноцінна реалізація ідентичності знімає перешкоди для міжрегіональної взаємодії та синтезує відповідальність за розвиток на загальнонаціональному рівні, сприяючи подоланню інституційної кризи в Україні.

РОЗДІЛ 3. ГАРМОНІЗАЦІЯ РОЗПОДІЛУ ВАЛОВОГО НАЯВНОГО ДОХОДУ ЯК ЧИННИК ПРИСКОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Після глибокого кризового падіння 2009 р. українська економіка так і не спромоглася вийти на траєкторію сталого розвитку. Окрім низки політичних причин економіку пригнічувало скорочення джерел розвитку через падіння валових заощаджень, особливо в секторі нефінансових корпорацій. Лише після підвищення їх рівня в країні активізувалися інвестиційні процеси. В цьому розділі розглянуто важливість створення макроструктурних передумов розвитку шляхом гармонізації інтересів основних учасників ринку, а саме – розподілу валового наявного доходу між інституційними секторами економіки, що автоматично впливає на збалансованість їх доходів і витрат, на рівень секторних та національних заощаджень і, відповідно, – на рівень валового нагромадження основного капіталу та динаміку ВВП.

На базі аналізу широкого спектра виявлених чинників впливу на економічний розвиток країн та численних теоретичних надбань в економічній практиці експертним середовищем напрацьовано ряд критеріїв щодо формування макроекономічних передумов забезпечення сталого економічного зростання. Показовими щодо їх практичної реалізації є Копенгагенські критерії членства в ЄС, схвалені у червні 1993 р. на засіданні Європейської Ради у Копенгагені, які включають: 1) стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії); 2) наявність дієвої ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії); 3) здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають з членства в ЄС, включаючи неухильне дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу⁹².

---

⁹² Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774>

Про наявність достатньо *розвинених ринкових інститутів*, що захищатимуть учасників ринку і забезпечуватимуть рівновагу між попитом та пропозицією, свідчать лібералізація цін і торгівлі; відсутність перешкод для доступу на ринок і виходу з нього; наявність достатньої правової бази, включаючи регулювання права власності, дотримання законів і виконання контрактів; суспільний консенсус щодо найважливіших питань економічної політики, достатня розвиненість фінансового сектора для спрямування заощаджень на інвестування виробництва.

Разом із тим країна повинна мати достатню кількість людських і матеріальних ресурсів, включаючи інфраструктуру (енергопостачання, телекомунікації, транспорт та ін.), належний рівень освіти і дослідницької діяльності; високий ступінь впливу урядової політики і законодавства на конкуренцію шляхом проведення торговельної політики, політики конкуренції, надання державної допомоги. У структурі економіки необхідна достатня частка малих фірм, оскільки малі фірми отримують вигоду від спрощеного доступу на ринок.

Врешті-решт спроможність країни витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у рамках ЄС передбачає **достатній рівень макроекономічної стабільності, що дає змогу суб'єктам ринку приймати рішення в атмосфері когерентності й передбачуваності.** Тому економічні критерії включають: *цінову рівновагу, стабільність державного фінансування та платіжного балансу.*

Країна, що претендує на членство в ЄС, має неухильно дотримуватися Пакту про стабільність і зростання (ухвалених Європейською Радою у червні 1997 р.) і виконати маастрихтські критерії конвергенції:– *відношення державного дефіциту до ВВП не має перевищувати 3%;*
– *відношення державного боргу до ВВП не має перевищувати 60%;*
– *достатній рівень стабільності цін і сталість середніх темпів інфляції (цей показник не повинен перевищувати три кращі показники держав-членів більше, ніж на 1,5%);*

– довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати три кращі показники стабільності цін держав-членів більше, ніж на 2%;

– упродовж щонайменше двох років в країні нормальне відхилення величини обмінного курсу національної валюти не має виходити за граничні значення, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів.

Світова економічна та фінансова криза 2008–2009 рр. усе ж таки виявила слабкі сторони країн – членів ЄС і дала поштовх до розроблення і прийняття Пакту стабільності та зростання (ПСР), спрямованого на посилення економічного і фінансового нагляду⁹³. Відповідно до Пакту держави-члени, щодо яких застосовується процедура надмірного дефіциту, повинні виконати рекомендації в строки, визначені рішенням Ради ЄС, для того щоб зменшити надмірний дефіцит. До країн, які не підпадають під процедуру надмірного дефіциту було також вжито превентивні заходи відповідно до моніторингу якості бюджетного планування та виконання бюджету.

Також були розроблені й запроваджені нові процедури нагляду та заходи з дотримання правил, які надаватимуть змогу реагувати та на виклики та коригувати політику значно швидше. Зокрема **процедура надмірного дисбалансу** (Excessive Imbalances Procedure – EIP), що передбачена статтею 121.6 Договору і надає Комісії та Раді змогу рекомендувати країнам вживати превентивних заходів на ранніх стадіях появи незбалансованості. У разі настання більш серйозних загроз країн підпадає під цю процедуру, розробляє та узгоджує план коригуючих заходів та терміни їх виконання з Комісією, яка надалі здійснює постійний нагляд за виконанням цього плану.

Отже, і теорія, і практика підтверджують важливість підтримки макроекономічної збалансованості для забезпечення стабільності економічного зростання. У свою чергу це залежить від внутрішньої збалансованості кожного інституційного сектора економіки та їх ефективної

---

⁹³ The Stability and Growth Pact (SGP). URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/stability-and-growth-pact_en

взаємодії, що в свою чергу залежить від ступеня макроструктурної гармонізації взаємовідносин у розподілі доходів..

Під макроструктурою гармонізацією нами розуміється досягнення декількох взаємопов'язаних цілей: оптимізацію розподілу валового наявного доходу між інституційними секторами економіки, що забезпечує досягнення збалансованості доходів і витрат інституційних секторів економіки, зменшення рівня внутрішніх та зовнішніх боргів, безпечного рівня валового заощадження в кожному із секторів та по економіці загалом і забезпечення достатнього рівня валового нагромадження основного капіталу для підтримки стабільного зростання.

В інституційно розвинених країнах інформацію про потреби суспільства генерують інститути, що разом із використанням консенсусних процедур допомагає подолати проблеми. При цьому ефективно працюють механізми, які можна назвати «гармонізаторами» інтересів усіх учасників ринку, особливо в процесі формування соціальної політики, прийняття рішень щодо соціальних стандартів, бюджетної політики тощо⁹⁴.

3.1. Макроструктурні чинники економічних криз в Україні

Результати дослідження змін у структуруванні валового наявного доходу в розрізі інституційних секторів економіки дають можливість виявити яким чином вони впливали на формування інвестиційних джерел розвитку і глибину кризових падінь у період з 1991–2016 рр. в економіці України. Адже історія економіки України демонструє яскравий приклад негативних наслідків періодичних різких деструктивних змін у міжсекторному розподілі валового наявного доходу як для інвестиційних процесів, так і для динаміки ВВП. На першому етапі трансформаційної кризи, який прийшовся на 1991–1996 рр. відбулося п'ятнадцятикратне падіння валового заощадження сектору нефінансових корпорацій (НК) і

---

⁹⁴ Тут як приклад доречно навести практику підписання тристоронніх Генеральних угод між профспілками та роботодавцями щодо параметрів соціальних стандартів.

набільшої глибини падіння ВВП. Частка головного інвестора економіки - сектору НК у загальному валовому наявному доході (ВНД) знизилася з 17 до 2,2%, що призвело до одинадцятикратного падіння загальних валових заощаджень і зниження їх рівня відносно ВВП з 35,9 до 20%, а це, у свою чергу, стало чинником стрімкого падіння рівня ВНОК (до 14,8%)⁹⁵.

Тодішні деформації структури розподілу ВНД між інституційними секторами економіки відбувалися на тлі гіперінфляції. Так, з грудня 1990 р. по грудень 1996 р. ціни на товари і послуги зросли в 165608,6 раза, індекс цін виробників – в 303475,4 раза⁹⁶. Регульований у ті роки офіційний курс долара США підвищився до 183 грн – у 880 разів вище середньорічного рівня 1992 р. (із урахуванням перерахунку карбованців у гривні в 1996 р.)⁹⁷. Ціновий шок справив нищівний вплив на не тільки на інвестиційний попит, а й на широку ресурсну базу розвитку країни загалом, а саме – на заощадження (готівкові та безготівкові), накопичені за попередні роки усіма секторами економіки. Тобто національні інвестиційні джерела – накопичені як за попередні роки, так і за поточні (річні валові заощадження) за короткий період часу було зведено нанівець, що залишило країну без інвестиційного ресурсного потенціалу.

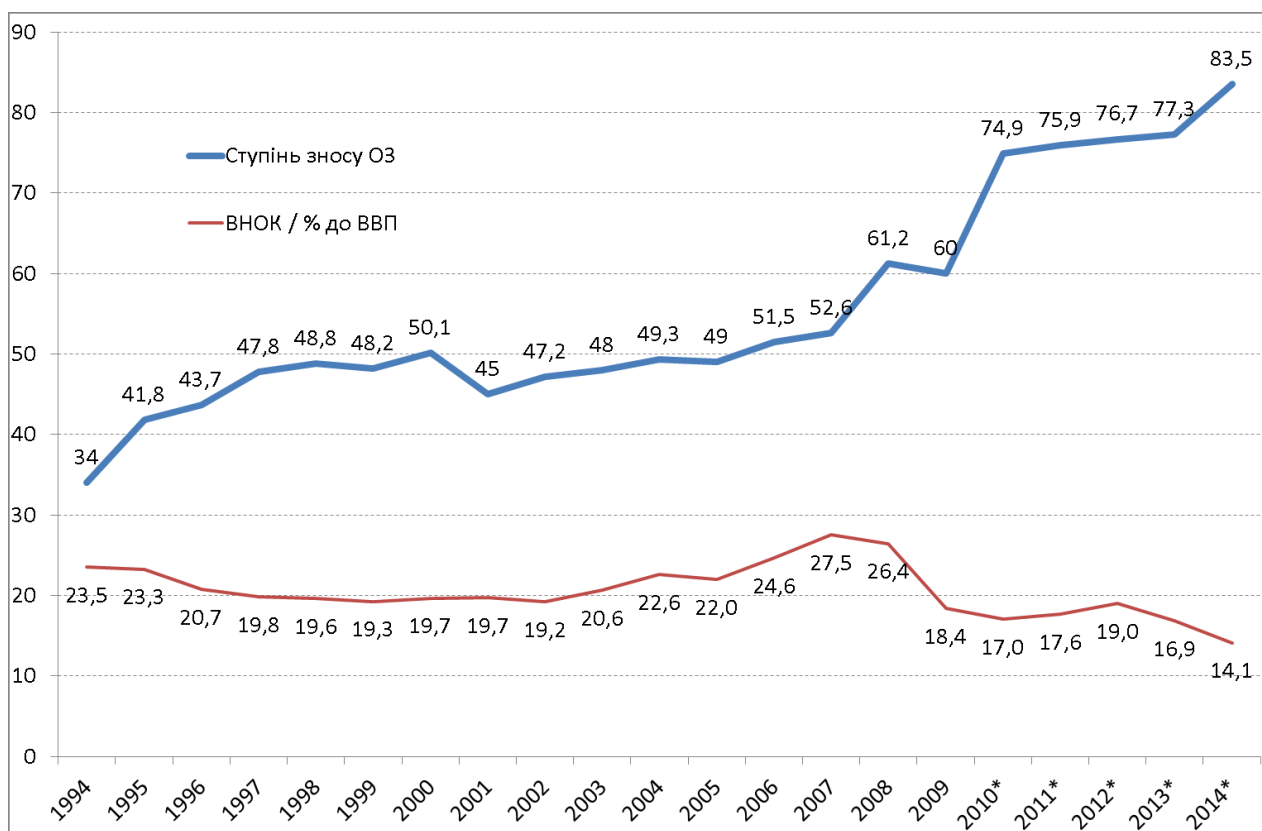
Глибока інвестиційна криза на довгі роки загальмувала процеси оновлення виробничих фондів, що започаткувало тенденцію підвищення ступеня зношування основних засобів. Так, на рис. 3.1 видно, як падіння рівня нагромадження основного капіталу нижче за позначку 23% ВВП дало старт зростанню коефіцієнта зношування основних засобів, а падіння зазначеного рівня нижче 19% призвело до стрімкого підвищення ступеня зношування основних засобів⁹⁸.

⁹⁵ Розрахунки автора на базі стат. зб. Національні рахунки України відповідних років та квартальні національні рахунки за інституційними секторами 2016. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹⁶ Індеси споживчих цін : стат. зб. / Держстат України. Київ, 2008. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹⁷ Розраховано на базі даних НБУ. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080

⁹⁸ Наявність і стан основних засобів. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Рис. 3.1. Рівень валового нагромадження основного капіталу (ВНОК), % до ВВП, та ступінь зношування основних засобів (ОЗ) за відповідні роки

Джерело: розрахунки автора на базі стат. зб.: Національні рахунки України відповідних років та квартальні національні рахунки за інституційними секторами. 2016. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>;

Наявність і стан основних засобів. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Отже, втрата джерел розвитку із ефектом падіння рівня ВНОК закрила шлях технологічному розвитку і заблокувала можливість вітчизняним виробникам підвищувати свою конкурентоспроможність, що згодом призвело до зменшення їх присутності як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

На відміну від сектора нефінансових корпорацій, який за зазначений період втратив 10,6 в. п. своєї частки у загальному ВНД, сектор загальнодержавного управління отримав приріст своєї складової у ВНД на 13,1 в. п. (з 25% у 1990 до 38,1% у 1996 рр.). Тобто **відбувся значний перерозподіл ВНД з сектора НК у сектор ЗДУ**, а його головною причиною стало стрімке підвищення частки чистих податків уже на первинному етапі розподілу ВВП за доходами. Якщо в 1990 р. чисті податки становили лише

8,4% ВВП, то в 1996 – 21,9%. Зниження зазнали обидві інші складові ВВП: частка валового прибутку знизилася на 8,2 в.п. (у НК на 12,5 в.п.), а частка оплати праці – на 5,3 в. п. (з неї заробітної плати – на 13,9 в.п.)⁹⁹. Тобто саме на первинному етапі розподілу ВВП сталися головні структурні події, пов’язані з посиленням непрямого оподаткування.

М’яка, протекціоністська та високодефіцитна бюджетна політика (у 1992 р. дефіцит становив 13,8% ВВП, або 56,7% доходів зведеного бюджету; у 1993 р. – відповідно 5,1 та 15%; у 1994 р. – 8,9 та 21 %; у 1995 р. – 6,6 та 13,1%; у 1996 р. – 4,9 та 13,8%)¹⁰⁰ разом із підвищенням рівня непрямого оподаткування стали визначальними чинниками, що зумовили формування таких умов, за яких доходи ефективно працюючих суб’єктів ринку перетворювалися на джерело фінансування неефективних підприємств, що становили своєрідний баласт.

Тож перебравши на себе левову частку загального ВНД, сектор ЗДУ виявився поганим розпорядником цих ресурсів, оскільки внаслідок низької прозорості бюджетних процесів проводилась протекціоністська політика підтримки окремих підприємств. Саме результатом неефективної бюджетної політики стало щорічне заморожування частки ВВП у неліквідних товарних запасах. Лише в 1993 р. та 1994 р. у запаси пішло понад 11% ВВП, а за шість років у середньорічному вимірі – 6,7%.

Другим учасником ринку, що в той період постраждав від такої політики, став сектор домашніх господарств (ДГ), який є головною кінцевою ланкою у ланцюгу непрямого оподаткування, сплачуючи ПДВ і акцизи при купівлі товарів і послуг на внутрішньому ринку. Через падіння частки заробітної плати у ВВП під впливом зростання частки непрямих податків відбулося скорочення частки ДГ у валовому наявному доході з 64,8 до 54,3%, а реальних наявних доходів ДГ – на 61,4%, що призвело до скорочення споживчого попиту удвічі.

⁹⁹ Розрахунки автора на базі: Національні рахунки України відповідних років та квартальні національні рахунки за інституційними секторами. 2016. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁰ Бюджет України / Міністерство фінансів України. URL: <http://minfin.com.ua/>

Як уже зазначалося, одним з основних чинників макроструктурних зрушень у секторній структурі ВВП у цей період стала зростаюча інфляція, що виконала такі фіскальні функції: по-перше, за допомогою інфляційного податку прямо та опосередковано було профінансовано реальні доходи сектора ЗДУ; по-друге, було забезпечено номінальне збільшення бюджетних надходжень від податків; по-третє, було знецінено внутрішні державні борги, але водночас – і заощадження інших секторів економіки. Крім того, стрімке зростання цін в умовах більш повільного пом'якшення курсу тодішньої національної валюти (українського карбованця) дозволило зменшити державний тягар з обслуговування зовнішніх боргів у ВКВ.

Отже, масштабний завдяки гіперінфляції та посиленню непрямого оподаткування перерозподіл доходів на користь сектора ЗДУ на першому етапі трансформаційної кризи спрацював як додатковий чинник падіння. Державна підтримка неконкурентоспроможних підприємств (через подорожчання енергоресурсів і скорочення попиту на ряд товарів) сприяла виведенню з обороту значної частки ресурсів (частково – в запаси неліквідної продукції) та призвела до загального порушення природних процесів відтворення. В результаті було сформовано *протекціоністську деінвестиційну модель економічного відтворення*, яка зумовила тотальне скорочення ресурсів розвитку і виробництва.

Водночас сформоване співвідношення змін індексу споживчих цін, індексу цін виробників та індексу офіційного курсу долара США, яке становило 47:86:1 у період 1991–1996 рр., дає можливість зробити висновок, що штучне стримування девальвації завдало удару по зовнішньо орієнтованих вітчизняних виробниках, які внаслідок падіння цінової конкурентоспроможності втрачали доходи від експорту.

Через стрімке зниження конкурентоспроможності української економіки та під впливом скорочення внутрішнього попиту (як споживчого, так і інвестиційного) почалося значне (хоча й нерівномірне за галузями економіки) згорання виробництва. Воно супроводжувалося більш стрімким

скороченням індустріальної та аграрної складових і зростанням частки сфери послуг.

У промисловому виробництві найбільшого структурного скорочення зазнали галузі, орієнтовані на кінцевого споживача, а саме: машинобудування та металообробка – з 30,5% від загального обсягу промислового випуску до 14,9%; легка промисловість – з 10,0 до 2,1%, також деяке зменшення спостерігалось в харчовій промисловості – з 18,6 до 16,3%. Водночас галузі, що виробляють продукцію для проміжного споживання, значно збільшили свої частки: чорна металургія — з 11,0 до 21,6%; паливна промисловість – з 5,7 до 15,1%; енергетика — з 3,2 до 12,6%¹⁰¹.

Найдраматичніше розгорталися події в сільському господарстві, де за зазначений період інвестиції в основний капітал скоротилися майже в 10 разів. У результаті частка сільського господарства в загальному обсязі інвестування знизилася з 21,3% у 1990 р. до 7,8% у 1996 р. із подальшим падінням (до 2000 р. включно). Частка сільського господарства в товарному експорті знизилася до 3%, а головний внесок у ВДВ галузі припав на малопродуктивний сектор домашніх господарств, який у 1996 р. становив 63,8%.

Можна зробити висновок, що хибна фіскальна політика першого етапу трансформаційної кризи стала чинником перерозподілу ВНД на користь ЗДУ та формування протекціоністської моделі економіки, що як антиринкова за своєю суттю призвела до глибокої макроструктурної дисгармонізації через вкрай неефективний розподіл фінансових ресурсів. Це унеможливило вихід із кризи шляхом модернізації економіки та законсервувало технологічну відсталість країни на довгі роки. За таких умов відновлення економічного зростання мало здійснюватися лише в рамках резервних потужностей та існуючого надлишку трудових ресурсів старої кваліфікації.

---

¹⁰¹ Розрахунки автора на базі стат. збірників «Міжгалузевий баланс України» за відповідні роки.

Другий етап (1997–1999 рр.) – період помірного падіння розпочався з поступового просування української економіки в напрямі структурної гармонізації міжсекторного розподілу доходів, що зумовило відновлення раніше втрачених позицій підприємств та домогосподарств у структурі ВНД і, як наслідок, започаткування зростання інвестиційного та споживчого попиту.

У 1997 р. державний бюджет врешті-решт припинив відігравати роль «годівниці» для неефективних підприємств, до того ж знизився рівень податкового навантаження на підприємницький сектор та безпосередньо на виробничу діяльність. Відбулася відносна цінова та валютна стабілізація, в результаті якої ВНД та, відповідно, валові заощадження нефінансових корпорацій збільшилися удвічі й уперше за кризові роки було зафіксовано зростання валового нагромадження основного капіталу.

Серпнева фінансова криза 1998 р., з одного боку, тимчасово дестабілізувала економічну ситуацію, а з іншого — сприяла створенню нового чинника розвитку, а саме — підвищила цінову конкурентоспроможність економіки України внаслідок девальвації гривні, завдяки чому почалося розгортання експортної складової зростання. В цей період значного перевищення обмінного курсу ВКВ відносно паритетного (істотної різниці між внутрішніми та зовнішніми цінами) підвищилась прибутковість експортного виробництва, внаслідок чого воно почало зростати від травня 1999 р. Зовнішній попит став домінуючим чинником економічного розвитку, а внутрішній — другорядним.

Водночас переоцінена ВКВ стала економічним «фільтром» для імпорту, тоді як на внутрішньому ринку почався процес імпортозаміщення: вітчизняні виробники потіснили імпортерів (передусім на ринку споживчих товарів). Уже в 1999 р. частка у торговій мережі вітчизняних виробників продовольчих товарів підвищилася до 92 %, а непродовольчих — до 58%¹⁰².

---

¹⁰² Звіт про продаж і запаси товарів у торговій мережі і мережі громадського харчування / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У 1999 р. частка наявних доходів підприємств досягла безпечного рівня – 9,7%. Ця якісна межа стала підґрунтям для подальшого нарощення темпів інвестування в підприємницькому секторі, що проявилось вже у 2000 р., коли приріст ВНОК суттєво збільшився і зумовив зростання ВВП.

Саме позитивні зрушення до макроструктурної гармонізації вплинули на зростання валових заощаджень і загальну активізацію інвестиційного попиту. Крім того, це надало вітчизняним виробникам можливість реагувати на підвищення як зовнішнього, так і внутрішнього (особливо споживчого) попиту.

Уповільнилися темпи падіння виробництва й почалося економічне відновлення в окремих галузях промисловості. Відновлювальному зростанню сприяла поступова адаптація виробників до нових умов господарювання, розвиток МСБ. Якщо в Україні на 1990 р. нараховувалося лише 7,9 тис. промислових підприємств¹⁰³, то в 1999 р. – 39,6 тис., а в цілому по економіці 234 тис. підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності (без фермерських господарств з кількістю працюючих до 50 осіб; фізичних осіб, які є суб'єктами підприємницької діяльності). Але економіка все ще розвивалася в межах старої виробничої інфраструктури, використовуючи отриманий девальваційний резерв в умовах погіршення якості інших вагомих факторів, насамперед – диверсифікації продуктів та ринків.

На цьому етапі (1997–1999 рр.) іншим фактором, що вплинув на зовнішню складову економіки України, стали позитивні кон'юнктурні зміни на світовому ринку. Впродовж зазначеного періоду світовий попит переважно зростав, а високий девальваційний резерв зберігався, внаслідок чого український експорт почав наздоганяти, а згодом і випереджати динаміку світового попиту. Загальне зростання промислового випуску, в тому числі експортної продукції, зосередилося в сировинних галузях, таких як: чорна металургія — відповідно на 7 та 14%; кольорова металургія — на 40,7% та у 2,4 раза; деревообробна промисловість — на 30% та у 2,9 раза;

---

¹⁰³ Про розвиток підприємництва в Україні / Держстат України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

легка промисловість — на 14,2 та 18%, що наочно демонструє вплив зовнішнього попиту¹⁰⁴.

Це сприяло поліпшенню платіжного балансу й надало потужних імпульсів започаткованому піднесенню вітчизняного виробництва, а також поступовому пожвавленню ділової активності в усіх сферах економіки.

Макроструктурні процеси другого етапу трансформаційної кризи стали підготовчими до етапу загальноекономічного піднесення, що розпочалося з 2000 р. і протрималося до 2007 р. включно, коли середньорічні прирости ВВП становили 7,5%. Позитивна динаміка зберігалася також упродовж перших трьох кварталів 2008 р., але у IV кв. змінилася обвальним падінням під впливом світової фінансової кризи.

У період 2000–2007 рр. підтримувався необхідний для інвестицій рівень валового наявного доходу і, відповідно, — валових заощаджень нефінансових корпорацій, який у середньорічному обчисленні становив 12% від загального ВНД. Це позитивно вплинуло не тільки на інвестиційний потенціал, а й на кредитоспроможність підприємств. У результаті загальний рівень валових заощаджень підвищився до 26% відносно ВВП, а рівень ВНОК до — 22%, що забезпечило випереджальну інвестиційну динаміку відносно загальноекономічної (2,8 проти 1,8 раза за період) із середньорічним темпом приросту 13%¹⁰⁵.

Водночас за рахунок зменшення частки сектора ЗДУ (з 28,5% у 2000 р. до 20,8% у 2007 р.) відбулося також підвищення частки ВНД домашніх господарств у загальному ВНД (з 57,1 у 2000 р. до 64,1 у 2007 р.). Отже, ***період піднесення економіки характеризувався гармонізацією структури секторної ВНД, що вплинуло на розширення внутрішнього (як інвестиційного, так і споживчого) попиту, а підвищення цінової конкурентоспроможності — на розширення зовнішнього.***

---

¹⁰⁴ Промисловість України / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁵ Зміна обсягу валового внутрішнього продукту у відповідному році (кварталі) / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Разом із тим наявність резервних виробничих потужностей та уведення в дію нових; розвиток малого та середнього підприємництва, приплив ПІІ з 3,3 до 21,6 млрд дол. США¹⁰⁶ дали змогу адекватно зреагувати на зростаючий попит.

У 2007 р. проти 1999 р. девальваційний резерв майже не змінився, що підтримувало цінову конкурентоспроможність вітчизняної економіки, але посилювало її залежність від зовнішньоекономічної кон'юнктури та підвищення волатильності РЕОК. Зростання ВВП у зовнішньоторговельних партнерів (середньозважено по частці в експорті – ЄС-27, Росія, країни Азії за винятком Японії, Кореї та Тайваню) відбулося на 46%¹⁰⁷, у той час як український експорт зріс на 55%, що не перевищило приріст внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, який збільшився в 1,9 раза¹⁰⁸. ***Тобто в середньому за період внутрішні імпульси зростання виявилися вирішальними для загальноекономічного піднесення.***

Результатом нерівномірного економічного піднесення стали суттєві структурні зміни в розрізі видів економічної діяльності. Так, за період з 2000 р. до 2007 р. через відставання розвитку сільського господарства (113,5%) проти зростання загального випуску товарів і послуг (183,9%), частка сільськогосподарського виробництва знизилася з 14,4 до 7,0%. Хоча двократне зростання переробного промислового виробництва дозволило зберегти його питому вагу у випуску (36,4%), однак відбулося зниження частки промисловості в цілому з 49,7 до 44,6%¹⁰⁹.

Слід зазначити, що розвиток переробної промисловості відбувався переважно за рахунок розвитку її низько- та середньотехнологічних галузей із застосуванням старих технологій шляхом підвищення ступеня використання існуючих потужностей. У результаті у 2007 р. проти 2001 р. частка металургійного виробництва та виробництво готових металевих

¹⁰⁶ Прямі інвестиції (акціонерний капітал) / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁷ Статистичні дані / ОЕСР. URL: <https://data.oecd.org/>

¹⁰⁸ Випуск товарів та послуг за 2000–2012 рр. / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁹ Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001–2011 роки / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

виробів у загальному обсязі реалізованої промислової продукції зросла з 18 до 22%; а виробництва коксу, продуктів нафтоперероблення – з 4,9 до 7,5%. Нарощення машинобудування відбулося за рахунок приросту частки виробництва транспортних засобів та устаткування з 2,7 до 6,5%¹¹⁰.

Тобто цей етап відновлення в Україні відбувався без радикальних прогресивних технологічних змін. Через це в 2007 р. структура української промисловості залишалася перевантаженою енергомісткими сировинними виробництвами, що стримувало повноцінне розгортання потенціалу економічного зростання.

Серед позитивних структурних зрушень цього періоду (2000–2007 рр.) слід відзначити підвищення частки будівництва з 4,6 до 7,5% загального випуску товарів і послуг, що відбулося за рахунок активізації інвестицій і підвищення попиту на будівельні послуги у 2,2 раза. Однак найбільший структурний зсув відбувся за рахунок підвищення частки послуг з 31,3 до 40,9%, що сталося головним чином за рахунок збільшення оптової та роздрібної торгівлі, фінансової та страхової діяльності і операцій із нерухомим майном. Це пояснюється підвищенням споживчих витрат населення, з одного боку, та зростанням заощаджень населення в тому числі у банківській системі. Так, у грудні 2007 р. проти грудня 1999 р. приріст готівки у населення становив 101,5 млрд грн, а приріст заощаджень у банківській системі – 160 млрд грн. На таку ж суму збільшилося кредитування домашніх господарств, з них довгострокове – на 139 млрд грн. Загальне підвищення ресурсної бази банківської системи проявилось активізацією фінансових послуг, насамперед – кредитуванням суб'єктів господарювання, які отримали приріст кредитів на 415 млрд грн, з них на інвестиційну діяльність – 94 млрд грн¹¹¹.

Гіпотетично високі темпи зростання можна було би зберегти за умов розширення присутності вітчизняних товаровиробників на внутрішньому

---

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Бюлетень НБУ. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127

ринку виробничих ресурсів і непродовольчих споживчих товарів (ринок продовольчих товарів на той час і так на 94% наповнювався товарами вітчизняного виробництва). Без активної інвестиційної підтримки імпортозаміщення розвиток економіки залежав лише від зовнішніх імпульсів та їхнього мультиплікативного ефекту на внутрішньому ринку.

Таким чином, *на першому етапі відновлення економічного зростання* чинниками піднесення стали: подальша структурна гармонізація розподілу ВНД між інституційними секторами економіки із позитивним впливом на активізацію споживчого та інвестиційного попиту, збереження девальваційного резерву із впливом на зростання експорту; використання резервних виробничих потужностей та уведення в дію нових; розширення сфер та обсягів діяльності малого і середнього підприємництва.

Слід зазначити, що зберігання високої різниці між офіційним обмінним курсом долара США та його курсом за паритетами купівельної спроможності (ПКС) хоч і зіграло свою позитивну роль як стимулятора експортного виробництва та припливу ПІІ, але засвідчило слабкість економіки в частині розвитку її продуктивності. Стан країни, коли головним чинником зростання залишається слабка валюта, свідчить про відсутність надійного підґрунтя для розвитку. Завищений курс національної валюти стає обмежуючим чинником для модернізації виробництва, що як тоді, так і зараз потребує використання імпортних машин, обладнання та технологій.

Разом зі старою структурою виробництва, консервації якої сприяв курсовий розрив, на тлі модернізації, що відбувалася в інших трансформаційних економіках, зберігалася економічна відсталість, яка зумовила нівелювання довгострокового потенціалу динамічного зростання. До того ж подальший розвиток ускладнювало те, що розгортання модернізації мало відбуватися в умовах масштабного відволікання ресурсів на обслуговування зовнішнього боргу, тоді як відновлення й розвиток інфраструктури та людського капіталу також потребували збільшення бюджетних витрат.

З серпня 2008 р. українська економіка відчула вплив обвального падіння цін на світових сировинних ринках та різкого скорочення світового попиту на українську продукцію. Українські експортери втрачали зовнішні ринки і згортали виробництво. В результаті після висхідної динаміки промислового розвитку впродовж січня-вересня за результатами року промислове виробництво скоротилося на 5%. У IV кв. проти відповідного кварталу 2007 р. падіння ВВП становило 7,8%¹¹². **З цього часу Україна увійшла в новий етап занурення в глибоке падіння – у 2009 р. обсяг ВВП «відкотився» на рівень 63% від 1990 р.** У 2013 р. цей показник було поліпшено лише на 6 в.п. – до 69%, однак у 2014 р. та 2015 р. під впливом політичної напруги та згортання внутрішнього попиту відбулося нове падіння¹¹³. Знову Україна опинилася в групі аутсайдерів у виході з кризи в умовах значного звуження попиту і ресурсів розвитку, включаючи високий коефіцієнт зношування основних засобів та втрати виробничого потенціалу внаслідок воєнних дій у зоні АТО.

На нашу думку, крім прямого негативного впливу світової фінансової кризи, розвиток економіки України стримували суто внутрішні політичні прорахунки, що деструктивно впливали на здатність інституційних секторів економіки швидко адаптуватися до зовнішніх шоків. Найбільші деформаційні зрушення розпочалися за кілька місяців до обвального падіння експортного виробництва, а саме з травня 2008 р., коли через необгрунтоване підвищення мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму виник значний розрив між обсягами соціальних внесків і урядових соціальних трансфертів, який надалі лише зростав.

Результатом соціального популізму стало щорічне підвищення частки ВНД домашніх господарств за рахунок падіння частки сектора ЗДУ із формування значної розбіжності між його валовим наявним доходом і

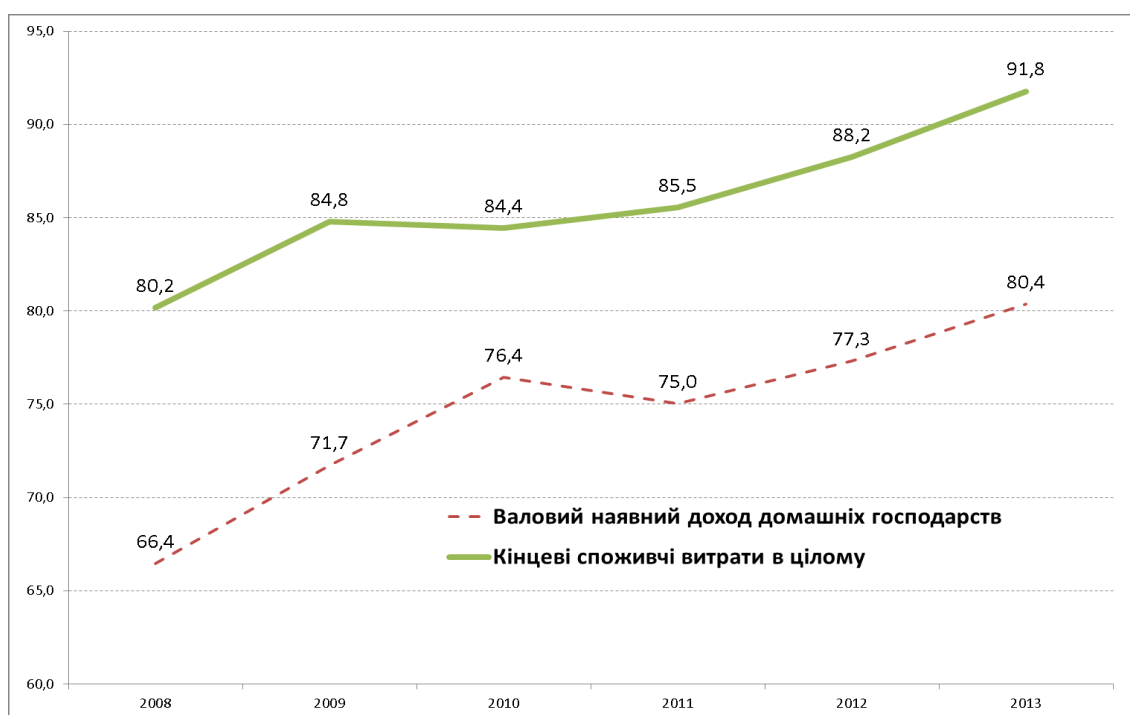
¹¹² Зміна обсягу валового внутрішнього продукту у 2008 році / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹¹³ Випуск товарів та послуг за 2000–2012 рр. / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

необхідними ресурсами для здійснення індивідуальних і колективних послуг, а також державних інвестицій.

Випереджальне підвищення рівня валового наявного доходу домашніх господарств призвело до зростання їх частки в загальному ВНД з 64,1% в 2007 р. до 80,4% у 2013 р. і, відповідно, вплинуло на підвищення частки їх споживчих витрат у ВВП: з 58,8 до 72,2%, а споживчих витрат загалом – з 77,6 до 91,8%, що перетворило ВВП переважно у фонд споживання (рис. 3.2).

Політика популізму призвела до того, що головний ресурс розвитку – валові заощадження – впали до 9,8% ВВП, у тому числі валові заощадження нефінансових корпорацій – до 1,2%, що стало причиною нового витка реального падіння ВНОК і його рівня відносно ВВП із підвищенням ступеня зношування основних засобів.

Рис. 3.2. ВНД домашніх господарств, % до ВНД в цілому, кінцеві споживчі витрати, % до ВВП за відповідні роки.

Джерело: розрахунки автора на базі стат. зб.: Національні рахунки України відповідних років. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

В умовах гострого дефіциту фінансових ресурсів (від’ємних валових заощаджень) нефінансові корпорації та сектор ЗДУ вдалися до значних запозичень, які за період 2008–2013 рр. щорічно накопичувалися.

Із даних, неведених у табл. 3.1, видно, що за період 2008–2013 рр. нефінансові корпорації накопичували чисті запозичення на рівні, що у середньорічному вимірі відповідав 10% ВВП. При цьому обслуговування боргової піраміди зменшувало доходи, оскільки значні витрати на виплату відсотків лягали на собівартість і зменшували балансовий прибуток підприємств та, відповідно, – базу для оподаткування. Перетворення запозичень у головне джерело фінансування ВНОК із подальшим відпливом доходів від власності за кордон стало гальмівним чинником відновлення національних джерел розвитку.

Таблиця 3.1

**Зміни в зобов’язаннях і чистому багатстві в інституційних секторах
та в економіці загалом**

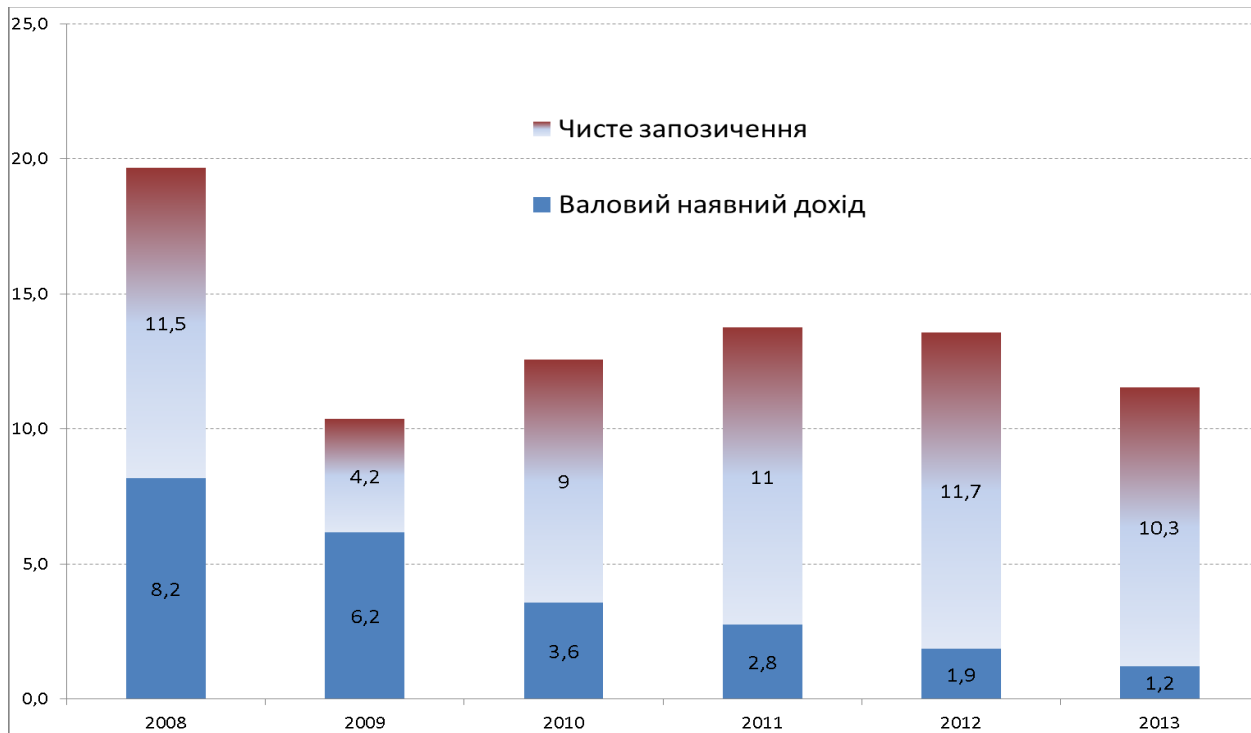
Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-), % до ВВП	-7,0	0,1	-0,1	-4,6	-5,9	-6,3	-1,5	1,4	-1,3
Нефінансові корпорації	-11,5	-4,2	-9,0	-11,0	-11,7	-10,3	-1,5	1,2	-0,2
Фінансові корпорації	3,8	2,7	2,7	-0,2	-0,3	-0,1	0,6	-0,3	0,0
Сектор загального державного управління	-1,7	-6,1	-6,7	-2,9	-4,0	-3,1	-2,3	-0,3	-1,8
Домашні господарства	2,4	7,6	12,8	9,4	10,1	7,2	1,7	0,7	0,7

Джерело: розрахунки автора на базі: Національні рахунки України відповідних років URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Загалом на 2011–2013 рр. припав найбільший чистий відплив доходів від власності з економіки України в інші країни світу, який у середньорічному вимірі становив 5% ВВП із відповідним негативним впливом на валовий національний дохід та валові заощадження.

Нефінансові корпорації за період 2009–2013 рр. втрачали понад 12% ВВП у середньорічному вимірі у вигляді чистих виплат доходів від власності,

що вагомо впливало на їх інвестиційну спроможність. При цьому парадоксальним, на перший погляд, був той факт, що чим менше нефінансові корпорації отримували доходів, тим більше їм вдавалося запозичувати коштів з інших країн (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Показники сектора нефінансових корпорацій, % до ВНД

Джерело: побудовано автором за розрахунками на базі: Національні рахунки України відповідних років.
URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

В останні роки для українського бізнесу офшорні схеми стали важливим засобом не тільки втечі капіталу та мінімізації податків, а й можливістю маневрувати потоками валютних коштів, особливо в умовах обмежень, що накладаються НБУ. Тобто коли є потреба вивезти капітал, бізнес гасить борги та сплачує відсотки, коли завезти – вдається до запозичень і накопичує кредиторську заборгованість.

На думку фахівців з РФ, де офшоризація економіки набула високих масштабів, окрім маніпулювання трансфертними цінами, офшорні схеми використовуються для створення холдингових структур (для виведення прибутків з оподаткування), для інвестування та кредитування, в тому числі

для самоінвестування та самокредитування, для страхування та перестрахування, для заснування трастів із передаванням їх майна, для лізингових операцій, для володіння об'єктами інтелектуальної власності та виплати ліцензійних платежів тощо, а також як гаманець, вільний від валютного контролю¹¹⁴.

Індикаторами активного використання офшорів в Україні для перетоків капіталу та мінімізації податків є надзвичайно висока активність фірм, що пропонують послуги з реєстрації офшорів, іноземних компаній, податкового консалтингу, захисту активів тощо на ринку в Україні. При цьому стверджується, що класичний офшор, приватний фонд, або траст, слугуватимуть більш надійним місцем для заощаджень з метою уникнути валютного контролю та інших «неприємностей» у країнах з високими ризиками».

Кризові процеси в економіці України продемонстрували важливість повернення економіки до збалансованості ресурсів і витрат в усіх інституційних секторах економіки, кожен з яких вносить свій внесок у характер моделі відтворення ВВП, а отже – моделі розвитку країни. З економічних подій 2008–2013 рр. видно, що затримка України в споживачській моделі економіки із надмірно високою часткою домашніх господарств у валовому наявному доході та, відповідно, – споживчих витрат у ВВП мала наслідком падіння інвестицій, старіння основних засобів, зниження рівня нецінової конкурентоспроможності, посилення боргів та імпоротної складової у внутрішньому споживанні та втрати зовнішніх ринків вітчизняними виробниками. Значне нарощення зовнішніх боргів (включаючи самокредитування через офшорні схеми), особливо підприємствами реального сектора економіки, стало причиною значного відпливу валових заощаджень в інші країни світу.

---

¹¹⁴ Недошивин А.С. Применение субъектами экономической деятельности трансфертного ценообразования и использование офшорных компаний с целью уклонения от уплаты налоговых, неналоговых и таможенных платежей (доклад на парламентских слушаниях). URL: <http://sysanalys.ru/publikacii/deofshorizacia/142-deofshorizaciaparlamentskie.html>

Вихід з кризи та перехід економіки України до стабільного збалансованого зростання і розвитку міг відбуватися за двома головними сценаріями. Перший, менш болісний, мав би розгортатися у площині поступового подолання накопичених макроструктурних дисбалансів і структурних трансформацій на тлі тривалої гальмівної динаміки ВВП, помірної девальвації та інфляції зі збереженням та розвитком конкурентоспроможних традиційних виробництв, що вже завоювали певні частки внутрішнього та зовнішнього ринків. За таких умов період структурних трансформацій відбувався б упродовж 5–7 років залежно від успішності, але вже після 2020 р. мав би забезпечити відновлення траєкторії з високими темпами зростання.

Другий, більш болісний – кризовий сценарій, який фактично реалізується, відбувається в умовах різкої девальвації та підвищення цін із обвальним падінням реальних доходів і заощаджень населення, звуженням як споживчого, так і інвестиційного попиту; падінням виробництва, доходів і кредитоспроможності підприємств, нарощенням сукупного державного боргу та втечі заощаджень домашніх господарств з економічного обороту (в іноземну готівку та за кордон) в умовах політичної напруги та втрати взаємної довіри усіх учасників ринку.

Упродовж 2013–2015 рр. політичні заходи уряду, а саме заморожування соціальних стандартів на тлі високої інфляції та підвищення податкового тиску на доходи фізичних осіб, а також підвищення тарифів (на газ, опалення, електроенергію) для населення хоч і поліпшили фінансове становище державних НК і допомогли знизити бюджетні витрати на його підтримку, однак не дали поштовху для економічного зростання.

Серед чинників впливу на макроструктурні зрушення знову таки проявили себе девальвація та інфляція. Бюджет отримав інфляційний податок та дохід за рахунок курсових переоцінок, однак додатковий ресурс ЗДУ теж не став чинником розвитку економіки, оскільки мало місце значне відволікання бюджетних коштів на оборону.

Девальвація та різке згорання внутрішнього сукупного попиту зумовили також падіння імпорту: на 22,1% у 2014 р. із продовженням падіння в 2015 р. проти 2014 р. на 22%. Це хоч і поліпшило зовнішньоторговельний баланс, однак значно звузило можливості модернізації виробництв та, відповідно, унеможливило підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників. Тому навіть в умовах курсової фільтрації імпорту у них були відсутні можливості перебрати на себе частину ринку, що звільнилася від імпортерів. Водночас продовження зниження РЕОК гривні поки що не вплинуло на нарощення експорту через дефіцит ресурсів навіть у експортерів і втручання політичних впливів У 2015 р. експорт знизився на 16,9%¹¹⁵.

Отже, у 2014–2015 рр. податкова, тарифна і соціальна політика, послаблення гривні та висока інфляція перетворили домашні господарства на донора для поліпшення балансів у секторі загальнодержавного управління та в підсекторі державних нефінансових корпорацій. Відбулося різке падіння реального валового наявного доходу домашніх господарств у 2014 р. проти 2013 р. (на 11,5%), воно стало чинником звуження споживчого попиту. Споживчі витрати населення скоротилися на 8,4%, при цьому споживання продуктів харчування та безалкогольних напоїв скоротилося на 21,4%¹¹⁶.

У 2015 р. спадна динаміка у споживанні населенням продуктів харчування продовжилася, а за підсумками двох років зниження споживання населенням продуктів харчування сягнуло майже 40%. Це свідчить про те, що політика вирішення всіх структурних проблем за рахунок населення зумовила його зубожіння, оскільки торкнулася тих верств, у споживчих кошиках яких продукти харчування становлять левову частку. Це завдало удару по вітчизняних виробниках продовольчих товарів: у 2015 р. проти 2014 р. виробництво харчових продуктів знизилося на 12,8%, що, враховуючи

---

¹¹⁵ Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹¹⁶ Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями у відповідні роки / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

значну частку харчовиків у переробній промисловості, додало у падіння переробної промисловості в цілому – на 12,6%¹¹⁷.

Зміна довготривалої політики соціального популізму на протилежну хоч і поліпшила баланс сектора ЗДУ, однак у 2014 р. йому ще не вдалося ліквідувати розрив між отриманими соціальними внесками та виплаченими соціальними трансфертами. Рівень ВНД ЗДУ залишився низьким майже без змін, а секторні валові заощадження – від’ємними.

Водночас намітився прогрес у секторі нефінансових корпорацій, чия частка підвищилася. Це головним чином стосувалося НАК Нафтогазу, хоча разом із підвищенням тарифів зросла прострочена заборгованість підприємств ТКЕ, ТЕЦ і прямих промислових споживачів перед НАК «Нафтогаз України» Водночас зменшилися втрати доходу по каналу доходів від власності.

Структурна корекція ВНД із підвищенням часток НК і сектора ЗДУ таки дала поштовх підвищенню загального рівня валових заощаджень, що дозволило зменшити рівень чистих запозичень, але не стало чинником відновлення зростання валового нагромадження основного капіталу. За підсумками 2015 р. падіння ВНОК до попереднього року становило 9,2%, відповідно рівень ВНОК знизився з 14 до 13,5% ВВП¹¹⁸.

Тобто ефект структурного перерозподілу ВНД в бік СНК у 2015 р. проявився в тому, що падіння ВНОК було меншим за скорочення споживчих витрат, яке становило – 15,9% у той час, коли було важливо досягти активізації інвестицій як у секторі НК, так і в економіці загалом. Унаслідок фрагментарної політики підтримки нефінансових корпорацій (із акцентом на допомогу бюджетозалежним державним НК) капітальні інвестиції в промисловість знизилися.

---

¹¹⁷ Індекси промислової продукції за видами діяльності за 2013–2015 роки / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹¹⁸ Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Через те, що впродовж семи років економіка не отримувала належного інвестування, у 2016 р. виробничі базові умови для відновлення зростання перебували на більш низькому рівні, ніж у 2001 р., коли рівень зношування основних фондів був нижчим, а резервних потужностей – вищим.

У 2016 р. приріст ВНОК проти попереднього року становив 20,1%, що стало результатом підвищення рівня валового заощадження СНК у 2015 р. Водночас у 2016 р. відбулися суттєві структурні зрушення в бік подальшого підвищення рівня ВНД у СНК (детальніше – у наступному параграфі).

Таким чином, упродовж 1991–2016 рр. в Україні відбулося дві хвилі глибокого кризового падіння: в період 1991–1999 рр. із найглибшою точкою у 1996 р., та в період з 2009 р. по 2015 р. із найглибшим падінням у 2015 р.

Отже, під час першої хвилі (трансформаційної кризи) в умовах гіперінфляційного знищення заощаджень усіх інституційних секторів та посилення непрямого оподаткування відбувся масштабний перерозподіл доходів на користь сектора ЗДУ. Через неефективне використання бюджетних коштів було створено протекціоністську деінвестиційну модель її занепаду. Після 1996 р. в Україні за три роки відбулися позитивні структурні зміни та відновлення рівня валових заощаджень і активізації ВНОК, що зумовило створення інвестиційної моделі розвитку економіки і забезпечило хорошу динаміку ВНОК та ВВП з 2000 по 2007 рр.

Друга хвиля кризового падіння (2009 р.) була підготовлена структурним зсувом ВНД на користь домашніх господарств за рахунок сектора ЗДУ по каналу соціальних трансфертів, що призвело до перетворення ВВП на 90% у фонд споживання та, відповідно, падіння рівня валових заощаджень і ВНОК з формуванням глибоко споживацької та імпортоорієнтованої моделі занепаду економіки.

Обидві хвилі кризових падінь поєднує значне зниження рівня ВНД (відповідно валових заощаджень) сектора нефінансових корпорацій, що і вплинуло на загальне згортання джерел розвитку і входження країни в інвестиційну кризу. На першій хвилі це відбулося через посилення непрямого

оподаткування, на другій – через вплив доходів від власності, в тому числі за офшорними схемами.

Сьогоднішнє вирішення проблем налаштування економіки на модель інвестиційного та інноваційного розвитку значною мірою залежить від ефективності внутрішнього перегрупування ресурсів із відновленням частки НК у загальному ВНД на рівні 12–13%, а сектора ЗДУ – на рівні 23–24%. Це не потребує завеликих фінансових вкладень і зовнішніх впливів, однак залежить від результатів детінізації та деофшоризації економіки із ефектом зменшення витоку капіталу в інші країни світу. Адже досвід виходу України після першої хвилі інвестиційної кризи показав, що національні джерела розвитку було швидко відновлено за рахунок різкого підвищення рівня валового прибутку нефінансових корпорацій в період 1997–2001рр. На нинішньому етапі виходу з кризи теж мають місце значні втрати прибутку підприємств через використання численних, у тому числі офшорних, схем «оптимізації» оподаткування – це зумовлює низький рівень валового прибутку нефінансових корпорацій із зосередження лівової частки в посередницьких видах економічної діяльності.

Створення відповідно до сучасної міжнародної практики нового законодавчого поля, спрямованого на деофшоризацію економіки й укладення міжнародних угод щодо обміну податковою інформацією з більшістю низькоподаткових юрисдикцій, повинно компенсуватися поліпшенням інвестиційного середовища для бізнесу, особливо стосовно захисту прав власників, та зменшенням державних перепон у міжнародній торгівлі. Тобто Стратегія деофшоризації та створені на її основі законопроекти повинні орієнтуватися не лише на посилення офшорного контролю, а й на гармонізацію інтересів усіх учасників ринку, а також на підтримку конкурентоспроможності бізнесу відносно іноземних конкурентів.

Отримання позитивних результатів реалізації заходів деофшоризації дасть можливість зменшити втрати доходів НК уже на етапі формування їх первинних доходів – підвищення рівня валового прибутку, а також звужити

канал відпливу доходів від власності. Водночас на етапі вторинного розподілу доходу матиме місце підвищення доходів ЗДУ від податків на доходи і майно, що допоможе зменшити рівень дефіцитності його балансу та підвищити рівень валових заощаджень та інвестиційну активність.

3.2. Європейський досвід протидії макроекономічним дисбалансам

Глобальна фінансова криза з 2008 р. продемонструвала слабкість функціонування докризових механізмів підтримки макростабільності в ЄС, чим зумовила необхідність їх посилення шляхом створення системи попередження кризових явищ, яка передбачає організацію завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів та запровадження процедури їх виправлення у країнах – членах ЄС¹¹⁹.

З цією метою упродовж 2011–2012 рр. Європейська Комісія запропонувала і законодавчо врегулювала пакет реформ у фінансовій і макроекономічній політиці ЄС. На першому етапі було запроваджено шість взаємопов'язаних законодавчих інструментів (так званий «пакет шести») які мали забезпечити підтримку фінансової стабільності та дотримання бюджетних рамок. На другому етапі було додано ще два законодавчі інструменти («пакет двох»), які були зосереджені на економічних та бюджетних спостереженнях у зоні євро.

Одним із шести напрямів регулювання управління економікою (Six Pack regulation on economic governance) стала Процедура макроекономічного дисбалансу (The Macroeconomic Imbalance Procedure – MIP), яка саме і була спрямована на своєчасне виявлення дисбалансів, що можуть поставити під загрозу стабільне функціонування економіки країни – члена ЄС, єврозони, або економіки ЄС загалом. З цією метою було розписано річний цикл координації економічної політики – так званий Європейський семестр (The European Semester), який включає підготовку та публікацію річного огляду

---

¹¹⁹ Verrinder John. Cooperation in Europe – the Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP) scoreboard. URL: http://www.bis.org/ifc/events/wsc_isi/ips021_verrinder_paper.pdf

економічного зростання (Annual Growth Survey – AGS)¹²⁰ та підготовку звіту про попереджувальний механізм (Alert Mechanism Report – AMR)¹²¹.

У річному огляді економічного зростання аналіз економічної політики подається з акцентом на тому, що можна зробити на національному рівні, а також на рівні Європейського Союзу для підвищення потенціалу економічного зростання та зайнятості. На цій базі на саміті керівників країн ЄС напрацьовуються основні напрями економічної політики, які країни-члени мають враховувати під час розроблення національних програм (програм стабільності та конвергенції, національних програм реформ тощо).

Звіт про попереджувальний механізм (Alert Mechanism Report – AMR) спрямований на виявлення у країнах-членах макроекономічних дисбалансів. На його основі Комісія вирішує питання про необхідність поглибленого аналізу (In-depth Review – IDR) для тієї або іншої країни, де з'ясовуватиметься, наскільки за звітний період у країнах-членах збільшилися або зменшилися макроекономічні ризики, і таким чином зроблено висновки щодо глибини виявлених дисбалансів. За помірного рівня дисбалансів для країн, де вони виявлені, готують лише рекомендації; а за надмірних дисбалансів розробляється план коригувальних дій, який має бути реалізовано¹²². Далі, відповідно до прийнятої практики, для країни-члена, в якій були виявлені дисбаланси у попередньому огляді, має бути підготовлений новий IDR. Висновки враховуються при розробленні специфічних рекомендацій для країни (country-specific recommendations –

---

¹²⁰ Annual Growth Survey11. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/2017-european-semester-annual-growth-survey_en

¹²¹ Alert Mechanism Report. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/16624/0/2017+Alert+Mechanism+Report/5495b2cb-7587-4c93-bc67-475b06a9eddc>

¹²² Дисбаланс – це будь-яка тенденція, що призводить до макроекономічних змін, які негативно впливають або потенційно можуть негативно вплинути на належне функціонування економічного і валютного союзу; "надмірний дисбаланс" означає серйозні диспропорції, у тому числі дисбаланси, що ставлять під загрозу або ризикують поставити під загрозу належне функціонування економічного і валютного союзу. Див.: Regulation (EU) No 1176/2011 of the European Parliament and of the Council. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1407944142061&uri=CELEX%3A32011R1176>

CSR) у рамках Європейського семестру координації економічної політики (European semester of economic policy coordination – ESEP).

Для моніторингу макроекономічних тенденцій та їх аналізу було розроблено спеціальне табло з індикаторами (MIP scoreboard indicators)¹²³. Сюди закладається набір економічних, фінансових та структурних показників із відповідними пороговими значеннями, що допомагають виявляти макроекономічні дисбаланси. При цьому передбачається можливість за необхідності коригувати показники та їх порогові значення з тим, щоб врахувати зміни характеру макроекономічних дисбалансів, пов'язані, зокрема, із розвитком загроз макроекономічній стабільності. При цьому наголошується, що індикативні пороги є лише інструментами, з допомогою яких оцінюється характер макроекономічних дисбалансів, тож їх не слід плутати із цілями економічної політики в Євросоюзі¹²⁴.

Відповідно до регламенту Комісія має інформувати Європарламент про зміни показників та їх порогових значень із поясненням причин для внесення таких змін. Зауважено, що при аналізі табло MIP необхідно враховувати різноманітні економічні обставини, включно із наздоганяючими ефектами. Наголошується також на тому, що під час розроблення макроекономічної політики слід враховувати взаємозв'язки між макроекономічними змінними, а висновки не повинні базуватися на автоматичному зчитуванні інформації з табло. Моніторинг має ґрунтуватися на усій необхідній інформації – як з табло, так і супутній, а все разом має слугувати основою для всеохоплюючого аналізу. Табло MIP з основними та допоміжними індикаторами регулярно оновлюється і доступне для кожного на сайті Eurostat. Для його наповнення використовуються дані національних рахунків і платіжного балансу, що базуються на європейській системі національних і регіональних рахунків у Європейському Союзі (ESA 2010) і шостому виданні

¹²³ MIP scoreboard indicators. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/macroeconomic-imbalances-procedure/indicators/main-tables>;

¹²⁴ Regulation (EU) No 1176/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 November 2011 on the prevention and correction of macroeconomic imbalances Article 19. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-19 content/EN/TXT/?qid=1407944142061&uri=CELEX%3A32011R1176>

платіжного балансу (МВФ) і керівництва міжнародної інвестиційної позиції (ВРМ6), а також інші джерела. Поточний список із 14 основних показників із поясненнями наведено у табл. 3.2. Методологія МІР¹²⁵ сфокусована на виявленні:

- зовнішніх диспропорцій та зміни цінової конкурентоспроможності економіки країни (табл. 1, показники 1–5) ;
- внутрішніх дисбалансів (табл. 1, показники 6–11);
- зміни рівня зайнятості (табл. 1, показники 12–14).

Таблиця 3.2

Методологічні пояснення до показників табло МІР

№ п/п	Показник	Пояснення
1	Ковзна середня за три роки балансу поточного рахунку (three year backward moving average of the current account balance)	Поточний рахунок надає інформацію про трансакції країни із рештою світу. Він охоплює усі трансакції (по товарах, послугах, первинних та вторинних доходах), які відбувалися між резидентами і нерезидентами. У табло індикатор балансу поточного рахунку розраховується, як середня ковзна за три роки (CA) у % до ВВП (GDP), за формулою: $[(CA/GDP)_t + (CA/GDP)_{t-1} + (CA/GDP)_{t-2}] / 3 * 100$. Орієнтовні порогові значення індикатора: +6% та (-4%). Починаючи з жовтня 2014 р. індикатор визначається на основі Sixth Edition of the IMF's Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6). Довідково: показник України за 2014–2016 рр. – мінус 2,4%.
2	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % до ВВП (net international investment position as a percentage of GDP)	Чиста міжнародна інвестиційна позиція показує обсяги та структуру фінансових активів резидентів. Різниця між зовнішніми фінансовими активами та зобов'язаннями показує міжнародну інвестиційну позицію, яка може мати позитивне або негативне значення. У табло визначається у відсотках до ВВП та базується на даних Євростату зі статистики платіжного балансу. Дані щоквартально оновлюються і базуються на Sixth Edition of the IMF's Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6). Порогове значення – 35%. Розраховується за формулою: $[NIP_t / GDP_t] * 100$. Довідково: показник України на 01.01 2017 р. – 40%.
3	Зміна реального ефективного обмінного курсу, розрахованого (на основі дефлятора ГІЦІ/ІЦІ) за три роки (three years percentage change of the real effective exchange rate based on HICP/CPI deflators)	Реальний ефективний обмінний курс (РЕОК) має на меті оцінити зміну цінової конкурентоспроможності країни порівняно з найближчими конкурентами на міжнародних ринках. Показник враховує зміни в обмінному курсі національної валюти та цінові процеси. РЕОК для табло МІР розраховується на базі гармонізованого індексу споживчих цін (ГІЦІ) та індексу споживчих цін (ІЦІ) із урахуванням 42 країн-партнерів. Позитивні зміни РЕОК означають реальне зміцнення національної валюти та, відповідно, – падіння цінової конкурентоспроможності. Індикативний поріг +/-5% для єврозони та +/-11% країн, що поза єврозоною. Джерело даних – Directorate General for Economic and Financial Affairs (DG ECFIN). Довідково: за даними НБУ в Україні за 2014–2016 рр. РЕОК гривні знизився на 18%.

¹²⁵ Methodology. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/macroeconomic-imbalances-procedure/methodology>

№ п/п	Показник	Пояснення
4	Зміна за останні 5 років частки експорту країни у світовому експорті (five years percentage change of export market share (% of world exports))	Частка експорту країни на світовому ринку визначається шляхом ділення експорту країни на сукупний експорт регіону/світу. Показник показує зміну значущості країни на світовому/регіональному ринку. Індикативний поріг падіння частки експорту за 5 років становить 6%. Розраховується за формулою: $[(EXPc/EXPworld)t - (EXPc/EXPworld)t-5] / (EXPc/EXPworld)t-5 * 100$. Джерело даних – International Monetary Fund (IMF). Довідково: за 2012–2016 рр. українська частка у світовому експорті знизилася з 0,38 до 0,22%, тобто скорочення значно перевищує індикативний поріг падіння.
5	Зміна номінальної вартості одиниці робочої сили за три роки (three years percentage change in nominal unit labour cost).	Індекс номінальної вартості одиниці робочої сили (НВОП) визначається як співвідношення вартості праці до її продуктивності. Індекс розраховується як зміна за три роки. Орієнтовний поріг становить 9% для країн єврозони та 12% для країн, що не входять в єврозону. Формула для розрахунку: $[(ULCt - ULCt-3)/ULCt-3] * 100$. Довідково: в Україні за 2014–2016 рр. відбулося реальне падіння первинного доходу зайнятих (оплати праці та змішаного доходу) на 27,7%, а продуктивності праці – на 16,1%.
6	Річний індекс цін на житло, поділений на дефлятор кінцевого споживання (year-on-year change in house prices relative to the final consumption deflator)	Дефльований, або реальний, індекс цін на житло показує випередження або відставання індексу цін на житло відносно дефлятора кінцевих споживчих витрат сектора домашніх господарств (СДГ) та некомерційних організацій, що обслуговують СДГ за СНР. При цьому охоплюється все житло, включаючи квартири, котеджі тощо, – як нове, так і старе, незалежно від фінального використання та попередніх власників. Беруться до розрахунку лише ринкові ціни, самостійно побудоване житло до розрахунку не включають. Як компонент враховується земля, на якій стоїть будинок. Індикативний поріг становить 6% (випередження). Формула обчислення: $[(HPIt / DEFLt) - (HPIt-1/DEFLt-1)] / (HPIt-1/DEFLt-1) * 100$. Довідково: за січень–вересень 2017 р. проти відповідного періоду 2016 р. в Україні ціни на житло на первинному ринку зросли на 4,8%, на вторинному – на 3,9%, Реальні індекси становили, відповідно: 91,4 та 90,7%.
7	Кредити, надані приватному сектору, % до ВВП (private sector credit flow (consolidated) as a percentage of GDP)	Кредити, надані приватному сектору, включають обсяги чистих зобов'язань сектора нефінансових корпорацій (S.11), сектора домашніх господарств та сектора некомерційних організацій, що обслуговують СДГ (S.14;_S.15). Також враховуються боргові цінні папери (F.3) та кредити (F.4), надані зазначеним секторам. У таблицю розраховується річна зміна залишків зазначених зобов'язань у % до ВВП. Індикативний поріг становить 14%. Формула розрахунку: $PSCf/GDPt * 100$. Довідково: в Україні за 2016 р. приріст кредитів приватному сектору становив лише 1% ВВП.
8	Борг приватного сектора (консолідований), % до ВВП (The private sector debt (consolidated) as a percentage of GDP)	Борг приватного сектора – залишки боргових зобов'язань сектора нефінансових корпорацій (S.11), сектора домашніх господарств та сектора некомерційних організацій, що обслуговують СДГ (S.14;_S.15). До уваги береться нагромаджений борг приватного сектора, включаючи боргові цінні папери (F.3) та кредити (F.4) у % до ВВП. До уваги не беруться внутрішні секторні трансакції. Показники визначаються за ESA 2010. Індикатор розраховується за формулою: $PSDt/GDPt * 100$. Індикативний поріг 133%.
9	Валовий державний борг, % до ВВП (general government gross debt as a percentage of GDP).	За прийнятим у ЄС визначенням державний борг означає загальний валовий борг у номінальній оцінці на кінець року. Враховується за категоріями: готівкові гроші та депозити (AF.2), боргові цінні папери (AF.3), кредити та позики (AF.4). Розраховується за формулою: $GGD/GDP * 100$. Індикативний поріг 60%.

№ п/п	Показник	Пояснення
		Довідково: в Україні на 31.1.2016 р. державний борг становив 69,3%, а разом із гарантованим державою боргом України – 81% ВВП.
10	Ковзна середня за три роки рівня безробіття (three year backward moving average of unemployment rate)	Рівень безробіття визначається діленням кількості безробітних на сумарну кількість зайнятих та безробітних (за методологією (МОП). До безробітних відносять осіб у віці 15–74 роки, які відповідають таким умовам: особа перебуває без роботи протягом тижня; здатна вийти на роботу протягом найближчих двох тижнів; активно шукала роботу в останні чотири тижні або вже знайшла роботу і готова приступити до неї впродовж наступних трьох місяців. Індикатор дає можливість краще зрозуміти потенціал глибини макроекономічних дисбалансів. Джерело даних – квартальний огляд Робочої сили в ЄС (EU Labour Force Survey). Індикатор розраховується за формулою: $[UR_t + UR_{t-1} + UR_{t-2}] / 3$. Індикативний поріг 10%. Довідково: в Україні у 2016 р. рівень безробіття становив 9,7%.
11	Річна зміна сукупних зобов'язань у фінансовому секторі (year-on-year change of total financial sector liabilities)	Річна зміна сукупних зобов'язань сектора фінансових корпорацій (СФК) у відсотках до ВВП вимірює еволюцію обсягу зобов'язань, включаючи: готівкові гроші та депозити; боргові цінні папери, кредити та позики; акції та інші види участі в капіталі, страхові, пенсійні та стандартизовані схеми гарантій; фінансові деривативи та опції акцій співробітників (employee stock options), а також іншу кредиторську заборгованість. Визначення базуються на ESA 2010. Дані презентуються в неконсолідованому вигляді із урахуванням транзакцій у самому СФК. Індикативний поріг 16,5%. Розраховується як річна зміна, так і як приріст у % до ВВП.
12	Зміна рівня економічної активності за 3 роки (The activity rate 3 year change in p.p.)	Рівень економічної активності (РЕА) являє собою частку економічно активного населення у віці 15–64 роки у загальній чисельності населення цього віку. Економічно активне населення – це сума зайнятих та безробітних. До неактивного населення відносяться особи, які впродовж тижня не були ані зайнятими, ані безробітними. Індикативний поріг мінус 0,2%. Джерело даних – квартальний огляд Робочої сили в ЄС (EU Labour Force Survey). Довідково: в Україні в 2016 р. РЕА становив 71,1 проти 71,5% у 2015р. Зміна на 0,4 в.п.
13	Рівень довготермінового безробіття, зміна за 3 роки, в.п. (long-term unemployment rate, 3 year change in p.p.)	Рівень довготермінового безробіття – це кількість осіб, які є безробітними впродовж 12 і більше місяців, у відсотках до економічно активного населення. Індикатор показує зміни рівня за три роки у відсоткових пунктах. Індикативний поріг – 0,5 в.п. Джерело даних – квартальний огляд Робочої сили в ЄС (EU Labour Force Survey). Довідково: в Україні в 2016 р. безробітні, які шукали роботу 12 місяців і більше, становили 25,3 проти 24% у 2015 р. Приріст становив 1,3 в.п.
14	Рівень безробіття серед молоді (youth unemployment rate, 3 year change in p.p.)	Рівень безробіття серед молоді – це частка безробітних віком 15–24 роки у відсотках до економічно активного населення цього ж віку. Індикатор показує зміни рівнів за три роки у відсоткових пунктах. Індикативний поріг 2 в.п. Джерело даних – квартальний огляд Робочої сили в ЄС (EU Labour Force Survey). Довідково: в Україні в 2016 р. безробітні віком 15–24 роки становили 24 проти 22,4% у 2015 р. Приріст – 1,6 в.п.

Джерело: Methodology. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/macroeconomic-imbances-procedure/methodology>

Наведені на сайті Євростату головні таблиці (main tables) табло MIP дають можливість «розгорнути» кожний із 14 основних показників і деталізувати його параметри у річному, квартальному вимірі тощо. Є також 25 допоміжних індикаторів, через які подається важлива інформація щодо аспектів, пов'язаних як із загальною макроекономічною ситуацією, так і з соціальними процесами.

Так, серед допоміжних є показники чистого кредитування / чистого запозичення, а також чистого заощадження в розрізі інституційних секторів економіки, які дозволяють побачити секторні дисбаланси та з'ясувати інвестиційний потенціал кожного з інституційних секторів. Серед соціальних індикаторів є такі важливі для оцінки ситуації в країні показники, як:

- кількість населення із ризиком бідності та соціальної ексклюзивності (People at risk of poverty or social exclusion), куди включаються особи, чий еквівалентний середньозважений дохід перебуває нижче за порогове значення – 60% від загальнонаціонального медіанного значення наявного доходу (відповідно до і після соціальних трансфертів);

- кількість людей, яким значно бракує матеріальних ресурсів (Severely materially deprived persons); до таких відносять осіб, чиї матеріальні умови життя є поганими і вони не можуть дозволити собі принаймні чотири із таких дев'яти важливих матеріальних благ: i) здійснювати платежі за оренду або рахунки за житло, ii) підтримувати тепло в оселі, iii) здійснювати непередбачені фінансові витрати, iv) їсти м'ясо, рибу або білкові еквіваленти через день, v) провести тиждень свят поза своїм домом, vi) мати автомобіль, vii) мати пральну машину, viii) мати кольоровий телевізор, ix) мати телефон;

- кількість людей, які проживають у домогосподарствах з дуже низькою інтенсивністю праці, куди відносять осіб, які проживають у домашніх господарствах, де дорослі працездатного віку (за винятком студентів) працювали менш ніж 20% від свого загального потенціалу протягом попередніх 12 місяців.

Такий підхід дозволяє врахувати як загальноекономічний, так і соціальний стан у кожній країні та краще зрозуміти ризики, а отже – допомогти більш виважено підійти до визначення оздоровчих політичних рекомендацій та заходів, що дозволяє уникнути не тільки соціальних потрясінь, а й реального падіння доходів, особливо найуразливіших верств населення. Зазначене є прикладом для кожної країни, особливо ж – України, адже соціальні наслідки політичних рішень щодо адміністративного підвищення тарифів для населення на тлі замороження соціальних стандартів було легко спрогнозувати. Уряд жодної європейської країни не пішов би на політичні заходи, результатом яких стало б шокове падіння реального валового наявного доходу населення та стрімке підвищення рівня бідності.

При проведенні економічного аналізу даних табло МІР Комісія приділяє увагу й іншим характеристикам економіки, включаючи: економічне зростання; чистий зовнішній борг, прямі іноземні інвестиції, умови торгівлі; показники номінальної та реальної конвергенції в межах та за межами єврозони; розвиток продуктивності та таких чинників її підвищення, як дослідження та розробки, внутрішні інвестиції, секторальний розвиток, включаючи енергетику, що впливають на ВВП та поточний рахунок.

Нормативно-правову базу процедури МІР становлять два законодавчі акти, які були прийняті в рамках реформи економічного управління у 2011 р:

- Regulation (EU) 1176/2011¹²⁶ із запобігання та корекції **макроекономічних дисбалансів**;
- Regulation (EU) 1174/2011¹²⁷ із посилення заходів корекції **надмірних макроекономічних дисбалансів** із визначенням санкційного механізму для забезпечення МІР-рекомендацій для країн єврозони.

---

¹²⁶ Regulation (EU) No 1176/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 November 2011 on the prevention and correction of macroeconomic imbalances/ Article 19. URL:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1407944142061&uri=CELEX%3A32011R1176>

¹²⁷ Regulation (EU) No 1176/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 November 2011 on the prevention and correction of macroeconomic imbalances. П.11. URL:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1407944142061&uri=CELEX%3A32011R1176>

У першому документі наголошується на важливій ролі Комісії у процедурі поглибленого огляду, де має бути присутнім детальний аналіз специфічних обставин та різних стартових умов країн-членів. У ньому передбачається використання якісної інформації про країну, що враховує національні особливості виробничих відносин та соціального діалогу, а також будь-які інші дані, що, на думку відповідної держави-члена, є релевантними і на які потрібно зважати при прийнятті рекомендаційних рішень.

При підготовці поглибленого огляду виявляються причини появи дисбалансів, економічні передумови, включаючи глибокі торговельні та фінансові взаємозв'язки між державами-членами, і наслідки національної економічної політики, насамперед у частині реалізації європейської Стратегії зростання та створення робочих місць. Крім того, мають враховуватися останні економічні зміни в ЄС та в зоні євро, а також проводиться оцінка того, чи впливає держава-член на дисбаланс і чи є він надмірним.

Зокрема, огляд має враховувати політичні наміри відповідних держав-членів, викладені у програмах національних реформ і, якщо доречно, – у його програмі стабільності та конвергенції; а також будь-які попередження та рекомендації Європейської ради із системних ризиків (European Systemic Risk Board – ESRB) щодо системних ризиків або таких, що стосуються цієї держави. Якщо після поглибленого аналізу Комісія вважає, що у державі-члені наявний дисбаланс, врегульовано подальшу взаємодію Комісії з Європейським Парламентом, Радою та Єврогрупою. Рада на базі рекомендацій Комісії може розглянути необхідні рекомендації державі-члену відповідно до цієї процедури; вона інформує Європейський Парламент про рекомендації та оприлюднює їх, а в контексті Європейського семестру щорічно розглядає свої рекомендації та, за необхідності, коригує їх.

Відкриття процедури надмірного дисбалансу (ПНД) розпочинається, якщо Комісія вважає, що відповідна держава-член страждає від надмірних дисбалансів. Вона інформує про це Європейський Парламент, Раду та

Єврогрупу, відповідні європейські наглядові органи та Європейську раду із системних ризиків. Після цього державу-члена сповіщають про характер та наслідки дисбалансів, а також надають їй набір рекомендацій щодо економічної політики, які ця держава має вивчити і в найкоротші строки розробити план коригуючих дій.

Передбачається, що будь-яка держава-член, відносно якої відкрито ПНД, вчасно розробляє та надає Раді та Комісії **План коригуючих дій** (далі План), в якому, крім конкретних заходів коригуючої політики, надається графік їх реалізації з урахуванням економічних та соціальних наслідків. План має відповідати керівним принципам економічної політики та керівним принципам у сфері зайнятості. Рада на основі доповіді Комісії оцінює План упродовж двох місяців з моменту його надання. Якщо за рекомендацією Комісії Рада дійде висновку, що заходів Плану достатньо, вона повинна ухвалити його разом із конкретними заходами, строками їх реалізації та графіком моніторингу його виконання, із урахуванням того, що мають бути затримки (лаги) між вживанням коригуючих заходів та фактичним вирішенням проблеми дисбалансів. Якщо ж за рекомендацією Комісії Рада вирішить, що заходи або графік, передбачені в Плані, не відповідають меті, вона повинна рекомендувати державі-члену впродовж двох місяців надати новий План.

Для забезпечення моніторингу коригуючих заходів держава-член регулярно звітує Раді та Комісії про хід виконання Плану, а Рада публікує доповіді про виконану роботу. У відповідних державах-членах Комісія може створювати розширені місії для спостереження за ходом реалізації Плану у співробітництві з ЄЦБ, якщо валюта країни – євро. У разі необхідності Комісія долучає до діалогу соціальних партнерів та інші зацікавлені сторони.

За умови суттєвих змін в економічних умовах країни Рада може вносити поправки в рекомендації Комісії або, за необхідності, державі-члену пропонується переглянути План.

На основі доповіді Комісії Рада оцінює стан виконання Плану та встановлених рекомендацій і, якщо вважає, що країна-член не виконала рекомендованих коригуючих заходів, приймає відповідні рішення а за необхідності – рекомендує встановити нові строки для здійснення коригуючих дій. Якщо Рада на основі доповіді Комісії вважає, що держава-член вжила рекомендованих коригуючих заходів, то приймають рішення про призупинення процедури надмірного дисбалансу. При цьому моніторинг продовжується відповідно до графіку. Рада оприлюднює пояснення причин призупинення процедури МІР. Відповідно до рекомендації Комісії Рада відміняє раніше оприлюднені рекомендації, тільки-но дійде висновку, що держава-член більше не потерпає від надмірних дисбалансів і робить публічну заяву.

У другому із зазначених документів (Regulation (EU) 1174/2011) – про примусові заходи з виправлення надмірних макроекономічних дисбалансів у зоні євро) наголошується на тому, що мета регламенту – ефективне забезпечення виправлення **надмірних макроекономічних дисбалансів** (НМД) у зоні євро, яке у достатній мірі не може бути досягнуте державами-членами через глибокі торговельні та фінансові взаємозв'язки між країнами-членами. Отже, вважається, що, відповідно до принципу субсидіарності, цілі можуть бути краще досягнуті на рівні ЄС, ніж на національному рівні. Саме в цьому регламенті встановлюється система санкцій для ефективної корекції НМД, які стосуються країн-членів, чиєю валютою є євро.

Цим регламентом Рада, за певних обставин, може своїм рішенням накласти на державу-члена фінансові санкції. Тобто тут заходи посилено фінансовими санкціями: спочатку введенням відсоткових депозитів, а в разі недотримання рекомендацій – річних штрафів. Відсотковий депозит або штраф накладаються, допоки Рада не вирішить, що держава-член реалізувала коригуючі заходи відповідно до отриманих рекомендацій.

Для забезпечення рівності відсотковий депозит має бути однаковим для всіх держав-членів, чією валютою є євро, і дорівнювати 0,1% від ВВП за попередній рік.

Однак регламентом передбачається, що в разі надзвичайних економічних обставин Комісія повинна мати можливість рекомендувати зменшити розмір санкцій.

У документі детально прописана процедура щодо зваженого прийняття санкційних рішень. При цьому наголошується на необхідності розширення діалогу між інститутами ЄС: Європейським Парламентом, Радою і Комісією, а також забезпечення більшої прозорості та підзвітності. Компетентний комітет Європейського Парламенту в разі доцільності може запросити для обговорення прийнятих рішень голову Ради або президента Єврогрупи.

За даними Комісії, за період від першого семестру (2011 р.) по 2016 р. швидкість та глибина імплементації її рекомендацій у країнах-членах відрізнялись. В частині специфічних рекомендацій конкретним країнам (2016 р.), на думку Комісії, більшість країн ЄС вирішували проблемні питання із різним ступенем прогресу. Найбільший спостерігався у фінансовому секторі, на ринку праці та в консолідації державних фінансів. Різними були досягнення щодо покращення бізнес-середовища та активізації інвестицій, а найменший прогрес спостерігався у відкритті ринків товарів та послуг та у зменшенні соціальної ізоляції.

Найбільші ризики щодо корекції макроекономічних дисбалансів лежать у площині повільного зниження приватних та державних зовнішніх боргів на тлі слабкого економічного зростання. Корекція поточного рахунку в євроні продовжується, що відбувається на тлі підвищення конкурентоспроможності. Водночас фінансовий сектор зменшує позики та покращує свої капітальні позиції.

AMR (Alert Mechanism Report) 2017 виявив, що 13 країн-членів потребували поглиблених оглядів (in-depth review – IDR). Одна країна-член не мала дисбалансів, шість мали дисбаланси і ще шість – надмірні

дисбаланси. Порівняно з попереднім роком збільшилася кількість країн, які не було відібрано для IDR, Фінляндія перейшла у статус країн з відсутністю дисбалансів, однак склад країн із надмірними дисбалансами залишився таким самим (табл. 3.3).

У звіті 2017 р. було наголошено на тому, що до процесу обговорення шляхів вирішення проблем дисбалансів важливо долучати ширше коло зацікавлених сторін, насамперед соціальних партнерів та представників регіонів.

Для України, враховуючи глибину занурення економіки у кризу та наявні високі коливання в чистому кредитуванні та запозиченні інституційних секторів економіки, проблема досягнення збалансованого стабільного розвитку є надзвичайно актуальною. При цьому цілеспрямована підтримка макроекономічної збалансованості не повинна відбуватися лише під зовнішнім тиском, зокрема – міжнародних фінансових організацій чи Світового банку, а має стати невід’ємною складовою якісного управління національною економікою.

Таблиця 3.3

Результати IDR за 2016–2017 рр.

Показник	2016	2017
Дисбаланси відсутні	Бельгія, Естонія, Угорщина, Австрія, Румунія, Велика Британія	Фінляндія
Дисбаланси	Німеччина, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Словенія, Фінляндія, Швеція	Німеччина, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Словенія, Швеція
Надмірні дисбаланси	Болгарія, Франція, Хорватія, Італія, Португалія, Кіпр	Болгарія, Франція, Хорватія, Італія, Португалія, Кіпр
Країни, що не відібрані для IDR	Чеська Республіка, Данія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Польща, Словаччина	Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Латвія, Литва, Люксембург, Угорщина, Мальта, Австрія, Польща, Румунія, Словаччина, Велика Британія

Джерело: Alert Mechanism Report 2017. URL: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-european-semester-country-reports-comm-en.pdf>

Дійсно, в центрі уваги політики уряду, задекларованої в Меморандумі з МВФ про економічну та фінансову політику¹²⁸, поряд із питаннями щодо подолання вразливості економіки, прискорення темпів економічного зростання, створення робочих місць у приватному секторі, наголошується на необхідності посилення макроекономічної стабільності. Зокрема, для досягнення цієї мети декларується продовження фіскальної консолідації із забезпеченням сталості боргу в середньостроковій перспективі, що має бути підтримано впровадженням пенсійної реформи та більш ефективної та сприятливої для зростання податкової системи із одночасним поліпшенням якості державних видатків. Однак у зазначеному документі, на противагу європейській процедурі макроекономічних дисбалансів, повністю ігноруються негативні соціальні наслідки заходів, спрямованих на посилення фіскальної консолідації.

У програмі діяльності уряду¹²⁹ тема макроекономічної стабільності теж сфокусована головним чином на забезпеченні збалансованості Державного бюджету України, запровадженні середньострокового бюджетного планування та системи управління державним боргом, що кореспондується з намірами, викладеними у Меморандумі.

У жовтні 2017 р. Міністерство фінансів України розробило проект змін до Бюджетного кодексу України¹³⁰, який передбачає запровадження середньострокового бюджетного планування та удосконалення програмно-цільового методу. Саме перехід на модель середньострокового бюджетного планування з трирічною бюджетною декларацією, як наголошується в документі, має стати інструментом поєднання стратегічних пріоритетів держави з можливостями бюджету і одночасно запорукою підтримки

---

¹²⁸ Україна: Меморандум про економічну і фінансову політику. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=46564506>

¹²⁹ Програма діяльності Кабінету Міністрів. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248969842&cat_id=247828516

¹³⁰ Закон України про внесення змін до Бюджетного кодексу України. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%97%D0%A3%20%D0%97%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%91%D0%9A%2025.10.2017_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf

бюджетного дефіциту в межах цільових орієнтирів. Крім того, з метою посилення достовірності бюджету у середньостроковій перспективі в законопроекті передбачається запровадження системи управління фінансовими ризиками.

Однак хоча законопроект і передбачає аналіз ефективності реалізації державної політики у відповідній сфері діяльності (галузі) та оцінки ефективності та доцільності видатків бюджету, проте ця норма не є обов'язковою, оскільки такий огляд лише "може проводитися", а "рішення про організацію оглядів видатків та рішення за результатами таких оглядів приймає Кабінет Міністрів України".

У свою чергу Міністерство економічного розвитку з метою виявлення потенційно можливих загроз економічній безпеці двічі на рік проводить аналіз економічної безпеки України. За прийнятою методикою розраховується інтегральний індекс економічної безпеки на базі дев'яти субіндексів безпеки: виробничої, демографічної, енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної, продовольчої, фінансової та соціальної. Під макроекономічною безпекою розуміють стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій¹³¹.

До 11 показників, що мають розкривати стан макроекономічної безпеки, включено: різницю між індексами продуктивності праці та реальної середньомісячної заробітної плати, рівень тінізації економіки у % до ВВП, сальдо поточного рахунку у % до ВВП, рівень безробіття, рівень тривалого безробіття, різниця між темпами зростання в Україні та у країнах, що розвиваються, індекс споживчих цін, відношення валового наявного доходу населення до ВВП, схильність населення до заощаджень (валові заощадження СДГ у % до ВНД), відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів,

---

¹³¹ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>

відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення у країнах ЄС-27.

Порівняння зазначених показників із показниками європейського МІР (табл. 3.2) показує як розбіжності у розумінні макроекономічних дисбалансів, так і деякі збіги щодо необхідності контролю сальдо поточного рахунку та рівнів безробіття.

Також слід відзначити різний погляд на систему відстеження основних показників дисбалансів. Європейський підхід передбачає відстеження 9 із 14 основних показників на базі усереднених даних за ряд років (головним чином за три останні роки), що, на нашу думку, не дає змоги своєчасно зафіксувати різкі зміни у макроструктурному дизайні економіки. Трирічне згладжування індикаторів може віддалити у часі реакцію на негативні структурні зсуви.

Такий підхід до моніторингу МЕД в Україні може призвести до того, що дії уряду в напрямі корекції політики відставатимуть. Так, у 2009–2014 рр. відбувалися значні деструктивні зрушення у розподілі ВНД між інституційними секторами економіки, та, відповідно, – відхилення рівнів секторних ВНД від економічно обґрунтованих параметрів, що викликало накопичення значних секторних дисбалансів. При цьому частка сектора нефінансових корпорацій у валовому наявному доході коливалася в межах 1,2–7,5% від загального ВНД, тоді як для підтримки його кредитоспроможності та здатності до самоінвестування такий рівень має бути не меншим за 9%, а для бажаного «перезапуску» ВНОК, – відповідно, 11–13%. У результаті відбулася втрата джерел розвитку із ефектом падіння рівня ВНОК, що звузило шлях технологічному розвитку і заблокувало вітчизняним виробникам можливість підвищувати свою конкурентоспроможність. Наслідком стало різке зменшення їх присутності на зовнішньому ринку і витіснення – на внутрішньому.

Інша державна установа – Міністерство соціальної політики України – у свою чергу проводить щомісячний моніторинг основних показників рівня життя населення, а саме: індексу споживчих цін, наявного доходу в

розрахунку на одну особу, середньої номінальної заробітної плати штатного працівника, мінімальної заробітної плати, середнього розміру пенсії разом із цільовою грошовою допомогою, мінімальної пенсії, мінімального розміру допомоги по безробіттю, рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантованого мінімуму) для призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, прожиткового мінімуму (ПМ) у середньому на одну особу в місяць по основних соціальних і демографічних групах населення, співвідношення середньої заробітної плати до ПМ для працездатних осіб та для осіб, які втратили працездатність. Тобто більшість статистичних показників, які тут використовуються, є, скоріше, базовим матеріалом для аналізу, ніж становить аналітичну цінність для виявлення зміни рівня бідності населення та фіксації відповідних загроз.

Рис. 3.4. Офіційний прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, на дату їх зміни та їх фактичний рівень за попередній місяць, грн

Джерело.: Соціальні стандарти. Фактичний розмір прожиткового мінімуму / Мінсоцполітики. URL: <http://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>

Доходи окремих верств населення порівнюються із прийнятими урядом соціальними стандартами, а не з їх фактичними рівнями, при тому що

розбіжність між, наприклад, фактичним рівнем прожиткового мінімуму (ПМ) та його офіційно встановленою величиною різко збільшилася, а отже, і реальне покриття пенсійними доходами фактичного ПМ зменшилося, а це у цьому моніторингу не відслідковується.

Так, із січня 2015 р. проявився, а далі стрімко зріс розрив між офіційно встановленим та фактичним прожитковим рівнем для осіб, які втратили працездатність (рис. 3.4). Тобто ті пенсіонери, які нині отримують мінімальні пенсії, що відповідають офіційно встановленому прожитковому мінімуму на певну дату, покривають нею трохи більше половини фактичного ПМ. За нашими розрахунками, навіть середні пенсії стали нижчими за фактичний ПМ, що свідчить про значний рівень бідності серед пенсіонерів і означає провал соціальної політики уряду за 2015–2017 рр.

Отже, головна проблема України – не стільки у самому виявленні загроз та дисбалансів (Інститут економіки та прогнозування НАНУ та інші наукові установи України надають численні аналітичні матеріали та наукові доповіді із висновками щодо тих чи інших загроз), а в тому, що урядом, чийм обов’язком є підтримка макростабільності, не відпрацьовано механізми їх попередження та виправлення. ***В Україні не запроваджено механізмів завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів та реалізації системних заходів їх виправлення з метою повернення та підтримки макростабільності.***

А от за умови наявності законодавчо встановленого обов’язку уряду щодо офіційного моніторингу загроз макроекономічних дисбалансів із своєчасним виявленням негативних макроструктурних зсувів і загрозливих дисбалансів до і після кризи 2009 р., а також за умови формування механізмів та інструментів державного впливу на гармонізацію інтересів усіх учасників ринку Україна зуміла би швидко вийти з кризового падіння і відновити стабільне економічне зростання та уникнути загрозливого падіння рівня життя населення.

Якщо поглянути на перебіг подій в Україні за останні три роки, то можна виявити хвилю шокових макроструктурних зсувів у розподілі валового наявного доходу (ВНД) між інституційними секторами економіки, особливо у 2016 р., коли відбулося стрімке підвищення рівня ВНД сектора нефінансових корпорацій (головним чином – підсектора державних нефінансових корпорацій) за рахунок значного падіння – ВНД сектора домашніх господарств. Загалом за період 2014–2016 рр. падіння реального валового наявного доходу домашніх господарств становило 31%, що, у свою чергу, призвело до зростання рівня бідності та різкого скорочення секторних заощаджень, які у 2016 р. загалом впали нижче нуля. Зазначене, разом із збіднінням широких верств населення, негативно вплинуло на ринок житла.

Приріст валового наявного доходу нефінансових корпорацій зумовив значне підвищення рівня їх валових заощаджень, що з річним лагом дало поштовх активізації валового нагромадження основного капіталу. Однак економіка потребує відновлення та підтримки на безпечному рівні валових заощаджень усіх секторів економіки і, відповідно, – їх інвестиційної активності.

Отже, досвід ЄС у частині виявлення макроекономічних дисбалансів та запровадження механізмів попередження криз корисний для України, проте не може бути механічно перенесений у практику урядування, оскільки в Україні є свої проблеми і сфери, що генерують макроекономічні дисбаланси, і вони потребують постійного моніторингу в контексті підтримки макроекономічної стабільності. Тобто створення *національної системи попередження криз* має врахувати специфіку економіки України, особливо стосовно причин виникнення та розгортання макроекономічних дисбалансів.

Рекомендації щодо структури та складу табло макроекономічних дисбалансів

Для виявлення структурних макроекономічних дисбалансів, що призводять до дестабілізації соціально-економічного розвитку країни,

доцільно розробити табло макроекономічних дисбалансів (ТМД) України у складі таких блоків:

1. Макроструктурне інституційне табло (МІТ) – для моніторингу внутрішніх дисбалансів інституційних секторів економіки;
2. Табло зовнішньоекономічних дисбалансів – для виявлення зовнішніх дисбалансів;
3. Табло трудової активності – для відслідковування ступеня та причин інклюзивності (ексклюзивності) економічно активного населення відносно трудового процесу;
4. Табло соціальних дисбалансів – для аналізу наявності прогресу у зниженні рівня бідності та оцінки загроз у соціальній сфері.

Перший блок. Макроструктурне інституційне табло (МІТ) має включати індикатори, що дозволятимуть своєчасно виявити формування дефіцитів/профіцитів у доходах та витратах інституційних секторів економіки, а також встановити їх основні причини, включаючи політичні. Для досягнення поставленої мети доцільно відстежувати ключові показники макроструктурних зрушень, що відбулися між основними учасниками українського ринку (інституційними секторами економіки), деталізовані показники зміни у формуванні доходів і витрат, а також у чистих запозиченнях, інвестиційній активності та боргах кожного з інституційних секторів економіки.

Тобто необхідно зафіксувати структурні зрушення у: чистому кредитуванні (+), чистому запозиченні (-) в інституційних секторах та в економіці загалом, зміни в розмірах зовнішніх боргів у кожному з них і по економіці загалом. Далі – зміни в рівнях валового наявного доходу (ВНД), валового заощадження (ВЗ) та валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) у кожному із секторів економіки (у % до загального ВНД), що дозволяє оцінити структурні зрушення (на користь одних секторів за рахунок інших) і, головне, – безпечність рівнів ВНД кожного із секторів для

виявлення загроз макроекономічної дестабілізації, а також інвестиційну спроможність секторів та економіки в цілому.

Важливим є також моніторинг зміни складових секторного валового наявного доходу, за рахунок яких відбулося підвищення (зниження) рівня секторних ВНД (відносно загального ВНД). Для цього слід увести до складу показників МІТ деталізовані показники, що розкривають зміни у компонентах (як позитивні, так і негативні) валового наявного доходу інституційних секторів економіки, що саме і дає змогу оцінити, за рахунок яких чинників відбулося підвищення/падіння рівня ВНД. А також включити показники, що розкривають використання доходу та формування чистого кредитування (+), чистого запозичення (–), що саме ілюструє дефіцитність чи профіцитність балансу доходів і витрат кожного із секторів.

Крім показників національних рахунків інституційних секторів економіки, у зазначений блок МІТ доцільно включити допоміжні індикатори, перш за все цінові, які дають можливість виявити цінові впливи на перерозподіл доходів між секторами, наприклад, індекс споживчих цін, зміни тарифів, базовий індекс споживчих цін, деякі їх складові, цінові умови торгівлі. Важливо також фіксувати зміни в обсягах кредитування інституційних секторів економіки тощо. Саме це і допомагає з'ясувати, який саме політичний чинник (адміністративне підвищення цін та тарифів, зростання податкових ставок, відсотків за кредитами, підвищення соціальних стандартів тощо) вплинув на макроструктурні зміни, та оцінити характер такого впливу.

Отже, під контроль цього блоку МІТ підпадають як макроекономічні структури, так і процеси в окремих інституційних секторах економіки, що можуть сигналізувати про небезпеку появи кризових подій.

У другий блок, а саме в табло зовнішньоекономічних дисбалансів, доцільно включити перш за все: Індекс торговельної ефективності (Trade performance index – TPI), який базується на 22 індикаторах, що характеризують стан і структуру зовнішньої торгівлі країни. Крім цього,

зазначений індекс містить дві узагальнені рейтингові оцінки: композитну оцінку позиції країни (за окремими видами товарів) у міжнародній торгівлі та композитну оцінку рейтингу країни по змінах, що відбулися в зовнішній торгівлі за останні п'ять років. Використання ТРІ забезпечує не лише кількісний підхід, а й водночас надає можливість систематичного моніторингу зміни основних складових поточного рахунку, зміни присутності виробників України на світовому ринку в цілому і на найважливіших ринках товарів та послуг для України¹³². Крім цього, у зазначений блок доцільно включити зміни РЕОК та показники, що демонструють зміни часток імпортерів на споживчому та інвестиційному ринках України, а також на ринку продукції проміжного споживання та на окремих, важливих для національних інтересів України, товарних ринках.

У третій блок, а саме в табло трудової активності, доцільно включати показники рівня економічно активного населення, попиту на робочу силу та її пропозицію в розрізі професій, видів економічної діяльності, а також рівня безробіття, рівня безробіття серед молоді, рівня безробіття сільського населення.

У четвертий блок, а саме в табло соціальних дисбалансів, доцільно включити кількість населення із ризиком бідності та соціальної ексклюзивності; кількість людей зі значним браком матеріальних ресурсів, частку населення, чиє споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму; частку пенсіонерів, чиє споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму для непрацюючих; індекс випередження/відставання реальної зміни валового наявного доходу населення відносно індексу реальної зміни ВВП, індекс випередження/відставання номінального індексу середньої заробітної плати відносно індексу продуктивності праці найманих працівників.

---

¹³² Technical notes / TPI. URL:

<http://tradecompetitivenessmap.intracen.org/Documents/TradeCompMap-Trade%20Performance%20Index-Technical%20Notes-EN.pdf>

Рекомендації щодо створення національної системи попередження криз

Державне управління розвитком національної економіки має вийти на новий рівень підтримки макроекономічної стабільності в Україні, що потребує створення механізму попередження кризових явищ шляхом реалізації системних заходів завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів та запровадження процедури їх виправлення. Для цього слід:

1) запровадити державний моніторинг макроекономічних дисбалансів (МЕД) із науково обґрунтованим переліком основних індикаторів та їх порогових значень, а також допоміжних індикаторів, необхідних для пояснення причини виникнення МЕД (наші попередні пропозиції надано вище). На базі зазначених показників офіційно запровадити створення та регулярне оновлення табло МЕД разом із методиками розрахунку його показників та необхідною статистичною базою;

2) розробити нормативно-правову базу щодо організації системної роботи уряду України із запобігання та корекції макроекономічних дисбалансів, де передбачити регламентацію правових та організаційних засад формування системи моніторингу та корекції макроекономічних дисбалансів (МКМД), встановлення порядку державного контролю за появою макроекономічних дисбалансів, встановлення загального порядку розроблення табло МЕД та звіту щодо виявлених макроекономічних дисбалансів та затвердження необхідних рішень, прийнятих на їх основі; а також повноваження учасників цих процесів;

3) розробити та затвердити Положення про Комісію із запобігання та корекції макроекономічних дисбалансів, що визначатиме її основні завдання, перелік повноважень, перелік членів, організаційні засади членів комісії, її місце в системі прийняття державних рішень тощо;

4) створити (до законодавчого унормування – рішенням уряду) Комісію із запобігання та корекції макроекономічних дисбалансів із представників Державної служби статистики України, Міністерства фінансів

України, Міністерства економічного розвитку, Міністерства соціальної політики, державних та недержавних наукових установ, соціальних партнерів (за згодою) і, відповідно, – запровадження щоквартального та поглибленого річного моніторингу макроекономічних дисбалансів України, який має здійснюватися на основі розробленого табло МЕД, передбачати підготовку відповідного звіту щодо виявлення (а також попередження) макроекономічних дисбалансів із висновками стосовно внутрішніх політичних та зовнішніх причин їх виникнення (або можливого виникнення);

5) закріпити за Комісією обов’язок щодо регулярного інформування прем’єр-міністра із наданням відповідних аналітичних матеріалів із детальною характеристикою дисбалансів, їх можливих наслідків для економіки країни, а також набору рекомендацій щодо змін в економічній політиці з проектом плану коригуючих дій;

6) регулярно переглядати документи державного стратегічного планування у частині включення (виключення) окремих заходів, а також перегляду параметрів фіскальної, соціальної тощо політики, за результатами прийняття урядом рішень на основі підготовлених Комісією рекомендацій та плану коригуючих дій щодо недопущення макроекономічних дисбалансів;

7) закріпити за Комісією повноваження щодо обов’язкового проведення експертизи (із правом відхилення) усіх законопроектів, що можуть загрожувати появою або посиленням макроекономічних дисбалансів.

РОЗДІЛ 4. КОМПОНЕНТИ СУКУПНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ ТА ТРЕНДИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

На сьогодні економіка України перебуває у глибокій кризі, яка виражається, зокрема, у різкому скороченні виробництва всіх видів економічної діяльності. Відновлення виробництва та економічного зростання в Україні можливе лише за умови кардинальної модернізації виробництва, спрямованого на забезпечення того рівня адаптивності, енергоємності та ресурсомісткості пропозиції українських товаровиробників, яка б відповідала трендам сучасного етапу розвитку світового господарства.

4.1. Головні тренди розвитку світової економіки та особливості їх впливу на динаміку сукупної пропозиції

Головним трендом сучасного та майбутнього розвитку загалом і сукупної пропозиції як його матеріального втілення зокрема є технологічний прорив. Людство стоїть на порозі нового технологічного укладу – тобто формування нової сукупності виробництв, розвиток яких відбувається синхронно і потребує однакового технічного рівня.

Види діяльності, що протягом кількох останніх десятиліть утворювали п'ятий технологічний уклад і виступали основними драйверами економічного зростання: виробництво комп'ютерів та побутової електроніки, засобів мобільного зв'язку та передачі даних, програмування, – практично вичерпали можливості і у подальшому виконувати цю функцію, оскільки у цих виробництвах вже запустився механізм сталого зниження вартості продукції, що виготовляється, навіть при постійному підвищенні її якості та технічних можливостей.

Новий уклад – це епоха нано- та клітинних технологій, що знижують енергоємність та матеріаломісткість виробництва, відкривають нові можливості управління властивостями матеріалів та організмів.

У сучасному світі революційні зміни відбуваються як ніколи швидко та масштабно. На думку експертів, існує так звана «велика вісімка» технологій, що матимуть найсуттєвіший вплив на розвиток економіки у найближчому майбутньому¹³³. Нижче наведено ці вісім технологій:

- штучний інтелект;
- доповнена реальність;
- технологія Blockchain;
- використання дронів;
- Інтернет речей;
- робототехніка;
- віртуальна реальність;
- 3D-принтери.

Які саме технології матимуть найбільший вплив на кожен галузь, залежатиме безпосередньо від специфіки цієї галузі, проте, експерти вважають, що саме перелічені вище технології матимуть у найближчі роки всеохоплюючий вплив на максимальне число галузей світової економіки.

На думку експертів, наноматеріали з поліпшеними властивостями революціонізують більшість промислових секторів і підірвуть економіки країн – експортерів сировини, а розвинені країни отримають перевагу.

Повсюдне впровадження 3D-друку змінить міжнародну торгівлю і збільшить частку місцевого виробництва. Розміщення виробництва на віддалених підприємствах стане не вигідним порівняно з ефективними заводами поблизу споживача.

Уже сьогодні основним трендом розвитку сукупної пропозиції є формування сучасної постіндустріальної моделі економіки за рахунок фундаментального перерозподілу між первинним (аграрним), вторинним

---

¹³³ Anton Philip S., Silbergliitt Richard, James Schneider. The global technology revolution: bio/nano/materials trends and their synergies with information technology by 2015. NY, 2005. 58 p.; Mapping the Global Future: Report of the National Intelligence Council's 2020 Project – Global Trends 2015. London, 2007. 82 p.; Silbergliitt Richard et al. The Global Technology Revolution 2020, In-Depth Analyses: Bio/Nano/Materials/Information Trends, Drivers, Barriers, and Social Implications. Technical Report / RAND. National Security Research Division. Santa Monica, CA, 2006. URL: http://www.rand.org/pubs/technical_reports/2006/RAND_TR303.pdf

(промисловим) та третинним (послуги) секторами економіки, а також за рахунок змін у структурі кожного з цих секторів.

Так, основним трендом розвитку промислового виробництва є стрімке нарощування високотехнологічних виробництв. Розвинені країни світу забезпечують 85–90% приросту ВВП за рахунок цієї продукції¹³⁴. Загалом же частка високотехнологічного виробництва в середньому у світі становить близько 18%. При цьому в Японії вона перевищує 19, в США – 24, а у Китаї – 28%.

Країни – лідери економічного розвитку розглядають технологічний, інноваційний ривок як ключову умову подальшого розвитку. Так, упровадження технологічних інновацій здійснює понад 70% промислових підприємств Німеччини, близько 60% підприємств Бельгії. Загалом у країнах ЄС понад 50% підприємств – інноваційно активні¹³⁵.

Проте завдяки терціарній революції провідною силою розвитку економіки стала сфера послуг.

З 2012 р. зростання торгівлі товарами поступово уповільнюється, а торгівля послугами збільшується. У вартісному вираженні цей розрив помітний ще більше через падіння цін на товари. Якщо у 2000–2011 рр. послуги мали стабільну 20-відсоткову частку світової торгівлі, то у 2015 р. цей показник становив 23%¹³⁶.

У нетоварному експорті за останні десятиліття міжнародний туризм перетворився на потужне джерело іноземної валюти і став четвертою за величиною категорією експорту після палива, хімічних речовин і продуктів харчування.

Разом із пасажирськими перевезеннями міжнародний туризм генерує експортний дохід близько 1,5 трлн дол. – 30% від експорту послуг.

---

¹³⁴ Жемба А.Й. Світові тенденції впливу інноваційних факторів на економічний розвиток країн в умовах глобалізації URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2013_21_6

¹³⁵ Инновационная Россия 2020. URL: <http://inno.nsu.ru/news/2011-01-10.htm>

¹³⁶ Unlocking the Growth Potential of Services Trade HSBC Commercial Banking. URL: <https://globalconnections.hsbc.com/global/en>

За даними Всесвітньої туристичної організації ООН, внесок туризму у світовий ВВП сягає 10%, а кількість робочих місць, прямо або опосередковано причетних до сфери туризму, – 11%¹³⁷. Прогнози демонструють подальше зростання галузі.

4.2. Розвиток сукупної пропозиції в Україні та загальносвітові тренди

Після різкого падіння у 2009 р. темпи відновлення позитивної динаміки ВВП поступово уповільнювалися і з 2014 р. почався кризовий спад.

Причому, якщо у 2013 р. потужним підтримуючим фактором було не лише нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції внаслідок рекордних врожаїв зернових, а й усе ще досить значне розширення попиту внутрішнього ринку, що й забезпечило позитивну динаміку ВВП за підсумками року, то у 2014 р. незначне зростання обсягів виробництва в аграрному секторі не могло компенсувати загальне різке падіння попиту, яке й стало причиною згортання пропозиції українських товаровиробників і обвального падіння ВВП (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Індекси виробництва за окремими видами економічної діяльності, у % до відповідного періоду попереднього року*

Показник	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП	100,2	93,2	90,2	102,3	102,5
Промислове виробництво	95,7	89,9	87	102,8	100,4
Обсяг продукції сільського господарства	113,6	102,8	95,2	106	97,8
Обсяг будівельних робіт	89	78,3	87,7	117,4	126,3
Вантажооборот	96,1	89,9	89,4	103,8	105,8
Пасажирооборот	97,1	94,7	87,7	94	107,4
Оборот оптової торгівлі	97,4	82,1	87,8	104,7	102,8
Оборот роздрібної торгівлі	108,6	91,1	79,3	104,3	106,5

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹³⁷ Скільки денег туристы потратят в Украине в 2026 г. URL: <https://delo.ua/lifestyle/skolko-deneg-turisty-potratjat-v-ukraine-v-2026-godu-329127>

Обвального характеру падіння виробництва набуло вже наприкінці 2014 р. та катастрофічного характеру ситуація набула в 2015 р.: ВВП скоротився майже на 10%, промислове виробництво – на 13%, сільськогосподарське виробництво – на **3,5%**, обсяг будівельної продукції на **26,7%**, роздрібної торгівлі –**23,6%**, оптової торгівлі – на **17,1%**. Суттєвого падіння зазнала практично уся сфера послуг.

У будівництві у 2013–2015 рр. найбільшого падіння зазнала нежитлова сфера, де за 2014 р. скорочення становило 33,7%, та інженерні споруди – 20,3%. У 2015 р. за загального падіння обсягів будівельних робіт на 12,7%, нежитлове будівництво скоротилося на 14,2% а інженерні споруди – на 16,3%.

У 2016 р. позитивна динаміка відновилася, проте ситуація лишається вкрай нестабільною, про що свідчить те, що у 2017 р. сільське господарство знову продемонструвало спад, а промисловість практично не зростала.

На падіння сукупної пропозиції впливає й неспроможність вітчизняних виробників задовольнити потреби населення у якісних товарах, що призводить до послаблення їхньої присутності на внутрішньому ринку України. Так, тільки за останні 10 років вони втратили 12,7 в. п. українського ринку споживчих товарів, у тому числі 5,3 в. п. ринку продовольчих і 18,1 в. п. ринку непродовольчих товарів (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Частка продажу імпортованих товарів, що реалізовані через торгову мережу підприємств

Показник	2006	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	2016*	2017*
Усі товари	32,7	36,9	32,6	35,7	38,1	41,1	42,8	41,9	44,2	47,7
Продовольчі товари	10,7	11,8	11,6	11,8	12,8	13,7	14,4	14,8	15,2	17,8
Непродовольчі товари	44,8	48,8	45,3	50,0	52,8	58,1	60,5	60,7	64,4	67,4

* без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим

Джерело: розраховано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Особливо небезпечне становище склалося на ринку непродовольчих товарів. Станом на 2017 р. за рахунок імпортованої продукції задовольняється майже 95% внутрішнього попиту в одязі та трикотажних виробках, 97% – у шкіряному та 91% – у полімерному та гумовому взутті. Практично повністю відданий іноземним виробникам український ринок комп'ютерної та обчислювальної техніки, електропобутової техніки, фотографічного обладнання та інших культтоварів, аудіо- та відеообладнання, мотоциклів, моторолерів та мопедів. Більш ніж на дві третини товарами іноземного виробництва задовольняються потреби в автомобілях та автотоварах, спортивних товарах, включаючи велосипеди, парфюмерно-косметичній продукції, галантереї та нитках, побутових неелектричних товарах. За нашими оцінками, внаслідок збільшення імпорتنих поставок споживчих товарів, спровокованих розширенням приватного попиту, українська економіка останнім часом втрачала близько 20% потенційного приросту валового внутрішнього продукту. ***За таких умов подальше стимулювання внутрішнього споживчого попиту без адекватного розвитку вітчизняного виробництва і надалі погіршуватиме макроекономічну ситуацію і гальмуватиме подальший розвиток української економіки.***

Тенденція до зростання частки імпорту у задоволенні потреб внутрішнього ринку спостерігалася не лише в сегменті споживання населення, а й у валовому нагромадженні основного капіталу, а також проміжному споживанні. Зростання імпортової складової в забезпечення інвестиційного попиту, практична відсутність високотехнологічного імпорту таких ВЕД, як виробництво машин та обладнання й виробництво транспортного устаткування, пов'язана не стільки із процесами імпортозаміщенням на цьому сегменті товарного ринку України, скільки із стрімким скороченням інвестиційної діяльності в країні та недостатньою технологічною модернізацією виробництва й відповідної переорієнтації на задоволення потреб інвестиційного попиту за рахунок імпорту.

При цьому частка високотехнологічних товарів у загальному обсязі імпорту не зростає, що формує технологічне відставання на довгострокову перспективу.

Водночас слід зауважити, що на тлі складної динаміки промислового виробництва в економіці України, зокрема в харчовій промисловості, на тлі різкого подорожчання імпортованих продуктів харчування, зумовленого значною девальвацією гривні, збільшується споживання аналогічних товарів вітчизняного виробництва, що підтримує розвиток пропозиції українських підприємств. Таким чином, можна стверджувати, що в цій частині промислового виробництва позитивно проявляється ефект девальвації, який підштовхує процеси імпортозаміщення.

Аналогічна картина спостерігається і за окремими видами виробництва деревообробної та целюлозно-паперової промисловості, зростає виробництво посуду, керамічної плитки, цегли та інших будівельних матеріалів. Імпортозаміщення підтримує виробників і певної машинобудівної продукції: електричної апаратури, проводів та провідників, деякі види устаткування.

Загалом динаміка сукупної пропозиції України на сьогодні характеризується різким падінням виробництва за всіма основними видами економічної діяльності, головним чинником якого стала політична криза, що спровокувала військовий конфлікт. Це стало визначальним фактором різкого звуження внутрішнього та зовнішнього попиту на товари українських виробників, що викликало не лише значне падіння виробництва за всіма основними видами економічної діяльності, а й структурні зміни сукупної пропозиції, які її розвиток від сучасних світових трендів. Відновлення позитивної динаміки виробництва, безумовно, неможливе без досягнення політичної стабільності. Проте забезпечення сталого економічного розвитку, що забезпечує збереження та збільшення у часі агрегованого виробничого потенціалу України, задовольняє потреби існуючого покоління, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь українців задовольняти їхні потреби, – може базуватися лише на екологобалансованій структурно-технологічній перебудові виробничої бази економіки України, в якій природно-експлуатуючі виробництва поступають природно-продуктивній вертикалі. Це потребує дослідження факторів виробництва, що зумовлюють

адаптивність сукупної пропозиції та потенціал розвитку, а також умов, за яких ці фактори матимуть найефективніший вплив з метою визначення дієвих заходів державного управління, спрямованих на відновлення сталого економічного розвитку економіки України.

Аналіз впливу цінових факторів на сукупну пропозицію

До цінових факторів, які є основними у формуванні сукупної пропозиції, належать такі, що визначають зростання витрат виробництва на одиницю продукції кінцевого використання. Першорядними з них у сучасних умовах є індивідуальні середні витрати та зовнішньоекономічні фактори.

Індивідуальні середні витрати є визначальними у цінах виробника, тож їхню динаміку можна оцінити за темпами змін останніх.

Уповільнення темпів зростання цін виробників, що відбувалося протягом 2010–2013 рр. поступилося їхнім шокowym зростанням у 2014–2016 рр., коли ціни виробників зросли відповідно на 31,8%, 25,6 та 36,7%.

Шоковий стрибок цін у 2014–2016 рр. зумовлений значною залежністю української економіки від зовнішніх ринків, що призвело до надмірної її доларизації, а стрімке зростання валютного курсу у цей період призвело до такого ж зростання вартості імпортованих товарів, питома вага яких у проміжному споживанні у 2011–2013 рр. перевищувала третину всіх витрат загалом, а за окремими видами діяльності (хімічна промисловість, машинобудування, деревообробна промисловість, нафтопереробка) становила 60–70%. Певна стабілізація валютного курсу у 2017 р. дещо уповільнила й динаміку цін виробників: їхнє зростання становило 16,5%.

На динаміку цін виробників впливає й висока експортоорієнтованість окремих видів діяльності, оскільки подорожчання валюти зумовило стрибок експортних цін¹³⁸.

---

¹³⁸ В Україні розрахунок цін виробників не передбачає розмежування внутрішніх та експортних цін, що зумовлює значний вплив експортних цін на загальну динаміку за експортоорієнтованими видами діяльності.

Саме ця ситуація у значному ступені вплинула на коливання цінової динаміки за окремими видами промислової діяльності – найвищі темпи зростання продемонструвала продукція тих видів діяльності, що найбільше залежні від курсової динаміки.

Залежність цінових процесів від курсової динаміки можна побачити, простеживши динаміку споживчих цін та цін виробників.

Чітко простежується, як стрімке зростання цін виробників одного року зумовлює підвищення темпів споживчої інфляції у наступному році. А високі темпи інфляції так само обмежують попит населення і призводять до скорочення виробництва та погіршення його структури.

Аналіз впливу трудових ресурсів на сукупну пропозицію

Значне подорожчання споживчих цін торкнулося тих товарних груп, що найбільше впливають на вартість робочої сили: хліб, борошно, жири, предмети домашнього вжитку, медичні товари транспорт. Ціни за цими товарними групами за 2014–2017 рр. зросли більш ніж удвічі, як і споживчі ціни загалом. А житлово-комунальні послуги – у 3,7 раза. При цьому номінальна середня заробітна плата, тобто ціна робочої сили, збільшилася за цей період удвічі.

Реальна заробітна плата за 2014–2017 рр., за даними Держстату України, зменшилась на 3,1%.

Проте слід враховувати те, що українська економіка доларизована і тому адекватнішу оцінку можна отримати, порівнюючи динаміку заробітної плати у доларовому еквіваленті. В середньому за 2013 р. заробітна плата в Україні становила 410,6 дол. США. За 2017 р. середня заробітна плата становила 267 дол. США, тобто зменшилася у півтора раза.

Крім того, сума несплаченої заробітної плати на кінець 2017 р. становила 2,6 млрд грн. Невиплачена заробітна плата – це насправді приховане безробіття.

З одного боку замороження заробітних плат до певної міри гальмує зростання індивідуальних середніх витрат, а відтак – і динаміку цін

виробника. Проте з іншого боку збільшується розрив між вартістю та ціною робочої сили, що виступає одним з основних чинників скорочення виробництва, яке зумовлює підвищення постійних витрат й індивідуальних середніх витрат загалом.

За такого рівня розбалансованості на базовому ринку ринкової економіки – ринку праці – неможливо втримати баланс інших основних макроекономічних ринків і у першу чергу – ринку кінцевих продуктів та послуг, який і визначає відновлення економічного зростання.

З другої половини 2014 р. в Україні різко зросло безробіття: якщо у 2013 р., за даними Держстату, рівень безробіття (за методологією МОП) становив 7,3%, то у 2014–2017 рр. цей показник тримається на рівні 9,5%.

Проте реальний рівень безробіття в Україні значно вищий. Про це свідчать дані про зайнятість населення, а також заборгованість із зарплати, тобто приховане безробіття.

Як наслідок – зростає потік трудових мігрантів з України. Сьогодні майже половина економічно активних українців віком від 18 до 29 років готові виїхати з України заради більш оплачуваної роботи та кар'єрних перспектив. Україна втрачає найцінніший капітал – кваліфіковану, з високим рівнем освіти, активну щодо кар'єрних перспектив робочу силу. Деякі країни ЄС навіть змінюють своє законодавство, аби залучити українських працівників. Це вже зробили Польща та Угорщина.

41% економічно активних українців віком від 18 до 29 років готові виїхати назавжди, а 38% – хотіли б отримати закордонний досвід роботи та повернутися.

Експерти вважають, що вже найближчим часом така ситуація вплине на український ринок праці. У першу чергу відчуватиметься нестача будівельників, робітників, водіїв-далекобійників. Україна втратить не лише робочі руки, але й «мізки»¹³⁹.

---

¹³⁹ Результати опитування групи «Рейтинг». URL: <http://buknews.com.ua/page/naichastishe-sered-prychyn-iaki-sponukayut-ukraintsiv-dumaty-pro-emihratsiyu-nazyvaly-nadiyu-otrymaty-krashchi-umovy-dlia-gyttia-64.html>

Високий рівень безробіття, який є наслідком того, що економіка України перебуває в кризовому стані, одночасно є й і свідченням можливості суттєвого нарощування виробництва *без значного зростання цін виробників*.

Відновлення балансу на ринку праці забезпечить платоспроможний попит, при цьому нарощування обсягів виробництва (у разі стабільності цін на решту ресурсів) не призведе до суттєвого зростання індивідуальних витрат.

Аналіз впливу основного капіталу на сукупну пропозицію

Скорочення інвестицій у 2008–2010 рр. призвело до катастрофічного зростання зношуваності основних засобів: у 2010 р. майже 75% їх відпрацювали свій ресурс. В промисловості ступінь зношування досягнув 63%, а у переробній промисловості – 66,8%. Найбільш зношені основні засоби на транспорті – загальний ступінь зношування тут досягає майже 97%. При цьому зношування основних засобів на залізничному транспорті – майже 99%, на наземному транспорті та транспортній інфраструктурі – **понад 97%.**

Протягом 2011–2013 рр. інвестиції в основний капітал також стали зростати: у 2011 р. їхній приріст становив понад 22%, у 2012 р. – 7,5% , а у 2013 р., попри 47-відсотковий приріст у першому кварталі, за рік зростання інвестицій становило лише 0,3%. Проте стан основних засобів загалом погіршився : у 2013 р. ступінь зношування зросла до 77,3%.

У 2015 р. при тому, що загальний ступінь зношування основних засобів суттєво зменшився і становив 60,1%, основні засоби у промисловості були зношені на 76,9%, а у постачанні електроенергії, газу та пари – на 82,6%.

При цьому інвестиції в основний капітал у 2014 р. скоротилися на 24,1%, а у 2015 р. – ще на 1,7%. Їхній приріст у 2016 р. на 18% не відновив обсяг інвестицій 2013 р.

Отже, норма валового нагромадження в Україні є явно недостатньою для фінансування активної модернізації економіки нашої країни, особливо з урахуванням значного рівня фізичного зношування нагромадженого основного капіталу, значної недостатності основних фондів в інфраструктурі

та сільському господарстві, а також слабого рівня розвитку багатьох сучасних видів економічної діяльності. Сучасний тренд співвідношення інвестицій та ВВП у розвинених країнах підтримується на рівні 20%, нових індустріальних країн Азії – на рівні 26–28% і приблизно стільки ж – у країнах, що розвиваються. Відносно країн із перехідною економікою, то порогове значення валових інвестицій, за різними оцінками, повинно бути не меншим 25%. З огляду на технічну відсталість української виробничої бази для підтримки нормального процесу відтворення основного капіталу як підґрунтя для постійної модернізації та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки потрібні більш високі темпи зростання інвестицій в основний капітал. З огляду на світову практику, такі умови для економік, що розвиваються, створюються при нормі нагромадження основного капіталу на рівні 30% і вище.

З точки зору подальшого розвитку економіки важливі не тільки обсяги, а й структура інвестицій, у тому числі і вкладення іноземних інвесторів у розрізі видів економічної діяльності. Загалом структура капітальних вкладень в Україні залишається незадовільною, ознакою чого є занижка частка інвестицій у машинобудування, види діяльності соціальної сфери та легкої промисловості.

З огляду на питому вагу імпоротної продукції у задоволенні потреб внутрішнього ринку за такими видами продукції машинобудування як комп'ютерна та обчислювальна техніка, електропобутова техніка, фотографічне обладнання, аудіо- та відеообладнання, автомобілі та автотовари, мотоцикли, моторолери та мопеди, а також багатьох інших видів частка інвестицій на рівні 2,5–2,6% від загального обсягу капітальних вкладень є безумовно недостатньою. Це стосується також і виробництва товарів легкої промисловості, питома вага капітальних інвестицій в яку впродовж десяти останніх років коливається на рівні 0,1–0,5% від їхнього загального обсягу. При практично повному зношенні основних засобів у сфері транспортної діяльності її частка в загальному обсязі капітальних інвестицій в останні два роки скоротилася до 6,7–6,8. Проте значно більшою мірою відбувається інвестування операцій з нерухомістю та торговельної діяльності.

Щодо розподілу прямих іноземних інвестицій, то вони переважно спрямовуються у фінансову діяльність, у сферу операцій з нерухомістю та оптову і роздрібну торгівлю. *З огляду на стан виробничої бази української промисловості та транспорту такий розподіл вітчизняних й іноземних інвестицій не є ефективним, оскільки останні не сприяють формуванню підґрунтя для сталого економічного розвитку на засадах підвищеної конкурентоспроможності економіки загалом.*

Падіння виробництва супроводжувалося різким зниженням інвестиційного потенціалу, як оскільки, незважаючи на високі темпи зростання як споживчих цін, так і цін виробників, сальдо фінансових результатів за 2014 р. загалом було від'ємним і становило мінус 408,2 млрд грн. Позитивний фінансовий результат продемонстрували лише сільське господарство та освіта. Від'ємне фінансове сальдо промислових підприємств за 2014 р. становило понад 153,2 млрд грн (у 2013 р. позитивний результат їхньої діяльності перевищував 18,5 млрд грн).

За попередніми підсумками, у 2015 р. фінансовий результат до оподаткування великих та середніх підприємств був також від'ємним і становив 230,6 млрд грн збитків. Лише у 2016 р. сальдо фінансових операцій стало позитивним – 75,6 млрд грн. У 2017 р. ця тенденція збереглася і сальдо збільшилося до 237 млрд грн.

Водночас власні кошти залишаються основним джерелом інвестицій (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Капітальні інвестиції за джерелами інвестування

Джерела інвестування	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
коштів державного бюджету	5,7	7,2	6,0	2,5	1,2	2,5	2,6	3,4
коштів місцевих бюджетів	3,2	3,2	3,1	2,7	2,7	5,2	7,5	9,3
власних коштів підприємств та організацій	61,7	61,2	62,6	66,3	70,5	67,5	69,3	69,1
кредитів банків та інших позик	12,7	15,2	14,5	13,9	9,9	7,6	7,5	6,6
коштів іноземних інвесторів	2,1	2,1	1,8	1,7	2,6	3,0	2,7	1,4
коштів населення на будівництво житла	10,5	7,3	8,3	9,6	10,1	11,7	8,3	7,3
інших джерел фінансування	4,3	3,9	3,7	3,2	3,0	2,4	2,1	2,9

Джерело: за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Аналіз впливу інновацій на сукупну пропозицію

Вище зазначалося, що основні фонди за всіма видами економічної діяльності зношені, більшість технологій – застарілі, у структурі промисловості переважають виробництва середньо- та низькотехнологічні, що зумовлює високу ресурсомісткість й енергоємність економіки та стале значне скорочення частки валової доданої вартості у валовому випуску промисловості.

Орієнтація на зовнішні ринки, де попитом користуються сировинні види продукції українських товаровиробників, консервує структуру промисловості, свідченням чого є те, що технологічний рівень виробництва не тільки не зростає, а й знижується.

У розвинених країнах основна маса прибутку зосереджена саме у високотехнологічних видах діяльності, натомість в Україні основні прибутки формуються в низькотехнологічних видах діяльності. Ці ж види діяльності здійснюють нововведення.

Високотехнологічні види діяльності переважно належать державі і входять до реєстру таких, що не підлягають приватизації. В умовах нестачі бюджетних коштів це суттєво обмежує доступ високотехнологічних підприємств до фінансових ресурсів, необхідних для інноваційного оновлення виробництва.

Цей аспект є перешкодою до залучення у високотехнологічну сферу й венчурного капіталу: хоча з 2007 р. має місце стрімке зростання кількості венчурних фондів, а сукупна вартість чистих їхніх активів перебільшила 4 млрд дол. США, кошти венчурних фондів спрямовуються в Україні переважно в будівництво та аграрний сектор.

Така ситуація і призводить до того, що питома вага високотехнологічних видів виробництва в Україні має чітку тенденцію до скорочення і коливається у межах 3,5–2,5%. Це вкрай низький показник. У

цьому контексті постає питання ефективності та направленості інвестиційного процесу.

Навіть у період активізації інвестиційної діяльності оновлення виробничого потенціалу практично не відбувалося. Питома вага підприємств, що впроваджують інновації, практично залишалася на одному рівні – близько 10%, і лише з 2010 р. їхня частка почала поступово збільшуватися і у 2015 р. становила 15,2%. (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	13,6	13,6	12,1	15,2	16,6	14,3
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	3,3	3,3	2,5	1,4	***	0,7
Впроваджено інноваційних видів продукції, найменувань	3403	3138	3661	3136	4139	2387
з них нові види техніки	942	809	1314	966	1305	751
Впроваджено нові технологічні процеси, процесів	2188	1576	1743	1217	3489	1831
у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	554	502	447	458	748	611

Джерело: за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Водночас питома вага інноваційної продукції, яка є вкрай низькою для розвиненої країни, має стійку тенденцію до скорочення і особливо різко знизилася у 2014–2017 рр., що свідчить про те, що впроваджена у виробництво продукція не знаходить попиту.

При недопустимо великій ресурсомісткості української економіки лише близько чверті нових технологічних процесів є ресурсозберігаючими.

Зниження інноваційної активності зумовлено насамперед скороченням витрат у цій сфері, що викликане погіршення фінансового стану підприємств. Загальна сума витрат на інновації скоротилася у 2014 р. на 20% за номіналом, при цьому власні кошти підприємств, які є основним джерелом інновацій, зменшилися на 6,3%, водночас бюджетні кошти скоротилися на 86%, а кошти іноземних інвесторів – на 89%. У 2015 р. власні витрати підприємств

на інноваційну діяльність збільшилися за номіналом майже удвічі, натомість кошти бюджету зменшилися на 84%, а іноземних інвесторів – на 58%. У 2016 р. фінансування інноваційної діяльності збільшилося проте у 2017 р. знову витрати суттєво скоротилися.

Низькою в Україні є й динаміка трансферу технологій.

Проведене Держстатом обстеження підприємств переробної промисловості засвідчило, що лише близько 19% із них застосовують технології, вік яких не перевищує 5 років. Водночас понад 14% застосовують технології віком від **20 до 30 років!**, і ще майже 23% – від 11 до 20 років.

Нові технології найбільше застосовують у харчовій промисловості, яка є лідером у трансферті технологій, що, безумовно, відіграло значну роль у тому, що харчова промисловість мала найменші негативні наслідки цієї кризи.

Серед видів економічної діяльності, серед яких значна частина припадає на тих, хто працює з найстарішими технологіями, слід зазначити виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення (36,4% підприємств виду діяльності), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (27,8%) та металургійне виробництво (20,8%).

Серед причин, що перешкоджають упровадженню нових технологій, безперечно, найвагомішою є фінансова обмеженість. Проте слід звернути увагу на те, що 5% підприємств зазначили, що основним стримуючим фактором є неспроможність керівників різного рівня оцінити нові технології, і ще 3,4% – відсутність робітників необхідної кваліфікації. Якщо ж урахувати те, що понад 38% підприємств взагалі не змогли визначити, що перешкоджає оновленню виробництва, то стає зрозумілим актуальність питання про якість та кваліфікацію робочої сили.

Тобто слід визнати, що найвагоміший негативний вплив на сукупну пропозицію мали зовнішні цінові фактори – значна девальвація гривні та нестабільність валютного курсу, що викликали ціновий шок і по цінах виробника і по споживчих цінах. Високі темпи інфляції при стриманні

заробітних плат обмежили платоспроможний попит і уповільнили зростання цін виробників, не забезпечуючи компенсацію значного підвищення індивідуальних витрат унаслідок стрімкого подорожчання імпоротної складової проміжного споживання і зумовлюючи погіршення фінансового стану підприємств.

Водночас основні фонди за всіма видами економічної діяльності зношені, більшість технологій – застарілі, у структурі промисловості переважають виробництва середньо- та низькотехнологічні, що зумовлює високу ресурсомісткість та енергоємність економіки й стало значне скорочення частки валової доданої вартості у валовому випуску промисловості.

При цьому питома вага інноваційної продукції, яка є вкрай низькою для розвиненої країни, має стійку тенденцію до скорочення і особливо різко знизилася у 2014 р., незважаючи на поступове зростання найменувань упроваджених інноваційних видів продукції, що свідчить про те, що впроваджена у виробництво продукція не знаходить попиту.

При недопустимо великій ресурсомісткості української економіки лише близько чверті нових технологічних процесів є ресурсозберігаючими.

Проте інвестиційні ресурси сьогодні не в змозі забезпечити необхідну адаптивність та потенціал розвитку виробництва. Тенденції розвитку сукупної пропозиції в Україні все відчутніше розходяться з сучасними трендами світового розвитку.

4.3. Основи державної політики розвитку сукупної пропозиції

Окрім врегулювання військового конфлікту, відновлення позитивної динаміки розвитку потребує вирішення першочергових завдань, головними з яких є:

1. Розширення платоспроможного попиту внутрішнього ринку України. Для цього необхідно провести індексацію доходів населення

відповідно до чинного законодавства з одночасним здійсненням антиінфляційних заходів.

Тут можна використати досвід Чехії, головною рисою реформування якої став прагматизм. При проведенні реформ уряд цієї країни не коливаючись відходив від ринкових механізмів і активно використовував важелі державного впливу в соціальній сфері (посилення підтримки найменш захищених верств населення), у зовнішньоекономічній сфері (державна програма розвитку експорту), у сільському господарстві (створення Фонду гарантій і розвитку), у процесі структурних перетворень (поетапність запровадження в дію Закону «Про банкрутство» і надання підприємствам так званого «захисного періоду» для позасудового вирішення проблем заборгованості), у сфері ціноутворення (скасування вільного режиму ціноутворення на комунальні й транспортні послуги у зв'язку із введенням нових податків) тощо. Уряд Чехії вважав неодмінною умовою успішного здійснення перетворень підтримку соціального миру в країні і забезпечення політичного консенсусу в суспільстві відносно проведених реформ. Тому найважливішою складовою реформ була соціальна політика, яка мала активний характер. Так, з перших кроків економічної реформи уряд Чехії заявив про свою прихильність активній політиці зайнятості, що не обмежується виплатою допомоги з безробіття, а містить у собі заходи, що стимулюють підприємництво, розвиток системи професійної освіти та перекваліфікації працівників, програми суспільних робіт, насамперед у регіонах з високим рівнем безробіття¹⁴⁰.

В Україні в теперішній ситуації з панічними настроями суспільства, підірваною довірою до банківської системи, спроможністю та бажанням влади забезпечити соціальний захист населення, стабілізація є неодмінною умовою відновлення економічного розвитку. Тому при проведенні індексації доходів одночасно доцільно тимчасово, на короткий термін (4–6 місяців), зафіксувати ціни на найбільш важливі продовольчі товари та ввести

---

¹⁴⁰ Як подолати кризу: досвід Чехії. URL: <http://gurt.org.ua/news/recent/22488/>

валютний коридор. Фіксація споживчих цін буде певним компромісом між забезпеченням платоспроможного попиту та відновленням рентабельності виробництва, проте дозволить покращити фінансовий стан підприємств за рахунок зростання обсягів реалізації продукції і тим самим уповільнити динаміку цін виробників і знизити їхній інфляційний тиск.

2. Крім того, слід відійти від практики регулювання тарифів, яка призводить до різкого, у кілька разів їх підвищення, наслідком чого є обвальне падіння платоспроможності населення. Тарифи не мають підвищуватися одноразово більш ніж на 5–10%, що дозволить адаптувати платоспроможність попиту без формування цінових шоків.

3. Необхідно зберегти тенденцію імпортозаміщення, що почала формуватися у 2016 році. Утримання споживчих цін підвищить цінову конкурентоспроможність української продукції. проте держава має активізувати соціальну рекламу продукції українського виробництва на кшталт – «купуєш українське – багатіє Україна – багатієш ти». Ця реклама має бути спрямована **не ПРОТИ імпортних товарів, а ЗА українські.**

4. Проведення реформ необхідно не лише кардинально пришвидшити, а й виразно представити суспільству, які саме сфери господарювання реформуватимуться, напрями і основні принципи цих реформ та терміни їх здійснення. Державна політика має бути прозорою, зрозумілою і дружньою для бізнесу. Україна потребує інвестицій. А без розуміння умов господарювання жоден серйозний інвестор вкладати кошти в українську економіку не буде.

Уряд має не «анонсувати» майбутнє реформування, як це зроблено, наприклад, з Податковим кодексом, а ґрунтовно і детально викласти недоліки чинного закону та принципи змін. При цьому слід враховувати, що визначальні для умов господарювання закони не повинні змінюватися кожні 4–5 років після чергових виборів до Верховної ради, оскільки мають створюватися не під інтереси тих або інших олігархічних груп, а для забезпечення сприятливих і цивілізованих умов ведення бізнесу загалом.

5. Невідкладного реформування вимагає аграрний сектор України, зокрема, забезпечення рівних можливостей для великого, середнього й дрібного бізнесу. Для забезпечення належних умов розвитку індивідуальних, малих і середніх сільгоспвиробників, які виробляють сьогодні понад половину продуктів харчування, необхідне впровадження ряду змін у законодавство, зокрема створення передумов для трансформації особистих селянських господарств у повноцінних учасників аграрних відносин.

Крім того, необхідно посилити законодавство у сфері захисту права власності. На сьогодні Україна має значну кількість інвестиційних проєктів, пов'язаних з розвитком аграрного сектора – це логістика експорту, переробка олійних культур, розвиток птахівництва, свинарства. Навіть у складних економічних умовах в Україні зберігається висока інвестиційна привабливість і основні інвестиційні проєкти в Україні пов'язані з міжнародним капіталом.

У тих складних умовах, які є сьогодні в країні, необхідно знаходити специфічні інструменти. Так, зокрема, Міністерство аграрної політики почало, за досвідом Бразилії, Сербії та інших країн, впроваджувати систему аграрних розписок. Проте використання цього досвіду слід вдосконалити та прискорити прийняття законодавства, необхідного для впровадження аграрних записок в Україні¹⁴¹.

За будь-яким сценарієм Україна має унікальний шанс кардинального оновлення та модернізації економіки. Структурні зміни в промисловому комплексі України мають бути спрямовані на підвищення технічного рівня, ефективності й конкурентоспроможності виробництва, збільшення випуску наукомісткої продукції як основи інноваційного розвитку інших секторів економіки.

Необхідний не декларативний, а реальний перехід на інноваційний шлях розвитку, оскільки відновлювати зруйновану виробничу базу необхідно

---

¹⁴¹ Аграрні розписки – альтернативний механізм кредитування аграрного сектора України. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agrarni-rozpiski--alternativniy-mehanizm-kredituvannya-agrarnogo-sektoru-ukrayini.html>

виключно з використанням новітніх енерго- та ресурсозберігаючих технологій, з одночасною відмовою від відбудови технологічно застарілих об'єктів та створенням підприємств інноваційного розвитку.

Для цього надання державної підтримки (податкові та кредитні пільги, бюджетне фінансування, інформаційна підтримка) має бути зосереджено на низці проектів, які відповідають трендам сучасного технологічного розвитку та здійснюють системний вплив на реформування економіки та суспільства, серед яких:

- енергозбереження;
- альтернативні джерела енергії;
- техніко-технологічна модернізація інфраструктури;
- модернізація агросектора з наближенням до європейських вимог;
- впровадження цифрових технологій;
- реформування ЖКГ;
- перебудова системи технічного регулювання під європейські технічні регламенти.

Для пришвидшення структурних зрушень та модернізації економіки можна використати досвід В'єтнаму щодо створення зон експортного виробництва та зон концентрованого промислового виробництва, що мають податкові та інші пільги, а також інші сприятливі для залучення інвестицій умови.

Це повинно стати поштовхом для модернізації всієї країни, сприяти чому має якнайшвидша децентралізація влади та широке самоврядування.

Однією з найактуальніших проблем української економіки є її висока енергоємність. Кардинального підвищення ефективності використання енергії потребують усі сфери життєзабезпечення, тому ринок енергозберігаючих технологій в Україні має бути надзвичайно масштабним.

Галузями-драйверами у теперішній ситуації можуть стати виробництва продукції, необхідної для модернізації, насамперед, інфраструктури з метою забезпечення ефективного енерговикористання. Перспективними насамперед

є розробка та виробництво технологій використання сільськогосподарських відходів як ПЕР, сонячних батарей, вітроенергетики тощо; перехід на енергозберігаючі технології у будівництві та ЖКГ.

Це не лише підвищить енергетичну безпеку України, а й стане поштовхом розвитку відповідних виробництв у машинобудуванні, промисловості будівельних матеріалів, скляній та керамічній промисловості тощо.

РОЗДІЛ 5. ЧИННИКИ І ТРЕНДИ РОЗВИТКУ У СФЕРІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

5.1. Чинники розвитку житлово-комунальної сфери на сучасному етапі

Останні декілька років у сфері житлово-комунального господарства відбулися досить суттєві зміни як на інституційному рівні, так і в правовому регулюванні, які значною мірою змінили ситуацію в ньому.

На сьогодні сфера комунальних послуг підлягає державному регулюванню на ринках природних монополій. Тарифи на послуги з постачання теплової енергії, водопостачання та водовідведення для суб'єктів підприємницької діяльності, що надають такі послуги у обсягах, вищих, ніж встановлені Національною комісією, яка здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП), встановлюються цією комісією. Відповідна діяльність підлягає ліцензуванню. Схвалено закон, що визначає порядок формування та діяльності НКРЕКП. Відповідно створено умови для встановлення економічно обґрунтованих тарифів на прозорій та зрозумілій суспільству основі.

Законодавчо закріплено можливості застосування ринкових відносин у сфері житлових послуг: створено умови для діяльності на цьому ринку управляючих компаній, у т.ч. приватних; врегульовано правовий статус та удосконалено правила функціонування ОСББ. Активні мешканці багатоквартирних житлових будинків отримали можливість на конкурентних засадах залучати для обслуговування своїх будинків виконавців житлових послуг.

Державним агентством з енергозбереження та енергоефективності запущено низку програм підтримки ОСББ та населення у разі здійснення

ними заходів з підвищення енергоефективності житлових будинків (так звані «тепли кредити», що передбачають компенсацію частини вкладених у ці заходи коштів). До цієї програми активно долучилися донорські інституції, що надають технічну допомогу у впровадженні програм енергоефективності в Україні (ЄБРР, NEFCO, USAID тощо). Задля координації зусиль уряду та міжнародних інституцій з метою підтримки ініціатив щодо енергоефективності, впровадження інструментів стимулювання і сприяння здійсненню заходів з підвищення рівня енергетичної ефективності будівель та енергозбереження, зокрема в житловому секторі, у цьому році спеціальним законом створено Державний фонд енергоефективності¹⁴².

Крім того, є Державний фонд регіонального розвитку у складі Державного бюджету України. Його кошти спрямовуються для часткового фінансування інвестиційних проектів у регіонах, більшість із цих проектів пов'язана з модернізацією комунальної інфраструктури та будівель бюджетної сфери на засадах ефективності.

Постійно удосконалюється система надання субсидій на оплату комунальних послуг.

Схвалено закон про комерційний облік послуг, що надаються у сфері енергетики та житлово-комунальних послуг.

Державні інституції за допомогою міжнародних організацій проводять значну просвітницьку роботу з населенням та підприємствами щодо існуючих можливостей задля здійснення енергоефективних заходів та використання стимулюючих механізмів у цій сфері.

Усі ці чинники є позитивними та очікуваними українським суспільством, а також загалом відповідають кращому міжнародному досвіду.

---

¹⁴² Закон України «Про Фонд енергоефективності». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 32, Сст. 344. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19>

Водночас ситуація у сфері ЖКГ є дуже складною та неоднозначною. Певні аспекти реформування галузі виявилися болючими для суспільства та створили підґрунтя для підвищення соціальної напруги. До таких аспектів перш за все слід віднести тарифну політику на житлово-комунальні послуги. У чому тут полягає проблема?

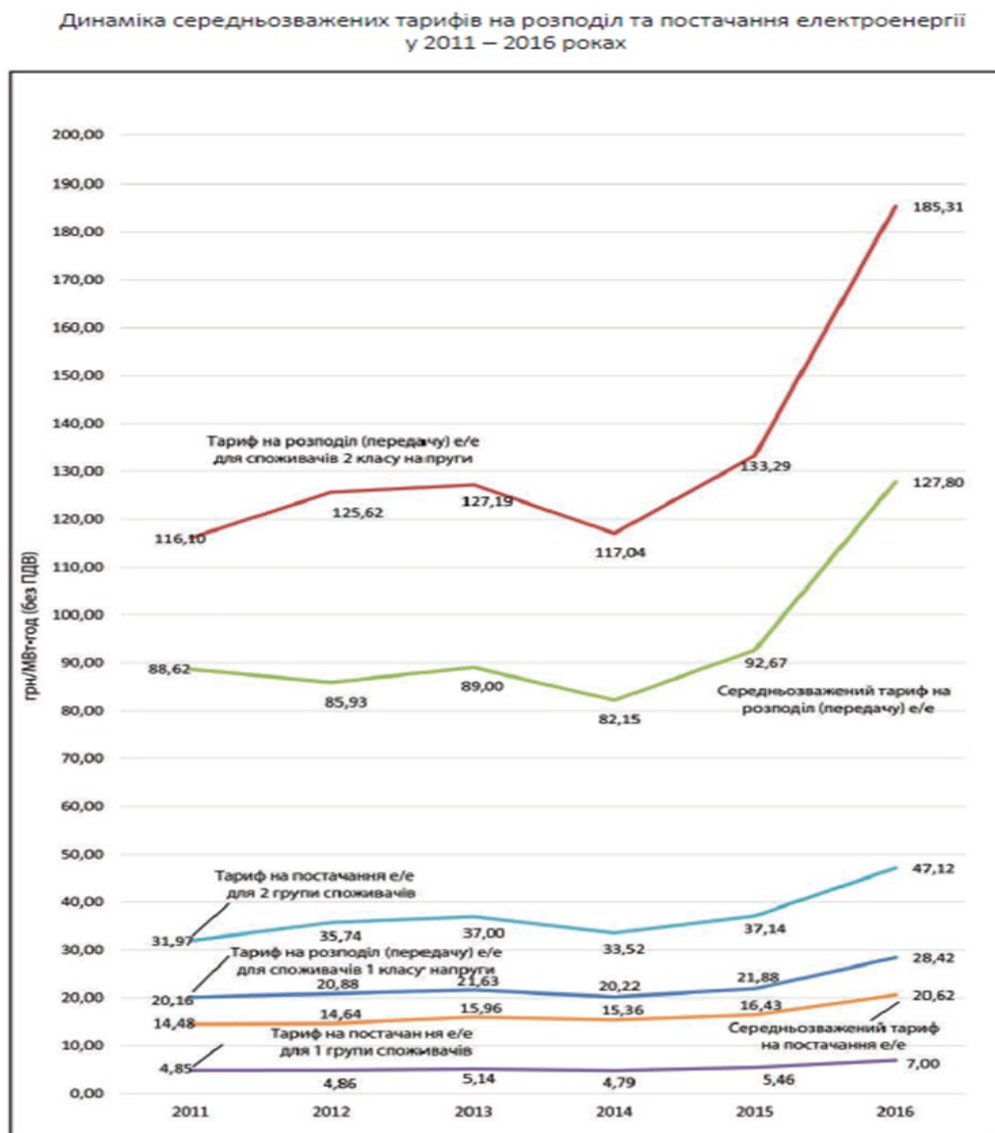
Значне підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги, електроенергію та природний газ, що відбулося останніми роками, було здійснено без урахування особливостей поточної ситуації в країні.

Перш за все, встановлюючи тарифи, НКРЕКП в основному зосередився на проблемах підприємств галузі й майже не врахував можливості населення сплачувати за комунальні послуги за встановленими ним тарифами. Тарифи встановлюються з огляду на відповідні ціни на ринках країн Європейського Союзу, де середній рівень доходів населення на порядок перевищує відповідний показник в Україні. Зазначене призводить до суттєвого зростання частки доходу домогосподарств на оплату житлово-комунальних послуг. Зважаючи на те, що в нашій країні в середньому понад 50% загального доходу домогосподарств витрачається на харчування, таке підвищення тарифів призводить до необхідності обмеження інших важливих для людини витрат, таких як медичне обслуговування, освіта, відпочинок. Зазначене негативно відбивається і на психологічному стані населення, і на стані його здоров'я, і на продуктивності праці.

Зростання тарифів відбувається вже протягом декількох років, але найбільш суттєве підвищення сталося протягом останнього року. Так, ціна на природний газ для потреб бюджетних установ та інших споживачів (крім населення) з 05.05.2016 р. до 02.12.2016 р. зросла з 5671,7 грн до 7020,99 грн, тобто в 1,24 раза¹⁴³. Значно зросли тарифи й на електричну енергію (рис. 5.1).

---

¹⁴³ Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, 2016–2017 рр. URL: <http://www.nerc.gov.ua/data/>

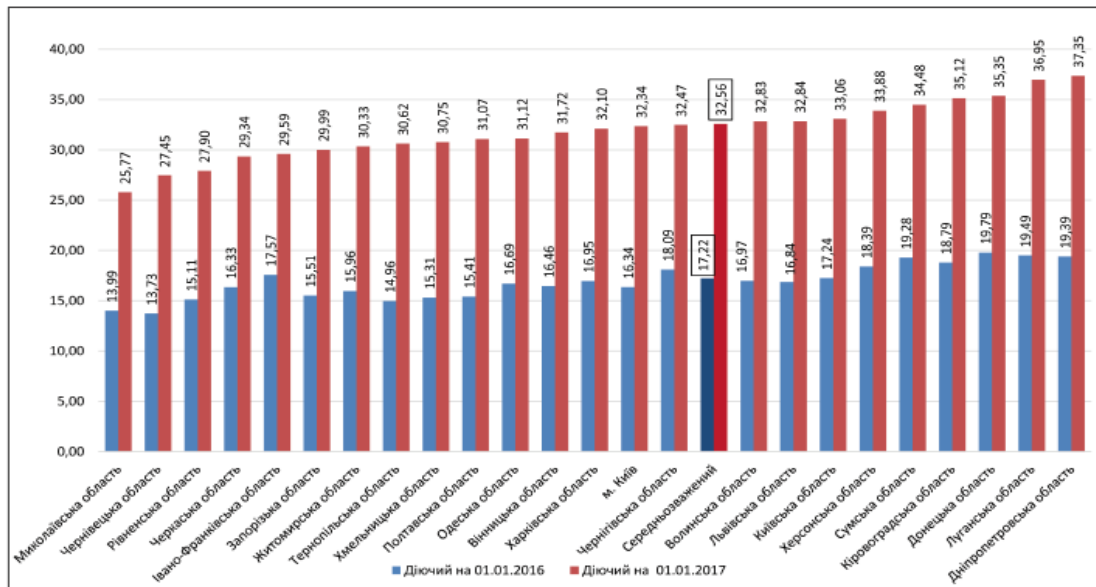
Рис. 5.1. Динаміка середньозважених тарифів на розподіл та постачання електричної енергії у 2011–2016 рр.

Джерело: Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, 2016–2017 рр. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2016.pdf; http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2017.pdf

Відповідно, майже по всіх областях України зросли тарифи і на послуги централізованого опалення та централізованого постачання гарячої води (рис. 5.2, 5.3).

Динаміка середньозважених тарифів (з ПДВ) на послугу з централізованого опалення для населення, у якого відсутні прилади обліку теплової енергії, у розрізі регіонів України, грн/м² за місяць протягом опалювального періоду

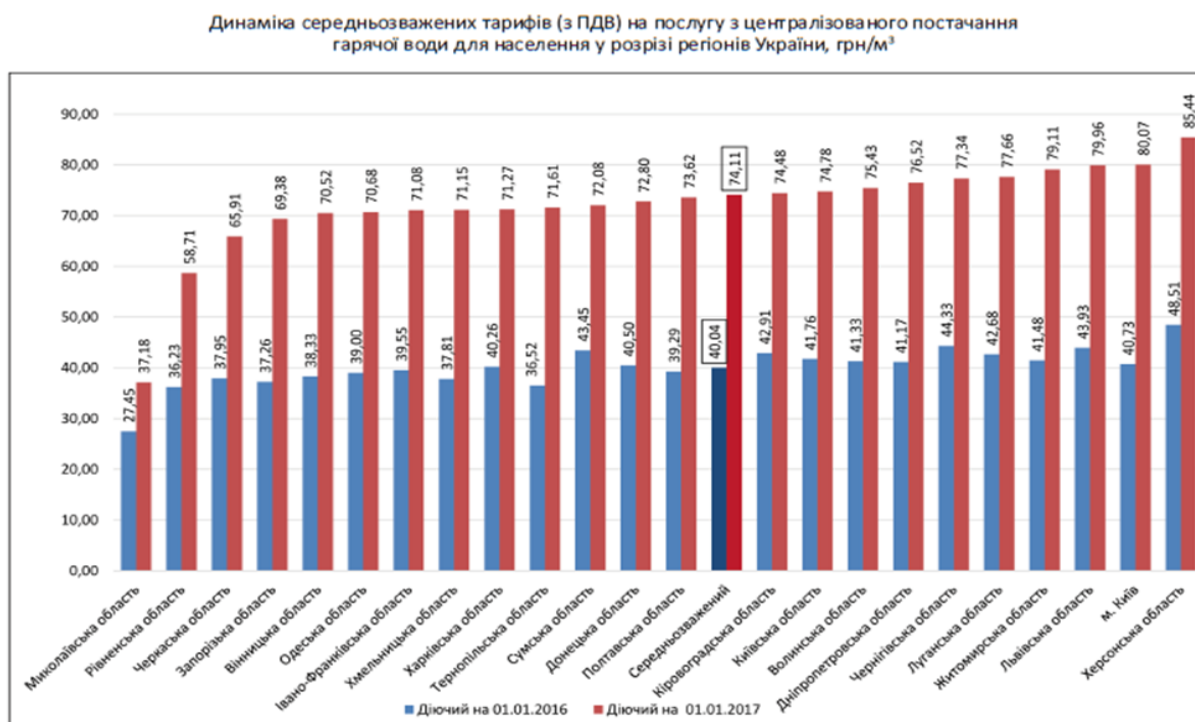

Рис. 5.2. Динаміка середньозважених тарифів на послугу централізованого опалення протягом опалювального сезону 2016 р.

Джерело: Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, 2016–2017 рр. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2016.pdf; http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2017.pdf

На жаль, таке зростання тарифів відбувається в умовах відсутності 100% обліку споживання комунальних послуг. Так, наприклад, навіть будинкові прилади обліку теплової енергії встановлено лише у 80% багатоквартирних житлових будинків, цифри щодо індивідуального квартирного обліку набагато гірші. У значній частині багатоквартирних житлових будинків технічно неможливо встановити індивідуальні прилади обліку теплової енергії, системи регулювання тепла в будинках практично відсутні. А отже, для значної кількості споживачів рахунки на комунальні послуги виставляються відповідно до встановлених державою норм, що далеко не завжди вони завищені. За таких умов підприємства ЖКГ виставляють рахунки на наданні ними послуги завищеними порівняно з фактичним обсягом й отримують за них платежі, у тому числі й з бюджету. З іншого боку, споживачі (за відсутності приладів обліку) не зацікавлені в

економії теплової енергії та води у своїх будинках. Відсутня у них і зацікавленість у проведенні термомодернізації свого житла й поліпшенні його енергоефективних характеристик, тим більше, що подібні заходи передбачають значні витрати.

Рис. 5.3. Динаміка середньозважених тарифів на послугу централізованого постачання гарячої води протягом опалювального сезону 2016 р.

Джерело: Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, 2016–2017 рр. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2016.pdf; http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2017.pdf

Певною мірою зростання тарифів на житлово-комунальні послуги нівелюється системою субсидій для малозабезпечених. Водночас обсяги такого субсидування вже стали непідйомними для державного бюджету, адже субсидії отримує вже понад половину населення. Крім того, люди, які отримують субсидії, не зацікавлені в економії енергетичних ресурсів та комунальних послуг, оскільки це жодним чином не впливає на обсяг коштів, який вони мають сплачувати.

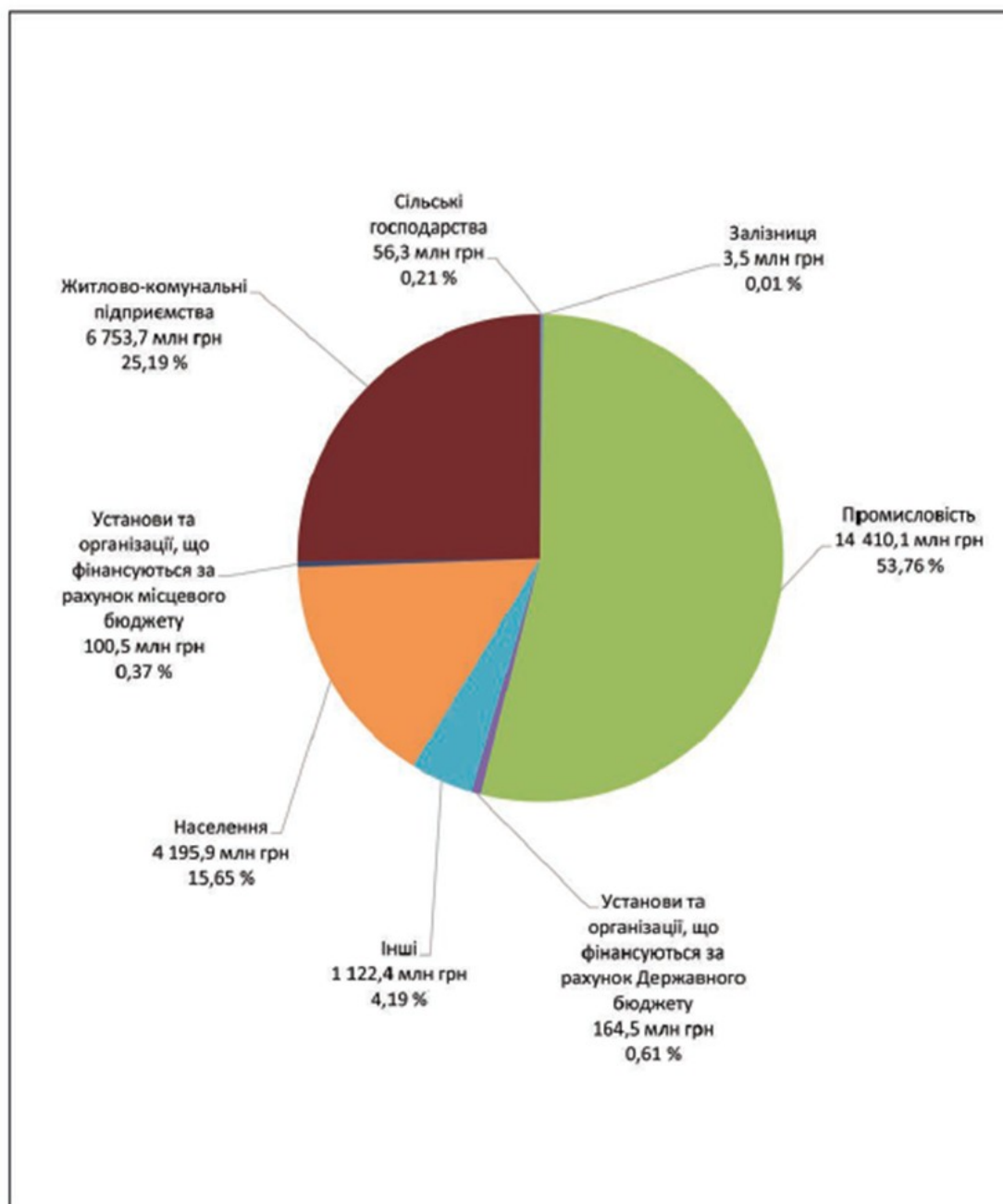
Водночас унаслідок такої політики значно збільшилося тарифне навантаження на середній клас, який оплачує комунальні послуги і для свого власного споживання, і для ведення бізнесу, а крім того, має платити податки до державного бюджету.

Наслідком такої ситуації є збільшення обсягів неплатежів за житлово-комунальні послуги, включаючи електричну енергію, з відповідним збільшенням боргів комунальних підприємств тепло- та водопостачання перед постачальниками електроенергії та природного газу. Так, наприклад, загальна заборгованість за електроенергію станом на початок 2017 р. становила 26,8 млрд грн. Найбільші боржники – промисловість, підприємства ЖКГ та населення (рис. 5.4).

Тобто, підвищивши тарифи понад рівень їхньої економічної доступності для населення, держава отримала протилежний очікуваному ефект. Підприємства житлово-комунальної сфери не лише не здобули додатковий ресурс для проведення модернізації своїх основних фондів, вони збільшили свою заборгованість. Державному бюджету не вдалося позбавитися залежності від субсидування вартості житлово-комунальних послуг, вона навіть збільшилася. Якщо раніше бюджетна підтримка на ці цілі надавалася переважно НАК «Нафтогазу» та підприємствам ЖКГ, то сьогодні вона надається переважно населенню. Більш того, оскільки фінансування субсидій спрямовується безпосередньо підприємствам, які надають такі послуги, а бюджетних коштів на ці цілі не завжди вистачає, це призводить до формування додаткової заборгованості підприємств ЖКГ на користь постачальників електричної енергії та природного газу.

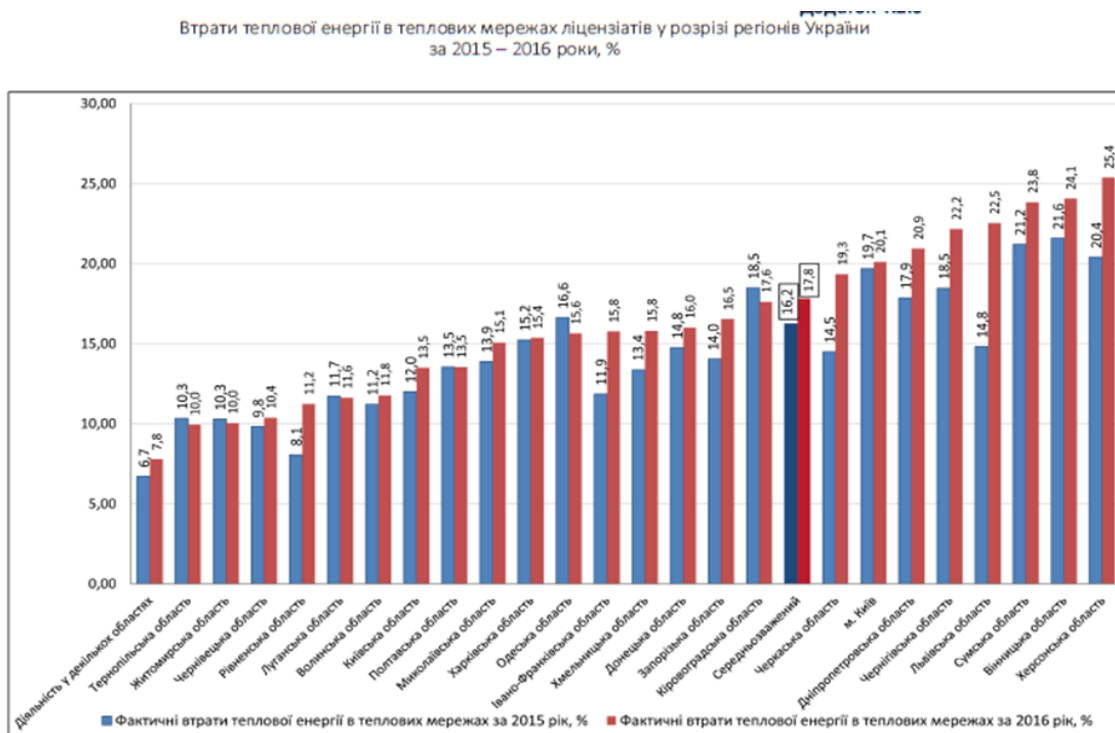
Отже, незважаючи на збільшення тарифів та підвищення соціальної напруги в суспільстві, підприємства ЖКГ не отримали додаткового ресурсу на фінансування у застарілу інфраструктуру, її стан, а отже, надійність та якість послуг продовжують погіршуватися. Наприклад, майже по всіх областях України зростають втрати теплової енергії у тепломережах (рис. 5.5).

Структура заборгованості за категоріями споживачів за спожиту електричну енергію від ПРТ станом на 01.01.2017

Рис. 5.4. Структура заборгованості за електричну енергію за категоріями споживачів станом на 01.01.2017 р.

Джерело: Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, 2016–2017 рр. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2016.pdf; http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2017.pdf

Рис. 5.5. Втрати теплової енергії в теплових мережах за областями України, 2015–2016 рр.

Джерело: Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, 2016–2017 рр. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2016.pdf; http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2017.pdf

Як бачимо, незважаючи на те, що загалом має відбуватися підвищення тарифів до економічно обґрунтованого рівня, обрані державою (НКРЕКП) темпи збільшення тарифів, нехтування заходами щодо удосконалення системи обліку, підвищення енергетичних характеристик житлового фонду, субсидування у цій сфері призвели до негативних результатів тарифної політики для суспільства та держави загалом. Окрім незадовільних економічних наслідків, це посилює соціальну напругу та нівелювало підтримку реформ з боку населення.

Значною мірою недосконалість тарифної політики пояснюється низькою інституційною спроможністю НКРЕКП, яка, відповідно до законодавства, мала би стати незалежним органом державного регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг та забезпечити належний баланс

між рівнем тарифів та можливостями споживачів. Схвалення у цьому році Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг»¹⁴⁴ загалом є позитивним. Водночас у цьому акті законодавства не було приділено достатньої уваги відповідальності цього органу, а також не забезпечено належну систему відбору високопрофесійних та досвідчених фахівців (перш за все членів Комісії), які були б спроможні забезпечити неупереджений та професійний підхід для формування тарифів у цій чутливій для суспільства сфері.

Із зазначеного можна зробити висновок, що тарифна політика у сфері ЖКП на сьогодні потребує значного удосконалення. Зокрема слід звернути увагу на такі питання.

Доступність тарифів для населення

Доступність тарифів для населення є важливим фактором, який обов'язково має досліджуватися перед кожним збільшенням тарифів. Різні країни по-різному розраховують граничну межу витрат на енергоносії та комунальні послуги (як відсоток від середньодушового доходу родини), перевищення якої не є можливим з огляду на платоспроможність населення. Все, що перевищує цю межу, має відшкодовуватися за рахунок субсидій. При цьому, слід враховувати, що загальний обсяг субсидій, які надаються населенню, також не має перевищувати певний рівень й у відсотках до видатків державного бюджету, й у відсотках щодо загальної кількості побутових споживачів.

Можливість управляти споживанням

Значна кількість споживачів – населення – в Україні не може впливати на розмір своїх рахунків на енергоносії та комунальні послуги внаслідок відсутності в їхніх помешканнях квартирних засобів обліку. У

---

¹⁴⁴ Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» у ред. від 10.06.2018. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016, № 51, Ст.833. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19>

багатьох багатоквартирних будинках встановлення теплових лічильників у квартирах взагалі є технічно неможливим. А отже, розрахунки за централізоване опалення, а у певних випадках й за централізоване постачання холодної та гарячої води, здійснюються за нормами, які перевищують фактичне споживання цих ресурсів. За таких умов збільшення тарифів на зазначені послуги сприймається особливо гостро. Зважаючи на зазначене, стрімкому підвищенню тарифів мають передувати заходи щодо обов'язковості забезпечення постачальниками енергоносіїв (виконавцями відповідних послуг) встановлення приладів обліку на точки розподілу відповідної послуги безпосередньо споживачу.

Низька якість послуг

Значна частина багатоквартирного житлового фонду України має низькі енергоефективні характеристики. Як наслідок, споживачі повинні сплачувати значні суми за опалення в умовах низького рівня комфорту в приміщеннях. З огляду на зазначене підвищення тарифів у нашій країні має супроводжуватися підтримкою з боку держави заходів щодо підвищення енергоефективності багатоквартирних будинків. Інформація про наявні можливості у цій сфері також має бути оприлюднена належним чином.

Низький рівень довіри споживачів до суб'єктів природних монополій

В Україні відсутня належна культура діалогу суб'єктів природних монополій із споживачами. Відносини між владою та населенням не можна вважати партнерськими. Рівень довіри суспільства до влади та суб'єктів природних монополій є надзвичайно низьким. Запровадження прозорості державного регулювання відповідних ринків дасть змогу підвищити рівень довіри населення до публічної влади, як державної, так і місцевої.

Низька грамотність споживачів ринку природних монополій

Населення слабо розуміє принципи діяльності на ринках природних

монополій. Методологія формування тарифів на енергоносії та житлово-комунальні послуги є складною та незрозумілою для пересічних громадян. Інформація щодо структури тарифів, навіть в разі її оприлюднення, є складною для розуміння населенням та дає підстави по-різному її тлумачити. Зважаючи на зазначене, важливо проводити з цього питання просвітницькі заходи серед споживачів.

Ще раз підкреслимо, що в умовах високого рівня корупції у країні та обмеженої інформації щодо структури тарифів на енергоносії та комунальні послуги у відкритих джерелах тарифна політика стає надзвичайно соціально чутливою темою та використовується для політичного тиску на владу. З огляду на це питання розбудови моделі взаємовідносин зі споживачами на ринку природних монополій в Україні вкрай актуалізується.

5.2. Захист споживачів комунальних послуг у процесі реформування ЖКГ

Зважаючи на те, що реформи у сфері ЖКГ значною мірою впливають на споживачів житлово-комунальних послуг – як населення, так і бізнесу, у цей складний період важливо створити дієву систему захисту споживачів у цій сфері та запровадити постійний діалог з суспільством з цих питань.

В умовах стрімкого підвищення тарифів на енергоносії та житлово-комунальні послуги та на тлі політичного протистояння з цього питання актуальним є формування сучасної моделі взаємовідносин між публічною владою та державою, й зокрема НКРЕКП, з одного боку, та населенням – з іншого, яка забезпечить прозорість у формуванні тарифів на ринках природних монополій та передусім у сфері енергетики та комунальних послуг.

У цій сфері доцільним є звернутися до міжнародної практики та врахувати зобов'язання України відповідно до Угоди про асоціацію між

Україною і Європейським співтовариством¹⁴⁵ та у зв'язку з приєднанням до Договору про заснування Енергетичного співтовариства¹⁴⁶.

Практика інформування споживачів стосовно вартісних характеристик товарів/послуг, що виробляються/надаються суб'єктами природних монополій у сфері енергетики та комунальних послуг, є загальноприйнятною для цивілізованих економік. Зазвичай основні функції щодо реалізації цього завдання покладені на національні регулюючі комісії – інституції, одним з основних завдань яких є захист прав споживачів товарів/послуг на ринках природних монополій. Моделі організації зворотного зв'язку таких регулюючих комісій із споживачами відрізняються у кожній країні. Різними є вимоги як до складу, так і до форми подачі інформації, що підлягає опублікуванню.

Аналіз, проведений Радою європейських енергетичних регуляторів¹⁴⁷ свідчить, що, як правило, національні комісії забезпечують наявність у відкритому доступі такої інформації:

- структура роздрібних цін на енергоресурси та комунальні послуги для споживачів, включаючи побутових;
- порівняння цін на енергоресурси та комунальні послуги для споживачів, що надаються різними операторами, включаючи перелік найбільш дешевих національних та місцевих постачальників енергоресурсів та запропоновані ними ціни на щоденній, щотижневій або щомісячній основі;
- огляд тенденцій щодо зміни цін на енергоресурси та комунальні послуги, включаючи прогнозовані зміни у структурі цін/тарифів;

---

¹⁴⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011

¹⁴⁶ Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства (ратифіковано Законом N 2787-VI (2787-17) від 15.12.2010). RL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a27

¹⁴⁷ Status Review on customers access to information on energy costs, sources and energy efficiency schemes / Council of European Energy Regulator. Ref. C13-CEM-65-04. 16 December, 2013. 41 p.

- порівняння цін на енергоносії та комунальні послуги для кінцевих споживачів з їхніми аналогами в інших країнах світу;
- середні рахунки за енергоносії та житлово-комунальні послуги для споживачів різного розміру домогосподарств;
- частка тарифів на транспортування та розподіл/постачання у роздрібній ціні на газ та електроенергію для кінцевих споживачів;
- різні види податків, що включаються до тарифу на енергоносії та комунальні послуги тощо.

Зазначена інформація має бути оприлюднена у найбільш зручний для споживачів спосіб. Зазвичай найбільш дешевою формою донесення до споживачів інформації щодо тарифів, а також щодо їхніх прав та обов'язків в отриманні товарів/послуг на ринках природних монополій, є розміщення її в Інтернеті. Водночас для певного прошарку споживачів (переважно малозабезпечених та споживачів похилого віку) така форма отримання інформації не є зручною та доступною. Тому певна інформація, яка важлива саме для цих споживачів, розміщується на платіжних документах та надається в рамках проведення цільових інформаційних компаній з використанням засобів масової інформації.

Найбільша увага має приділятися забезпеченню прозорості державного регулювання ринків природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг. Європейський досвід доводить, що у процесі інформування споживачів з питань тарифної політики на цих ринках має брати участь широке коло суб'єктів: як безпосередньо регулятор (в Україні це НКРЕКП), так і інші державні органи влади, органи місцевого самоврядування, постачальники енергоносіїв та комунальних послуг, професійні асоціації та громадські організації споживачів тощо. Кожен з цих суб'єктів відіграє визначальну роль у донесенні до споживачів тієї чи іншої інформації.

Представники публічної влади, а також суб'єкти природних монополій – виробники товарів / виконавці послуг мають оприлюднювати інформацію про тарифи, а також про права та обов'язки споживачів на обов'язкових умовах у порядку, встановленому законодавством. Перелік інформації, яка має оприлюднюватися, також має визначатися законодавством залежно від затребуваності тієї чи іншої інформації споживачами та важливості віднаходження консенсусу щодо тарифів та їх окремих складових у суспільстві на тому чи іншому етапі розвитку країни.

Важливим у цьому контексті є забезпечення створення єдиних контактних пунктів для надання споживачам усієї необхідної інформації стосовно їхніх прав, чинного законодавства та доступних для них шляхів врегулювання конфліктів у разі виникнення спору, як того вимагає пункт 12 ст. 3 Директиви 2009/72/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. щодо загальних правил функціонування внутрішнього ринку електроенергії та внесення змін і доповнень до Директиви 2003/54/ЄС¹⁴⁸. Такі контактні пункти мають створюватися виконавцями комунальних послуг/ постачальниками енергоносіїв. Порядок створення таких контактних пунктів та контроль за їхньою діяльністю має здійснювати Регулятор.

Представники громадянського суспільства беруть участь у процесі інформування споживачі на добровільних засадах. Наприклад, громадські організації або профільні асоціації можуть брати участь у процесі роз'яснення населенню основних засад тарифної політики та тенденцій у цій сфері відповідно до меморандумів про співпрацю з національним регулятором або органами місцевого самоврядування.

Задля забезпечення ефективної участі громадськості у регулюванні ринків природних монополій у сфері енергетики Директивою 2009/72/ЄС передбачено зобов'язання для публічної влади створити та гарантувати

---

¹⁴⁸ Офіційний вісник ЄС. L 211, 14 серпня 2009. С. 55–93.

існування незалежного механізму, такого як, наприклад, захисник громадських прав у сфері енергетики або орган із захисту прав споживачів, уповноважений на ефективний розгляд скарг та позасудове врегулювання спорів, що виникають на відповідних ринках¹⁴⁹.

Важливим питанням є забезпечення актуальності оприлюдненої інформації та встановлення періодичності її надання. Його врегулювання залежить від багатьох факторів, таких як: затребуваність інформації на тому чи іншому етапі формування тарифної політики; наявність можливостей гравців ринку оперативно готувати та розміщувати відповідну інформацію; соціально-політичні настрої споживачів ринку тощо. На ринках, де практика оприлюднення інформації про тарифи та права і обов'язки споживачів є нерозвиненою, необхідно поступово розвивати інституційну структуру та спроможність національного регулятора, органів місцевого самоврядування та суб'єктів природних монополій щодо розкриття інформації споживачам у зручному для їхнього розуміння вигляді. Щодо періодичності надання інформації, то щонайменше вона має оприлюднюватися щороку. Зауважимо також, що в країнах, що розвиваються, будь-яке підвищення тарифів, особливо якщо воно є суттєвим, має супроводжуватися ретельно розробленою комунікаційною кампанією із роз'яснення споживачам необхідності здійснення таких заходів для забезпечення надійності та якості надання відповідних послуг.

Забезпечення прозорості та відкритості державного регулювання природних монополій є важливим завданням гармонізації законодавства України у сфері енергетики та комунальних послуг до норм і принципів законодавства ЄС.

---

¹⁴⁹ Пункт 13 ст. 3 Директиви 2009/72/ЄС Європейського парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. щодо загальних правил функціонування внутрішнього ринку електроенергії та внесення змін і доповнень до Директиви 2003/54/ЄС.

Сьогодні в Україні вже закладено підвалини для запровадження дієвої системи організації суспільного діалогу при реформуванні ЖКГ. Статтею 9 Закону України «Про природні монополії»¹⁵⁰ серед принципів державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій визначені гласність та відкритість процедур регулювання, а також забезпечення захисту прав споживачів. Пунктом 4 цієї ж статті визначено, що «органи, які здійснюють державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, при прийнятті рішень щодо такого регулювання враховують інформацію про діяльність суб'єкта природної монополії, надану об'єднаннями споживачів, суб'єктами природних монополій, іншими заінтересованими особами, про результати оприлюднення та відкритих слухань щодо зміни цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій. Порядок оприлюднення інформації та відкритих слухань щодо зміни цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій визначається тими органами, на які відповідно до Закону України «Про ціни і ціноутворення»¹⁵¹ покладається затвердження або регулювання цін (тарифів). Статтею 15-1 Закону «Про природні монополії» конкретизовано вимоги до забезпечення відкритості діяльності НКРЕКП. Зокрема, цією статтею визначено, що:

– комісії співпрацюють з організаціями, які представляють інтереси споживачів, інформують такі організації та споживачів про діяльність суб'єктів природних монополій і суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на суміжних ринках;

– споживачі та будь-які заінтересовані особи мають право звертатися до комісій з питань, що належать до компетенції комісій.

Комісії розглядають такі звернення та дають відповідь заявникам у встановленому порядку;

---

¹⁵⁰ Закон України «Про природні монополії». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1682-14>

¹⁵¹ Закон України «Про ціни та ціноутворення». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5007-17>

– комісії інформують громадськість про результати своєї роботи, оприлюднюють і надають інформацію за запитами відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»¹⁵².

Закон визначає й певні вимоги до суб'єктів природних монополій з цих питань. Так, ст. 10 Закону України «Про природні монополії» встановлює, що суб'єкти природних монополій зобов'язані «оприлюднювати і надавати інформацію за запитами відповідно до Закону України "Про доступ до публічної інформації"»¹⁵³.

Зазначені питання конкретизовані у Законі України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг». Відповідно до ст. 20 цього Закону НКРЕКП має здійснювати моніторинг функціонування ринків у сферах енергетики та комунальних послуг у визначеному нею порядку. Результати цього моніторингу НКРЕКП має оприлюднювати на своєму офіційному веб-сайті не пізніше місячного строку після завершення періоду моніторингу.

Тобто в Україні загалом існує модель організації цивілізованого «зворотного зв'язку» із громадськістю та безпосередньо населенням щодо реалізації державної тарифної політики на ринках енергетики та комунальних послуг. Водночас її повномасштабне застосування вимагає подальшої розбудови цих механізмів на рівні державних органів, що здійснюють державну політику та державне регулювання у цій сфері, та забезпечення донесення найбільш чутливої інформації щодо тарифної політики у доступній для громадськості формі.

---

¹⁵² Закон України «Про доступ до публічної інформації». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

¹⁵³ Метою Закону України «Про доступ до публічної інформації» є забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації. Питання забезпечення прозорості та відкритості діяльності суб'єктів природних монополій цим законом не регулюються.

5.3. Сучасні тренди у реформуванні ЖКГ

На сьогодні, враховуючи те, що держава запровадила суттєве зростання тарифів на послуги у сфері ЖКГ, попередньо не забезпечивши належних умов для здійснення комплексної термомодернізації житлового фонду та будівель бюджетної сфери, а також без налагодження 100% обліку споживання відповідних ресурсів, на передній план виходять завдання щодо вирішення саме цих питань. Окремі заходи щодо стимулювання заходів з енергозбереження та запровадження комерційного обліку вже заплановані урядом на середньострокову перспективу.

Більш важливим нині є забезпечити належне підґрунтя для їх застосування. Основною перешкодою у цій сфері є неспроможність Верховної Ради України вже третій рік ухвалити нову редакцію Закону України «Про житлово-комунальні послуги», яка б мала врегулювати всі питання, пов'язані із наданням житлово-комунальних послуг з урахуванням кращих світових практик та зважаючи на особливості ситуації, що склалася в Україні.

Нижче розглянуто питання, які планується врегулювати у цьому проекті Закону та які є надзвичайно важливими в контексті реформування сфери житлово-комунальних послуг.

По-перше, цим законопроектом пропонується чітко визначити, що може входити до житлових послуг, та забезпечити виведення цих послуг на повністю конкурентний ринок. Встановлено кваліфікаційні вимоги до виконавців житлових послуг та визначено, що порядок їхньої професійної атестації та критерії до установ й організацій, що можуть здійснювати таку атестацію, має бути встановлено Кабінетом Міністрів України. Законопроектом також передбачено обов'язок виконавця житлової послуги вести окремий облік доходів і витрат за кожним багатоквартирним будинком, який перебуває в його управлінні, та забезпечити вільний

доступ до такої інформації для всіх співвласників (мешканців) багатоквартирного будинку. У разі невиконання виконавцем житлової послуги покладених на нього обов'язків відповідно до Закону та договору, мешканці багатоквартирного будинку або ОСББ мають право вимагати дострокового припинення договору про надання послуг.

По-друге, законопроектом передбачено існування декількох альтернативних моделей надання послуг з централізованого опалення, послуг з централізованого постачання холодної води, послуг з централізованого постачання гарячої води, послуг з водовідведення у багатоквартирному будинку. Такі послуги можуть отримуватися за договором або безпосередньо з їх виконавцем – суб'єктом природної монополії, або за договором комісії через виконавця житлової послуги, або за договором між ОСББ та виконавцем відповідної послуги. В останніх двох випадках виконавці комунальних послуг матимуть справу з колективним споживачем. При цьому в межах одного багатоквартирного будинку можна обирати різні способи укладення договорів щодо різних комунальних послуг.

По-третє, відповідно до законопроекту постачання комунальних послуг до багатоквартирного будинку (крім послуги з поводження з побутовими відходами та послуги з постачання природного газу) має здійснюватися виконавцями таких послуг за умов встановлення ними будинкових вузлів обліку щодо цієї послуги. При цьому виконавці відповідних послуг мають не лише встановити такі будинкові засоби обліку, а й обслуговувати та повіряти їх за рахунок тарифів на відповідну комунальну послугу. Тобто мешканці багатоквартирних будинків не повинні додатково сплачувати за встановлення, обслуговування та повірку будинкових засобів обліку, оскільки це вже і так передбачено у тарифі на цю послугу.

По-четверте, законопроектом планується підвищити захист прав споживачів житлово-комунальних послуг, для цього пропонується запровадити певні нові норми. Зокрема, обов'язок щодо відшкодування споживачам – мешканцям багатоквартирних будинків надмірно сплаченої ними вартості гарячої та холодної води у разі виявлення у таких будинках витоків із внутрішньобудинкових мереж гарячого та централізованого водопостачання з вини особи, яка здійснює утримання таких мереж відповідно до договору. Крім того, споживачі (співвласники) багатоквартирного будинку можуть не оплачувати комунальні послуги (за винятком постачання теплової енергії), у разі, якщо вони не споживають їх (навіть за відсутності приладів обліку) внаслідок тимчасової відсутності в житловому приміщенні понад 30 календарних днів. Для того щоб скористатися цією можливістю, вони мають документально підтвердити свою відсутність протягом відповідного періоду. Законопроектом також передбачена можливість для споживачів відключитися від систем централізованого теплопостачання та постачання гарячої води. Порядок відключення споживачів від мереж (систем) централізованого опалення та постачання гарячої води має бути визначений Мінрегіоном України.

Індивідуальні споживачі, що мешкають у багатоквартирних будинках, мають право розірвати договір про надання комунальної послуги (крім постачання теплової енергії), якщо вони попередять про це виконавця відповідної комунальної послуги не менш як за два місяці до дати розірвання договору. Але для цього має існувати технічна можливість щодо припинення надання послуги. Водночас колективний споживач має право розірвати договір на надання будь-якої комунальної послуги (включаючи послугу з теплопостачання). Єдина умова для цього – надати відповідне попередження виконавцю комунальної послуги за два місяці до такого розірвання.

Крім того, споживачі мають право без додаткової оплати одержувати від Управителя та виконавця комунальних послуг інформацію про ціни/тарифи, загальну вартість місячного платежу, структуру ціни/тарифу, норми споживання та порядок надання послуги, а також про її якісні характеристики. Більш того, виконавці комунальних послуг повинні інформувати споживачів навіть про свої наміри змінити тариф на відповідні послуги. Порядок інформування споживачів має бути встановлений Мінрегіоном України.

Зазначені норми значно підвищать захист споживачів житлово-комунальних послуг та стимулюватимуть підприємства, що надають такі послуги, до підвищення їхньої якості.

РОЗДІЛ 6. РОЗВИТОК СФЕРИ ПОСЛУГ І ТРЕНДИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

6.1. Охорона здоров'я і освіта як важливі чинники економічного зростання в Україні

Сучасні теорії економічного зростання особливого значення надають людському капіталу як ключовому чиннику розвитку економіки і суспільства. Саме людина, яка є носієм загальних і спеціальних знань та навичок і має можливість постійно самовдосконалюватися та навчатися, визнається сьогодні основною рушійною силою становлення нової економіки, що ґрунтується на створенні й використанні нових знань. Відповідно діяльність урядів країн світу спрямована насамперед на розвиток людини з пріоритетом державних інвестицій в охорону здоров'я, освіту, соціальну підтримку, побут тощо. За Конституцією України найвищою соціальною цінністю також визнається людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека. Проблемам людини та її розвитку присвячуються ґрунтовні дослідження, що проводяться на постійній основі такими міжнародними організаціями, як ООН (щорічні звіти про розвиток людини), МОП (трудові аспекти людського життя), Європейська соціальна хартія (умови праці та життя людей). Отже, ключовий пріоритет урядами країн світу надається сьогодні забезпеченню належного рівня здоров'я людини та її доступу до знань.

Охорона здоров'я

Порівняння показників, що характеризують розвиток сфери охорони здоров'я, свідчать про таке (табл. 6.1, 6.2):

- протягом останніх двох десятиліть країни світу – з дуже високим, високим, середнім і низьким рівнем людського розвитку – посилили акцент на здоров'ї людини;

- за період 1995–2014 рр. відбулося збільшення витрат на охорону здоров'я у структурі ВВП: для країн з дуже високим рівнем розвитку – з 9,2

до 12,3%, з високим – з 5, % до 6,2%, із середнім – з 4,9 до 5,8%, з низьким рівнем розвитку – з 4,5 до 5,7%. Для України частка означених витрат збільшилася з 7,0 до 7,1%;

– для усіх країн за період 1995–2014 рр. зменшилася частка витрат на охорону здоров'я «з власної кишені»: для країн з дуже високим рівнем розвитку – з 15,0 до 13,3%, з високим – з 36,7 до 32,2%, із середнім – з 40,7 до 36,1%, з низьким рівнем розвитку – з 52,8 до 37,2%. Це свідчить про посилення ролі держави у забезпеченні здоров'я людини. Натомість в Україні частка витрат на охорону здоров'я «з власної кишені» за означений період зросла практично удвічі – з 24,5 до 46,2%;

– витрати на охорону здоров'я у розрахунку на одиницю населення за період 1995–2015 рр. суттєво зросли: для країн з дуже високим рівнем розвитку – у 2,26 раза (з 2321 до 5251 дол. США), з високим – у 5,89 раза (з 88 до 518 дол. США), із середнім у 5,3 раза (з 55 до 292 дол. США), з низьким рівнем розвитку – у 3,7 раза (з 10 до 37 дол. США). В Україні таке зростання становило 4 рази (з 5 до 203 дол. США);

– за період 1990–2011 рр. у країнах з дуже високим, високим і середнім рівнем розвитку зросло забезпечення лікарями у розрахунку на 1000 населення – з 2,1 до 2,9; з 1,4 до 2,0 і з 1,1 до 1,4 відповідно. У країнах з низьким рівнем розвитку на 1000 населення припадає всього 0,1 лікаря. В Україні ж забезпечення лікарями суттєво скоротилося – з 4,3 до 3,5 на 1000 населення, залишаючись при цьому досить високим на тлі країн з дуже високим і високим рівнем розвитку;

– Україна відрізняється одним із найвищих рівнів кількості середнього медперсоналу (7,7 порівняно з 8,6 осіб у середньому по країнах з дуже високим рівнем) і медичних ліжок (9,0 порівняно з 4,2 в середньому по країнах з дуже високим рівнем) на 1000 населення. Разом із тим рівень задоволення якістю охорони здоров'я в Україні є одним із найнижчих у світі – усього 22%;

– очікувана тривалість життя при народженні за період 1960–2014 рр. значно зросла: для країн з дуже високим рівнем – з 68 до 81 року, з високим – з 49 до 74 років, середнім – з 48 до 71 року, з низьким рівнем розвитку – з 39 до 61 року. Зміна означеного показника, який є узагальнюючим результатом прогресу охорони здоров'я, свідчить про суттєве посилення суспільного значення здоров'я для держави та людини. В Україні очікувана тривалість життя при народженні, що була досить високою у 1960 р. – 68 років, на рівні країн з дуже високим рівнем розвитку майже не змінилася, досягши 71 року у 2014 р. Тобто можемо констатувати, що за останні 55 років в Україні практично відсутній прогрес охорони здоров'я;

– очікувана тривалість здорових років життя в Україні становить 64,9 року для жінок і 56,6 року для чоловіків, що є суттєво нижчим за аналогічні показники країн з дуже високим рівнем і досить низьким порівняно з країнами з високим рівнем розвитку.

Таблиця 6.1

Зміна показників сфери охорони здоров'я у часі

Країни / показники	Загальні витрати на охорону здоров'я, % у ВВП		Частка витрат на охорону здоров'я «з власної кишені», %		Витрати на охорону здоров'я у розрахунку на одиницю населення, дол. США		Кількість лікарів на 1000 населення, осіб		Очікувана тривалість життя при народженні, років	
	1995	2014	1995	2014	1995	2015	1990	2011	1960	2014
Країни з дуже високим рівнем людського розвитку	9,2	12,3	15,0	13,3	2321	5251	2,1	2,9	68	81
Країни з високим рівнем людського розвитку	5,2	6,2	36,7	32,2	88	518	1,4	2,0	49	74
у т.ч. Україна	7,0	7,1	24,5	46,2	51	203	4,3	3,5	68	71
Країни з середнім рівнем людського розвитку	4,9	5,8	40,7	36,1	55	292	1,1	1,4	48	71
Країни з низьким рівнем людського розвитку	4,5	5,7	52,8	37,2	10	37	0,1	0,1	39	61
Світ загалом	8,5	9,9	17,4	18,2	462	1061	1,3	1,5	52	71

Джерело: складено автором за даними: World Development Indicators / сайт Світового банку. URL: <http://data.worldbank.org/indicator>

Таблиця 6.2

Охорона здоров'я: порівняння країн світу

Рівень людського розвитку	Країни / роки	Загальні витрати, % від ВВП, 2014 р.	Витрати «з власної кишені», % у загальних витратах, 2014 р.	Витрати у розрахунку на людину, дол. США, 2014 р.	Кількість лікарів на 1000 населення, 2008–2014 рр.	Кількість середнього медперсоналу на 1000 населення, 2008–2014 рр., осіб	Кількість медичних ліжок на 1000 населення, 2007–2012 рр., шт.	Очікувана тривалість здорових років життя, жінки/чоловіки, років, 2010 р.	Рівень задоволення якості охорони здоров'я, % задоволеності, 2014–2015 рр.
Дуже високий	Норвегія	9,7	13,6	9522	4,3	17,3	3,3	69,7 / 66,3	85
	США	17,1	11,0	9403	2,5	9,8	2,9	69,5 / 66,2	77
	Німеччина	11,3	13,2	5411	3,9	11,5	8,2	70,9 / 67,1	89
	Швеція	11,9	14,1	6808	3,9	11,9	2,7	71,2 / 68,0	81
	Ізраїль	7,8	27,0	2910	3,3	5,0	3,3	70,9 / 68,3	72
	Японія	10,2	13,9	3703	2,3	11,5	13,7	75,5 / 70,6	71
	Франція	11,5	6,3	4959	3,2	9,3	6,4	71,9 / 67,0	77
	Словенія	9,2	12,1	2161	2,5	8,5	4,5	70,7 / 65,7	80
	Польща	6,4	23,5	910	2,2	6,2	6,5	69,3 / 62,8	47
	Латвія	5,9	35,1	921	3,6	3,4	5,9	67,2 / 60,0	52
	Російська Федерація	7,1	45,8	893	4,3	8,5		64,5 / 55,4	34
	Румунія	5,6	18,9	557	2,4	5,6	6,1	67,3 / 61,4	65
Високий	Білорусь	10,6	17,8	4884	4,9	16,8	6,5	65,6 / 56,4	40
	Болгарія	8,4	44,2	662	3,9	4,8	6,4	66,8 / 61,5	38
	Казахстан	4,4	45,1	539	3,6	8,3	7,2	62,4 / 53,9	48
	Туреччина	5,4	17,8	568	1,7	2,4	2,5	66,0 / 61,8	71
	Грузія	7,4	58,6	303	4,3	3,2	2,6	66,9 / 59,3	59
	Україна	7,1	46,2	203	3,5	7,7	9,0	64,9 / 56,6	22
	Китай	5,5	32,0	420	1,9	1,9	3,8	70,4 / 65,5	65
	Колумбія	7,2	15,4	569	1,5	0,6	1,5	67,1 / 62,4	43
Середній	Узбекистан	5,8	43,9	124	2,5	11,9	4,4	61,7 / 57,1	
	Єгипет	5,6	55,7	178	2,8	3,5	0,5	60,8 / 57,5	43
	Молдова	10,3	38,4	229	3,0	6,4	6,2	64,6 / 57,5	40
	Індія	4,7	62,4	75	0,7	1,7	0,7	57,7 / 54,9	62
	Замбія	5,0	30,0	86	0,2	0,8	2,0	48,7 / 46,8	45
Низький	Пакистан	2,6	35,2	38	0,8	0,6	0,6	58,0 / 55,2	41
	Нігерія	3,7	71,7	118	0,4	1,6		50,8 / 50,0	48
	Судан	8,4	75,5	130	0,3	0,8	0,8	58,1 / 55,9	22
	Ефіопія	4,9	32,3	27	0,0	0,2	6,3	53,5 / 51,4	59
	Мозамбік	7,0	9,5	42	0,0	0,4	0,7	46,1 / 42,9	47
	Чад	3,6	39,2	37				48,6 / 45,1	26
Загалом країни з дуже високим рівнем людського розвитку		12,3	13,3	5251	2,9	8,6	4,2	70,9 / 66,9	68
Загалом країни з високим рівнем людського розвитку		6,2	32,2	518	2,0	3,0	3,4	68,6 / 63,6	59
Загалом країни з середнім рівнем людського розвитку		4,5	55,7	90	0,8	1,7		59,5 / 56,3	61
Загалом країни з низьким рівнем людського розвитку		5,7	37,2	37	0,1			53,0 / 50,7	39
Світ загалом		9,9	18,2	1061	1,5	3,3		63,7 / 59,8	59

Джерело: складено автором за даними: Human development report 2013–2016 / сайт ООН. URL: <http://hdr.undp.org/en/>; World Development Indicators / сайт Світового банку. URL: <http://data.worldbank.org/indicator>

Проведений порівняльний аналіз показує, що всі країни світу приділяють дедалі більше уваги забезпеченню умов для покращення здоров'я населення, що відображається у постійному збільшенні загальних витрат на охорону здоров'я у структурі ВВП, збільшенні обсягу відповідних витрат та кількості лікарів у розрахунку на душу населення. Про посилення ролі держави у забезпеченні охорони здоров'я свідчить також зменшення частки витрат на оздоровлення населення за рахунок «власної кишені».

Існує виражена залежність між рівнем розвитку країни і рівнем суспільних витрат на охорону здоров'я її громадян. Так, країни з дуже високим рівнем розвитку витрачають на охорону здоров'я вдвічі більшу частку від ВВП, ніж інші країни, а обсяг цих витрат у розрахунку на одиницю населення у 10 і більше разів вищий, ніж у країнах з високим, середнім та низьким рівнями розвитку. Крім того, у високорозвинених країнах держава бере на себе до 90% усіх витрат на охорону здоров'я, у той час як в інших – у середньому 64%. Як результат, тривалість життя і кількість здорових років життя найбільші саме у високорозвинених країнах.

Важливо зазначити, що Україна певним чином вибивається із зазначених вище закономірностей. На тлі високих показників забезпеченості лікарями, середнім медичним персоналом та кількістю медичних ліжок у розрахунку на 1000 населення, Україна відрізняється низьким показником очікуваної тривалості життя при народженні, значення якого практично не змінилося з 1960 р., у той час як для країн світу за цей період відбувся значний прогрес – очікувана тривалість життя збільшилася на 13, 25, 23, 22 роки для країн з дуже високим, високим, середнім і низьким рівнем розвитку відповідно (для порівняння: для України таке збільшення становило три роки). Певним чином така ситуація пояснюється дуже низьким обсягом витрат на охорону здоров'я у розрахунку на одиницю населення (203 дол. США), що у 26 разів, 2,6 та 1,4 раза нижчим порівняно із середнім по країнах з дуже високим, високим і середнім рівнем розвитку відповідно (станом на 2015 р.). При цьому 45% витрат на охорону здоров'я українці здійснюють «з

власної кишені» (для порівняння: цей показник становить 13,3%, 32,2%, 36,1%, 37,2% у середньому для країн з дуже високим, високим і середнім рівнем розвитку відповідно). Причому для України характерна тенденція суттєвого збільшення витрат на охорону здоров'я «з власної кишені» за останні 20 років (з 24,5 до 46,2%), у той час як у країнах світу простежується протилежна тенденція. Останнє свідчить про послаблення ролі української держави у забезпеченні охорони здоров'я населення.

Зазначене свідчить про суттєвий дисбаланс між високим рівнем забезпеченості українського суспільства медичними закладами та персоналом і низькою результативністю системи охорони здоров'я. Отже, реформування сфери охорони здоров'я в Україні з метою забезпечення якісних і доступних медичних послуг для населення сьогодні є одним із найважливіших напрямів діяльності держави, що сприятиме економічному зростанню шляхом розвитку людського потенціалу, підвищення ефективності охорони здоров'я як виду економічної діяльності, оптимізації та підвищення ефективності бюджетних витрат.

Основні напрями, завдання та цільові установки реформування охорони здоров'я в Україні представлено в табл. 6.3, 6.4.

Таблиця 6.3

Напрями і завдання реформування охорони здоров'я в Україні

№	Напрями реформування	Завдання
1.	Структурна реорганізація	Реформувати систему охорони здоров'я на принципах розмежування первинного, вторинного і третинного рівнів надання медичної допомоги та їх фінансування; переорієнтувати охорону здоров'я на профілактику захворювань; розвинути первинну медико-санітарну допомогу, упровадити принцип вибору лікаря пацієнтом; упровадити самоврядування та автономність медичних закладів шляхом надання їм статусу неприбуткових організацій за рішенням відповідних органів місцевого самоврядування та укладання з ними договорів на медобслуговування; забезпечити рівні права для медичних закладів усіх форм власності; сприяти

		добровільній інтеграції медичних закладів у лікарсько-госпітальні об'єднання з можливістю подальшої спеціалізації лікарень-учасниць; реорганізувати структуру Міністерства охорони здоров'я (позбавити його «немедичних» функцій).
2.	Забезпечення якості та доступності медичних послуг	Упровадити матеріальні й моральні стимули для підвищення якості надання медичної допомоги; на первинному рівні перейти на засади сімейної медицини; у сільській місцевості створити мережі фельдшерсько-акушерських пунктів; забезпечити високу якість медичної підтримки материнства і дитинства – на рівні світових стандартів; посилити боротьбу з ВІЛ/СНІДом, туберкульозом, іншими соціальними хворобами; здійснити інвентаризацію та паспортизацію медзакладів; створити єдині реєстри медичних закладів, працівників, препаратів, обладнання; запровадити ліцензування медичної діяльності; створити єдиний простір медичних закладів усіх форм власності й підпорядкування та єдиний інформаційний простір для збирання, оброблення та прогнозування клінічних і фінансових даних; створити єдиний реєстр пацієнтів та їхніх медичних даних; запровадити стандарти медичної допомоги, систему контролю її якості, поетапно запровадити загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування, поширити добровільне страхування.
3.	Реформа фінансування	Вирішити головну проблему фінансування системи охорони здоров'я – неефективності витрачання публічних коштів та таких її наслідків, як: необхідності громадянам самотійно «дофінансовувати» систему «з власної кишені»; несправедливості розподілу медичних послуг (у соціальному і географічному аспектах); фінансової незахищеності людей у випадку хвороби; низьких доходів медперсоналу; відсутності необхідних ресурсів там, де цього потребує пацієнт. Для цього слід вирішити такі завдання: визначити гарантований обсяг медичної допомоги населенню залежно від медичних показань, рівня надання медичної допомоги та обсягу видатків – встановлювати його щорічно; впровадити клінічні протоколи з переліком медичних послуг та відповідних формул щодо розрахунку їхньої вартості; перейти до фінансування на основі подушного надання медичних послуг та закінченого випадку лікування на основі встановлених тарифів та у межах запланованих обсягів; розмежувати рівні надання медичної допомоги та їх фінансування; забезпечувати в повному обсязі фінансування з державного бюджету національних та

		державних цільових програм з охорони здоров'я за пріоритетними напрямками (встановлюються державою); створити умови для впровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування з відповідними змінами податкового законодавства; спрямувати більшу частину окремих податків (акцизний збір на алкогольні, тютюнові вироби та сіль, податки за екологічно шкідливе виробництво та несприятливі умови праці) на цільове фінансування охорони здоров'я; стимулювати розвиток добровільного медичного страхування та залучення населення до спів-оплати наданої медичної допомоги; стимулювати державно-приватне партнерство передусім у цілях збільшення охоплення населення послугами високотехнологічної вторинної і третинної медичної допомоги.
4.	Здоровий спосіб життя та профілактика захворювань	Забезпечити ранню діагностику хвороб; проводити обов'язкові профілактичні огляди населення; активно формувати у населення здоровий спосіб життя (популяризувати його та пріоритетність оздоровлення, фізичної культури та спорту, утверджувати в суспільстві престижність дотримання здорового способу життя) та розробити механізми його економічного стимулювання; заборонити рекламу тютюнових виробів та алкогольних напоїв; створювати сучасну інфраструктуру для занять фізкультурою і спортом через податкове стимулювання бізнесу та розвиток механізмів державно-приватного партнерства; стимулювати розвиток екологічних та безпечних технологій, посилити просвітницьку діяльність у цьому напрямі; посилити контроль за якістю фармацевтичної продукції, питної води, харчової продукції.
5.	Забезпечення медичними препаратами	Здійснювати раціональну фармацевтичну політику на мікро- та макрорівні; законодавчо забезпечити фізичну та економічну доступність основних лікарських засобів; заборонити рекламу лікарських засобів; реорганізувати систему держзакупівель шляхом її електронізації та прямих закупівель безпосередньо у виробників; удосконалити процеси ліцензування та реєстрації медпрепаратів.

Джерело: Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» (підписана 27.11.2014 р.); Указ Президента України № 5/2015 «Про стратегію сталого розвитку «Україна–2020» від 12.01.2015 р.; Програма діяльності Кабінету Міністрів України, схвалена Постановою Верховної Ради України № 26-VIII від 11.12.2014 р.; Концепція розвитку освіти в Україні на період 2015-2025 рр.; Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 р.; інші урядові документи.

Цільові установки (завдання) реформування охорони здоров'я в Україні

	Цільові установки (завдання)
1.	Збільшити частку витрат на первісну медичну допомогу до 25–30% від загального обсягу фінансування галузі
2.	Зменшити частку витрат на стаціонарну допомогу до 46% від загального обсягу фінансування галузі
3.	Зменшити рівень госпіталізації на 20%
4.	Скоротити середню тривалість перебування в стаціонарі до 8,3 дня
5.	Довести рівень забезпечення ліжками для інтенсивного лікування до рівня країн Центральної та Східної Європи – 46 на 10 тис. населення
6.	Зменшити частоту викликів екстреної та швидкої медичної допомоги на 30%
7.	Зменшити показники госпітальної летальності від основних причин: від інфарктів – на 25%, інсультів – на 40%, травм – на 35%
8.	Зменшити рівень відвотної смертності населення працездатного віку на 20%
9.	Зменшити рівень малюкової смертності на 17%
	Зменшити рівень материнської смертності на 12%
10.	Збільшити середню тривалість життя при народженні на 0,7–1 рік

Джерело: проект Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України, оприлюднений на офіційному сайті МОЗ України 18.06.2014 р.; інші програмні документи.

Реформування сфери охорони здоров'я потребує насамперед упровадження у практику діяльності нових положень Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а також розроблення й ухвалення законів України «Про заклади охорони здоров'я та медичне обслуговування» та «Про медичне страхування». Крім того, законодавчого унормування потребують: проведення інвентаризації та паспортизації медичних закладів; створення реєстрів медичних закладів, працівників, препаратів, обладнання; запровадження ліцензування медичної діяльності; створення єдиного простору медичних закладів усіх форм власності й підпорядкування та єдиного інформаційного простору для збирання, оброблення та прогнозування клінічних і фінансових даних, створення єдиного реєстру пацієнтів та їхніх медичних даних; запровадження медичних протоколів з переліком медичних послуг та формул розрахунку їхньої вартості; розмежування рівнів надання медичної допомоги; перехід до

фінансування на основі подушного надання медичних послуг та закінченого випадку лікування на основі системи діагностичних груп відповідно до встановлених тарифів; упровадження самоврядування та автономності медичних закладів шляхом надання їм статусу неприбуткових організацій за рішенням відповідних органів місцевого самоврядування та укладання з ними договорів на медобслуговування; інтеграція медичних закладів у лікарсько-госпітальні об'єднання; запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування та розвиток добровільного страхування. Крім того, згідно з Угодою про асоціацію з ЄС Україна має імплементувати Міжнародні медико-санітарні правила, здійснювати обмін інформацією та кращими практиками, поступово інтегруватися в європейські мережі охорони здоров'я.

Освіта

Уряди країн світу, розглядаючи людину як основну продуктивну силу суспільства, особливу увагу приділяють підвищенню її освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня як передумови забезпечення економічного зростання на інноваційних засадах. У Доповіді про людський розвиток 2015 зазначено, що «останніми роками першочергове значення для виробництва набувають знання. Види роботи, що виконуються людьми, і способи її виконання змінюються під впливом нових технологій. Ці зміни не є чимось новим, але вони модифікують зв'язок між працею і людським розвитком, а також типи політики й інститутів, необхідних аби сприяти досягненню позитивних результатів для блага людей»¹⁵⁴.

Для України характерними є високий попит суспільства на отримання освіти та досить високі освітні стандарти. Так, за індексом освіти, скоригованим з урахуванням нерівності, Україна станом на 2015 р. зайняла 27-ме місце серед 188 країн світу (між Францією і Бельгією), у той час як за індексом людського розвитку – лише 84-те (між Вірменією та Йорданом).

---

¹⁵⁴ Human development report 2015 /Сайт ООН. С. 9–10. URL: <http://hdr.undp.org/en/2015-report/download>

При цьому середня фактична й очікувана (для дітей у момент початку навчання) кількість років навчання в Україні становили 11,3 та 15,3 року відповідно, що є зіставним із країнами з дуже високим рівнем розвитку¹⁵⁵. Як результат, рівень грамотності дорослого населення, частка населення з освітою, не нижче за середню, охоплення населення початковою, середньою та вищою освітою, забезпеченість вчителями тощо в Україні також перебувають на рівні країн із дуже високим рівнем розвитку (табл. 6.5).

Зазначене свідчить про високий освітній потенціал населення України, що може розглядатися як вагомий фактор економічного зростання та конкурентна перевага країни. Досить високі показники освіти в Україні є, крім іншого, результатом державної політики у сфері освітніх послуг, зокрема, досить високого рівня державного фінансування освіти як частки від ВВП, що відповідає рівню розвинених країн ЄС. Разом із тим рівень задоволення населення послугами освіти перебуває на дуже низькому рівні – лише 50% з опитаних вважають їх якісними (табл. 6.5). Останнє, на наш погляд, обумовлюється зокрема неможливістю в умовах України «конвертувати» отримані знання у відповідний рівень благополуччя.

Враховуючи, що за виробництвом ВНД у розрахунку на душу населення Україна на порядок відстає від країн з дуже високим рівнем людського розвитку і є однією із найгірших серед країн своєї групи (з високим рівнем людського розвитку), попри постійне зростання обсягу загальних витрат на освіту та збільшення його частки у ВВП, в Україні досить низький рівень витрат у розрахунку на одного учня/студента – лише близько 20% від аналогічних витрат у країнах ЄС¹⁵⁶. Останнє, крім іншого, свідчить про порівняно низьку якість освіти в Україні.

---

¹⁵⁵ Human development report 2016 / сайт ООН. URL: <http://hdr.undp.org/en/2016-report/download>

¹⁵⁶ Національні рахунки освіти в Україні у 2012 р. / сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Зміна показників сфери освіти у часі

Показник	Групи країн				
	Країни з дуже високим ІЛР	Країни з високим ІЛР	Україна т.ч.	Країни з середнім ІЛР	Країни з низьким ІЛР
Частка державних витрат на освіту у структурі ВВП, %, (2005–2012)/(2010–2014)	5,3/5,1	4,6 / ...	5,3/6,7	3,7/3,9	3,7/3,8
Рівень грамотності дорослого населення (15 років і вище), %, (2005–2012)/2010–2014	- *	94,2/95,3	99,7/ 99,8	71,7/76,4	58,2/60,9
Очікувана кількість років навчання (на початку навчання), років, 2015	16,4	13,8	15,3	11,5	9,3
Середня фактична кількість років навчання, років, 2015	12,2	8,1	11,3	6,6	4,6
Частка населення з освітою, не нижчою за середню (25 і більше років), %, (2005–2012)/(2010–2014)	86,9/88,8	64,9/70,6	93,5/95,1	47,5/49,1	21,0/20,8
Рівень охоплення дошкільною освітою, %, (2003–2012)/(2010–2015)	85/84	67/74	101/104	51/34	24/18
Рівень охоплення початковою шкільною освітою, %, (2003–2012)/(2010–2014)	103/102	118/105	106/104	111/109	98/98
Рівень завантаженості вчителів у початковій школі, учнів на 1 вчителя, осіб	14	18	17	29	42
Рівень охоплення середньою освітою, %, (2003–2012)/(2010–2014)	101/106	87/95	98/99	70/68	39/40
Рівень охоплення вищою освітою, %, (2003–2012)/(2010–2014)	76/75	35/43	80/82	23/23	8/8
Рівень задоволення якістю освіти, % задоволених, (2002–2011)/(2014–2015)	61,3/64	58,0/62	50,1/50	69,2/74	56,5/51

Рівень безробітних з базовою освітою, % від загальної чисельності безробітних, (2013–2016)	15,9		12,2		
Рівень безробітних із середньою освітою, % від загальної чисельності безробітних, (2013–2016)	9,5		10,1		
Рівень безробітних з вищою освітою, % від загальної чисельності безробітних, (2013–2016)	5,7		8,2		
Валовий національний дохід у розрахунку на душу населення, дол. США, постійні ціни 2011 р., 2013/2015	40 046 / 39 605	13 231 / 13 844	8 215 / 7 361	5 960 / 6 281	2 904 / 2 649

* Рівні грамотності населення у країнах з дуже високим рівнем людського розвитку вважаються стовідсотковими.

Джерело: складено автором за даними: Human development report 2013–2016 / сайт ООН. URL: <http://hdr.undp.org/en/>

Зважаючи на наведене, можемо констатувати існування суттєвого дисбалансу між високим рівнем освіченості населення й доступу до освіти і рівнем економічного розвитку, тобто високий освітній рівень населення України не забезпечує адекватних економічних вигід країні. На наш погляд, така ситуація обумовлюється, з одного боку, низьким попитом відсталої української економіки на сучасну якісну освіту, з іншого – невідповідністю освітніх послуг (за якістю, структурою, кваліфікацією) потребам економічного розвитку на інноваційних засадах. Крім того, отримання якісної сучасної освіти в Україні не корелюється з відповідним рівнем добробуту. При цьому для України характерний дуже високий суспільний попит на отримання якісної сучасної освіти і високий рівень невдоволеності населення якістю освіти в Україні.

Довідка: до рейтингу 900 вищих навчальних закладів QS World University Rankings 2016/2017 (відібраних з 3800 університетів світу) увійшло лише шість українських ВНЗ: Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна (позиція 382); Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка (431–400); Київський політехнічний інститут (551–600); Донецький національний університет (701+); Харківський політехнічний інститут (701+); Сумський

державний університет (701+). При складанні рейтингу враховується шість критеріїв, а саме¹⁵⁷: 1) академічна репутація – 40% (враховується думка професорів, викладачів і керівництва університетів щодо найкращих ВНЗ у сфері їх компетенції); 2) репутація серед роботодавців – 10% (запрошення до участі розсилаються по компаніях усіх напрямів розміром понад 100 співробітників; 3) співвідношення викладачів і студентів – 20% (враховується кількість студентів повного циклу навчання і кількість викладачів повної зайнятості, заочники і сумісники враховуються по конверсії 1:3); 4) індекс цитування – 20% (включає співвідношення кількості цитат з опублікованих наукових досліджень на кількість викладачів і дослідників, які працюють у ВНЗ за основним місцем роботи протягом як мінімум одного семестру. (З 2004 по 2007 рр. цитування розраховувалось на основі бази даних Thompson Reuters, з 2007 – на основі бібліометричної бази даних Scopus. До уваги беруться матеріали, опубліковані за останні п'ять років, , самоцитування не враховується); 5) частка іноземних студентів – 5% (відображає ступінь привабливості навчального закладу на міжнародній арені); частка іноземних викладачів – 5% (враховуються іноземні викладачі, які працюють на умовах повної зайнятості або на півставки не менше одного семестру).

Низькі рейтинги українських ВНЗ пояснюються в першу чергу такими факторами: скороченням кількості іноземних студентів під час збройного конфлікту; низькою кількістю викладачів, які володіють англійською мовою на рівні, необхідному для викладання і друкування наукових робіт в іноземних виданнях; розпорошенням фінансових коштів за рахунок великої кількості ВНЗ; недосконалою системою держзамовлень, що дає ряду ВНЗ можливість здійснювати навчання студентів за непрофільними спеціальностями за бюджетні кошти; низьким рівнем коштів, що виділяються ВНЗ на науку (основна частина таких коштів спрямовується в Національну й галузеві академії наук); низьким рівнем упровадження англійських навчальних програм.

Разом із тим економіко-математичні дослідження доводять суттєвий позитивний вплив рівня освіченості населення на динаміку реального ВВП. Так, у рівняння виробничої функції було уведено додатковий фактор, який відображає рівень освіченості економічно активного населення, а саме частку освічених (з вищою, професійно-технічною і повною загальною середньою освітою) у загальній чисельності економічно активного населення. Згенероване за допомогою економетричних методів рівняння свідчить про позитивний суттєвий вплив означеного фактора на динаміку реального ВВП в Україні.

$$\text{GDP\_I} = -191.846271341 + 93.7513745947 * \text{ZAN\_I} + 0.245209511733 * \text{V NK\_I} + 173.952039986 * (\text{E ANAS\_O} / \text{E ANAS\_I})$$

(t = -3,460309)   (t = 6.754241)   (t = 11.30621)

(t = 3.378016)

R-squared = 0.978903; F-statistic = 108.2687; Durbin-Watson stat. = 1.537951,

де:

GDP_I	реальна зміна ВВП;
ZAN_I	зміна чисельності зайнятих;
VNK_I	реальна зміна валового нагромадження основного капіталу;
EANAS_O/EANAS_I	зміна частки освіченого економічно активного населення (з повною, базовою та неповною вищою освітою, професійно-технічною та повною загальною середньою освітою) у загальній кількості економічно активного населення.

Джерело: розрахунки автора (в системі економетричного моделювання EViews).

Крім того, економіко-математичне дослідження показало, що існує суттєвий позитивний вплив видатків зведеного бюджету на освіту як частки у ВВП на реальну динаміку останнього.

$$\text{GDP\_05} = 1.40105375303 \cdot \text{VNK\_05} + 1.56497684394 \cdot \text{ZAN} + 4558381.2856 \cdot \text{VID\_OSVITA/GDP}$$

(t=7,25)   (t=1,25)

(t=9,44)

R-squared = 0.95; Durbin-Watson stat. = 1.81,

де:

GDP_05	ВВП у зіставних цінах 2005 р.;
ZAN	чисельність зайнятих;
VNK_05	валове нагромадження основного капіталу у зіставних цінах 2005 р.;
VID_OSVITA/GDP	частка видатків зведеного бюджету на освіту у ВВП

Джерело: розрахунки автора (в системі економетричного моделювання EViews).

Викладене свідчить про нагальну необхідність реформування сфери освіти в Україні з метою забезпечення якісних та доступних освітніх послуг для населення, тісної прив'язки системи освіти до економічних потреб та підвищення її макроекономічної результативності – на сьогодні це є одним із найважливіших напрямів діяльності держави. Реалізація освітніх реформ сприятиме економічному зростанню шляхом підвищення якості й результативності освіти та її відповідності потребам національної економіки, інтеграції національної системи освіти у кращі світові освітні системи. Реформування системи фінансування освіти сприятиме оптимізації та підвищенню ефективності бюджетних витрат, запровадженню

багатоканального фінансування шляхом стимулювання бізнесу, роботодавців, фізичних і юридичних осіб.

Основні напрями, завдання та цільові установки реформування освіти в Україні представлено в табл. 6.6, 6.7.

Таблиця 6.6

Напрями і задачі реформування освіти в Україні

№	Напрями реформування	Завдання
1.	Реформування структури освіти	<p>Узгодити структуру освіти (дошкільна, середня, вища, професійна) з потребами сучасної економіки та інтеграції України в європейський економічний і культурний простір.</p> <p><u>Дошкільна</u>: забезпечити доступ до послуг піклування та освіти для всіх дітей до шести років за різними формами (вдома, у відповідних закладах), відкрити дошкільні навчальні заклади сімейного та корпоративного (відомчого) типу.</p> <p><u>Середня</u>: узгодити з типовими європейськими нормами тривалість навчання (12 років) і навчального року; застосовувати ЗНО при переході з одного рівня освіти на інший; забезпечити повний перехід на профільну підготовку.</p> <p><u>Вища</u>: перейти на триступеневу систему ВО; створити регіональні докторські школи на базі кількох ВНЗ та наукових установ для повноцінного функціонування докторських програм.</p> <p><u>Професійна</u>: перейти до дворівневої системи (кваліфікований робітник і молодший спеціаліст), передбачивши різні форми здобуття профосвіти (у навчальних закладах різних форм власності, на робочому місці); розробити регіональні програми розвитку профосвіти за участі працедавців, спираючись на реальну потребу у фахівцях, розширити права щодо розроблення освітніх програм.</p>
2.	Реформування змісту освіти	<p>Забезпечити відповідність змісту освіти потребам і викликам сучасного суспільства, створити умови для її постійного оновлення, перетворити на рушійну силу економіки знань.</p> <p>Запровадити єдині стандарти/індикатори знань, умінь і навичок для учнів і викладачів, співмірні з відповідними міжнародними показниками; розробити й запровадити нові професійні стандарти та стандарти ВО.</p> <p>Забезпечити варіантність освітніх програм піклування й освіти дітей (на вибір освітніх закладів і батьків) та принцип вільної гри для дітей 3–5 років.</p> <p>Відновити лабораторну і практичну частину природничої підготовки на базі новітнього обладнання; до академічної складової додати практичну орієнтацію основних предметів;</p>

		запровадити обов'язкову національну багаторівневу сертифікацію випускників старшої школи і закладів професійної освіти з іноземних мов та комп'ютерних компетенцій; упровадити єдину програму громадянського виховання та системи ціннісного орієнтування; встановити мінімальний обсяг знань і навичок з військово-спортивної й медичної підготовки, цивільної оборони та безпеки життєдіяльності для різних рівнів і ступенів освіти.
3.	Забезпечення доступу до якісної освіти	<p>Забезпечити рівний доступ до якісної освіти усім громадянам України, перетворити освіту на соціальний ліфт.</p> <p>Максимально пристосувати систему дошкільної освіти до потреб сімей, особливо з низьким соціально-економічним становищем; упровадити практику домашніх візитів для виявлення потреби сімей у підтримці розвитку й навчання їхніх дітей; створити умови для дітей з особливими освітніми потребами; забезпечити регулярне оцінювання розвитку і навчальних досягнень дітей з метою оцінити ефективність викладання і навчання, визначити потреби і потенційні труднощі у розвитку дітей; упровадити модель фінансування, яка оптимально поєднуватиме державне (комунальне) і приватне інвестування; звільнити й повернути приміщення дошкільних навчальних закладів, зайняті іншими установами, забезпечити будівництво нових дошкільних установ із залученням інвесторів на умовах податкових пільг; упроваджувати дошкільні навчальні заклади сімейного типу.</p> <p>Консолідувати мережі шкіл на основі розрахунку: початкова шестирічна школа функціонує за будь-якої кількості учнів, базова — не менше 100 учнів, старша — не менше 200 учнів, гарантувати функціонування школи за умови меншої кількості дітей, за неможливості їхнього навчання в іншій школі.</p> <p>Упровадити моніторинг реалізації права на рівний доступ до ВО дітей з різним соціальним походженням та різними умовами середньої освіти. Замінити практику позаконкурсного вступу на надання грошової підтримки для проходження доуніверситетської підготовки.</p> <p>Забезпечити всі навчальні заклади широкосмуговим Інтернетом, зокрема у рамках державно-приватного партнерства, щороку визначати мінімальний перелік потрібних ІТ-засобів та ІТ-сервісів для використання у сфері освіти й науки для навчальних закладів усіх рівнів; забезпечити зовнішню незалежну експертизу навчальної літератури й інших засобів навчання та перейти на систему відбору/замовлення підручників, навчальних посібників та інших навчальних засобів, які видаються коштом державного бюджету, безпосередньо школами.</p>
4.	Кадрова реформа	Реформувати систему підготовки та перепідготовки педагогічних та управлінських кадрів в освітньому секторі, забезпечити високі

		<p>соціальні стандарти для працівників освітньої сфери.</p> <p>Розробити нові вимоги, норми, стандарти, процедури атестації педагогічних працівників на основі незалежної оцінки; вихователі, які працюють з дітьми до трьох років, повинні мати щонайменше ступінь бакалавра, асистенти вихователя та технічний персонал – щонайменше середню освіту; вихователі, які працюють з дітьми 3–5 років, повинні мати щонайменше ступінь магістра, асистенти вихователя та технічний персонал – щонайменше середню освіту. Обов’язковий професійний розвиток (підвищення кваліфікації) має здійснюватися щонайменше раз на рік.</p> <p>Сформулювати і законодавчо закріпити вимоги до наукового та професійного профілю сучасного викладача-дослідника, запровадити комплекс заходів щодо системного заохочення наукової і професійної активності викладачів, їх академічної мобільності (міжнародної та внутрішньої), розширення практики творчих відпусток та стажування, підтримку вітчизняних наукових видань, запровадження практики участі іноземних викладачів у навчальному процесі українських університетів.</p> <p>Провести реформу оплати праці педагогічних працівників, встановити середній розмір річної заробітної плати вчителів на рівні, не меншому, ніж річний ВВП на душу населення, та перейти на оплату повного робочого дня вчителя.</p> <p>Законодавчо забезпечити укладання обов’язкового письмового трудового договору (контракту) щонайменш на п’ять років з усіма педагогічними працівниками за результатами незалежної сертифікації або атестації, запровадження надбавок за використання прогресивних методик і технологій навчання, врахування усіх видів роботи тощо.</p>
5.	Реформа управління	<p>Реорганізувати систему управління та фінансування шляхом децентралізації, дерегуляції, запровадження інституційної, академічної і фінансової автономії навчальних закладів, дотримання принципу відповідальності навчальних закладів за результати освітньої і виховної діяльності. Переглянути обсяг і межі повноважень центральних і місцевих органів управління освітою, скоротити контрольно-наглядові функції. Районні управління і відділи освіти реорганізувати у сервісні центри. Відмовитись від законодавчого регулювання внутрішньоорганізаційної структури ВНЗ. Створити загальнодоступну державну базу даних з єдиним реєстром отримувачів і надавачів (навчальних закладів, викладачів, адміністрації) освітніх послуг. Перейти від адміністративного управління навчальними закладами до освітнього менеджменту. Запровадити наскрізне електронне урядування на всіх рівнях освіти (МОН, обласні управління, школи, інші навчальні</p>

		заклади). Перейти до призначення директорів шкіл на конкурсній основі за п'ятирічним контрактом.
6.	Реформа фінансування	<p>Надати ВНЗ повноцінну фінансову автономію, встановити прямий зв'язок між якістю вищої освіти та її бюджетним фінансуванням на підставі незалежного, комплексного та об'єктивного оцінювання діяльності вищих навчальних закладів. Перейти до таких принципів фінансування:</p> <ul style="list-style-type: none"> – розробити методику обрахунку витрат на освіту; – запровадити багатоканальне фінансування освіти через розроблення механізмів стимулювання бізнесу, роботодавців, фізичних і юридичних осіб; стимулювати якісну освітню діяльність через систему державних грантів, контрактних відносин тощо; – надати школам повноваження розпорядника коштів; – запровадити систему конкурсного грантового фінансування наукових досліджень за бюджетні кошти та переорієнтувати на неї весь обсяг державного фінансування наукової діяльності; концентрувати фінансування на актуальних проектах та залучати до участі в конкурсних комісіях провідних світових вчених; – обмежити систему державного замовлення до цільового фінансування підготовки фахівців (переважно на рівні магістратури) для кадрового забезпечення потреб та послуг держави (вчителі, лікарі, військові тощо). З особами, які навчаються за державним контрактом, укладати контракт щодо подальшої роботи. Решту державного фінансування розподіляти за сукупністю кількісних і якісних критеріїв, знизивши залежність обсягу коштів для ВНЗ від кількості студентів; – виокремити потоки фінансування: на навчання, науку, соціальне забезпечення, комунальні витрати. Диверсифікувати рівні фінансування у межах різних потоків: студент/викладач, підрозділ, ВНЗ; – збільшити питому вагу витрат на загальну середню освіту до середньоєвропейських показників (не менше 65% від загальних витрат на освіту); – легітимізувати існування та сприяти розвитку фондів сталого розвитку навчальних закладів усіх рівнів; – створити законодавчі й нормативні умови щодо мотивації приватного інвестування у сферу освіти й науки.

Джерело: Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» (підписана 27.11.2014 р.); Указ Президента України № 5/2015 «Про стратегію сталого розвитку «Україна–2020» від 12.01.2015 р.; Програма діяльності Кабінету Міністрів України, схвалена Постановою Верховної Ради України № 26-VIII від 11.12.2014 р.; Концепція розвитку освіти в Україні на період 2015–2025 рр.; Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 р.; інші урядові документи.

Цільові установки (завдання) реформування освіти в Україні

	Цільові установки (завдання)
1.	Спрямовувати на науку 1,7% ВВП, з яких 0,2% – на дослідницьку діяльність ЗВО
2.	Встановити середню ЗП педагогічних працівників на рівні, не меншому, ніж річний ВВП на душу населення
3.	Збільшити питому вагу витрат на загальну середню освіту до середньоєвропейських показників – не менше 65% від загальних витрат на освіту
4.	Увійти до щорічного огляду (моніторингу) основних показників ОЕСР у сфері освіти Education at a Glance
5.	Увійти до міжнародних моніторингових досліджень оцінки якості шкільної освіти: – PIRLS (Progress in International Reading Study), що оцінює навички читання в молодших класах, – TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) та PISA (Programme for International Student Assessment), що оцінюють математичні, читацькі та природні компетенції підлітків
6.	Збільшити кількість українських ЗВО на вищих позиціях у міжнародних рейтингах
7.	Збільшити відсоток дітей віком від чотирьох років, які навчатимуться у дошкільних навчальних закладах, – до 95% від загальної кількості дітей такого віку
8.	Оптимізувати мережу шкільних закладів, зважаючи на такі умови: шестирічна школа функціонує за будь-якої кількості учнів; базова – не менше 100 учнів; старша – не менше 200 учнів
9.	Забезпечити усі навчальні заклади сучасними засобами інформаційних технологій та широкосмуговим Інтернетом
	Забезпечити володіння щонайменше двома іноземними мовами – не менше 75% випускників загальноосвітніх навчальних закладів
10.	Запровадити практику участі іноземних викладачів у навчальному процесі ВНЗ – до 30% загального викладання. Збільшити частку науково-педагогічних працівників з науковими ступенями із країн ОЕСР та ЄС до 10%. Збільшити частку спільних докторських програм із зарубіжними ЗВО.
11.	Збільшити кількість українських академічних журналів, занесених до міжнародних наукометричних баз

Джерело: Концепція розвитку освіти в Україні на період 2015–2025 рр.; Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 р.; інші урядові документи.

Реформування сфери освіти потребує насамперед змінити основні принципи системи освіти в країні. Зокрема:

– перейти від школи, де дають лише інформацію, до школи, де діти отримують знання й уміння їх застосовувати;

- упровадити нові методики викладання, змінити формат взаємодії учнів, учителів та батьків;
- запустити повноцінну старшу профільну школу у складі ліцеїв академічного та професійного спрямування (в академічному ліцеї учень може поглибити знання та вступити до ВНЗ, у професійному – поряд із загальною середньою освітою отримувати першу професію);
- упровадити нову систему мотивації та підвищення кваліфікації вчителів (за рахунок бюджетних коштів);
- створити нову систему контролю за якістю освіти (Державна служба якості освіти);
- створити реальну автономію школи на умовах фінансової прозорості¹⁵⁸.

Посилення автономії навчальних закладів потребує внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України. Нормативно-правового врегулювання потребують: створення національної системи якості освіти, запровадження єдиної системи статистики і параметрів вимірювання якості освіти; ухвалення національних індикаторів якості освіти та національних індикаторів ефективності освіти (у 2017 р. Україна має увійти в Education at a Glance); закріплення участі України в міжнародних моніторингових дослідженнях (PISA, TIMSS, PEARLS); створення незалежних установ оцінювання і забезпечення якості вищої освіти (із делегуванням їм частини повноважень Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти); сприяння міжнародній акредитації освітніх програм українських університетів; встановлення прямого зв'язку між якістю вищої освіти та її бюджетним фінансуванням на підставі незалежного, комплексного та об'єктивного оцінювання діяльності вищих навчальних закладів та ін.

З огляду на зазначене можна зробити такі висновки.

---

¹⁵⁸ Гриневич Л. Надто важливий. Чому треба прийняти «Закон про освіту»? *Українська правда*. URL <http://osvita.ua/school/reform/56226/>

Останніми десятиріччями людина та її розвиток перебувають у центрі уваги як економічних теорій, так і практики державного управління. Ключовий пріоритет сьогодні надається забезпеченню належного рівня здоров'я людини та її доступу до знань, що підтверджується тенденцією постійного збільшення частки витрат на охорону здоров'я й освіту у структурі ВВП країн світу, причому найбільш розвинені країни витрачають на означені напрями найбільшу частку виробленого ВВП.

На тлі високих показників забезпеченості лікарями, середнім медперсоналом та кількістю медичних ліжок у розрахунку на тисячу осіб населення (зіставних із країнами з дуже високим рівнем людського розвитку) Україна має дуже низькі показники здоров'я населення: *очікувана тривалість життя при народженні* та *очікувана тривалість здорових років життя* в Україні є одними з найнижчих серед країн своєї групи (з високим рівнем розвитку), а за *очікуваним рівнем смертності дорослого населення* – на рівні країн із середнім рівнем. Певним чином така ситуація пояснюється дуже низьким обсягом витрат на охорону здоров'я у розрахунку на одиницю населення та високою часткою відповідних витрат «із власної кишені» громадян, що в умовах різкого збідніння населення значно погіршує ситуацію. Зазначене свідчить про низькі суспільну результативність і якість системи охорони здоров'я в Україні та необхідність її реформування. Реформування сфери охорони здоров'я вимагає розроблення і ухвалення Законів України «Про заклади охорони здоров'я та медичне обслуговування» та «Про медичне страхування». Нормативно-правового регулювання потребують: створення реєстрів медичних закладів, працівників, препаратів, обладнання; запровадження ліцензування медичної діяльності; створення єдиного реєстру пацієнтів та їхніх медичних даних; запровадження медичних протоколів із переліком медпослуг та формул розрахунку їхньої вартості; розмежування рівнів надання медичної допомоги; перехід до фінансування на основі подушного надання медичних послуг та закінченого випадку лікування на основі системи діагностичних груп відповідно до встановлених

тарифів; упровадження самоврядування та автономності медзакладів шляхом надання їм статусу неприбуткових організацій за рішенням відповідних органів місцевого самоврядування та укладання з ними договорів на медобслуговування; інтеграція медзакладів у лікарсько-госпітальні об'єднання; запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування та розвиток добровільного страхування.

На тлі дуже високого освітнього потенціалу населення (за рівнями грамотності дорослого населення і молоді та рівнем охоплення середньою освітою Україна перебуває на рівні країн із дуже високим рівнем людського розвитку, у той час як за часткою населення з освітою, не нижчою за середню, рівнем охоплення дошкільною та початковою шкільною освітою, рівнем охоплення вищою освітою навіть перевершує аналогічні показники більшості країн із дуже високим рівнем людського розвитку) Україна відрізняється дуже низьким рівнем економічного розвитку. Тобто високі кількісні показники системи освіти в Україні не сприяють економічному зростанню, а отже, система освіти потребує реформування. Реформування сфери освіти передбачає зміни основних принципів її функціонування. Посилення автономії ВНЗ потребує внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України. Нормативно-правового врегулювання потребують: створення національної системи якості освіти та запровадження єдиної системи статистики і параметрів вимірювання якості освіти; ухвалення національних індикаторів якості освіти та національних індикаторів ефективності освіти; закріплення участі України в міжнародних моніторингових дослідженнях; створення незалежних установ оцінювання і забезпечення якості вищої освіти; сприяння міжнародній акредитації освітніх програм українських університетів; встановлення прямого зв'язку між якістю вищої освіти та її бюджетним фінансуванням на підставі незалежного, комплексного та об'єктивного оцінювання діяльності вищих навчальних закладів.

6.2. Моделювання впливу житлово-комунальних тарифів на динаміку макроекономічних показників в Україні

Особливістю останніх років є суттєве зростання цін/тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги з постачання електроенергії й природного газу в Україні – у 2015 р. – січні–червні 2017 р. порівняно з іншими товарами і послугами вони зросли найбільше (додаток 6.1). Очевидно, що в наступні роки тарифи на житлово-комунальні послуги також зростатимуть – у першу чергу внаслідок підвищення цін на енергоносії та інфляцію – хоча й у значно менших масштабах, ніж у 2015–2017 рр. Крім того, підвищення комунальних тарифів у майбутньому буде пов'язано з великою кількістю ремонтних робіт та необхідністю модернізації дуже зношених та застарілих комунальних систем.

Зважаючи на зазначене, постає важлива проблема дослідження впливу житлово-комунальних тарифів на макроекономічну динаміку в Україні, в першу чергу – на інфляційні процеси та кінцеве споживання домашніх господарств.

За допомогою економетричної моделі здійснено кількісну оцінку такого впливу, а саме: у модель прогнозування економічного розвитку України¹⁵⁹ в рівняння індексів споживчих та цін виробників промислової продукції уведено додаткові фактори споживчих цін на житлово-комунальні послуги (житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива) та цін виробників по сектору «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря»), та оцінено їх вплив на динаміку індексу споживчих цін (CPI), індексу цін виробників (PPI) та кінцевих споживчих витрат домашніх господарств:

$$1. \text{CPI\_GKG} = f(\text{CPI\_KVART}, \text{CPI\_VODA}, \text{CPI\_E}, \text{CPI\_GAZ}, \text{CPI\_OPAL})$$

$$2. \text{PPI} = f(\text{PPI\_GKG} \text{ та інші фактори})$$

¹⁵⁹ Лебеда Т.Б. Макроекономічне моделювання перерозподілу ВВП через бюджет: монографія / НАН України, ДУ «Інститут екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2014. – 296 с.: табл., рис.

3. $CPI = f(PPI, CPI\_GKG \text{ та інші фактори})$

Умовні позначення:

CPI	– індекс споживчих цін, у вимірі рік до попереднього року;
PPI	– індекс цін виробників, у вимірі рік до року;
CPI_GKG	– індекс споживчих цін на житлово-комунальні послуги, послуги з постачання електроенергії та природного газу (сфера «Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива»);
PPI_GKG	– індекс цін виробників у секторі «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря»;
CPI_KVART	– індекс споживчих цін за послугою «квартирна плата»;
CPI_VODA	– індекс споживчих цін за послугою «водопостачання»;
CPI_E	– індекс споживчих цін за послугою «постачання електроенергії»;
CPI_GAZ	– індекс споживчих цін за послугою «постачання природного газу»;
CPI_OPAL	– індекс споживчих цін за послугою «постачання гарячої води, опалення».

Результати розрахунків за сценаріями, що враховують:

а) зміну житлово-комунальних тарифів, а саме зміну індексів цін на квартирну плату; холодну воду; електроенергію; природний газ; опалення та гарячу воду; б) зміну індексів цін виробників з «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря» (в цілому) наведено в табл. 6.8.

Результати сценарних розрахунків свідчать про таке.

Найбільший вплив на динаміку споживчих цін зумовлює зміна цін/тарифів на опалення й гарячу воду, найменший – на квартирну плату. Так, для порівняння, стовідсоткове збільшення тарифів на квартирну плату спричиняє зростання CPI на 0,14 в.п., на централізоване водопостачання – на 1,4 в.п., на електроенергію – на 1,2 в.п., на природний газ – на 1,26 в.п., на опалення і гарячу воду – на 1,9 в.п.. Крім того, таке підвищення тарифів призводить до реального скорочення кінцевих споживчих витрат домашніх господарств – від *мінус* 0,03% до *мінус* 0,4%.

Негативний вплив зростання тарифів суттєво підсилюється у разі одночасного збільшення цін/тарифів на усі означені послуги, як, власне, і відбувається в реальності. Так, наприклад, у разі їх стовідсоткового одночасного зростання CPI зросте на 5,6 в.п., а кінцеві споживчі витрати домашніх господарств зменшаться на 1,12%. *Для порівняння:* зміна CPI за

2016 р. порівняно з попереднім роком становило +13,8 в.п., кінцевих споживчих витрат домогосподарств – +1,8 в.п.

За нашими розрахунками, за результатами 2016 р. зростання цін/тарифів на житлово-комунальні послуги та цін виробників промислової продукції по сектору «Постачання електроенергії, газу, пари, та кондиційованого повітря» «додали» до зростання загального індексу цін виробників (PPI) +3,5 в.п., а до зростання CPI +3,34 в.п. (табл. 7.8), що є досить суттєвим «внеском» в активізацію інфляційних процесів. Для порівняння: за 2016 р. зростання CPI становило +13,8 в.п., а PPI – +20,5 в.п. порівняно з відповідним періодом попереднього року .

Таблиця 6.8

Зміна індексів цін (CPI, PPI) за рахунок очікуваної зміни цін виробників та споживчих цін у сфері житлово-комунальних послуг та послуг з постачання електроенергії та природного газу у 2016 р. , у вимірі рік до попереднього року, в.п.

Зміна цін/тарифів за послугами	Фактична зміна у 2016 р. порівняно з 2015 р., в.п.
Зміна цін на квартирну плату	+7,9
Зміна тарифів на водопостачання	+32,4
Зміна цін на електроенергію	+62,4
Зміна цін на природний газ	+24,7
Зміна тарифів на гарячу воду і опалення	+78,4
Зміна цін виробників у секторі «Постачання електроенергії, газу, пари, та кондиційованого повітря»	+30,6
Вплив на динаміку CPI	+3,34
Вплив на динаміку PPI	+3,5

Джерело: розрахунки автора.

Досить високий рівень впливу зростання житлово-комунальних тарифів на інфляційні процеси в економіці України підтверджується ще й тим, що такі послуги, як централізоване водо-, теплопостачання та водовідведення та газопостачання, отримує лише частина населення (табл. 6.9), а отже, у міру зростання рівня забезпеченості населення означеними

послугами вплив зростання відповідних тарифів на загальну інфляцію посилюватиметься.

Таблиця 6.9

Рівень забезпеченості послугами з централізованого водо-, тепло-, газопостачання та водовідведення, станом на 01.03.2012 р.

Тип населених пунктів	Населені пункти		Населення	
	Кількість, одиниць	Частка у загальній кількості, %	Кількість, тис. осіб	Частка у загальній кількості, %
Рівень забезпечення централізованим водопостачанням				
– міста	457	99,6	22972	83,3
– селища міського типу	769	86,9	2841	72,2
– села	6298	22,1	3558	24,6
Загалом	7524	25,3	29371	63,9
Рівень забезпечення централізованим водовідведенням				
– міста	446	97,2	17878	64,8
– селища міського типу	512	61,2	1794	45,6
– села	727	2,6	1794	1,8
Загалом	1685	5,7	20036	46,5
Рівень забезпечення централізованим теплопостачанням				
– міста	291	63,4	15600	59,0
– селища міського типу	231	9,5	231	26,9
– села	92	0,3	41	21,6
Загалом	556	1,9	15872	37,8
Рівень забезпечення житла природним газом				
– міста		78,1		
– сільська місцевість		38,2		

Джерело: інформаційно-аналітичні матеріали до розширеного засідання колегії Мінрегіонбуду 01.03.2012 р. / офіц. сайт Мінпаливенерго. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245071170&cat_id=245070661

Важливо зазначити, що політика підвищення комунальних тарифів разом з активізацією процесу широкого забезпечення приладами обліку та регулювання, а також враховуючи суттєве зниження реальних доходів населення, вже сьогодні зумовили суттєву економію споживання відповідних

послуг та часткового переключення споживачів на альтернативні варіанти, чим, крім іншого, пояснюється зменшення фізичних обсягів надання означених послуг протягом останніх років (табл. 6.10).

Таблиця 6.10

**Зміна обсягу виробництва послуг,
постійні ціни 2010 р., % до попереднього року**

ВЕД послуг	2011	2012	2013	2014	2015	2016	1 кв. 2017
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	+6,0	-1,0	-3,6	-8,5	-11,7	+1,8	-2,9
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	+2,3	-21,7	-4,9	-12,3	-10,5	-0,3	-4,5

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

З іншого боку, підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги на тлі зниження реальних доходів населення, навіть попри широке застосування системи їх субсидування державою, призвело до зростання заборгованості населення. Так, за період з 2015 р. по середину 2017 р. загальна сума заборгованості збільшилася з 10,9 до 13,9 млрд грн (на 27%). Рівень оплати послуг становив 95,4; 91,2 та 100,7% за 2015 р., 2016 р. та першу половину 2017 р. відповідно (табл. 6.11).

Таблиця 6.11

**Стан оплати населенням житлово-комунальних послуг
у 2015–2017 рр.**

Показник	2015	2016	Січень–травень 2017
	Станом на 01.01.2016	Станом на 01.01.2017	Станом на 01.06.2017
Загальна сума заборгованості, <i>млрд грн</i>	10,9	13,7	13,9
Приріст (+)/зниження (-) заборгованості з початку року, %	+8,3	+25,1	+1,7
Рівень оплати населенням житлово-комунальних послуг, %	95,4	91,3	100,7

Джерело: за даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://www.minregion.gov.ua>

Суттєве зростання тарифів на житлово-комунальні послуги протягом декількох років спонукає дедалі більшу кількість домогосподарств звертатися за отриманням субсидій. І хоча умови отримання субсидій стають дедалі жорсткішими, масштаби застосування субсидій зростають. Так, за даними Державної служби статистики, у січні–лютому 2017 р. субсидії отримували 42,3% від загальної кількості домогосподарств України, а середній обсяг субсидії на одне домогосподарство становив 1571,2 грн.

Масштабність цього явища несе серйозні виклики і загрози, особливо в умовах низьких доходів населення і недостатньої забезпеченості приладами обліку й регулювання.

В Україні на сьогодні існує велика проблема із адекватним обліком отримуваних житлово-комунальних послуг та енергоресурсів. Зокрема, наразі в Україні досить низький рівень забезпеченості житлових будинків засобами обліку теплової енергії – на 01.05.2017 р. загалом по країні він становив 69%. При цьому найнижчий рівень спостерігається по Тернопільській області (10%), найвищий – по м. Київ (95,2%)¹⁶⁰.

Забезпеченість приладами обліку водопостачання є досить високою і на 01.09.2016 р. становила в цілому по країні 89,1%, натомість водовідведення – лише 58,9%¹⁶¹.

Тож можемо констатувати, що на сьогодні існує дуже велика кількість споживачів житлово-комунальних послуг, які не забезпечені приладами обліку й регулювання, що:

- значно викривлює картину реального споживання відповідних послуг;
- суттєво гальмує процеси енергозбереження;
- ставить споживачів житлово-комунальних послуг в нерівні умови, причому ця нерівність зростає у міру зростання тарифів і частки населення, яке отримує субсидії.

---

¹⁶⁰ Житлово-комунальне господарство / офіц. сайт Мінрегіонбуду України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/>

¹⁶¹ Там само.

Надмірне поширення субсидій буде сприяти призводити до активізації процесів «тінізації» заробітків і заощаджень, посилить «утриманські» настрої у населення. Крім того, орієнтація на розширення субсидій становитиме дедалі більшу проблему і для енергозбереження (зокрема при незастосуванні лічильників), не сприяючи формуванню у населення навичок економії через відсутність стимулів до енерго- та ресурсозбереження, оскільки це не впливає на зменшення їх плати за енергоносії та житлово-комунальні послуги.

З іншого боку, широкий охоплення населення субсидіями на енергоносії та житлово-комунальні послуги в умовах відсутності засобів обліку споживання енергетичних та комунальних ресурсів та, відповідно, виставлення рахунків за завищеними нормами споживання фактично призводить до того, що держава за рахунок бюджету сплачує монополістам (виробникам енергоресурсів та виконавцям житлово-комунальних послуг) надлишкові кошти за невироблені товари та ненадані послуги.

Важливим негативним наслідком суттєвого підвищення житлово-комунальних тарифів є те, що досить відчутний удар нанесено по середньому класу, який, значно збіднівши, між тим законодавчо не підпадає під отримання субсидій і, сплачуючи повну вартість житлово-комунальних послуг, переходить у розряд бідних.

У майбутньому можна розраховувати на суттєве зменшення (фізичних) обсягів послуг з постачання електроенергії, природного газу та житлово-комунальних послуг, а також на певне скорочення енергозатратності при їх виробництві – але лише за умов 100%-го забезпечення приладами обліку й регулювання (на усіх етапах виробництва, транспортування, постачання і споживання житлово-комунальних послуг та енергоресурсів), а також посилення дисципліни економії та упровадження ресурсо- та енергозбережних заходів. В кінцевому результаті, це сприятиме зменшенню обсягу фінансових коштів, які населення сплачуватиме за енергоресурси та житлово-комунальні послуги.

З огляду на викладене можна зробити такі висновки.

Кількісний аналіз за сценарними розрахунками продемонстрував досить високий рівень впливу на розгортання інфляційних процесів в економіці України таких факторів, як зростання цін/тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги з постачання електроенергії та природного газу.

В Україні на сьогодні існує дуже велика кількість споживачів житлово-комунальних послуг, які не забезпечені приладами обліку й регулювання. Така ситуація, по-перше, суттєво викривлює картину реального споживання відповідних послуг, по-друге – суттєво гальмує процеси енергозбереження, по-третє – ставить споживачів у нерівні умови щодо споживання житлово-комунальних послуг, причому ця нерівність зростає у міру зростання тарифів і частки населення, яке отримує субсидії.

Широке охоплення населення субсидіями на енергоносії та житлово-комунальні послуги в умовах лише часткового забезпечення засобами обліку та, відповідно, виставлення рахунків за завищеними нормами споживання фактично призводить до того, що держава за рахунок бюджету сплачує монополістам – виробникам енергоресурсів та виконавцям житлово-комунальних послуг значні надлишкові кошти за невироблені товари та ненадані послуги.

Важливим негативним наслідком суттєвого підвищення житлово-комунальних тарифів є те, що досить відчутний удар нанесено по середньому класу, який, значно збіднівши, за чинним законодавством не підпадає під дію субсидій і, сплачуючи повну вартість житлово-комунальних послуг, переходить у розряд бідних.

У майбутньому, за умови стовідсоткового забезпечення приладами обліку й регулювання на всіх етапах виробництва, транспортування, постачання і споживання житлово-комунальних послуг та енергоресурсів, можна розраховувати на суттєве зменшення їх фізичних обсягів та собівартості (за рахунок скорочення енергозатратності при виробництві та

втрат при споживанні), що, кінець-кінцем, зумовить зменшення обсягу фінансових коштів, які населення сплачуватиме за енергоресурси та житлово-комунальні послуги.

Зниженню негативного впливу зростання житлово-комунальних тарифів на макроекономічну динаміку сприятимуть такі заходи:

а) проведення аналітичних розрахунків на урядовому рівні щодо можливості зменшення ціни на природний газ як середньозваженої ціни імпортованого газу та газу власного видобутку з урахуванням інвестиційної складової останнього (яка має бути обґрунтована). На урядовому рівні має бути розроблена і затверджена довгострокова державна інвестиційна програма розвитку національного газовидобування з обґрунтуванням фінансування та економічного ефекту, із обов'язковим контролем за використанням інвестиційних коштів (коштів інвестиційної складової);

б) стимулювання (спонукання) населення до встановлення приладів обліку й регулювання, у тому числі – на безкоштовній основі для бідних верств населення;

в) стимулювання розробки і реалізації інвестиційних проектів щодо підвищення енерго- та ресурсозбереження комунальних систем, зокрема із широким використанням механізмів державно-приватного партнерства, насамперед за такими напрямками:

- теплова ізоляція, збільшення термічного опору огорожувальних конструкцій будинків; теплоізоляційні роботи щодо реконструкції будинків старої забудови; підвищення теплозахисту вікон і балконних дверей за сучасними вимогами із теплозахисту;

- модернізація систем тепло-, водопостачання із запровадженням персоналізованого обліку за кожним видом енергії;

- використання нетрадиційних джерел енергії як одного із перспективних напрямів енергозбереження в ЖКГ, а також вирішення екологічних проблем;

г) поступовий перехід до монетизації субсидій, у першу чергу для найбідніших верств населення, з метою стимулювання процесів енерго- та ресурсозбереження в житловому секторі. Так, непрацюючі пенсіонери з мінімальною пенсією, інваліди першої групи могли б отримувати фіксовану доплату до пенсії при умові відсутності заборгованості за житлово-комунальні платежі. Розмір фіксованої доплати має базуватися на економічно обґрунтованих потребах людини в житлово-комунальних послугах та енергоносіях з урахуванням типу житла і місця проживання та не змінюватися протягом року;

д) підвищення соціальних стандартів в Україні з метою приведення житлово-комунальних тарифів у відповідність з доходами громадян.

Додаток 6.1

Динаміка індексів споживчих цін на товари та послуги, рік до попереднього року, %

Товари та послуги	2011	2012	2013	2014	2015	2016р.	Січень– червень 2017 р.
Індекс споживчих цін	108,0	100,6	99,7	112,1	148,7	113,9	113,8
Продукти харчування та безалкогольні напої	106,4	97,9	97,8	112,2	145,9	109,0	108,2
Алкогольні напої, тютюнові вироби	116,0	107,5	108,4	116,7	133,2	112,6	128,3
Одяг і взуття	101,6	98,9	97,0	102,0	133,1	116,1	103,9
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	111,0	100,7	100,3	134,3	215,8	135,1	136,5
– квартирна плата	115,1	108,9	102,6	101,1	105,0	107,9	124,7
– водопостачання	112,8	108,1	101,2	122,0	138,7	132,4	130,1
– каналізація	1123,4	107,7	101,0	132,4	146,5	122,0	125,5
– електроенергія	118,3	103,9	100,0	106,6	142,3	162,4	162,7
– природний газ	124,2	100,0	100,0	141,9	453,2	124,7	116,7
– гаряча вода, опалення	117,6	101,2	100,0	109,8	161,1	178,4	188,8
Охорона здоров'я	106,4	102,0	103,0	130,0	137,6	111,7	105,9
Транспорт	120,9	104,1	101,3	141,6	136,8	106,5	114,8
Зв'язок	103,5	101,4	100,7	102,4	105,9	103,9	107,3
Відпочинок і культура	103,2	100,2	99,7	124,8	142,7	112,2	104,2
Освіта	105,7	104,4	102,2	104,7	117,9	116,5	110,5
Ресторани та готелі	107,2	102,8	101,4	114,0	124,3	113,1	111,9

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

РОЗДІЛ 7. ФОРМУВАННЯ СУКУПНОГО ПОПИТУ І ТРЕНДИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Сучасний стан української економіки свідчить про гостру потребу розроблення стратегії її виведення на траєкторію зростання з урахуванням можливостей адаптації до існуючих гострих внутрішніх та зовнішніх викликів. У цьому контексті значна увага повинна бути приділена формуванню ефективного механізму реалізації сукупного попиту, який є найактивнішою макроекономічною змінною, що впливає на рівень національного виробництва і зумовлює траєкторію загальноекономічної динаміки.

7.1. Головні тренди розвитку світової економіки та особливості їхнього впливу на динаміку сукупного попиту

Важливим аспектом застосування механізму реалізації сукупного попиту є визначення умов та факторів розвитку попиту у контексті загальносвітових трендів економічного розвитку.

До основних трендів сучасного етапу розвитку світового господарства належать:

1. Лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків країн. Зняття бар'єрів на шляху переміщення капіталів, робочої сили, товарів між державами.

2. Тенденція до уніфікації та стандартизації в різних галузях міжнародного соціально-економічного життя. Дедалі ширше застосовуються єдині для всіх країн стандарти щодо технології, екології, діяльності фінансових організацій, бухгалтерської та статистичної звітності. Міжнародні економічні установи впроваджують єдині критерії макроекономічної політики, відбувається уніфікація вимог до податкової політики, до політики у сфері зайнятості та ін.

3. Розвиток процесу транснаціоналізації виробництва. Економічна діяльність дедалі більше концентрується в транснаціональних підприємствах, що багато в чому визначає напрями міжнародного руху факторів

виробництва, міжнародної торгівлі; впливає на економіку і політику окремих країн.

4. У системі управління світовою економікою поступово втрачається колишня роль ООН. Її функції переходять до урядів країн «Великої сімки». Крім того, управління світовим господарством починає концентруватися у тріаді: Світова організація торгівлі – Міжнародний валютний фонд – Світовий банк.

5. Подальший розвиток процесу глобалізації господарського життя. На макроекономічному рівні глобалізація означає загальне прагнення країн до економічної активності поза своїми межами. Ознаками такого прагнення є лібералізація, зняття бар'єрів для входження на національні ринки капіталу іноземних фінансових інституцій, підвищення мобільності капіталу, перехід від замкнутих національних господарств до економіки відкритого типу. На мікроекономічному рівні під глобалізацією розуміється розширення діяльності підприємства за межі внутрішнього ринку, зокрема для використання переваг великомасштабного спеціалізованого виробництва.

Тобто сучасні тренди розвитку світової економіки полегшують вихід на зовнішні ринки, посилюють відкритість національних економік та стимулюють орієнтацію національних виробників на потреби світового ринку, посилюють зовнішню складову сукупного попиту.

У зовнішній торгівлі в останнє десятиріччя чітко простежується зростання питомої ваги обміну послугами за рахунок поступового зменшення торгівлі товарами

Проте ці процеси формують і певні ризики.

Процеси лібералізації, відкриття національних економік призводять до таких наслідків: а) посилення конкуренції між національними та закордонними виробниками, що для багатьох країн означає банкрутство вітчизняних підприємств; б) зміни відносних цін; в) структурних зрушень. При цьому далеко не завжди лібералізація зовнішньоекономічних відносин країни із зовнішнім світом обумовлює підвищення ефективності

функціонування національної економіки. Досвід багатьох країн свідчить, що в результаті великомасштабної лібералізації, замість того, щоб модернізуватись, значна частина промислового сектора практично зникає.

Учасники міжнародних економічних відносин (МЕВ) діють як відносно незалежні суб'єкти. Але всі вони перебувають під впливом середовища МЕВ, тобто різноманітних факторів (демографічні, економічні, природні, науково-технічні, політичні, культурного оточення і т. ін.), які вимагають від діючих осіб коригування своїх дій. Кожний із суб'єктів МЕВ є «відкритою системою», яка залежить від зовнішнього світу.

Крім того, циклічний характер розвитку світової економіки, а зараз вона перебуває на межі зміни чергових довгих циклів Кондратьєва, – тобто зміни технологічного укладу, також формує особливості розвитку¹⁶². Зокрема, з великою ймовірністю можна очікувати чергового спаду виробництва до 2019 р. Певним передвісником цього можна вважати формування тренду зниження активності міжнародної торгівлі. Так, у 2016 р. приріст обсягів міжнародної торгівлі вперше у цьому сторіччі був нижчим за приріст ВВП. Тривожним аспектом є спад міжнародної торгівлі між компаніями, що не пов'язані відносинами власності, до яких належить значна більшість суб'єктів господарювання.

Україна є повноцінним учасником цих процесів, вони суттєво впливають на формування сукупного попиту і пропозиції нашої країни, а її сталий розвиток значною мірою залежить від того, наскільки національна економіка впишеться у загальносвітові тренди.

Існує багато досліджень щодо сформованих та прогнозованих трендів розвитку світової економіки.

Так, зокрема, Національна рада з розвідки США у своєму дослідженні «Глобальні тенденції 2030. Альтернативні світи» вважає, що людство стоїть на порозі серйозних змін, і пропонує можливі варіанти його подальшого розвитку. Основних сценаріїв розвитку світової економіки – чотири.

---

¹⁶² Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Москва: Экономика, 2002. 256 с.

Це Stalled Engines, Fusion, Gini-Out-of-the-Bottle і Nonstate World. Stalled Engines («заглохлі мотори»), один із негативних сценаріїв майбутнього, описує варіант тривалої стагнації у світовій економіці, різке зростання протекціонізму і спад у процесах глобалізації.

Fusion («Злиття») – найоптимістичніший сценарій, в якому провідні країни на світовій арені активно співпрацюватимуть у вирішенні економічних і геополітичних проблем.

Gini-Out-of-the-Bottle («Джин вирвався з пляшки») – негативний сценарій, за яким у багатьох країнах відмічатиметься зростання соціально-економічної і політичної напруженості, серед країн є явні лідери і невдахи, у світі відзначатиметься зростання антагонізму між провідними гравцями, потенціал великомасштабних конфліктів зростатиме.

Nonstate World («Корпоративний світ») – це сценарій, за якого роль держав у вирішенні глобальних проблем відходитиме на другий план. При цьому суттєво зростатиме вплив транснаціональних корпорацій¹⁶³.

Українські фахівці¹⁶⁴ найбільш імовірним вважають перший сценарій, найменш – четвертий.

Експерти також виділяють чотири основні «мегатренди». Це збільшення впливу окремих індивідуумів, посилення багатополлярності у світі, серйозні демографічні зрушення та суттєве зростання попиту на їжу, воду та енергоносії.

Зростання впливу окремих осіб. Зниження бідності та збільшення глобальної частки середнього класу на тлі більш доступної освіти і кращої охорони здоров'я ознаменує собою тектонічний зсув у людському суспільстві. Вперше в історії людства, за прогнозами експертів, більша частина населення світу буде жити в достатку, ніж у бідності.

---

¹⁶³ Глобальные тенденции 2030: альтернативные миры. URL: http://www.nkibrics.ru/system/asset_publications/data/53c7/b3a1/676c/7631/400a/0000/original/Global-Trends-2030-RUS.pdf?1408971903

¹⁶⁴ Доповідь Українського форуму «Безпека-2010». URL: <http://www.nceai.gov.ua/217.553.1.0.1.0.phtml>; О прогнозах развития мира на 15 лет / Институт демографических исследований. URL: http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=22&idArt=153

Посилення багатополярності у світі. Країни Азії до 2030 р. перевершать Північну Америку і Європу щодо переважного впливу на світовій арені. Обсяг ВВП, чисельність населення, військові і технологічні витрати будуть вищими в Азіатському регіоні. Згідно з оцінками аналітиків, до 2030 р. Китай посяде перше місце в таблиці про економічні ранги світу, випередивши США. Згідно з прогнозами, Рах Americana – ера американського домінування на світовій арені підходить до свого завершення. На думку експертів, США стануть «першими серед рівних», але більше не будуть яскраво вираженим лідером.

Демографічні зрушення. В доповіді наголошується зростання чисельності населення з 7,1 млрд осіб у 2012 р. до 8,3 в 2030 р. Крім того, аналітики також зазначають про продовження процесу старіння населення.

Зростання попиту на продукти харчування, воду та енергоносії. Згідно з прогнозами, до 2030 р. попит на продовольство у середньому зросте на 35%, на воду – на 40%, на енергоносії – на 50%. У результаті деякі регіони і навіть окремі континенти, зокрема Африка і Близький Схід, відчуватимуть серйозну нестачу їжі та води.

Крім «мегатрендів», у доповіді також перераховані важкопрогнозовані і рідкісні події, так звані «чорні лебеді», які можуть мати дуже значні наслідки. Зокрема, серед глобальних економічних, екологічних, геополітичних, соціальних і технологічних ризиків, визначених у доповіді Світового економічного форуму в Давосі в 2007 р., найбільшим викликом для XXI ст. вважаються зміни клімату, які стануть фактором міжнародних і громадянських воєн у найближчі 50 років¹⁶⁵.

За прогнозом іншої впливової організації – PwC – протягом наступних 35 років у світовій економіці продовжиться перестановка сил – промислово розвинені країни Північної Америки, Західної Європи і Японія поступово

---

¹⁶⁵ Global Risks 2007. *Global Risks Network Report.* WEF, 2007. URL: http://www.weforum.org/pdf/CSI/Long_Global_Risk_Report_2007.pdf

втраять ролі лідерів, навіть незважаючи на прогнозоване уповільнення темпів зростання Китаю (орієнтовно після 2020 р.)¹⁶⁶.

У звіті зазначається, що в період з 2014 р. по 2050 р. середні темпи зростання світової економіки прогнозуються на рівні близько 3% на рік. У результаті до 2037 р. світовий ВВП подвоїться, а до 2050 р. збільшиться майже втричі. Однак після 2020 р. темпи зростання світової економіки, ймовірно, почнуть сповільнюватися під впливом двох факторів: 1) зниження темпів економічного зростання Китаю та деяких інших великих країн і збереження помірних темпів зростання цих країн у довгостроковій перспективі; 2) уповільнення темпів зростання чисельності населення працездатного віку.

За даними PwC, основні тренди економічного зростання полягають у такому:

- Китай, безсумнівно, стане найбільшою економікою до 2030 р., проте в довгостроковій перспективі темпи зростання китайської економіки, швидше за все, виявляться на рівні загальносвітового середнього показника;
- порівняно з Бразилією та Росією економіка Колумбії та Польщі зростатиме більш швидкими темпами за аналізований період до 2050 р.;
- до 2050 р. Індія може посперечатися із США за друге місце;
- Індонезія, Мексика й Нігерія, можливо, витіснять Велику Британію і Францію з першої десятки;
- Філіппіни, В'єтнам і Малайзія також повинні значно поліпшити свої позиції в рейтингу;
- частка Китаю у світовому ВВП, згідно з прогнозами, стабілізується на рівні 20% (із середини 20-х років і до кінця розглянутого періоду) в результаті зниження темпів зростання китайської економіки до середньосвітових;

---

¹⁶⁶ Економічний прогноз „Світ у 2050 році”. URL: <http://www.pwc.com/ua/uk/press-room/2015/the-world-in-2050.html>

- частка США поступово зменшуватиметься приблизно з 17% на сьогодні до приблизно 14% до 2050 р., тоді як частка Індії може подвоїтися з нинішніх 7%, і до середини століття ВВП Індії майже зрівняється з ВВП США, розрахованим за ПКС;
- загальна частка країн ЄС у світовому ВВП зменшиться з 17,5% на сьогодні до 12% до 2050 р.

Ці тренди розвитку світової економіки найбільше впливають на зовнішню складову сукупного попиту України. Проте можна визначити й ті тренди, які відповідають сучасному розвитку внутрішнього попиту.

До таких можна віднести, насамперед, певну стабільність структури використання ВВП у розвинених країнах зі значною часткою валового нагромадження капіталу, що забезпечує високі темпи НТП. У кінцевому споживанні домогосподарств трендом є стає й суттєве зростання питомої ваги витрат на комунікацію та освіту, а також стрімке зростання питомої ваги витрат на ресторани та готелі, що зумовлено значним розвитком туризму. При цьому навіть у кризовому 2008 р. за загального, хоча й незначного скорочення кінцевих витрат домогосподарств, витрати на медичне обслуговування, освіту, транспорт та відпочинок збільшилися.

Питома вага витрат домогосподарств на придбання предметів домашнього вжитку також демонструє тренд зростання, тоді як питома вага витрат на оплату комунальних послуг – стало зменшується.

7.2. Розвиток сукупного попиту в Україні та загальносвітові тренди

Проведена у ході дослідження аналітична оцінка загальної динаміки сукупного попиту України та його окремих складових у 2005–2016 рр. дозволила зробити декілька висновків. По-перше, до 2012 р. (за винятком кризового падіння економіки у 2009 р.) внутрішній попит демонстрував позитивну динаміку і за темпами приросту суттєво випереджав зовнішній, скорочення якого почалося знову вже у 2012 р. З 2014 р. почав суттєво скорочуватися і внутрішній попит, падіння якого у 2016 р. було значно більшим, ніж падіння зовнішнього попиту. Так, якщо у 2014 р. зовнішній попит скоротився на 14,2%, а внутрішній – на 9,6%, то у 2016 р. скорочення становило відповідно 1,6 та 14,6%.

По-друге, на відміну від зовнішнього, темпи зростання внутрішнього попиту не завжди були симетричними до загальноекономічної динаміки, що є свідченням більшої залежності розвитку української економіки від зовнішньої, ніж внутрішньої компоненти попиту.

Оскільки світові ринки на традиційну продукцію українського експорту не є сталими і схильні до частих змін як цін, так і місткості, то і траєкторія зовнішнього попиту має надмірну флуктацію, що симетрично відбивається на динаміці українського ВВП.

Таким чином, одним із найбільш вагомих чинників, що зумовлює нестійкість загальноекономічної динаміки країни є надвисока залежність від зовнішнього попиту, який упродовж усього періоду існування України як незалежної держави відігравав ключову роль в розвитку вітчизняної економіки.

Водночас за співвідношенням між внутрішньою та зовнішньою складовими попиту, яким визначається рівень залежності країн від зовнішнього попиту, економіка України відповідає показникам таких країн, як Німеччина, Фінляндія, Польща і суттєво перевищує показники Чехії, Словаччини та Угорщини.

Отже, можна дійти висновку, що за достатньої пропорційності внутрішньої та зовнішньої складових українського попиту формування безпосередньо внутрішнього попиту відбувається за умов суттєвого посилення структурних дисбалансів. Насамперед це пов'язано з деформацією співвідношення між споживчою та інвестиційною складовими, яка характеризує модель розвитку економіки з точки зору її орієнтації або на споживання, або на нагромадження основного капіталу і на цій основі модернізації економіки, піднесення її конкурентоспроможності та відповідно забезпечення інвестиційно-залежного економічного зростання, яке вкрай необхідно в Україні.

Впродовж докризового періоду темпи приросту внутрішнього попиту коливалися від 7,9% (2008 р.) до 16,5% (2007 р.). Найбільш динамічний його розвиток припадає на 2005–2006 рр., коли місткість українського ринку в середньому щорічно збільшувалася на 15,2% і потенційно забезпечувала приріст ВВП на 15%. З другого півріччя 2008 р. ситуація кардинально змінюється. Хоча в умовах розгортання світової кризи зовнішній попит на

продукцію українських товаровиробників в 2-му та особливо 3-му кварталі 2008 р. ще мав досить високі темпи зростання, саме під впливом скорочення внутрішнього попиту, динаміка ВВП продемонструвала тенденцію до уповільнення.

Подальше розгортання кризових явищ в 2009 р. зумовило стрімке одночасне звуження як зовнішнього, так і внутрішнього попиту, який за глибиною (скоротився на 23,9%) навіть перевершив падіння зовнішнього.

Відновлення позитивної загальноекономічної динаміки в 2010–2012 рр. було забезпечено одночасним розширенням як зовнішньої, так і внутрішньої складової. Загалом упродовж зазначеного періоду внутрішній попит у середньому щорічно збільшувався на 17,2%, що було забезпечено переважним чином розширенням попиту домашніх господарств.

У 2014–2017 рр. на тлі дестабілізації політичної ситуації в країні та проведення військових дій у східних регіонах, що суттєво вплинуло на настрої товаровиробників щодо інвестування та кредиторів в Україні спостерігається одночасне скорочення як внутрішнього, так і зовнішнього попиту.

Зовнішній попит

До ключових факторів нестабільності економіки України належить **високий ступінь її зовнішньої відкритості**. Зовнішньоторговельні чинники наразі є одними з основних для забезпечення економічного зростання в Україні. Причому їхня значущість продовжує зростати.

Зовнішній попит на українські товари та послуги стало зростав до 2009 р., коли світова фінансова криза зумовила значне падіння усіх ринків. Вже у 2010 р. зовнішній попит почав відновлюватися, проте у 2013 р. все ще не досяг своєї максимальної місткості у **66967,3** млн дол. США і становив **63320,7** млн. Натомість зовнішній попит на послуги максимальних значень набув саме у 2013 р. – **14233,2** млн дол. США.

У 2014 р. (за даними Держстату в поточних доларах) зовнішній попит на товари українських виробників зменшився до **53901,7** млн дол. у 2015 р., він становив **38127** млн, у 2016 р. – **36362** млн, а у 2017 р. – **43264,7** млн дол.

Зовнішній попит на послуги відповідно становив **11520,8** млн, **9736,6** млн, **9868** млн та **10446,6** млн дол.¹⁶⁷.

Треба зазначити, що статистика з 2014 р. ведеться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції, проте за цей період зовнішній попит на товари українських товаровиробників з підконтрольних Києву територій скоротився на 10637 млн дол., а попит на послуги – на 1074,2 млн дол.

Скорочення *експорту* української продукції відбулося за всіма складовими.

У розрізі окремих видів економічної діяльності (за КВЕД–2010) найбільш інтенсивно в 2014–2017 рр. знижувався експорт коксу та продукції нафтоперероблення, металевих руд, продукції металургійного виробництва та машинобудування. Частка цих товарів в загальному обсязі експорту різко знизилась. Звичайно, зниження фізичних обсягів експортних поставок з України відбулося не по всіх товарних групах, за якими здійснюється торгівля. Із 1123 груп товарів, за яким здійснювався експорт у 2013–2017 рр. (на рівні чотирьох знаків класифікатора УКТЗЕД), було зростання фізичного обсягу поставок по 485 групах.

Важливою якісною характеристикою стану зовнішньої торгівлі продукцією переробної промисловості є *динаміка її структури за технологічним рівнем*. Нарощування та ефективне використання інноваційного потенціалу є найбільш вагомим чинником, що зумовлює довгостроковий тренд конкурентоспроможності національної економіки.

Проведений аналіз експорту продукції переробної промисловості свідчить про те, що упродовж 2014–2017 рр. в його технологічній структурі не відбулося суттєвих змін: третину експорту становить продукція низькотехнологічних галузей, а питома вага продукції середньо- та високотехнологічних видів діяльності демонструє стійку тенденцію до скорочення.

Загалом український експорт товарів характеризується занадто високою

---

¹⁶⁷ Держстат України. URL: ukrstat.gov.ua

концентрацією на окремих товарних групах, рівень якої з 2014 р. ще більше посилюється. Тобто із зростанням обсягу експорту відбувається посилення рівня його продуктової концентрації. При цьому світові ринки зацікавлені у першу чергу в продукції сировинного сегмента – у товарному експорті України продукція середньо- та низькотехнологічних виробництв становить близько 80%.

Це свідчить про відсутність в Україні ефективної експортної політики, спрямованої на посилення диверсифікації експорту та покращення його структурних параметрів.

У географічній структурі експорту основними зрушеннями 2014–2017 рр. було зменшення попиту країн СНД за рахунок зростання країн ЄС–28, Туреччини, Китаю, інших країн Азії та Африки, що загалом відповідає світовим трендам розвитку товарообміну.

При подальшій втраті російського ринку зростання експорту України можливе лише за умови більш інтенсивного виходу на ринки третіх країн – перш за все Китаю, Індії, країн Близького Сходу та Південно-Східної Азії.

Підписання Угоди з ЄС поки що недостатньо компенсує втрату ринку РФ: обсяг експорту до країн ЄС за 2014 р. збільшився лише на 1,5% (на 244,3 млн дол.), тоді як з РФ він скоротився на 33,7% (на 5267 млн дол.). У 2015 р. експорт до ЄС зменшився на 23,5%, а експорт до РФ ще майже на 51%. У 2016 р. експорт товарів до ЄС збільшився на 3,7% при падінні експорту до РФ ще на 25,6%. У 2017 р. товарний експорт України почав зростати, насамперед, за рахунок країн ЄС – за рік експорт до них збільшився майже на 30%. На 9% збільшився і експорт до РФ. Проте загалом з 2014 р. Україна втратила 10,6 млрд дол. експорту внаслідок скорочення попиту на українські товари саме з боку РФ.

Попри скорочення експорту до значної більшості своїх торговельних партнерів, Україна поступово збільшує свою присутність на ринках окремих країн Африки, Азії та Латинської Америки. Проте попит цих ринків українською продукцією слабо диверсифікований і сконцентрований переважно на сировинній групі товарів. Прискорений розвиток цих країн є одним з основних трендів перспектив світової економіки і їхні ринки мають вагомий потенціал подальшого нарощування торговельних відносин.

Одним з основних чинників зниження експорту є падіння цін на світових товарних ринках. За 2015 р. обсяг експорту товарів, *за даними Держстату України*, у фізичному вимірі знизився приблизно на 14%, тоді як у поточних цінах – майже на 18%. Особливо значним був вплив цінового чинника на зниження експорту металургійної продукції та експорту зернових. Експорт зернових (код 10 класифікатора УКТЗЕД) у цінах попереднього року взагалі зріс на 17%, тоді як у поточних цінах упав на 21%.

До ключових факторів нестабільності економіки України можна віднести залежність динаміки зростання ВВП від динаміки цін на металопродукцію, зернові, азотні добрива на світових ринках.

Дія чинника динаміки світових цін та позаекономічних чинників була настільки потужною, що навіть різке зростання цінової конкурентоспроможності українського експорту в 2014–2015 рр. (на 25–35%) відносно рівня грудня 2013 р. не призвело до відповідного посилення експортних позицій вітчизняного виробника на переважній кількості ринків.

Чинниками, що нівелювали позитивні потенційні можливості розширення українського експорту в результаті посилення цінової конкурентоспроможності, були, по-перше, повільне післякризове зростання світової економіки, особливо в окремих країнах-партнерах, по-друге, несприятлива кон'юнктура світових ринків, суттєве погіршення умов торгівлі, падіння світових цін на продукцію товарних груп традиційного українського експорту (продукція металургії, хімічної промисловості, сільського господарства), по-третє і основне – позаекономічні чинники.

Внутрішній попит

Розвиток внутрішнього попиту в Україні, який, на відміну від зовнішнього, більшою мірою залежить від внутрішньої політики українського уряду і міг би пом'якшувати стрімкі зміни світової кон'юнктури на фінансових та товарних ринках, також не характеризується сталою динамікою і демонструє суттєві щорічні зміни, що разом із коливаннями світової кон'юнктури посилювало дестабілізацію економічного розвитку країни. Аналіз динаміки складових внутрішнього попиту у 2007–2017 рр. дозволяє виокремити чотири періоди в його розвитку.

Перший період (до 2008 р.) характеризувався стійким інтенсивним розширенням приватного попиту, коли щорічні темпи його приросту

коливалися в межах 13,1–20,6% та досить високою, хоча і не сталою, динамікою інвестиційного попиту. Таке потужне нарощування попиту домашніх господарств здебільшого спровоковано розгортанням політичного ділового циклу із використанням заходів бюджетної політики, спрямованої на збільшення видатків соціального призначення, а також стрімким нарощуванням споживчого кредитування. Бюджетна політика мала виражену соціальну спрямованість. Доходи бюджету переважним чином витрачалися на споживання та трансфери і меншою мірою на фінансування державних інвестицій. Протягом 2005–2008 рр. частка соціальної складової державного бюджету становила близько третини від загального обсягу видатків, а в 2005 р. навіть перевищила 40%.

Другий період припадає на кризовий 2009 р., коли відбулося одночасне скорочення всіх складових попиту, причому глибина падіння інвестиційного попиту перевищила 50%. *Третій період* (2010–2012 рр.) характеризується відновленням позитивної динаміки значної більшості складових внутрішнього попиту, насамперед попиту домашніх господарств, стагнацією інвестиційної компоненти та різноспрямованою динамікою попиту сектора державного управління.

Характерними ознаками *четвертого періоду* (2013–2017 рр.) є інтенсивне скорочення інвестиційного попиту, до якого з 2014 р. додалося зменшення обсягу попиту домашніх господарств, що в аналізованому періоді є винятком і спостерігалось лише у кризовому 2009 р.

Сучасний критичний стан української економіки значною мірою зумовлюється неефективною політикою розвитку внутрішнього попиту впродовж останнього десятиріччя. Починаючи з 2005 р. спостерігається стала тенденція до збільшення споживчої складової в структурі ВВП із відповідним зменшенням норми нагромадження основного капіталу. Так, якщо у 2005 р. валове нагромадження основного капіталу становило 22% у структурі ВВП, то у 2013 р. – 16,9%, а у 2017 р. – 16%. Тобто модель розвитку української економіки була і залишається зорієнтованою на „проїдання економіки”, а не на розвиток виробництва, як це вимагає основний тренд розвитку світової економіки.

Основним чинником зростання впродовж 2005–2013 рр. (за винятком кризового 2009 р.) споживчої складової було розігрівання попиту домашніх

господарств, який за темпами приросту суттєво перевищував загальноекономічну динаміку. Розширення приватного попиту відбувалося головним чином за рахунок одночасної дії двох факторів. По-перше, зростання реальних наявних доходів населення в результаті суттєвого збільшення рівня державних соціальних гарантій. Тільки в 2005 р. мінімальна заробітна плата в середньорічному вимірі зросла більш ніж на 39%, мінімальна пенсія за віком – на майже 17%, допомога при народженні дитини – більш ніж в 11 разів тощо. Висока динаміка попиту домашніх господарств в 2006–2008 рр. забезпечувалася проведенням політики, що характеризувалася сталим нарощуванням оплати праці, збереженням у бюджетах 2006–2008 рр. пропорцій на користь соціальних видатків. По-друге, стрімким нарощуванням обсягів кредитування населення, що потужно стимулювало розширення приватного попиту, яке одночасно заклало підвалини масштабної кризи в банківському секторі економіки України та зростання його заборгованості перед зовнішніми кредиторами.

Заходи, спрямовані на збільшення доходів населення, були необхідними (на думку міжнародних експертів, робоча сила в Україні недооцінена у 2–3 рази) і забезпечили позитивний тренд розвитку економіки у 2010–2013 рр., проте **не були доповнені комплексом заходів, спрямованих на створення умов капіталізації зростаючих доходів населення.**

З 2014 р. ситуація кардинально змінилася. Стрімке знецінення національної валюти та потужне розгортання інфляційних процесів призвели до різкого збільшення прошарку населення з низьким рівнем доходів та падіння споживчих витрат населення. Скорочення приватного попиту негативно впливає на розвиток української економіки.

Докладнішу картину можна отримати, проаналізувавши динаміку кінцевих споживчих витрат домашніх господарств (табл. 7.1).

Як бачимо, протягом 2012–2013 рр. спостерігається зростання споживчих витрат населення. Причому це зростання відбувалося по усіх цільових сегментах, що свідчить про гармонізацію споживання населення і підвищення загального рівня його добробуту та якості життя.

Таблиця 7.1

Зміна обсягів кінцевих споживчих витрат, у постійних цінах 2010 р.
*(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим
і м. Севастополь)*

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	8,4	6,9	-9,6	-21	1,8	7,8
Продукти харчування та безалкогольні напої	11	7,6	-14	-24	4,6	11,3
Алкогільні напої, тютюнові вироби та наркотики	18	-2,2	-5,5	-25	-0,8	1,2
Одяг і взуття	6,8	5,8	0,1	-19	-1,3	19,4
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	0,1	6,7	-9,7	-23	-12	-10,6
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	6,8	11,6	-4,9	-20	4	22,2
Охорона здоров'я	3,5	9,1	-3,9	-8,5	2,8	17,9
Транспорт	10,3	2,7	-18	-21	9	3,9
Зв'язок	1,7	24,8	-5,1	8,3	6,2	16,1
Відпочинок і культура	16,8	10,5	0,2	-25	1,1	6,0
Освіта	0,9	0,1	-0,1	7,1	-7,6	-3,4
Ресторани та готелі	3,8	12,8	-3,8	-3,7	5,6	4,7

Джерело: за даними Держстату України.

У 2014 р. мізерний приріст продемонстрували лише витрати на одяг та відпочинок. За рештою цільових напрямів відбулося суттєве скорочення витрат. Особливу тривогу викликає різке зниження витрат на продукти харчування – у 2014 р. порівняно з 2013 р. витрати домашніх господарств на ці цілі зменшилися на 14,2%. Майже на 5% зменшилися витрати на предмети домашнього вжитку, на 4% – на охорону здоров'я, на 18% – на транспорт. Це означає, що населення обмежує витрати лише життєво необхідними товарами. У 2015 р. ситуація ще більше загострилася. При загальному скороченні кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на 21%, витрати на продукти харчування зменшилися на 24%, на предмети домашнього вжитку – на 20%, одяг – на 19%, відпочинок – на 25%. У 2016 р. відбулося дуже незначне збільшення загальних споживчих витрат за рахунок продуктів харчування, охорони здоров'я та зв'язку. Лише у 2017 р. кінцеві споживчі витрати домашніх господарств продемонстрували суттєве зростання, проте їхній рівень усе ж майже на 20% нижчий за рівень 2013 р.

Якість життя населення стрімко погіршується. Це негативний соціальний наслідок скорочення кінцевих споживчих витрат домашніх господарств. Економічним же наслідком є стрімке звуження внутрішнього ринку, оскільки скорочення споживання населення викликає не лише зменшення попиту, а відтак і виробництва споживчих товарів та послуг, а й синергетичний ефект падіння виробництва по інших видах економічної діяльності.

У свою чергу це обмежує інвестиційні можливості економіки. А потреба України в інвестиціях величезна. Так, зокрема, експерти Світового банку оцінюють потреби України в інвестиціях понад 100 млрд дол. США¹⁶⁸. Відповідно до розрахунків Міністерства економіки України, загальна потреба в інвестиціях для проведення структурної перебудови економіки становить ще більше – від 140 до 200 млрд дол., причому щорічна потреба України в інвестиціях сягає 30–40 млрд дол. США¹⁶⁹.

Тож попри наявність величезного потенційного інвестиційного попиту в Україні, його платоспроможна частина залишається мізерною, що є найнегативнішою відміною розвитку сукупного попиту нашої країни від загальносвітових трендів.

Отже, аналіз розвитку сукупного попиту в Україні засвідчив наявність негативних тенденцій у формуванні як зовнішньої, так і внутрішньої його складової.

Хоча Україна є активним учасником МЕВ, процес транснаціоналізації виробництва, економічної активності поза своїми межами не стали трендами формування зовнішнього попиту, політичні причини призвели до втрати ринку РФ, який формував попит, зокрема й на продукцію високотехнологічних видів діяльності. Як наслідок, зовнішній попит не лише скоротився, а й сконцентрувався на сировинних товарах. Суттєво зменшився зовнішній попит і на послуги.

Формування внутрішнього попиту відбувається в умовах різкого падіння доходів населення, що не лише обмежує платоспроможний попит на споживчі товари, а й значно скорочує інвестиційні можливості

---

¹⁶⁸ Інвестиційний клімат / Державне агентство України з інвестицій та розвитку. URL: <http://www.in.gov.ua/index.php?get=212/>

¹⁶⁹ Особливості інвестиційного потенціалу України. URL: http://pidruchniki.com/1985100653157/ekonomika/osoblivosti_investitsiynogo_potentsialu_ukrayini/

суб'єктів господарювання загалом та призводить до падіння норми валового нагромадження, значне підвищення якої є необхідною умовою забезпечення переходу української економіки на траєкторію зростання.

7.3. Заходи державної політики розвитку сукупного попиту

У підвищенні ефективності експортної діяльності Україні доцільно спиратися на успішний досвід інших країн.

Позитивним є досвід країн Східної Азії¹⁷⁰, які здійснили стимулювання розвитку через цілеспрямовану індустріалізацію на основі інвестицій, технологічного оновлення, підвищення якості власної робочої сили, з неодмінним входженням у світові ринки товарів і послуг.

Свого часу в цих країнах була зроблена ставка на досягнення високого рівня промислового експорту, оскільки попит на продукцію власних виробництв на зовнішніх ринках показує її затребуваність, а значить, конкурентоспроможність компанії-виробника, результатом чого стають постійні валютні надходження до країни і зростання ВВП. Саме необхідність конкурувати з виробниками цілого світу і бути серед них конкурентоспроможними підштовхувала керівників підприємств до постійного впровадження передових світових технологій, навчання персоналу, підвищення ефективності виробництва та пошуку вигідних ринкових ніш.

При цьому стимулювання експорту відбувалося способами, які вважаються неефективними з точки зору ліберальної ринкової теорії, але виявляються досить дієвими за умови їхнього правильного застосування. Так, **державна встановлювала планові (цільові) експортні показники для своїх підприємств**. Ці дії назвали таргетування експорту. Для стимулювання експорту в Японії, Кореї та Тайвані широко застосовувалися експортні субсидії, кредити, податкові пільги, безмитний імпорт товарів для використання експортерами та їхніми постачальниками у виробництві. Але важливо те, як застосовувалися вказані інструменти: пільги отримували лише ті виробники, які відповідали заздалегідь встановленим критеріям (обсягів експорту, продуктивності тощо). Держава також дбала про підтримку

---

¹⁷⁰ Під країнами Східної Азії розуміють Японію та чотири так звані «азійських тигри» – Південну Корею, Тайвань, Гонконг та Сінгапур, а також країни Південно-Східної Азії – Тайланд, Індонезію та Малайзію. Також багато з описаних засобів державної політики були характерними і для Китаю.

сприятливого макроекономічного клімату для експортерів – насамперед, здійснюючи поступову девальвацію національної валюти.

Важливою складовою успіху стратегії був акцент на інвестиціях, рівень яких становив 20% ВВП у період між 1960 та 1990 роками¹⁷¹. Держава стимулювала інвестиції у різний спосіб (цільові кредити, державні гарантії по кредитах, штучна підтримка низьких відсоткових ставок, примусові заощадження, митне стимулювання імпорту капітальних товарів, завищення кредитних ставок на предмети розкоші тощо). Так, фінансові системи активно використовувалися державою з метою спрямування обмежених ресурсів у ті сектори економіки (насамперед промисловості), які вважалися стратегічно важливими з точки зору забезпечення довгострокового розвитку. При цьому особливої ваги набувала специфіка механізму розподілу і спрямування фінансових ресурсів: те, які стимули він створював і якою мірою відповідав інтересам загальноекономічного розвитку. Значна увага приділялася забезпеченню у механізмі селективної інтервенції чесного конкурентного змагання.

Здійснюючи політику фінансового обмеження, яка полягала у штучному підтриманні відсоткових ставок (як кредитних, так і депозитних) на низькому рівні, держава фактично перерозподіляла відсоткові ренти від населення на користь пріоритетних галузей та успішних підприємств, які перетворювали їх на інвестиції. Для отримання такого субсидованого кредиту уряд обирав із усього арсеналу підприємств, що конкурували на внутрішньому ринку, найкращі, які випередили інших за об'єктивними параметрами виробництва – наприклад, обсягами випуску продукції, продуктивністю тощо. Завдяки надходженню додаткових фінансових ресурсів обране підприємство мало змогу (і, фактично, обов'язок) інвестувати у нові технології, модернізацію обладнання та відповідне навчання персоналу з метою посилення власної спроможності до конкурування на світовому ринку. Експортні показники при цьому залишалися основною метою і критерієм успіху. Такий механізм створював можливість для отримання найбільш успішними підприємствами тимчасової «ренти», яка витрачалася на подальший розвиток та підвищення рівня ефективності. Отже, механізм спрямування державою інвестицій для

---

¹⁷¹ У середньому по вісьмох азійських лідерах, що розглядаються нами.

розвитку економіки виявився у Східній Азії ефективним завдяки правильно закладеним у ньому стимулам, які спонукали підприємства до підвищення власної конкурентоспроможності.

Зазначимо, що зображений вище механізм успішно працював у тих східно-азійських країнах, які спромоглися жорстко «прив'язати» отримання ресурсів та пільг до індикаторів результатів діяльності. Так, у Японії менеджери державних банків відбирали проекти, що відповідали державним секторальним пріоритетам, на основі ретельної кредитної оцінки за багатьма економічними показниками. У Південній Кореї уряд провадив моніторинг кожного окремого промислового конгломерату на основі ринкових критеріїв, таких як обсяг експорту чи прибутковість. У деяких випадках великим підприємствам, що не спромоглися досягти встановлених параметрів, було дозволено збанкрутувати – це означало очищення економіки від неефективних виробництв та доцільніше спрямування ресурсів. За загальними оцінками, програми «цільового кредитування» у Японії та Кореї мали наслідком збільшення обсягів інвестування, підтримку нових видів діяльності та нових позичальників, а також спрямовування ресурсів до фірм з високим потенціалом позитивних технологічних екстерналій¹⁷². Таким чином, механізм спрямованого державою кредиту, **заснований на критерії результативності**, підвищував ефективність розміщення обмежених ресурсів економіки, особливо на початкових стадіях швидкого зростання цих країн. Це справляло суттєвий позитивний вплив на зростання ВВП. Водночас показовим є той факт, що в інших країнах Східної та Південно-Східної Азії програми державного кредитування не мали успіху, бо *не базувалися на чітких та суворих критеріях результативності*.

Такою логікою пояснюється й успіх промислової політики у Японії, Кореї та Тайвані. У цих країнах держава не просто селективно підтримувала розвиток капітало- та інтелектуальномістких індустрій як таких, але цілеспрямовано дбала про те, щоби підтримку одержували найприбутковіші,

---

¹⁷² The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy / World Bank.. New York: Oxford University Press, 1993. P. 20.

найбільш конкурентоспроможні за світовими стандартами виробництва. Така промислова політика передбачала врахування великої кількості ринкової інформації та використання результатів діяльності, особливо експортної, як основного критерію та орієнтира. Так, невдалі секторальні програми «промислового вдосконалення» кінця 1970-х – початку 1980-х років були значно модифіковані, або навіть полишені, коли виявилось, що їх реалізація не дає позитивних результатів.

І навпаки, у тих країнах, де уряди робили спроби розвинути окремі індустрії, не спираючись на об'єктивні показники результативності їхньої діяльності й не вимагаючи їх відповідності суворій дисципліні міжнародної конкуренції, такі спроби виявилися марнуванням ресурсів. Як приклад можна навести амбітні індустріальні програми у Бразилії та Індії, а також не досить вдалі спроби побудувати аерокосмічну галузь в Індонезії та важку індустрію в Малайзії. Очевидно, що індустріальна політика виявилася невдалою у іншому випадку через те, що для підприємств не було створено належних стимулів до подальшого розвитку та підвищення ефективності.

Загалом, успішні країни Східної Азії розумно поєднували елементи протекціонізму з політикою стимулювання конкуренції та торгівлі. Хоча на ранніх етапах існували обмеження на імпорт деяких товарів, виробництво яких планувалося розвинути всередині країни, торговельна політика передбачала стимулювання за допомогою пільг увезення в країну капітальних благ, потрібних для підвищення конкурентоспроможності власних виробництв (найсучаснішого обладнання, патентів на нові технології). Таким чином, держава охоче допомагала власним підприємствам досягти сучасного технологічного рівня, але з єдиною метою – створити для них адекватні стартові умови, які уможливили б рівноправне експортне змагання з сильнішими закордонними конкурентами. Тобто кожен керівник підприємства знав, що підтримка держави є тимчасовою, і йому незабаром все одно доведеться зіткнутися з іноземною конкуренцією у рівноправній боротьбі – і це слугувало стимулом до вдосконалення та підвищення власної конкурентоспроможності.

Роль держави суттєва в контексті ще деяких напрямів. Так, підтримка макроекономічної стабільності завжди є передумовою для здійснення приватних інвестицій. Це означає: стабільний і відносно невисокий рівень

інфляції (близько 9% у середньому в усій групі країн, порівняно з 18% по групі інших країн з низьким та середнім доходом, протягом 1960–1990-х років); фіскальна збалансованість (що забезпечується дисципліною бюджетних витрат і доходів); не надто переоцінений реальний обмінний курс¹⁷³.

Контролювання та регулювання банківської системи, увага держави до її стабільності, інфраструктурний розвиток її мережі збільшували обсяги внутрішніх заощаджень, що спрямовувалися на інвестиції всередині країн. У рамках освітньої політики особлива увага приділялася початковому, середньому та технічному рівням, а також стимулюванню «навчання на виробництві», що зумовило суттєве підвищення якості робочої сили та поширення сучасного світового досвіду й навичок, необхідних новонародженим індустріям. Технологічна політика передбачала пільгові умови для імпорту новітніх технологій, обладнання та комплектуючих для експортерів, а також державні інвестиції у прикладні дослідження та розробки. Значні ресурси держава також вкладала у розвиток сучасної інфраструктури. Додаткова допомога експортерам надавалася через розвиток відповідної ринкової маркетингово-інформаційної інфраструктури, а також встановлення систем контролю за якістю, що створювало додаткові можливості для просування товарів власного виробництва на світовий ринок. Політика розвитку за кілька десятиліть дозволила «азійським тиграм» більш ніж потроїти їхній ВВП, а Японію та Китай вивести на лідерські позиції у світі за рівнем ВВП.

З більш близьких за часом прикладів щодо розвитку експортоорієнтованих виробництв та підтримки експорту можна навести діяльність уряду В'єтнаму. З огляду на умови СТО та інших міжнародних економічних організацій, в яких бере участь В'єтнам, можливості безпосередньої підтримки національних експортерів суттєво обмежені, тому в'єтнамський уряд спеціальних заходів стосовно підтримки національних

---

¹⁷³ Westphal L.E. Technology strategies for economic development in a fast changing global economy. *Economics of Innovation and New Technology*. 2002 Vol. 11. Is. 4–/.

експортерів не здійснював. Натомість з 2011 р. розробляються річні національні програми щодо стимулювання торгівлі. Зокрема програма на 2013 р. містила 66 проектів, на реалізацію якої було виділено близько 2,6 млн дол. США. Другий етап цієї програми вже містив 117 проектів і розмір її фінансування збільшився до 4,5 млн дол. США, чим допомагає підприємствам брати активну участь у заходах щодо розвитку світової торгівлі та використовувати можливості ведення бізнесу в країні та за кордоном. У межах програми проводиться робота з галузевими асоціаціями, місцевими органами влади, які відповідають за розвиток торгівлі, надається допомога у дослідженні ринків, підготовці кадрів, підвищенні кваліфікації тощо. Детальний перелік проектів програми висвітлюється на сайті Агентства щодо стимулювання експорту. Важливим нововведенням є гнучкість у виборі валюти при сплаті мита, в'єтнамські підприємці за власним вибором можуть справляти оплату чи в іноземній, чи в національній валюті.

Отже, можна зробити висновок, що підвищення ефективності розвитку споживчого попиту в Україні потребує внесення змін до законодавчих актів щодо оподаткування доходів із уведенням прогресивної шкали оподаткування, а також надмірних доходів та введення податку на розкіш. Можливий варіант: здійснити перехід від оподаткування рівня доходів до оподаткування витрат, що у світовій практиці вважається більш ефективною системою оподаткування.

Політика стимулювання приватного попиту повинна враховувати реальні можливості власного виробництва та мати точковий характер, спрямований на розширення попиту на вітчизняні товари та послуги. Основними заходами в цій сфері повинні стати:

- моніторинг динаміки та структури попиту населення, прогнозування його обсягу та структурних зрушень із своєчасним стимулюванням виробництва, зорієнтованого на задоволення приватного попиту;
- зменшення рівня диференціації рівня доходів населення, що розширює можливості споживання широких верств небагатого населення, попит якого більше зорієнтований на продукцію вітчизняного виробництва;

- впровадження диференційованої ставки податку на доходи залежно від обсягу доходів;
- застосування диференційованої ставки податку на додану вартість залежно від значущості виду товарів народного споживання;
- удосконалення кредитної політики, спрямованої на стимулювання попиту населення на товари і послуги вітчизняного виробництва, освіти, житлове будівництво тощо.

РОЗДІЛ 8. ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Функціонування економіки відкритого типу вимагає від України такої трансформації виробничої та торгової структур, котра забезпечить високу конкурентоспроможність виробництва, формування конкурентних переваг вітчизняного виробника.

Взаємозв'язок економічної відкритості, лібералізації торгівлі та економічного зростання не є очевидним. Він не лише суттєво залежить від інституційних чинників, а й значно відрізняється в окремих країнах. Безперечно й те, що зміни у світовій економіці вимагають нових підходів до вирішення проблем конкурентоспроможності й технологічної модернізації виробництва.

8.1. «Великий торговельний колапс» глобальної торгівлі

В сучасній світовій науковій економічній літературі (2008–2017) дослідження проблем глобальної торгівлі та її ролі в економічному зростанні дедалі більше стають об'єктом наукових дискусій, сконцентрованих на двох ключових проблемах: характеристиках так званого *«великого торговельного колапсу»*¹⁷⁴ (GTC) 2008–2009 рр. та формуванні нової парадигми (*«нової нормальності»*) у взаємодії між глобальною торгівлею та глобальним економічним зростанням.

Великий торговельний колапс значно інтенсивніший, ніж інші випадки падіння обсягів світової торгівлі за останні 45 років – обсяги світового експорту товарів та послуг знизились у 2009 р. відносно 2008 р. на 10%. Хоча за 1971–2016 рр. світовий експорт падав (у постійних цінах 2010 р.) ще й у 1975 р. на 2,1% та в 1982 р. на 2,6%¹⁷⁵.

Падіння торгівлі відбувалося надзвичайно синхронно – 104 країни,

¹⁷⁴ The Great Trade Collapse: Causes, Consequences, and Prospects / Baldwin R., ed. VoxEU.org eBook. 2009. URL: <http://voxeu.org/epubs/cepr-reports/great-trade-collapse-causes-consequences-and-prospects>

¹⁷⁵ National Accounts Main Aggregates Database Growth Rate of GDP/breakdown at constant 2005 prices The United Nations Statistics Division. URL: <https://unstats.un.org/unsd/snaama/dnllist.asp>

що надають інформацію до СОТ, зазнали зниження і експорту та імпорту. Впали обсяги експорту всіх основних груп товарів. Найбільше – продукції добувної промисловості, найменше – продукції сільського господарства та харчової промисловості. Глобальна торгівля послугами не постраждала (за винятком туризму).

Формування теоретичної концепції «нової нормальності» перш за все вимагає відповіді на два запитання: чи досягла глобальна торгівля своєї межі? Чи сповільнення зростання торгівлі є просто циклічним феноменом?¹⁷⁶

Останні шість десятиріч глобальна торгівля зростала в три рази швидше, ніж ВВП. Її частка у ВВП зросла з 25% в 1960-х до 60% у 2000-х. Такі безпрецедентно високі темпи зростання торгівлі відносно глобального доходу були викликані технологічними змінами, бізнесовими інноваціями, інтеграцією Східної Європи та Китаю у світову економіку¹⁷⁷, експансією глобальних ланцюгів створення вартості.

У 2009–2017 рр. відбулося формування тренду зниження динаміки міжнародної торгівлі. Якщо в 2000–2007 рр. середньорічні темпи зростання світової експорту товарами та послугами становили 7,3%, то в 2012–2016 рр. вже лише 3,0%. Причому три роки (2012, 2015, 2016) темпи зростання експорту були нижчими за темпи зростання ВВП¹⁷⁸. Перестала зростати і еластичність торгівлі від доходу, частка експорту у ВВП.

В рамках традиційних підходів зростання торгівлі швидше, ніж ВВП, вважалося важливим¹⁷⁹. *По-перше*, експорт генерує зайнятість та доходи. *По-друге*, торгівля є каналом трансферу знань та спеціалізації відповідно до

¹⁷⁶ Hoekman B. Trade and growth – end of an era? *The Global Trade Slowdown: A New Normal? A VoxEU eBook*, London: CEPR Press and EUI, 2015. P. 3–20. URL: http://voxeu.org/sites/default/files/file/Global%20Trade%20Slowdown_nocover.pdf

¹⁷⁷ Irwin D.A. Long-run trends in world trade and income / Irwin Douglas A. *World Trade Review*. - 2002. - Vol. 1. - № 1. - P. 89-100.

¹⁷⁸ World Economic Outlook Databases. October 2018 Edition. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/02/weodata/index.aspx>

¹⁷⁹ Gruber J.W., Di Mauro F. et al. Where are global and U.S. trade heading in the aftermath of the trade collapse: Issues and alternative scenarios. *Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Paper*. 2011. No. 1017. URL: <https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/2011/1017/ifdp1017.htm>; Understanding the Weakness in World Trade. *European Central Bank Economic Bulletin* 2015. № 3. P. 33–42. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/eb201503_article01.en.pdf

структури порівняльних переваг. Але разом з тим важливим негативним наслідком суттєвого підвищення відкритості економіки є те, що економіка стає більш «чутливою» до волатильності торгівлі.

Хоча існує відносний консенсус щодо головної причини падіння динаміки торгівлі – падіння агрегованого попиту, проте ряд дослідників стверджують, що співвідношення торгівлі та ВВП залежить передусім від структурних чинників.

Висувається кілька аргументів «структурної» (тобто немакρο-економічної) природи падіння еластичності торгівлі від доходу. **По-перше**, зміна структури глобальної торгівлі на користь товарних груп з більш низькою еластичністю. Адже інвестиційні товари та товари довгострокового використання (споживання яких можна «відкласти») є більш торгівозалежні, ніж інші, і таким чином пояснюють падіння еластичності торгівлі від доходу¹⁸⁰. До того ж ці групи товарів відіграють значно меншу роль у створенні ВВП, ніж у структурі експорту.

По-друге, сповільнення глобальної торгівлі є наслідком закінчення дії інтеграції Китаю та Східної Європи до світової економіки. Ця інтеграція була разовим явищем і не може діяти постійно.

По-третє, процес формування глобальних ланцюгів створення доданої вартості (ГЛВ) почав досягати своєї межі. Випереджаюче зростання міжнародної торгівлі значною мірою пояснювалося саме вертикальною спеціалізацією, тобто зростанням частки використаних імпортних товарів для виробництва експорту. Обсяги торгівлі включають подвійне обчислення, а додана вартість уникає подвійного підрахунку (включає лише чистий експорт)¹⁸¹. Чим більш фрагментоване виробництво між країнами, тим більшою є різниця між валовою вартістю торгівлі та торгівлею доданою

---

¹⁸⁰ Irwin Douglas. A World trade and production: A long-run view. // *The Global Trade Slowdown: A New Normal? A VoxEU eBook*. London: CEPR Press and EUI. 2015. Pp. 21–32. URL: http://voxeu.org/sites/default/files/file/Global%20Trade%20Slowdown_nocover.pdf

¹⁸¹ Hummels D., Ishii J., Yi K. The nature and growth of vertical specialization in world trade. *Journal of International Economics*. 2001. 54 (1). Pp. 75–96.

вартістю (TiVA)¹⁸². Отже, ГЛВ стають важливим потенційним джерелом торговельних шоків, особливо сектор виробництва та торгівлі продукцією, споживання якої не є життєво нагальною¹⁸³.

По-четверте, активізація політики протекціонізму не відіграє вирішальної ролі, але середній рівень протекціонізму зростає, прихований протекціонізм стає дедалі суттєвішим¹⁸⁴.

У світовій науковій літературі наразі ще не склався консенсус щодо «нової нормальності» як доконаного факту. Адже існує кілька причин, чому обсяги світової торгівлі можуть продовжувати зростати швидше, ніж дохід. По-перше, очікується подальше зростання частки послуг у світовій торгівлі. По-друге, технологічний прогрес, розвиток інтернет-торгівлі, більш ефективна логістика розширяють можливість малих фірм брати участь у світовій торгівлі. По-третє, Південна Азія та Африка мають значний потенціал для зростання торгівлі. Окремим напрямом щодо пошуків нової парадигми розвитку міжнародного розподілу праці є точка зору, що пошук нового формату глобалізації обумовить своєрідний «глобальний антракт»¹⁸⁵.

8.2. Оцінка окремих зовнішньоторговельних чинників економічного зростання в Україні

На основі створеного комплексу інформаційних баз даних¹⁸⁶ здійснена оцінка окремих зовнішньоторговельних чинників економічного зростання, зокрема структури експорту, цінової конкурентоспроможності, імпортомісткості внутрішнього ринку та експорту.

---

¹⁸² Gangnes B., Ma A.C., Assche A. Global value chains and the trade-income relationship: Implications for the recent trade slowdown? *The Global Trade Slowdown: A New Normal? A VoxEU eBook*. London: CEPR Press and EUI. 2015. Pp. 111–126. URL: http://voxeu.org/sites/default/files/file/Global%20Trade%20Slowdown_nocover.pdf

¹⁸³ The Great Trade Collapse: Causes, Consequences, and Prospects / Baldwin R., ed. *VoxEU.org eBook*. 2009. URL: <http://voxeu.org/epubs/cepr-reports/great-trade-collapse-causes-consequences-and-prospects>

¹⁸⁴ Services Trade Restrictions Database | *Development Economics Research Group; The World Bank*. URL: <http://iresearch.worldbank.org/servicetrade/default.htm>

¹⁸⁵ Сіденко В.Р. Нова торговельна політика США: глобальний антракт. *Економіка України*. 2017. № 5–6. С. 58–66.

¹⁸⁶ Таблиці «витрати – випуск» за 2002–2016рр. в основних цінах та цінах споживачів, а також бази щодо зовнішньої торгівлі; валютних курсів; інфляції та динаміки ВВП в Україні та її зовнішньоторговельних партнерів, динаміки цін на окремих світових товарних ринках – ринках металів, зернових культур, руди, енергоресурсів

Аналіз динаміки експорту України в XXI ст. у контексті загальносвітових трендів засвідчив – найбільш динамічний його розвиток припадає на 2000–2004 рр., коли обсяг експорту в середньому щорічно зростав на 12,5%. З 2009 р. ситуація кардинально змінюється. Після різкого падіння у 2009 р. темпи відновлення позитивної динаміки зовнішньої торгівлі поступово уповільнювалися і з 2013 р. почався новий кризовий спад.

Упродовж 2000–2017 рр. в Україні відбулося дві хвилі глибокого кризового падіння обсягів експорту товарів – в 2009 р. на 24,2% та в період з 2013 по 2016 рр. – 30% (без Криму та Донецької і Луганської областей). Таким чином, вартісний обсяг експорту товарів в 2017 р. становив лише 83% від рівня 2013 р. (без названих регіонів)¹⁸⁷.

Після кризи 2009 р. кожна з країн по-різному відновлювала свою торгівлю (в окремих країнах криза розпочалася в різний час). Так, серед країн з високим та середнім рівнем розвитку (окрім тих, що експортують нафту та природний газ) не відновили докризовий рівень (2008 р.) фізичного обсягу експорту товарів у 2015 р. не лише Україна, а й Данія, Франція, Італія, Фінляндія, Японія, Швеція.

Співвідношення обсягів торгівлі та ВВП вказує на роль експорту та імпорту товарів та послуг в економіці, на залежність вітчизняних виробників від зовнішнього попиту та на залежність внутрішніх споживачів від зовнішніх поставок. Економіку України характеризує високий ступінь її зовнішньої відкритості. Проведений порівняльний аналіз показує, що висока частка експорту товарів та послуг від ВВП в Україні (в 2017 р. 47,9%) не є унікальним явищем. Це співвідношення дорівнює у світі – 27,4% (2016р.), в ЄС28 – 44,6%, в Чехії – 79,5%, в Угорщині – 90,1%, в Польщі – 53,4%, в Словаччині – 96,3%.¹⁸⁸

Якщо розглянути перспективи розвитку українського експорту в

---

¹⁸⁷ Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>

¹⁸⁸ World Development Indicators World DataBank. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

середньостроковій перспективі, враховуючи як індикатор зовнішнього попиту на український товарний експорт середньозважені темпи зростання ВВП в країнах-партнерах, то можна відзначити, що починаючи з 2009 р. реакція обсягів експорту на розвиток економіки торговельних партнерів України (**еластичність** попиту від доходу) була неоднозначною. Вже в 2012 р. в країнах-партнерах обсяг ВВП перевищив докризовий рівень і продовжує зростати, а в Україні знижувалися обсяги експорту, і причини цього криються не лише в динаміці світових цін на світових ринках та в позаекономічних чинниках, а й у стагнації енергоємної, низькотехнологічної структури економіки. До того ж динаміка світової економіки є важливим чинником волатильності обсягів експорту, адже в 2014–2016 р. зростання економіки споживачів продукції українського експорту становило 2,7%, що значно нижче середньорічних темпів зростання в передкризовий період (2002–2008 рр.) – 5,5%. Цей тренд збережеться і в середньостроковій перспективі (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

**Темпи зростання ВВП у партнерів України з експорту товарів,
% до попереднього року**

Партнери України	2016	2017	Середньорічні темпи за 2002–2008 рр.	Середньорічні темпи* за 2018–2023 рр.
Євросоюз	2,0	2.65	2,2	1,91
Росія	-0,2	1.55	6,8	1,53
Середньозважені дані для партнерів	2,8	3.3	5,5	3.3

Джерело: власні розрахунки за даними Держстату України, Євростату та МВФ: WEO Database, April 2018. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/index.aspx>;

Частка зовнішніх ринків у загальному обсязі реалізації товарів та послуг виробників України (в основних цінах) в 2016 р. становила 23,2%. У тому числі продукції сільського господарства – 32% , переробної промисловості – 41,5%, машинобудування – **60,8%**. Отже, структура машинобудування зорієнтована на зовнішні ринки і в середньостроковій перспективі не забезпечує нагромадження основного капіталу, не відповідає структурі внутрішнього попиту.

Виявлення динаміки частки імпорту на внутрішньому ринку країни має велике значення для оцінки перспектив економічного зростання. Незважаючи на різке падіння цінової конкурентоспроможності імпорту, продовжується зростання імпортомісткості (в фактичних цінах споживача) внутрішнього ринку України з 19,7% в 2013 р. до 21,8% в 2016 р. (в т.ч. продукції кінцевого споживання – з 13,7% в 2013 р. до 17,5% в 2016 р.). Особливо суттєво зросла частка імпорту на ринку продукції машинобудування – з 58,4 до 63,8%. Адже, якщо йдеться про вартісні обсяги ринку, то скорочення споживання в натуральних вимірах компенсувалося зростанням вартості.

Необхідно відзначити, що на окремих сегментах внутрішнього ринку (продукція сільського господарства, виробництво харчових продуктів, виробництво основних фармацевтичних продуктів,) у 2015–2017рр. почала формуватися тенденція імпортозаміщення. Проте здебільшого цей процес є не власне *імпортозаміщенням*, а лише більш швидким *скороченням споживання імпортованих товарів*. Перспективи підвищення рівня валового прибутку нефінансових корпорацій та зростання реального наявного доходу населення забезпечить у середньостроковій перспективі зростання платоспроможного попиту та відповідно зростання імпортомісткості ринку інвестиційних та споживчих товарів.

Зовнішньоторговельні чинники наразі є одними з основних для забезпечення економічного зростання в Україні (причому їх значущість не зменшувалася в 2014–2017 рр.). Рівень впливу чистого експорту на динаміку ВВП в Україні один із найвищих у світі (табл. 8.2). В 2014–2015 рр. саме різке падіння обсягів імпорту темпами, що значно перевищували темпи падіння обсягів експорту, суттєво стримувало зниження обсягів ВВП.

У рамках виконання дослідження здійснена класифікація напрямів декомпозиції зростання експорту: декомпозиція експорту на «перспективну» та «традиційну» складові; визначення елементів, що мають абсолютні або відносні переваги на світовому ринку; визначення елементів за рівнем факторомісткості; міжгалузева та внутрішньогалузева торгівля.

Таблиця 8.2

Зміна обсягу валового внутрішнього продукту (СНР–2008), за структурою кінцевого використання, % (до попереднього року)

Показник	2011	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП	5,5	0,0	-6,6	-9,8	2,4	2,5
<i>В т.ч. за рахунок</i>						
1. Кінцевих споживчих витрат	9,4	4,5	-5,6	-13,7	1,7	6,1
<i>В т.ч. за рахунок</i>						
<i>кінцевих споживчих витрат домашніх господарств</i>	9,9	4,7	-5,9	-14,0	1,8	5,5
2. Валового нагромадження	2,7	-2,7	-6,4	1,6	6,8	2,0
<i>В т.ч. за рахунок</i>						
<i>валового нагромадження основного капіталу</i>	1,4	-1,6	-4,0	-1,3	2,8	2,8
<i>зміни запасів матеріальних оборотних коштів</i>	1,2	-1,1	-2,3	2,9	4,0	-0,8
3. Чистого експорту	-6,6	-1,9	5,4	2,3	-6,1	-5,5
Довідково:						
<i>Співвідношення чистого експорту товарів та послуг до ВВП</i>						
<i>в Україні, %</i>	49,8	43,0	48,6	52,6	49,3	47,9
<i>у світовій економіці, %</i>	30,5	30,4	30,2	29,3	28,5	
<i>в ЄС28, %</i>	41,1	42,4	42,8	43,4	43,2	44,6
<i>в Китаї, %</i>	26,5	24,5	23,5	21,3	19,7	19,8

Джерело: власні розрахунки автора за даними Держстату України та Світового банку. За 2010–2013 рр. дані наведено без урахування Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, за 2014–2017 рр. – також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Окрім названих вище напрямів декомпозиції (структурування) динаміки експорту, слід також врахувати структуру товарів за їхньою якістю – перш за все за рівнем технологічності.

Функціонування економіки відкритого типу вимагає від України такої трансформації торгової (та виробничої) структури, котра забезпечить високу конкурентоспроможність виробництва, формування конкурентних переваг вітчизняного виробника. Увесь період 2014–2017 рр. структура зовнішньої торгівлі України перебувала у фазі значної корекції.

1. У географічній структурі експорту України основними трендом в 2013–2017 рр. було зменшення присутності країн СНД за рахунок зростання частки країн ЄС-28, Туреччини, Китаю, інших країн Азії та Африки. За подальшої втрати російського ринку зростання експорту України можливе лише за умови більш інтенсивного виходу на ринки Китаю, Індії, країн

Близького Сходу та Південно-Східної Азії. Значним є потенціал розширення експорту до Європейського Союзу одного з найбільших регіональних ринків світу). Адже частка українських товаровиробників на цьому ринку є все ще незначною (2016 р., – 0,69%, а в 2017 р. – 0,74%)¹⁸⁹.

У розвитку експорту українських товарів можна визначити наявність значних диспропорцій між структурними параметрами світового попиту та українського експорту товарів. Основними складовими світового імпорту (за винятком енергетичного) є електричні машини та устаткування і їхні частини, обчислювальна техніка, технологічне обладнання, автомобілі та інші транспортні засоби, прилади та апарати оптичні, а також фармацевтична продукція. Натомість Україна спеціалізується на поставках продукції з низьким рівнем перероблення і стало зберігає неефективну структуру експортних поставок.

2009–2017 рр. відбувалися значні структурні коливання в розподілі обсягів експорту в розрізі ВЕД. Склався стабільний тренд динамічного зростання частки сільського господарства та харчової промисловості. В розрізі окремих видів економічної діяльності в 2014–2017 р. найбільш інтенсивно знижувався експорт вугілля, коксу та продукції нафтоперероблення, металевих руд, продукції металургійного виробництва. Частка цих товарів у загальному обсязі експорту різко знизилась. Що стосується експорту продукції машинобудування, то слід зазначити, що він надходить до незначної кількості країн ОЕСР, а саме до Німеччини, Польщі, Чехії, Угорщини та Словаччини.

Зростає частка торгівлі послугами в загальному обсязі як світового експорту, так і експорту України. Причому частка послуг від ВВП України навіть перевищує рівень ЄС28 і становить в 2017 р. 13,3%.

2. На основі порівняння географічної та товарної структури експорту України та відповідної структури світового імпорту виявлено, що концентрація експорту та окремих географічних ринках залишається високою – частка Росії, Туреччини, Польщі, Італії, Індії в українському

---

¹⁸⁹ Із урахуванням торгівлі між країнами ЄС.

експорті товарів значно перевищує частку цих країн на світових ринках (табл. 8.3). Разом із тим не використовується потенціал ринків США, Китаю, Японії, Німеччини, Франції, Канади. Що стосується ринку США, то його частка в експорті України надзвичайно низька – в Європі нижчу частку мають лише Білорусь, Молдова та Боснія.

Таблиця 8.3

Географічна структура світового попиту на зовнішніх ринках товарів українського експорту, %

Країна	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2011-2016	Довідково: частка країни в загальному обсязі українського експорту в 2017 р.
Сполучені Штати	7,7	8,6	8,6	9,1	9,0	9,6	9,6	11,8	9,3	1,9
Китай	8,1	7,8	8,0	7,9	9,5	10,0	11,1	7,5	9,5	4,7
Німеччина	6,6	6,4	6,6	5,9	6,0	5,9	5,7	6,8	5,9	4,1
Японія	3,9	3,8	4,0	4,3	4,4	4,2	4,4	4,5	4,2	0,5
Корея, Республіка	4,5	4,7	4,1	3,6	3,5	3,7	3,5	2,8	3,5	0,7
Франція	4,1	3,9	3,8	3,6	3,6	3,4	3,3	4,4	3,5	1,0
Італія	3,7	3,7	3,5	3,1	3,3	3,4	3,6	2,8	3,3	5,7
Нідерланди	2,8	2,6	3,0	2,9	3,1	3,0	3,2	2,9	3,0	3,9
Туреччина	2,5	2,2	2,2	2,5	3,0	3,2	3,4	1,5	2,9	5,8
Російська Федерація	1,7	3,6	4,1	3,3	2,8	1,7	1,1	1,6	2,0	9,1
Індія	2,1	2,1	2,2	2,5	2,1	2,5	3,0	2,6	2,5	5,1
Іспанія	2,7	2,2	2,1	2,2	2,1	2,2	2,6	2,2	2,2	2,9
Польща	1,2	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3	1,2	1,5	1,3	6,3
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: власні розрахунки за даними: United Nations Commodity Trade Statistics Database. URL: <http://comtrade.un.org/db/default.aspx>

Рівень диверсифікації товарних ринків експорту важливий, оскільки нестабільність світових цін (торговельні шоки) призводить до критичних наслідків. Коефіцієнт Херфіндала – Хіршмана (розрахований на рівні 4 знаків класифікатора УКТЗЕД) свідчить про високу концентрацію експорту (близько 0,25) причому в 2012–2016 рр. концентрація різко (на 40%) зросла. *Отже, зберігається тренд до зростання зовнішніх кон'юнктурних ризиків економічного зростання України.*

Кількість товарних груп, за якими Україна мала виявлені порівняльні переваги (RCA) в докризовий період (2002–2007 рр.) та в післякризовий

(2010–2015 рр.) залишилась незмінною –19,4 та 19,6% усіх товарних груп (на рівні 4 знака УКТЗЕД), за якими здійснювалася торгівля. Незмінно високою є й частка експорту, що припадає на ці групи 82% в 2002–2007 рр. та 81,2% в 2010–2017 рр. (83,9% в 2017 р.). Таким чином, підтверджується висновок про високу концентрацію товарної структури експорту та її «консервацію».

3. Показовою якісною характеристикою стану зовнішньої торгівлі продукцією переробної промисловості, і зокрема машинобудування, є динаміка її структури за технологічним рівнем. Так, основним трендом розвитку промислового виробництва є стрімке нарощування високотехнологічних виробництв. Розвинені (OECD members) країни світу забезпечують 17,2% обсягу експорту товарів переробної промисловості за рахунок цієї продукції (США – 19,0%, ЄС-28 – 15,9%, Німеччина – 16,7%, Польща – 8,8%,). Загалом же частка високотехнологічного виробництва у світовому експорті продукції переробної промисловості становить близько 18,3%¹⁹⁰. В Україні цей показник становить 7,3%.

Забезпеченість науково-технічним потенціалом є вагомим фактором економічного зростання та конкурентної переваги країни. На тлі досить посередніх відносних показників фінансування наукових досліджень¹⁹¹ Україна має й невисокі показники експорту високотехнологічної продукції

Протягом 2010–2017 рр. не відбулося суттєвих зрушень в напрямі підвищення рівня його технологічності. Частка висотехнологічної продукції в експорті колилася в 2002–2017 рр. в діапазоні 3,3–7,3% (за методикою Світового банку), а починаючи з 2013 р. не перевищувала 7,3%. Основним імпортером залишається Росія, котра продовжує посідати перше місце в переліку країн, до яких експортується зазначена продукція (табл. 8.4).

¹⁹⁰ World Development Indicators World Data Bank. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

¹⁹¹ Частка витрат на НДДКР у ВВП в середньому за 2007–2016 рр. в Україні 0,74%, у світі – 2,1%, в ЄС28 – 1,94, в Польщі (за 2007–2014) – 0,75%, Китаї – 1,75, Ізраїлі – 4,1, Кореї – 3,6, Фінляндії – 3,5, Японії – 3,4, США – 2,7%.

Таблиця 8.4

**Частка окремих країн в експорті з України високотехнологічної
продукції переробної промисловості, %**

Країна	2002-2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Російська Федерація	24,8	32,4	38,6	44,5	36,6	43,8	44,4	33,4	21,6	18,3	5,7
Угорщина	15,7	15,9	17,2	15,6	13,2	8,7	12,8	11,7	16,5	18,3	24,2
Китай	3,8	5,5	4,4	1,4	1,2	5,7	3,3	4,7	3,3	11,5	17,1
Узбекистан	1,4	2,5	2,9	2,6	2,1	3,4	3,9	3,2	5,0	5,0	3,9
Молдова	1,4	1,4	1,6	2,2	1,6	1,3	1,1	1,3	2,7	4,3	4,6
Індія	2,5	2,0	2,4	3,8	3,7	2,6	2,2	5,9	5,7	3,5	3,7
США	8,1	2,9	2,2	4,1	5,1	3,7	0,5	2,6	4,5	2,8	3,6
Казахстан	1,9	1,5	2,2	2,4	2,4	3,4	3,8	2,5	2,9	2,6	2,7
Білорусь	2,8	2,8	3,4	2,1	2,0	2,5	2,8	3,0	2,8	2,2	2,7
Німеччина	6,8	1,6	1,4	1,2	5,6	1,7	1,3	3,3	2,5	1,2	1,3
СНД	35,9	45,4	51,5	57,8	47,2	56,2	58,0	45,3	37,7	34,9	22,1
ЄС-28	34,8	26,6	25,4	22,8	28,1	16,2	21,2	25,9	28,9	32,9	36,8

Джерело: власні розрахунки за даними Держстату України класифікація за рівнем технологічності здійснена за методологією OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2007. Annex 1. Classification of manufacturing industries based on technology. URL: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-science-technology-and-industry-scoreboard-2007_sti_scoreboard-2007-en

У 2014–2017 рр. простежується тенденція до збільшення питомої ваги низькотехнологічних виробництв. Як наслідок, консервується структура промисловості.

Нами здійснений аналіз технологічної структури експорту та імпорту продукції переробної промисловості України за такими методиками: OECD (за видами економічної діяльності на основі класифікатора ISIC Rev. 2)¹⁹² Світового банку (за окремими видами продукції на основі класифікатора SITC Revision3)¹⁹³. UNCTAD з огляду на вимоги до кваліфікації працівників¹⁹⁴, за класифікатором US Census Bureau¹⁹⁵. З метою розширення

¹⁹² Science, Technology and Industry Scoreboard 2007. Annex 1. Classification of manufacturing industries based on technology. URL: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-science-technology-and-industry-scoreboard-2007_sti_scoreboard-2007-en

¹⁹³ High-technology exports (% of manufactured exports) Statistical concept and methodology. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>; Hatzichronoglou T. Revision of the High-Technology Sector and Product Classification. *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, 1997/02. Paris: OECD Publishing, 1997, . URL: <http://dx.doi.org/10.1787/134337307632>

¹⁹⁴ Manufactured goods by degree of manufacturing groups (SITC Rev. 3). URL: <http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications.html> 19

¹⁹⁵ US Census Bureau. URL: <https://www.census.gov>

інструментарію аналізу технологічності експорту та імпорту в подальшому мають бути виконані розрахунки за іншими методиками: за методикою, розробленою S.Lall¹⁹⁶ та за методикою Хаусмана, Хванга та Родріка¹⁹⁷.

4. Здійснена оцінка повної імпортомісткості експорту товарів та послуг України засвідчила її зростання з 50% в 2005 р. до 58% в 2016 р. При цьому імпортомісткість експорту товарів була майже в два рази вищою, ніж імпортомісткість експорту послуг. Оцінка імпортомісткості експорту в географічному розрізі показала, що особливо високою вона є в експорті до Росії, Німеччини та США. Таким чином, частка цих країн у загальному обсязі експорту на 20–30% вища, ніж в експорті, за мінусом імпортової складової (табл. 8.5). Частка Китаю, Туреччини, Індії, навпаки, знижується. А значить, завищується/знижується вплив окремих країн при розрахунках РЕОК гривні та при прогнозуванні економічного зростання.

Таблиця 8.5

Географічна структура експорту України, %

Країна	Експорт товарів, усього			Експорт товарів, за мінусом імпортової складової		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Росія	23,8	18,2	12,7	20,5	14,2	8,9
ЄС	26,5	31,6	34,1	28,1	32,4	33,9
Німеччина	2,5	3,0	3,5	2,3	2,4	2,8
Польща	4,0	4,9	5,2	4,1	4,7	4,5
Італія	3,7	4,6	5,2	3,7	4,4	4,8
Інші	49,7	50,2	53,2	50,4	52,6	56,5
Китай	4,3	5,0	6,3	6,1	7,5	9,0
Туреччина	5,9	6,6	7,3	5,3	5,6	5,8
Індія	3,1	3,4	3,8	2,6	3,4	4,1
Єгипет	4,3	5,3	5,5	4,9	6,1	5,8
США	1,4	1,2	1,3	0,9	1,0	0,9

Джерело: власні розрахунки за даними: Держстату України, НБУ.

В середньостроковій перспективі на динаміку імпортомісткості експорту в Україні впливатимуть два різноспрямовані фактори. З одного боку, можна стверджувати, що подальша девальвація гривни

¹⁹⁶ SITC rev.3 products, by technological categories (Lall 2000). UNCTADstat. URL:

http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications/DimSiteRev3Products_Ldc_Hierarchy.xls

¹⁹⁷ Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. What You Export Matters. *CID Working Paper*. December 2005. No. 123. URL: <http://www.nber.org/papers/w11905.pdf>

підштовхуватиме процеси імпортозаміщення. З іншого – поступове зростання норми валового нагромадження основного капіталу в Україні до рівня 25% і вище призведе до зростання імпорту продукції машинобудування.

5. Декомпозиція експорту України на «перспективну» та «традиційну» складові є, на наш погляд, важливою з точки зору оцінки трендів економічного зростання. Всі інші «зрізи» доповнюють та конкретизують цю структуру. Під «перспективною» складовою ми розуміємо ті елементи товарної структури світового попиту, частка яких у загальному обсязі постійно зростає, а під «традиційною» – всі інші.

Аналіз динаміки структури зовнішньої торгівлі України в 2013–2016 рр. засвідчив¹⁹⁸: частка перспективних товарних груп в українському експорті залишається на середньосвітовому рівні – в 2010–2016 рр. середнє значення становило 41,0% (середньосвітовий показник – 41,8% в 2010–2015 рр.). Проте ця частка досить швидко зростає – з 30,7% в 2004 р. до 43,7% в 2016 р.

Рис. 8.1. Частка «перспективних» товарних груп машинобудування в загальному обсязі глобального експорту товарів та експорту України, %

Джерело: власні розрахунки за даними Держстату України та United Nations Commodity Trade Statistics Database. URL: <http://comtrade.un.org/db/default.aspx>

¹⁹⁸ Для розрахунків «перспективною» складовою вважалися ті товарні групи на рівні 4 знаків УКТЗЕД (HS), частка яких у світовому товарному експорті в 2010–2016 рр. була не менше ніж на 0,01% вищою, ніж у 2002–2007 рр.

Але частка «перспективних» товарних груп машинобудування в загальному обсязі товарів та експорту України (рис. 8.1) удвічі менша, ніж відповідна частка в глобальному експорті (6,4 та 13,9% відповідно). Це свідчить про тенденцію збереження орієнтації на експорт низько технологічних товарів.

8.3. Динаміка цінової конкурентоспроможності вітчизняного експорту

Для визначення перспектив національного виробника на міжнародних ринках важливого значення набуває врахування таких чинників, як цінова конкурентоспроможність.

Вдосконалення методики розрахунків зміни зовнішнього попиту на продукцію вітчизняного виробника залежно від динаміки цінової конкурентоспроможності та макроекономічної ситуації у країнах – зовнішньоекономічних партнерах здійснювалося за кількома напрямками:

По-перше, здійснено порівняння частки окремих країн у прирості РЕОК та частки в прирості світового попиту на ринках товарів українського експорту. **Результати засвідчили**, що в 2010–2016 рр. залежність зростання обсягів експорту від динаміки РЕОК гривні була неоднозначною. Для деяких країн (Росія, Білорусь, США) значне зростання цінової конкурентоспроможності відбувалося на тлі падіння обсягів експорту, що свідчить про домінування нецінових (а іноді і неекономічних) чинників.

Чинниками, що нівелювали потенційні можливості розширення українського експорту в результаті посилення цінової конкурентоспроможності, були, по-перше, повільне зростання світової економіки, особливо в окремих країнах-партнерах, по-друге, несприятлива кон'юнктура світових ринків, суттєве погіршення умов торгівлі, по-третє і

основне, – позаекономічні чинники¹⁹⁹. Скорочення експорту в 2013–2016 рр. значною мірою (на 75%) відбулося за рахунок падіння експорту з Донецької та Луганської областей та зниження обсягів експорту до Росії.

По-друге, проаналізовано динаміку та чинники зростання/падіння цінової конкурентоспроможності вітчизняного виробника (індекси РЕОК гривні) в 2014–2016 рр. за окремими товарними групами.

Важливим аспектом оцінки трендів цінової конкурентоспроможності є порівняння її цінової та курсової складової. Традиційно інфляція в Україні передбачається значно інтенсивнішою, ніж у країнах-партнерах та країнах-конкурентах. Девальвація гривні навпаки буде інтенсивнішою за зниження курсу національних валют країн-партнерів.

Таблиця 8.6

Чинники зростання цінової конкурентоспроможності товарів українського експорту на зовнішніх ринках, %

Показники	Код УКТЗЕД	Приріст (2017р. до 2013р.)	За рахунок цінового чинника	За рахунок курсового чинника
Зернові культури	10	47,9	-131,8	179,7
Жири та олії тваринного або рослинного походження	15	42,2	-200,2	242,4
Готові харчові продукти	16-24	2,5	-119,5	122,0
Руди, шлак і зола	26	34,9	-131,6	166,5
Чорні метали	72	18,3	-138,5	156,8
Машинобудування	84-91	8,0	-178,9	186,9
Всього		16,7	-149,8	166,5

Джерело: власні розрахунки за даними: Держстату України, НБУ, МВФ, Центробанків та Центральних статистичних відомств країн партнерів.

Серед важливих товарних груп найбільше зросла конкурентоспроможність зернових культур, олії, руд, тоді як конкурентоспроможність готових харчових продуктів та продукції машинобудування зросла незначно.

По-третє, в рамках виконання дослідження вдосконалено **методику розрахунків** цінової конкурентоспроможності. Використання індексу

¹⁹⁹ На зростання їх важливості в сучасному розвитку глобальної торгівлі зазначається зокрема в роботі: Кораблін С.О. Неоліберальний мейнстрим: коли Америка проти. *Економіка України*. 2017. № 5–6. С. 90–105.

реального ефективного обмінного курсу гривні, розрахованого за «традиційною» методикою, дозволяє отримати тільки загальне уявлення щодо змін цінової конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників.

Вдосконалення інструментарію оцінки цінової конкурентоспроможності експорту запропоновано здійснювати за кількома напрямками:

- окремий розрахунок РЕОК для основних товарних груп; основних видів економічної діяльності; агрегованих груп товарів – проміжного споживання, споживчих та інвестиційних товарів; складових за рівнем технологічності експорту;
- уточнення алгоритму розрахунку індексу РЕОК гривні, яке стосується розрахунку нормалізованих вагових коефіцієнтів;
- використання поряд з індексом РЕОК гривні інших індикаторів цінової та нецінової конкурентоспроможності – співвідношення динаміки продуктивності праці в окремих країнах-партнерах та Україні; порівняння динаміки експорту та імпорту у вартісному та фізичному розрізі; порівняння індексу РЕОК гривні та розриву в динаміці паритетного курсу гривні та курсів країн партнерів.

Уточнення алгоритму розрахунку індексу РЕОК гривні стосується розрахунку вагових коефіцієнтів. Використовується не лише «традиційний» розрахунок на основі частки країн-партнерів у загальному обсязі експорту України, а й розрахунок «коефіцієнта конкурента», середньозваженої частки країни у світовому експорті (вагою виступає частка окремих товарних груп в експорті України)

$$W_i^t = \frac{x_i^t}{X^t} \quad (8.1)$$

де :

W_i^t — частка країни i – торговельного конкурента України в загальному обсязі світового експорту товарів (за окремими товарними групами t , на рівні 4 знаків УКТЗЕД);

X_i^t – експорт товарів країною i (за окремими товарними групами t , на рівні 4 знаків УКТЗЕД).

X^t – світовий експорт товарів країною за товарною групою t , на рівні 4 знаків УКТЗЕД).

$$W^t = \frac{x^t}{\sum_{t=1}^n x^t} \quad (8.2)$$

де :

W^t – частка групи товарів t на рівні 4 знаків УКТЗЕД в загальному обсязі експорту товарів з України;

x^t – експорт з України товарів групи t на рівні 4 знаків УКТЗЕД

$$W_i = \sum_t (W_i^t * W^t)$$

(8.3)

де :

W_i – «показник конкуренції» виробників країни i відносно українського експорту – сума часток країни i – в загальному обсязі світового експорту товарів (за окремими товарними групами t), зважених на частку групи товарів t на рівні 4 знаків УКТЗЕД в загальному обсязі експорту товарів з України.

При розрахунку РЕОК гривні традиційним способом враховується той факт, що середньорічна частка США в українському експорті в 2012–2017 рр. становила 1,4%, тоді як частка експорту США на традиційних ринках українського експорту становила 8,7%. Таким чином, значення США, Німеччини, Франції, Австралії, Канади, Японії в розрахунках суттєво занижується, тоді як значення РФ, Польщі, Туреччини, Італії – завищується (табл. 8.7). Особливо важливим є питання врахування в розрахунках РЕОК таких країн, як Аргентина, Австралія, Бразилія, Мексика, ПАР, Японія та Канада, частка яких в українському експорті незначна (сумарно 1,2%) , але

які є одними з найбільших конкурентів українського виробника (23,8% експорту продукції на традиційних для України ринках).

Таблиця 8.7

Основні конкуренти України на зовнішніх ринках, %

Країна	2010	2013	2014	2015	2016	2012–2016	Довідково: частка країни в загальному обсязі українського експорту в 2017 р.
Сполучені Штати	7,1	7,9	8,6	9,2	9,7	8,7	1,9
Російська Федерація	6,6	7,2	7,9	7,6	8,3	7,7	9,1
Китай	7,1	6,7	6,7	6,9	6,4	7,0	4,7
Німеччина	7,3	6,9	6,5	6,2	5,9	6,7	4,1
Бразилія	4,1	5,5	5,2	6,7	6,1	5,6	0,02
Австралія	4,0	5,3	5,5	5,4	5,2	5,1	0,03
Франція	4,7	4,6	4,6	4,9	4,7	4,7	1,0
Японія	5,1	4,1	3,6	3,3	2,9	3,8	0,5
Канада	3,5	3,6	4,0	4,6	4,4	3,9	0,1
Нідерланди	3,3	3,2	3,1	3,1	3,2	3,2	3,9
Італія	3,1	2,7	2,5	2,3	2,4	2,6	5,7
Туреччина	2,5	2,3	2,5	2,4	2,5	2,4	5,8
Індія	2,0	2,1	2,0	1,5	1,6	1,9	5,1
Польща	1,8	1,8	1,7	1,8	1,7	1,8	6,3
Іспанія	2,0	1,8	1,8	1,7	1,8	1,8	2,9
Всього	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: власні розрахунки за даними: United Nations Commodity Trade Statistics Database.URL: <http://comtrade.un.org/db/default.aspx>

Прогноз цінової конкурентоспроможності вітчизняного експорту здійснено за двома методами розрахунку вагових коефіцієнтів для **3 сценаріїв** розвитку подій (всього 6 варіантів): *перший* – відображає точку зору експертів МВФ²⁰⁰ щодо динаміки розвитку економіки України та інших країн світу; *другий* – відображає параметри, закладені в Основні напрями бюджетної політики України на 2018–2020 рр.²⁰¹; *третій* – вирізняється стабільністю курсу гривні (девальвація менше ніж на 3% щорічно) та високою інфляцією (9,5% щорічно) (табл. 8.8).

У табл. 8.9 наведено результати сценарного прогнозу індексу цінової конкурентоспроможності за ціновим дефлятором ІСЦ.

²⁰⁰ World Economic Outlook Databases / МВФ. April 2018. URL: http://www.imf.org/external/np/fin/data/param_rms_mth.aspx

²⁰¹ Проект Основних напрямів бюджетної політики на 2018–2020 роки. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62047

Таблиця 8.8

Сценарні умови прогнозування цінової конкурентоспроможності експорту

Сценарій	Показник	2018	2019	2020
Сценарій 1	Курс долара США до гривні (за прогнозом МВФ станом на 04.2018)	28,0	29,3	30,0
	ІСЦ в Україні (за прогнозом МВФ станом на 04.2018)	11,04	8,0	6,5
Сценарій 2	Курс долара США до гривні	29,3	30,5	31,0
	ІСЦ в Україні (основні напрями бюджетної політики на 2018-2020 рр.) ОСНОВНІ ПРОГНОЗНІ МАКРОПОКАЗНИКИ економічного і соціального розвитку України до постанови Кабінету Міністрів України від 11 липня 2018 р. № 546	7,0	5,9	5,0
Сценарій 3	Курс долара США до гривні	27,0	27,5	28,0
	ІСЦ в Україні	11,8	9,5	7,3

Аналіз динаміки конкурентоспроможності експорту свідчить, що упродовж 2018–2020 рр. вона може залишатися вищою за рівень 2013 р. навіть при девальвації гривні не більше ніж на 3% щорічно (до рівня 28 грн/дол. в 2020 р. за сценаріями 3.1 та 3.2).

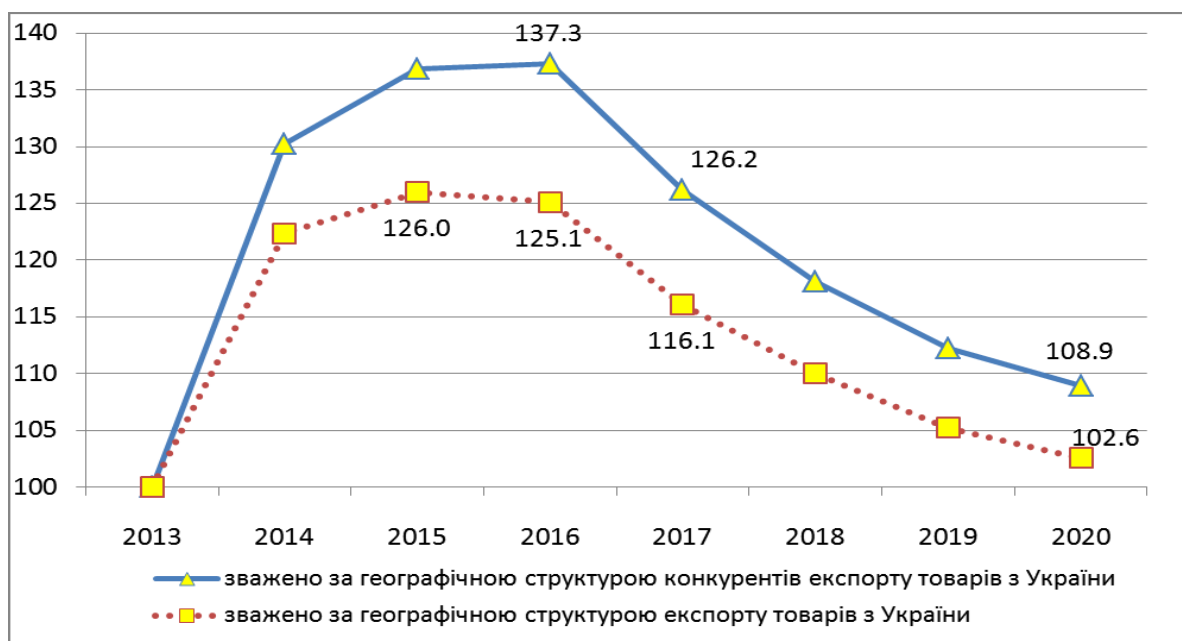
Таблиця 8.9

Прогноз індексу цінової конкурентоспроможності експорту на 2018–2020 рр. (2013р. =100%)

Сценарій	2013	2016	2017	2018	2019	2020
На основі географічної структури експорту України						
1,1	100	125,1	128,9	128,2	125,6	123,4
2,1	100	125,1	124,3	123,5	124,3	123,0
3,1	100	125,1	116,1	110,0	105,2	102,6
На основі географічної структури конкурентів						
1,2	100	137,3	140,2	137,6	134,0	131,0
2,2	100	137,3	135,1	132,6	132,6	130,6
3,2	100	137,3	126,2	118,1	112,3	108,9

Джерело: розраховано за даними МВФ, НБУ та Державної служби статистики України.

За умов реалізації сценарію 3.1 та 3.2 конкурентні переваги українських експортерів суттєво знизяться.

Рис. 8.2. Варіанти прогнозу динаміки цінової конкурентоспроможності українського експорту, %, значення 2013 р. =100

Джерело: власні розрахунки за даними Держстату України, НБУ, МВФ, Центробанків та Центральних статистичних відомств країн партнерів.

Розрахунки підтвердили гіпотезу про значну відмінність (рис. 8.2) динаміки цінової конкурентоспроможності, розрахованої за двома варіантами вагових коефіцієнтів (варіанти 3.1 та 3.2.), наочно засвідчує необхідність використання як традиційної, так і альтернативної методики. Як у першому, так і в другому випадку в 2020 р. рівень конкурентоспроможності буде вищим за рівень 2013 року. Проте в першому випадку (за географічною структурою експорту) він буде на 6 в.п. нижчим і свідчитиме про майже повну «вичерпаність» ефекту від девальвації гривни в 2014–2015 рр.

Спираючись на зазначене вище, можна зробити такі висновки.

У сучасній світовій економічній науковій літературі дослідження проблем глобальної торгівлі та її ролі в економічному зростанні сконцентровані на двох ключових проблемах: характеристиках так званого «**великого торговельного колапсу**» та формуванні «**нової нормальності**» у взаємодії між глобальною торгівлею та глобальним економічним зростанням.

Виявлено, що концентрація експорту України та окремих географічних та товарних ринках залишається високою. не використовується

потенціал ринків США, Китаю, Японії, Німеччини, Франції, Канади. Отже, *зберігається тренд до зростання зовнішніх кон'юктурних ризиків економічного зростання.*

Протягом 2010–2017 рр. не відбулося суттєвих зрушень в напрямі підвищення рівня технологічності експорту продукції переробної промисловості України. Найбільш вагомим імпортером такої продукції залишається Росія.

Частка перспективних товарних груп в українському експорті залишається незначною – в 2010–2017 рр. середнє значення становило 23,9%.

Сценарний прогноз цінової конкурентоспроможності вітчизняного експорту свідчить, що упродовж 2019–2020 рр. її рівень може залишатися відносно стабільним. Розрахунки підтвердили гіпотезу про значну відмінність динаміки цінової конкурентоспроможності, розрахованої за двома варіантами вагових коефіцієнтів, і засвідчили необхідність використання як традиційної, так і альтернативної методики.

РОЗДІЛ 9. МОДЕЛЮВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ ВВП УКРАЇНИ ЗА КВАРТАЛЬНИМИ ДАНИМИ

Динаміка ВВП України упродовж останніх років починаючи з 2007 р. характеризувалася нетривкими коливаннями зі значною амплітудою у бік сповільнення економічної динаміки, що ускладнює застосування методичних підходів до моделювання розвитку виробництва на макрорівні у межах середньо- і довгострокового прогностного горизонту. Причиною коливань упродовж визначеного періоду стали кризові явища, які почастишали з огляду на розвиток світової економіки кінця XX – початку XXI ст. Вітчизняні реалії перебігу двох останніх криз 2008–2009 рр. і 2014–2015 рр. стали результатом прояву макроекономічних дисбалансів, які формувалися під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників у супроводі негативних процесів, що розгортались у суміжних з Україною економіках.

Згортання обсягів виробництва у кризові періоди 2008–2009 рр. і 2014–2015 рр. потребувало акумулювання державою додаткового фінансового ресурсу для протидії негативним тенденціям, що призвело до стрімкого зростання суверенних боргових зобов'язань. Борговий чинник став вагомим фактором, урахування якого стало обов'язковим навіть у межах короткострокового прогностного горизонту. Виснажені інвестиційні ресурси економіки України, яка суттєво потерпала упродовж зазначених кризових потрясінь, не були відновлені у повному обсязі у період стабілізації, що мала місце упродовж проміжку часу між означеними кризами. Крім того, відомі події з початку воєнного конфлікту на сході країни стали негативним маркером, що вплинув на дестабілізацію ринку праці.

Враховуючи озвучені реалії розвитку вітчизняної економіки на початку XXI ст. особливого акценту набуває розроблення короткострокових прогнозів, побудованих на доказовій базі квартальних часових рядів динаміки із використанням методичних напрацювань у площині апробації сучасного економіко-математичного інструментарію.

9.1. Методологічний підхід до розробки комплексної моделі короткострокового прогнозування ВВП України

Методика короткострокового моделювання ВВП України ґрунтується на використанні трьох підходів: побудови композитних інтегральних індикаторів, розробки модифікованих виробничих функцій у розрізі основних видів економічної діяльності та програмної імітації взаємозв'язку бюджетного і банківського секторів економіки. Призначення композитних інтегральних індикаторів – встановлення перехідних точок зміни макроекономічної динаміки під впливом дестабілізуючих чинників, що позначається на варіюванні параметрів бізнес-циклів. Алгоритм побудови композитних інтегральних індикаторів дає змогу визначити основні види економічної діяльності, що чинять найбільший вплив на короткострокову динаміку ВВП, та оцінити фактори формування означеної динаміки не тільки з боку пропозиції, а також з боку попиту, у розрізі внутрішніх та зовнішніх чинників. Розробка модифікованих виробничих функцій провадиться на доказовій базі тих основних видів економічної діяльності, які були визначені на етапі побудови композитних інтегральних індикаторів. Аналітична форма представлення виробничих функцій являє собою модифіковане рівняння Кобба – Дугласа. Результати побудови зазначених виробничих функцій дають змогу спроектувати траєкторію короткострокової динаміки ВВП із визначенням тренду, нахил якого варіюється залежно від імовірної зміни внутрішніх та зовнішніх чинників. Подальше моделювання ВВП здійснюється у секторальній площині взаємозв'язку фіскальної і монетарної сфер. Метою моделювання є прогнозування динаміки ВВП залежно від сценарних умов фіскально-монетарного зв'язку.

Побудова композитних інтегральних індикаторів

Композитні інтегральні індикатори охоплюють співпадаючі, випереджувальні індекси, а також індекси із запізненням. Найбільшого поширення набули два перші види: співпадаючі та випереджувальні

інтегральні індикатори. Існують два концептуальні підходи до побудови таких індикаторів. Перший метод базується на результатах досліджень, що проводились Департаментом торгівлі національного бюро економічних досліджень (NBER-DOC). Напрацювання NBER-DOC у своїй основі стали логічним розвитком запропонованих ідей, викладених у роботі Мора і Шишкіна²⁰² у 1967 р. Другий підхід базується на результаті досліджень Стока і Ватсона²⁰³, датованих 1989 р. Головна відмінність між методичними підходами полягає у використанні різного інструментального апарату при побудові композитних індикаторів. У підході NBER-DOC в основу вибору та ранжування складових індикаторів покладено експертні оцінки, у той час як метод, запропонований Мором і Шишкіним, базується на залученні економетричного апарату. Інтегральною залежною змінною, що описує розвиток економіки згідно з обома концепціями, є ВВП – як найбільш інформативний агрегований показник.

Запропонований до використання чинний підхід базується на методичних засадах, запропонованих Стоком і Ватсоном. За допомогою методу найменших квадратів (МНК) проводиться побудова лінійної регресії, процедура вибірки незалежних змінних якої є предметом оцінки статистичних характеристик економетричного рівняння, таких як мультиколінеарність і гетероскедастичність. При проведенні економетричних розрахунків, які базуються на числових методах та охоплюють доказову базу значного переліку часових рядів динаміки, пропонується використовувати програмний продукт Gretl, який підтримується світовою спільнотою на правах відкритої ліцензії. Усі показники попередньо проходять перевірку на стаціонарність вибірки за допомогою розширеного тесту Діккі – Фулера (ADF-test). З метою отримання позитивного результату щодо стаціонарності

---

²⁰² Moore Geoffrey H. and Shiskin J. Indicators of Business Expansions and Contractions. *NBER Occasional Paper*. 1967. No. 103. Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.

²⁰³ Stock James H. and Watson Mark W. New Indexes of Coincident and Leading Economic Indicators, NBER Macroeconomic Annual Report / National Bureau of Economic Research. Cambridge, Massachusetts, 1989. P. 351–394.

часових рядів, усі показники вимірюються у зіставних цінах зміни до відповідного періоду попереднього року. Після зведення інтегрального індикатора постійні коефіцієнти регресії нормуються у межах 100% рангу для результативної форми представлення отриманої інтегральної змінної – композитного індексу.

Побудова співпадаючого інтегрального індикатора дає змогу визначити основні види економічної діяльності, що чинять найбільший вплив на динаміку ВВП з боку пропозиції. У разі зміни рангових позицій впливу основних видів економічної діяльності у структурі співпадаючого інтегрального індикатора, що є показовим упродовж кризових потрясінь, визначаються коінтегровані показники, які несуть інформацію про якісні трансформації розвитку економіки у періоди нестабільності. Оскільки кризові періоди здебільшого мають недовготривалий термін (1–2 роки), а зміна структурних позицій складових індикаторів відбувається упродовж більш подовжених проміжків часу (2–5 роки), показовим є використання інформації про структурні зміни, що дає можливість більш достовірно відстежити факторний розподіл зміни чинників впливу в часі та рівень такого впливу на інтегральну (залежну) змінну.

Побудова випереджувального інтегрального індикатора забезпечує регуляторний базис модельного комплексу, який враховує зовнішні та внутрішні шоки коригування тренду ВВП у короткостроковому аспекті. Складові індикатора надалі служать реалізації сценарного моделювання з метою оцінки наслідків економічної політики залежно від запровадження окремих заходів впливу внутрішнього та/або зовнішнього характеру. Серед можливих зовнішніх чинників слід виділити світові ціни на енергоносії, металургійну продукцію і продукцію сільського господарства (наприклад, світова ціна на пшеницю), ВВП країн найбільших імпортерів української продукції тощо. До ймовірних внутрішніх факторів відносяться валютний курс, обсяги експорту та імпорту, індикатори ділової активності, розвиток інфраструктури тощо. Як показує практика, у загальній сукупності більша

частина складових випереджувального інтегрального індикатора відноситься до факторів впливу на формування сукупного попиту.

Оскільки, здебільшого, величина лагу випереджувального інтегрального індикатора для реалій розвитку економіки України становить не більше одного-двох кварталів, існують об'єктивні обмеження щодо відрізу прогнозного горизонту, оскільки короткостроковий вимір передбачає проведення квартальних оцінок на період до чотирьох кварталів (одного року). З метою вирішення зазначеної проблеми пропонується використати два інші підходи: розроблення модифікованих виробничих функцій у розрізі основних видів економічної діяльності і моделювання взаємозв'язку бюджетного і банківського секторів економіки.

Розроблення модифікованих виробничих функцій у розрізі основних видів економічної діяльності

Метод базується на побудові виробничих функцій. Об'єктом розрахунку є види економічної діяльності, визначені на етапі розроблення співпадаючого композитного інтегрального індикатора. Згідно із зазначеним методом, аналітична форма представлення рівнянь є модифікацією відомої виробничої функції Кобба – Дугласа. Відмінність полягає у представленні фактора праці не чисельністю виробничого персоналу або кількістю відпрацьованого часу, а фондом заробітної плати. Останній показник є результатом добутку середньої заробітної плати в розрахунку на одного працюючого на середньооблікову кількість штатних працівників. У цьому випадку показник заробітної плати дає змогу більш точно відстежити короткострокові тренди валової доданої вартості відібраних основних видів економічної діяльності, які у нетривалій перспективі більше підвладні впливу чинників з боку попиту. Враховуючи лаги запізнення впливу на залежну змінну – ВВП-фактора капіталу (три-чотири квартали), потенціал пропозиції товарів і послуг в економіці на коротку перспективу можливо оцінити лише у межах прогнозного горизонту, який відповідає величині зазначеного лагу.

Алгоритм побудови виробничих функцій відбувається за аналогічною схемою, використаною при визначенні композитних інтегральних індикаторів. За відсутності необхідності нормування постійних коефіцієнтів регресії з метою калібрування вибірки усі показники вимірюються у зіставних цінах натуральним логарифмом зміни до попереднього кварталу. Для зменшення похибки розрахунків відсутня постійна складова регресій, що віддзеркалює загальний рівень продуктивності виробництва (total factor productivity) і тому складно піддається адекватній оцінці.

Слід зазначити, що у межах короткострокового прогностного горизонту результати розрахунків зміни ВВП за модифікованою виробничою функцією є лише наближеними до ситуації, за якої попит відповідає пропозиції, чий тренди теоретично мають збігатися у більш віддаленій перспективі. Означена невідповідність, зокрема, може проявлятися у накопиченні помилки прогнозу. У цьому випадку така помилка, за інших незмінних умов, буде тим більшою, чим далі відлік часу перебуватиме від початкової точки прогностного горизонту, що проявляється у відхиленні тренду ВВП від розрахункової траєкторії. З метою вирішення зазначеної проблеми та усунення можливої похибки прогнозу пропонується використати додатковий інструментарій, що базується на моделюванні взаємозв'язку бюджетного і банківського секторів.

Моделювання взаємозв'язку бюджетного і банківського секторів

Застосування широковживаного методу групових аргументів засвідчило виразний вплив боргового чинника на макроекономічну динаміку в Україні упродовж останніх десяти років. Сумарно починаючи з кризового періоду 2008–2009 рр. державні боргові зобов'язання станом на початок 2017 р. зросли більше, ніж у 4 рази, сягнувши близько 70% ВВП (для порівняння, на початку 2008 р. державний борг становив не більше 10% ВВП). Тому означений факт було взято до уваги при розробленні методики побудови макроекономічної моделі короткострокового прогнозування ВВП України. Алгоритм моделювання базується на припущенні щодо впливу

зростання боргових зобов'язань держави на макроекономічну динаміку через розподіл фінансових потоків між бюджетним і банківським секторами, що у кінцевому підсумку визначає ресурсне забезпечення продукування ВВП за факторами виробництва капіталу і праці.

Концептуально вплив боргової динаміки на темпи економічного зростання може мати різні наслідки залежно від часової перспективи. У короткостроковому аспекті зростання державних боргових зобов'язань у більшості випадків позитивно позначається на темпах зміни ВВП. У такому випадку збільшення фінансування державних витрат стимулює сукупний попит. При цьому мається на увазі не тільки споживча складова попиту, а й інвестиційна, оскільки активізація державних інвестицій через розбудову інфраструктури стимулює приватних інвесторів до започаткування масштабних структурних проектів на умовах партнерства (ефект залучення). За визначених умов результативність державних інвестицій багато в чому залежить від розміру дефіциту бюджету, який покривається за рахунок запозичень на ринку капіталу. За певних же умов може мати місце економічне явище, відоме як ефект витіснення, коли задоволення попиту держави на тимчасово вільні кредитні ресурси призводить до скорочення інвестицій у реальний сектор економіки.

На противагу короткостроковому періоду, у більш віддаленій перспективі високі темпи накопичення державного боргу можуть призвести до негативних наслідків у випадку, коли борговий тягар стає стримуючим фактором економічного зростання. За таким сценарієм розвитку подій передбачається, що дедалі більша частина продукування доходів на макрорівні перерозподіляється через бюджет, у тому числі шляхом обслуговування державного боргу (покриття тіла та сплати відсотків). За визначених умов фактор запозичень стає дедалі менш продуктивним, оскільки темпи зростання заборгованості перевищують позитивний ефект від використання боргового ресурсу. Таким чином, поряд із актуалізацією питання критичного рівня боргу до ВВП, набуває актуальності проведення

аналізу динаміки боргових зобов'язань держави упродовж визначеної часової ретроспективи.

Теоретичне обґрунтування моделі

Запишемо відоме співвідношення монетарної системи (подібне до рівняння бюджетного обмеження фіскальної системи), що базується на окремих статтях пасивів і активів центрального банку. Згідно з таким співвідношенням, збільшення боргових зобов'язань уряду перед центральним банком ΔD разом із його доходами RCB , перерахованими до казначейства, дорівнює сумі сплачених фіскальною системою відсотків центральному банку за минулими запозиченнями iD і збільшення його зобов'язань, які представлено різницею обсягу монетарної бази ΔMB :

$$\Delta + RCB = D + iB \quad (9.1)$$

Доходи центрального банку та сума нарахованих відсотків за запозиченнями фіскальної системи є величинами одного порядку, здебільшого в рази меншими за обсяги абсолютної зміни монетарної бази і боргових зобов'язань уряду перед центральним банком. Беручи зазначене до уваги, припустимо, що зміна боргових зобов'язань уряду перед центральним банком дорівнює зміні монетарної бази. У такому разі передбачається, що покриття дефіциту бюджету відбувається за рахунок збільшення внутрішнього державного боргу шляхом випуску державних цінних паперів, які викуповує центральний банк, використовуючи грошову емісію. За визначених умов матимемо:

$$\Delta \cong iB \quad (9.2)$$

Описаний механізм в економіці відомий під назвою «кількісного пом'якшення» (англ. Quantitative Easing). Запишемо відоме рівняння кількісного обміну М. Фрідмана у відносних величинах приросту зміни показників до попереднього періоду, яке за припущення сталої швидкості обігу грошей трансформується у співвідношення, згідно з яким зміна обсягу

випущених товарів і послуг в економіці ΔY дорівнює різниці між зміною пропозиції грошей ΔM і зміною рівня цін ΔP (див. вкладку 1):

$$\Delta Y \cong \Delta M - \Delta P \quad (9.3)$$

Вкладка 1

Запишемо рівняння кількісного обміну:

$$M \times V = P \times Y$$

Продиференціювавши ліву і праву частини рівняння, отримаємо:

$$V \frac{\partial M}{M} + M \frac{\partial V}{V} = P \frac{\partial Y}{Y} + Y \frac{\partial P}{P}$$

Поділивши ліву і праву частини рівняння відповідно на добуток $M \times P$ і $P \times Y$, матимемо:

$$\frac{\partial M}{M} + \frac{V}{P} \frac{\partial P}{P} = \frac{\partial Y}{Y} + \frac{P}{Y} \frac{\partial Y}{Y}$$

Позначивши відносну зміну показників через Δ , запишемо отримане рівняння у вигляді:

$$\Delta M + \frac{V}{P} \Delta P = \Delta Y + \frac{P}{Y} \Delta Y$$

Згідно з відомою теоретичною концепцією «сучасної теорії грошей», зміна обсягу грошової бази як результат використання інструменту кількісного пом'якшення прямо впливає на зміну рівня цін. Описане явище в економіці відоме під назвою «монетарна інфляція». При цьому регламентується, що пропозиція грошей значною мірою визначається ендегенно, а екзогенні фактори, такі, наприклад, як дефіцит/профіцит бюджету, дають державі можливість підтримувати встановлений інфляційний таргет. Хоча, як відзначають прихильники зазначеної теорії, монетарна інфляція та інфляція цін не є тотожними поняттями, у разі неконтрольованого фінансування виплат монетарна інфляція призводить до збільшення сукупного попиту, що до певної міри компенсує прояв інфляції цін (див. вкладку 2).

Вкладка 2

Сучасна теорія грошей

Сучасна теорія грошей була запропонована у 1990 р. австралійським вченим Б. Мітчелом, а пізніше розвинена американськими

економістами Р. Реєм, С. Келтоном та інвестиційним банкіром В. Мослером. Основні положення теорії, що детально описана в однойменній праці Р. Рея²⁰⁴, можна вкласти у чотири ключові постулати:

- За сучасної грошово-кредитної системи уряд не має обмежень щодо забезпечення необхідними фінансовими ресурсами (хоча існують реальні матеріальні обмеження). Позбавлений фінансових обмежень уряд є монопольним емітентом неконвертованої валюти з гнучким (плаваючим) обмінним курсом. Як емітент національної валюти уряд не оподатковує фінансування виплат та не потребує запозичень для забезпечення такого фінансування.
- Видатки уряду збільшують недержавні фінансові активи. При цьому податки вилучають кошти недержавних установ з метою запобігання інфляційному тиску, а державний дефіцит просто збільшує недержавні чисті фінансові активи на відповідну суму. Таким чином, державний борг дорівнює сумі недержавних заощаджень.
- Головна грошово-кредитна установа, національний банк, не виступає як орган самофінансування з використанням боргового інструмента. Цінні папери, які випускає держава, купуються за національну валюту, яку емітує держава. Таким чином борг

просто перерозподіляє надмірні резерви банківської системи, дозволяючи центральному банку утримувати цільову облікову ставку. Тому для уряду з фінансової точки зору немає мотивації проводити випуск цінних паперів, оскільки у такому випадку є сенс просто сплатити відповідну ставку на кшталт ставки овернайт.

- Головна грошово-кредитна установа як монопольний емітент національної валюти має єдину прерогативу та виняткову відповідальність щодо збалансування витрат (номінальний сукупний попит) і обсягів вироблених для продажу товарів і послуг (реальна сукупна пропозиція). Якщо держава вдається до емісії, що перевищує рівноважний стан, відбувається інфляційний тиск через зростаючий надлишковий попит. Якщо ж національної валюти в країні недостатньо для утримання балансу між попитом і пропозицією, спостерігається рецесія та безробіття. Держава намагається досягти зазначеного балансу, використовуючи емісію національної валюти й оподаткування (фіскальна політика) та за допомогою інструмента маніпулювання відсотковою ставкою (монетарна політика) на основі аналізу даних галузевих балансів; доходів і витрат уряду, домашніх господарств і фірм, а також стану зовнішньої торгівлі.

²⁰⁴ Wray L. Randall. Modern money theory: a primer on macroeconomics for sovereign monetary. 2nd edition. University of Missouri-Kansas City, US, 1953.

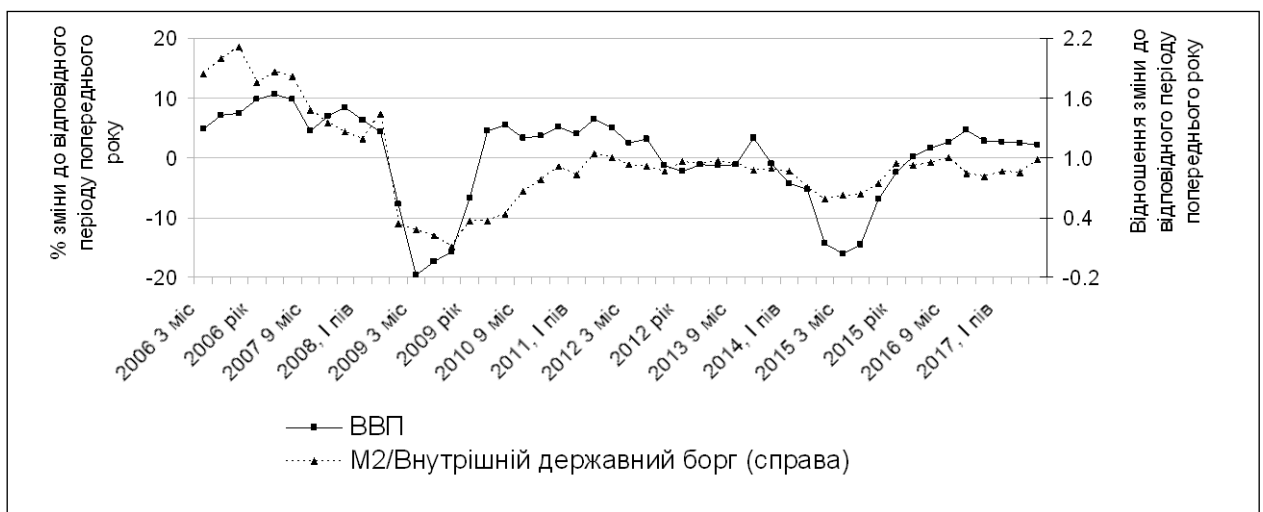
Враховуючи висловлені вище зауваження, можна припустити, що зміна цін ΔP відбувається в основному за рахунок прояву монетарної інфляції, яка, у свою чергу, є результатом зміни грошової бази ΔMB . Підставивши ΔMB з рівняння (9.2) замість ΔP у рівнянні (9.3), отримаємо:

$$\Delta \cong \lambda I - \lambda \Rightarrow = \lambda \left(\frac{\Delta I}{\Delta} \right) \quad (9.4)$$

Рівняння (9.4) показує, що обсяг випуску товарів і послуг в економіці кореспондується із залежністю пропозиції грошової маси в економіці і обсягом внутрішнього державного боргу. У разі, коли грошова емісія центрального банку використовується тільки на потреби монетизації державного боргу, економічне зростання сповільнюється. У такому випадку повною мірою проявляється так званий «ефект витіснення», коли інвестиції реального сектора заміщуються зростаючим попитом держави на тимчасово вільні грошові залишки. Якщо ж відношення $\frac{\Delta I}{\Delta} > 1$, тобто розширення пропозиції грошової маси перевищує обсяг збільшення державних боргових зобов'язань для фінансування дефіциту бюджету, то частина пропозиції тимчасово вільних грошових залишків банківської системи може бути використана для забезпечення інвестиційних потреб реального сектора через інструмент кредитування. За підсумками аналізу описаного сценарію інвестиційна складова реального сектора набуває ознак вагомого чинника прискорення економічного зростання в економіці загалом.

Описаний механізм взаємозв'язку темпів економічного зростання, зміни пропозиції грошової маси і внутрішнього державного боргу було апробовано на відповідних статистичних даних розвитку економіки України у 2007–2017 рр. Як видно з рис. 9.1, у періоди, коли $\frac{\Delta I}{\Delta \text{int}} > 1$, економічне зростання прискорювалося настільки, наскільки більшим було зазначене співвідношення, і навпаки, у періоди розвитку економіки, коли було

справедливим співвідношення $\frac{\Delta I_2}{\Delta \text{int}} \leq$, економічне зростання уповільнювалося пропорційно зменшенню зазначеного співвідношення. Крім того, привертає увагу той факт, наскільки подібною є описана траєкторія до динаміки реального ВВП (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,72). Таким чином можна стверджувати, що описане співвідношення (9.4) є одним із визначальних факторів формування динаміки реального ВВП України і може бути використане для потреб моделювання темпів економічного зростання на короткострокову перспективу.

Рис. 9.1. Порівняльна динаміка ВВП і відношення змін M2 до змін внутрішніх державних боргових зобов'язань України

Джерело: за даними Державної служби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>), Державної казначейської служби України (URL: <http://www.treasury.gov.ua/>) та за розрахунками автора.

Складові описаного співвідношення є ключовими показниками розвитку двох секторів економіки: фіскального (ΔD_{int}) і монетарного (ΔM_2). Тому результати викладеного теоретичного обґрунтування моделі було використано при розробленні методики моделювання взаємозв'язку бюджетного і банківського секторів. Також при цьому було враховано результати дослідження японських вчених, які за допомогою розробленої економетричної міжсекторної моделі (MS-JMACRO) провели короткострокову оцінку наслідків використання різних інструментів

фіскальної політики²⁰⁵. Методика побудови системи одночасних рівнянь зводиться до відбору змінної (змінних), коефіцієнт кореляції якої з основними макроекономічними індикаторами (інвестиції, фонд заробітної плати, витрати бюджету, інфляція, валютний курс тощо) є сильним (перевищує 0,7 за шкалою Чеддока). На початковому етапі відбору використовується метод головних компонент. Зазначений інструмент дає можливість провести попередній відбір показників, що у своїй сукупності проявляють ознаки зв'язку із залежною змінною. На другому етапі відбувається групування показників за ознаками взаємовпливу згідно до положень економічної теорії. На третьому етапі проводиться робота з побудови регресійних залежностей, які не суперечать постулатам економічної теорії і, разом із тим, дають можливість визначати динаміку основних макроекономічних індикаторів. З метою зменшення ймовірності відхилення тренду за рахунок помилки прогнозних значень вихідних змінних кількість таких змінних має бути зведена до мінімуму. Крім того, кількість одночасних рівнянь також повинна бути якомога меншою, оскільки кожне додаткове рівняння потребує введення у систему ще однієї (або більше) залежності, що також впливає на збільшення помилки розрахунків.

При побудові регресій за допомогою МНК належна увага приділяється необхідності зведення кількості вихідних параметрів до мінімуму. Слід зауважити, що у випадку наявності структурних розривів, які характерні для кризових періодів, часто використовуються штучні компоненти, що носять змістовне навантаження тимчасових змінних модельної імітації спотворення зв'язків у періоди нестабільності. Побудовані регресійні залежності зводяться у систему одночасних рівнянь, кількість яких також має бути зведена до мінімуму. Перевагою системи одночасних рівнянь є можливість пролонгації тренду ВВП, побудованого на модельних розрахунках (не фактичних), на коротку перспективу. У разі розвитку економіки під впливом

---

²⁰⁵ Takeshita T. An analysis of the annual change in the government investment multiplier in the Japanese economy using several model types. *Journal of Applied Input-Output Analysis*. 2003. No. 9. P. 1–34.

нетривалих шоків внутрішнього і зовнішнього характеру запропонований підхід дає можливість зменшити похибку прогнозних розрахунків, пролонгуючи у такий спосіб тенденційні зміни, закладені у минулому.

За допомогою побудованої секторальної моделі взаємозв'язку бюджетного і банківського секторів визначається короткостроковий тренд ВВП, нахил якого використовується при коригуванні прогнозної динаміки ВДВ основних видів економічної діяльності, отриманих за допомогою модифікованих виробничих функцій. Таким чином використання трьох підходів, а саме: побудови композитних інтегральних індикаторів, розробки модифікованих виробничих функцій у розрізі основних видів економічної діяльності та програмної імітації взаємозв'язку бюджетного і банківського секторів дає можливість більш обґрунтовано визначити прогнозну динаміку ВВП строком до року із можливістю пролонгації розрахованого тренду на більш віддалену перспективу. До переваг запропонованої комплексної методики слід віднести можливість оперативного коригування середньострокового тренду ВВП залежно від короткострокових шоків попиту і пропозиції та одержання більш вивірених прогнозних значень показників макроекономічної динаміки, які ґрунтуються на використанні трьох алгоритмів розрахунку цільової змінної (див. ВВП).

9.2. Прогнозування ВВП України за квартальними даними

Розробка комплексної короткострокової моделі.

Композитні інтегральні індикатори динаміки ВВП України

Темпи приросту *співпадаючого інтегрального індикатора* у IV кв. 2017 р. становили 1,8% до відповідного періоду попереднього року. Серед позитивних складових індикатора найбільш значимий вплив чинило будівництво (122,9%). Серед інших позитивних складових – роздрібний товарооборот і промисловість, темпи зростання яких становили відповідно: 108,6 і 100,6%. Водночас негативно на формування співпадаючого інтегрального індикатора впливало падіння виробництва у сільському господарстві, скорочення вантажних перевезень та зменшення обсягів

кредитування²⁰⁶, де темпи падіння становили, відповідно 92,3%; 99,2 і 89,6% (табл. 9.1).

Збереження високих темпів зростання у будівництві, як і у попередньому кварталі пов'язано з підвищенням рівня валових заощаджень нефінансових корпорацій і є позитивним сигналом оздоровлення економіки після глибокої інвестиційної кризи. Проте скорочення обсягів кредитування залишається стримуючим фактором для подальшого нарощення інвестицій (див. табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Компоненти співпадаючого інтегрального індикатора розвитку економіки України, %

	Компоненти	(А)	(Б)
1.	Промислове виробництво	46	100,6
2.	Вантажні перевезення	17	99,2
3.	Сільськогосподарське виробництво	13	93,3
4.	Роздрібний товарооборот	12	108,6
5.	Будівництво	8	122,9
6.	Обсяги кредитування	5	89,6

Примітка. У колонці (А) відображено питому вагу складових співпадаючого інтегрального індикатора, у колонці (Б) – темпи зростання/зниження показників у IV кв. 2017 р. до відповідного періоду попереднього року.

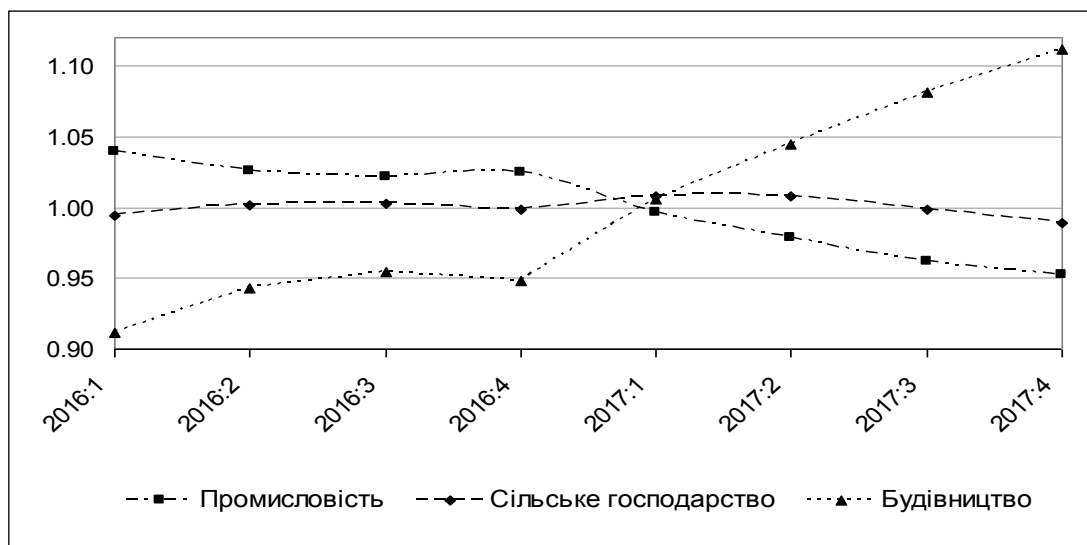
Джерело: за даними Державної служби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>) та розрахунками автора.

Разом зі значним внеском будівництва у формування тренду економічного зростання траєкторія співпадаючого інтегрального індикатора змінювалася за складовими. Тільки за перші два квартали 2017 р. будівництво випередило промисловість більш ніж удвічі. Зазначене свідчить про продовження зміни структури пропозиції, що відбувається зі змінами у структурі внутрішнього попиту (рис. 9.2).

Темпи приросту *випереджувального інтегрального індикатора* розвитку економіки України до I кв. 2018 р. (лаг випередження – один квартал) становив 3,4%. На динаміку зазначеного індикатора позитивно

²⁰⁶ Залишки коштів за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) резидентам України.

вплинуло зростання: індексу ділової активності (106,0%), капітальних інвестицій (123,8%) і світової ціни на пшеницю (121,4%). Сумарно перелічені складові випереджувального інтегрального індикатора охоплювали у IV кв. 2017 р. майже три чверті (73% з урахуванням знаків) його загальної структури за рівнем впливу на ВВП України. Негативно на формування випереджувального інтегрального індикатора вплинуло зростання офіційного курсу гривні до долара США (104,1%) і світової ціни на російський газ (126,9%) (табл. 9.2).

Рис. 9.2. Порівняльна динаміка окремих складових співпадаючого інтегрального індикатора у 2016–2017 рр., відхилення питомої ваги складової від середнього значення упродовж визначеного періоду

Джерело: розрахунки автора.

Порівняння впливу складових співпадаючого і випереджувального інтегральних індикаторів на формування ВВП у короткостроковій перспективі показує, що у IV кв. 2017 р найбільш впливовими чинниками формування квартальної динаміки ВВП з боку співпадаючого інтегрального індикатора були компоненти: промислове виробництво (46%), вантажні перевезення (16%), сільське господарство (13%) і торгівля (12%), а з боку випереджувального інтегрального індикатора – компоненти: індекс ділової активності (35%), капітальні інвестиції (26%), офіційний курс обміну гривні до долара США (14%) і світова ціна на російський газ (14%, рис. 9.3).

Таблиця 9.2

Компоненти випереджувального інтегрального індикатора розвитку економіки України, %

	Компоненти	(А)	(Б)
1.	Капітальні інвестиції	+57 (26)	123,8
1.	Офіційний курс гривні до долара США	-30 (14)	104,1
2.	Індекс ділової активності	+78 (35)	106,0
3.	Світова ціна на пшеницю	+26 (12)	121,4
5.	Світова ціна на російський газ	-31 (14)	126,9

Примітка. У колонці (А) відображено питому вагу складових випереджувального інтегрального індикатора, у колонці (Б) – темпи зростання/зниження показників у IV кв. 2017 р. до відповідного періоду попереднього року. У дужках подано питому вагу складових випереджувального інтегрального індикатора у рейтингу з урахуванням знаків).

Джерело: за даними Державної служби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>), Національного банку України (URL: <https://bank.gov.ua/>) та розрахунками автора.

Згідно із проведеними прогностичними розрахунками, у I кв. 2018 р. темпи зростання випереджувального інтегрального індикатора становили 3,4% до відповідного періоду попереднього року, що відповідає 2% зростання ВВП на цей період. При збереженні означеної тенденції з великою вірогідністю можна очікувати, що темпи зростання ВВП України в цілому за рік становитимуть близько 2,6%.

Рис. 9.3. Інтегральна оцінка внеску чинників формування ВВП у розрізі співпадаючого і випереджувального інтегральних індикаторів станом на IV кв. 2017 р.

Джерело: розрахунки автора.

Модифіковані виробничі функції основних видів економічної діяльності

Об'єктом побудови модифікованих виробничих функцій є основні види економічної діяльності, які були визначені на етапі розрахунку співпадаючого інтегрального індикатора на предмет найбільшого впливу на динаміку ВВП упродовж 2006–2016 рр. До таких видів економічної діяльності відносяться промисловість, сільське господарство і будівництво, зведена система модифікованих виробничих функцій яких має такий вигляд:

$$\left\{ \begin{array}{l} \Delta \text{ВДВ}_{\text{Пр}} = \text{KI}_{\text{Пр}} (-4)^{C1} \times \Delta (\text{ЧП}_{\text{Пр}} \times \text{ЗП}_{\text{Пр1}})^{C2} \times \Delta \text{ЗП}_{\text{Пр1}} (-1)^{C3} \\ \Delta \text{ВДВ}_{\text{С/Г}} = \text{KI}_{\text{С/Г}} (-5)^{C4} \times \Delta (\text{ЧП}_{\text{С/Г}} \times \text{ЗП}_{\text{С/Г1}})^{C5} \\ \Delta \text{ВДВ}_{\text{Буд}} = \text{KI}_{\text{Буд}} (-4)^{C6} \times \Delta (\text{ЧП}_{\text{Буд}} \times \text{ЗП}_{\text{Буд1}})^{C7} \times \Delta \text{ЗП}_{\text{Буд1}} (-1)^{C8} \\ \text{ВВП} = (\text{ВДВ}_{\text{Пр}} + \text{ВДВ}_{\text{С/Г}} + \text{ВДВ}_{\text{Буд}}) \times C9 \end{array} \right\} \quad (9.5)$$

де: ВДВ – валова додана вартість;

KI – капітальні інвестиції;

ЧП – середньооблікова кількість штатних працівників;

ЗП₁ – середня заробітна плата в розрахунку на одного штатного працівника;

Пр, С/Г, Буд – відповідно, промисловість, сільське господарство і будівництво;

C1...C9 – постійні коефіцієнти регресії;

Δ – відношення значення показника до попереднього кварталу;

(-4) – числа у дужках зі знаком «мінус» вказують на лаг запізнення, який вимірюється у кварталах.

Числові ряди показників, наведених у рівнянні (9.5), відносяться до стаціонарних процесів. Перевірку на стаціонарність виконано за допомогою ADF-тесту, попередньо реалізувавши процедуру логарифмування відношення кожної змінної до її значення за попередній період (квартал). Економетричні характеристики наведених регресійних рівнянь мають задовільні властивості: значення t-статистики є значущими та рівноважними у межах розподілу постійних коефіцієнтів регресії, значення F-статистики

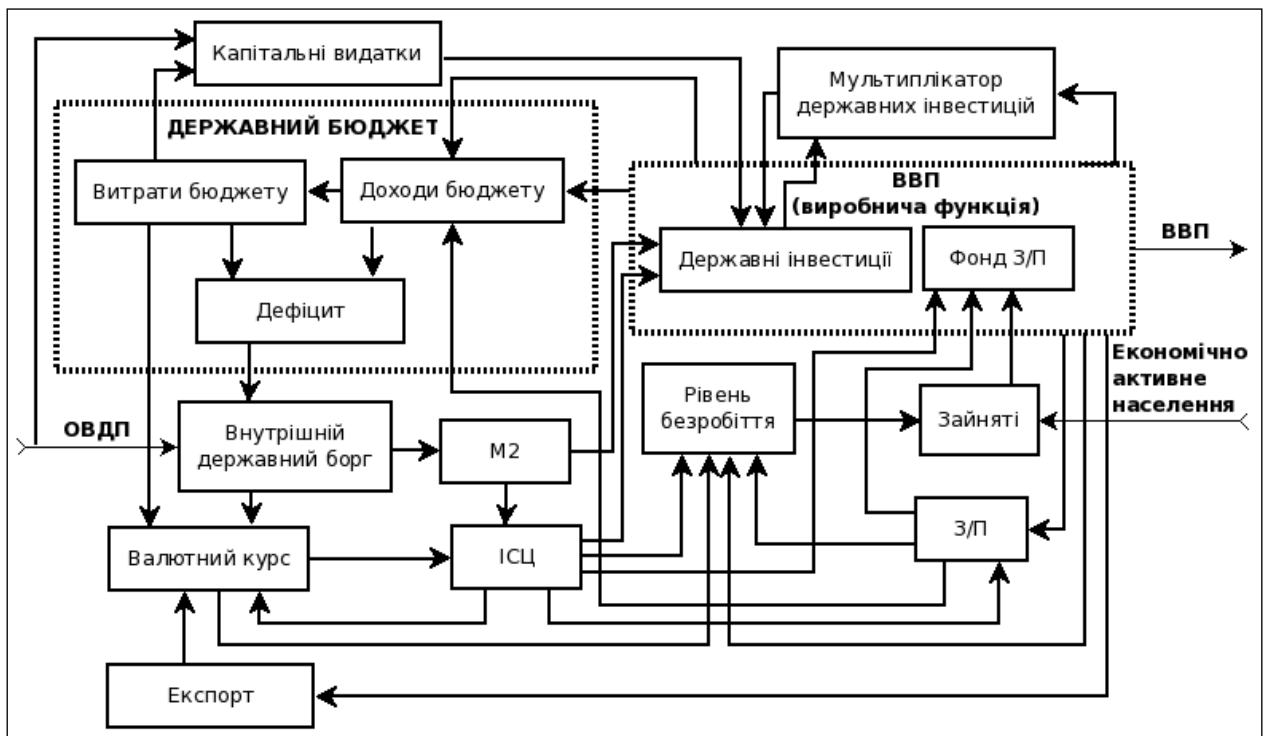
перевищують 100 одиниць, значення коефіцієнтів Дарбіна – Уотсона перебуває поблизу числа 2, корелограми розподілу залишків мають спадний характер. Таким чином результати наведених економетричних характеристик свідчать про відсутність мультиколінеарності та гетероскедастичності.

При розробленні прогнозу значення середньої заробітної плати і чисельності працівників на річну перспективу отримані шляхом використання лінійних трендів з урахуванням сезонності числових рядів динаміки. Прогноз ВВП обраховано як суму розрахованих ВДВ обраних основних видів економічної діяльності з коригуванням на відповідність сумарної величини числовому значенню, отриманому для інтегральної змінної – ВВП. Визначений алгоритм дав можливість зменшити похибку обрахунків, зважаючи на той факт, що сумарний вплив обраних основних видів економічної діяльності на динаміку ВВП не перевищує 60% (див. результати побудови співпадаючого інтегрального індикатора).

Моделювання взаємозв'язку бюджетного і банківського секторів

Секторальна модель охоплює три структурні блоки: реальний, фінансовий і монетарний. Алгоритм розрахунків включає побудову одночасних регресійних рівнянь з використанням багатофакторного підходу і МНК. Реальний сектор у моделі фігурує у вигляді модифікованої виробничої функції Кобба – Дугласа. Фактор капіталу представлений обсягом державних інвестицій. Оскільки динаміка зміни капітальних інвестицій в економіці загалом у період домінування впливу державного боргового чинника на макроекономічну динаміку більшою мірою формується під впливом волатильності зміни обсягів фінансування показника за рахунок державного і місцевих бюджетів, запропонований підхід можна вважати виправданим. Фактор праці представлено обсягом фонду заробітної плати на макрорівні, який вимірюється добутком чисельності зайнятого населення у віці 15–60 років на середню заробітну плату в розрахунку на одного штатного працівника.

Інша агрегована складова моделі включає фінанси Державного бюджету України. Взаємозв'язок між реальним і бюджетним секторами економіки реалізується шляхом фіксації потоків коштів на грошовому і валютному ринках. Таким чином у моделі відтворено імітацію забезпечення факторів виробництва – капіталу і праці необхідними фінансовими ресурсами через перерозподіл грошових активів у національній та іноземній валютах між зазначеними секторами економіки. До вихідних параметрів моделі відносяться обсяг внутрішнього державного боргу за цінними паперами, переважну частину якого становлять облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), і чисельність економічно активного населення. У цьому разі зміна обсягу ОВДП в обігу є одночасно джерелом покриття дефіциту бюджету, а також вагомим чинником впливу на взаємодію грошового і валютного ринків, що у підсумку визначає динаміку ІСЦ і валютного курсу. Результуючим показником моделі є реальний ВВП (рис. 9.4).

Рис. 9.4. Блок-схема секторальної моделі

Джерело: розроблено автором.

З технічної точки зору модель являє собою систему одночасних нелінійних регресій, побудованих з використанням квартальних рядів динаміки. Часовий інтервал ретроспективи охоплює 2005–2017 рр. (52 спостереження). Апроксимацію прогнозних значень динаміки ОВДП в обігу відтворено за допомогою поліному другого порядку. З технічної точки зору модель представляє собою систему із 10 одночасних нелінійних регресій, побудованих з використанням квартальних рядів динаміки. Детально ознайомитися з факторним наповненням моделі, а також отримати інформацію про статистичні характеристики складових регресій можна в роботі²⁰⁷.

Таблиця 9.3

Результати прогнозування ВВП України на 2017 р. по кварталах за другим і третім методами, % до відповідного періоду попереднього року кумулятивно

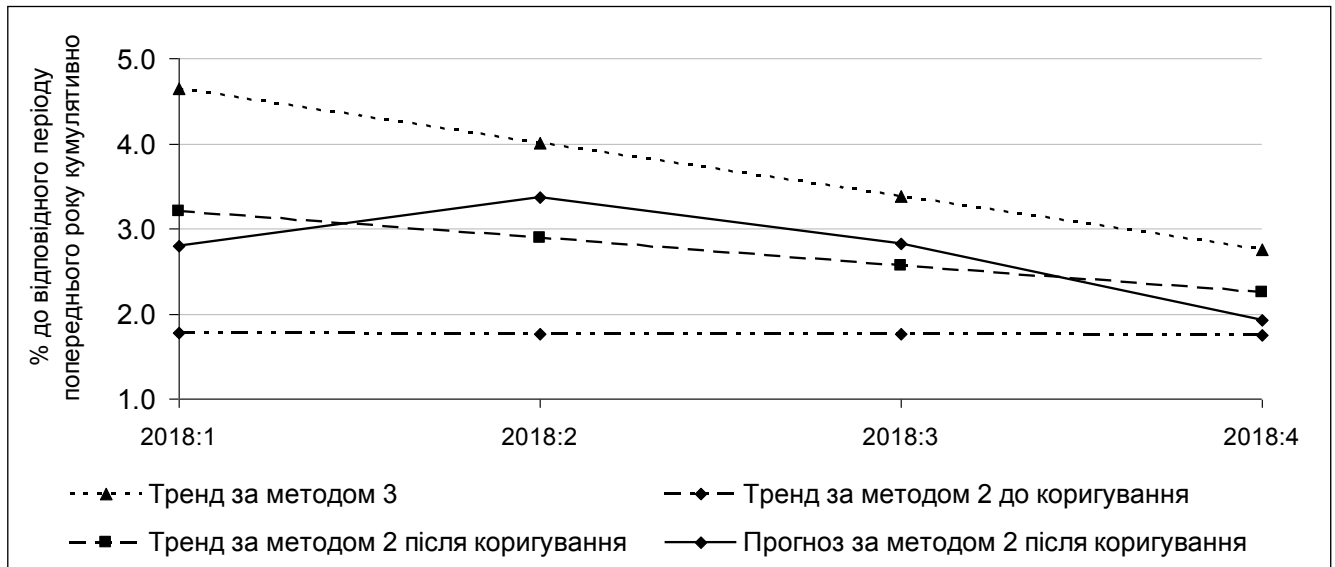
	2018:1	2018:2	2018:3	2018:4	Тренд
За третім методом	4,7	4,0	3,3	2,8	$-0,63x+5,27$
За другим методом до коригування	1,0	2,7	2,3	1,1	$-0,01x+1,79$
За другим методом після коригування	2,8	3,4	2,8	1,9	$-0,32x+3,53$

Джерело: розрахунки автора.

Результати прогнозування за другим і третім методами зведені у таблицю 9.3. З огляду на розбіжність отриманих результатів темпи зростання ВВП України виглядають більш оптимістичними у випадку використання методу виробничої функції. Це пояснюється тим, що зазначений метод не достатньо повно враховує чинники впливу на короткострокову динаміку з боку попиту. З метою проведення підсумкової оцінки та одержання більш вірогідних значень прогнозної динаміки ВВП пропонується скоригувати відхилення результатів шляхом усереднення параметрів лінійних трендів числових рядів, отриманих за допомогою використання другого і третього

²⁰⁷ Shvets, S. Internal public debt and economic growth: the case study of Ukraine. *Public and Municipal Finance*. 2017. Vol. 6. No. 4. P. 23–32.

методів. З огляду на отримані результати прогнозування ВВП України за квартальними даними упродовж 2018 р. імовірно продовжуватиме формуватися висхідний тренд, проте темпи зростання уповільнюватимуться в кінці прогнозного періоду (рис. 9.5).

Рис. 9.5. Результати трендової апроксимації на предмет коригування прогнозних розрахунків ВВП України на 2018 р., виконаних за другим і третім методами

Джерело: розрахунки автора.

З огляду на викладене можна зробити такі висновки.

За підсумками проведеного дослідження розроблено комплексну методику моделювання і прогнозування ВВП України за квартальними даними, яка базується на використанні сучасних програмних засобів економіко-математичного інструментарію та охоплює три структурні компоненти. Зазначені компоненти передбачають побудову композитних інтегральних індикаторів (співпадаючий і випереджувальний), виробничих функцій (модифіковані варіанти Кобба – Дугласа) і секторальної макромоделі (представлені реальний, бюджетний і банківський сектори).

Практична апробація розробленої методики дала змогу провести прогнозні розрахунки квартальних значень ВВП України на 2018 р. та побудувати короткостроковий тренд показника з можливою пролонгацією на більш віддалену перспективу. На етапі побудови композитних інтегральних

індикаторів встановлено основні види економічної діяльності, що найбільше впливали (близько 60%) на динаміку ВВП у 2006–2016 рр.: промислове виробництво, сільське господарство і будівництво. З огляду на отримані результати прогнозування ВВП України за кварталними даними упродовж 2018 р. імовірно продовжуватиме формуватися висхідний тренд, проте темпи зростання уповільнюватимуться в кінці прогностного періоду. Для прискорення темпів ВВП в Україні у 2018 р. необхідно провести заходи, націлені на модернізацію виробництва за умови підвищення глибини переробки сировини вітчизняного товаровиробника, а також забезпечити здешевлення кредитування для задоволення інвестиційних потреб реального сектора економіки.

РОЗДІЛ 10. ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

10.1. Україна: довгостроковий тренд та можливі перспективи у глобальному світі

Поширення глобалізаційних процесів та активне включення у них малих економік призводить до того, що їх економічний розвиток значною мірою залежить від існуючих та майбутніх *трендів світової економіки*. У такому випадку при розробленні стратегії, виборі тактики та обґрунтуванні заходів політики у короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періодах, окрім врахування переваг, які демонструють позитивні закономірності розвитку глобального світу, національні уряди беруть до уваги і *глобальні загрози*, що є своєрідною платою за відкритість економіки²⁰⁸.

Сьогодні фінанси є однією з найбільш глобалізованих сфер економіки, тому серед закономірностей, які активно досліджуються світовою науковою спільнотою, оскільки вони мають значущий вплив на темпи економічної динаміки різних за розвитком країн, варто виділити взаємозв'язок розвитку фінансових систем із показниками економічного зростання²⁰⁹. Відповідно до цих досліджень *між фінансовим і економічним розвитком спостерігається складний взаємозв'язок*, у якому простежується як прямий, так і зворотний вплив, при цьому сила взаємозв'язку може варіювати від однієї країни до іншої та від одного періоду до іншого залежно від певних умов.²¹⁰

---

²⁰⁸ Шумська С.С. Економічне зростання України: основні тенденції та перспективи на фоні глобальних трендів. *Економіка та прогнозування*. 2017. № 3. С. 7–30;

Шумська С.С. Глобальні виклики та внутрішні ризики економічного розвитку України. *Економіка та держава*. 2015. № 7. С. 40–43.

²⁰⁹ World Bank Development Report 1989: Financial Systems and Development. Wash.: World Bank, 1989; Khan M.S., Senhadji A.S. Financial Development and Economic Growth: An Overview. *Working Paper* WP/00/209. 2000. Wash.: IMF;

Levine R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*. 1997. № 35 (2). P. 688–726;

Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence. *Handbook of Economic Growth* / ed. by: Agliion P., Durlauf S. Amsterdam: Elsevier, 2005. P. 865–934.

²¹⁰ Криничанский К.В. Финансовые рынки: анализ влияния на социально-экономические процессы в регионах. *Региональная экономика: теория и практика*. 2015. № 4(379). С. 13–27.

Зважаючи на те, що формування трендів²¹¹ розвитку національних фінансів (як і всієї групи країн, що розвиваються) й надалі насамперед відбуватимуться під дією тривалих довгострокових глобальних тенденцій, актуальним є виокремлення ключових²¹² **трендів глобальних фінансів:**

- 1) при збереженні США світового лідерства почала формуватись мультиполярна фінансова архітектура (за рахунок зростання ролі країн, що розвиваються; розширення групи країн, що відносяться до розвинених; формування третього, крім США та ЄС, економічного та фінансового центру світу в Азії);
- 2) збільшення фінансової глибини світової економіки з випереджаючою динамікою (зростання монетизації, насичення грошима, фінансовими інструментами та інститутами) у країн, що розвиваються;
- 3) деривативи та сек'юритизація активів зростають випереджувальними темпами порівняно зі зростанням фінансових активів; збільшується їх частка у глобальних фінансах;
- 4) дематеріалізація грошей: скорочення частки готівкових грошей у грошовій масі та активне поширення електронних (цифрових) грошей;
- 5) фінансіалізація активів/сировини та посилення зв'язку між фінансовими сировинними ринками та валютним ринком (чіткий зв'язок цін на сировину і курсу долара США до євро і до корзини світових валют);
- 6) на фоні зростання процесу офшоризації глобальної економіки відбувається посилення тиску на офшори з метою збільшення їх прозорості, обмеження можливостей для відмивання грошей і фінансування тероризму, зменшення регулятивного та податкового арбітражу через офшори;

²¹¹ У цьому контексті *тренд* – це основна (загальна) тенденція змін; напрям руху/розвитку показника.

²¹² Миркин Я.М. Развивающиеся рынки и Россия в структуре глобальных финансов: финансовое будущее, многолетние тренды. Москва: Магистр, 2015. 176 с.;

Perez C. Technological Revolution and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages. Elgar PublisHing Ltd., 2002;

Финансовые стратегии модернизации экономики: мировая практика / под ред. Я.М. Миркина. Москва: Магистр, 2014. 496 с.;

Gerding E.E. Bubbles, Law and Financial Regulation. NY: Routledge, 2014; McDonnell B. Dampening Financial Regulatory Cycles. *Florida Law Review*. 2013. Vol. 65. P. 1597–1649.

7) зростання ролі та значущості моніторингу системних ризиків, що вимагає у відповідь ряду дій для зменшення дисбалансів (наприклад, рекапіталізації банків та інших фінансових інститутів для підвищення здатності покривати ризики під час фінансових стресів та абсорбувати системні ризики).

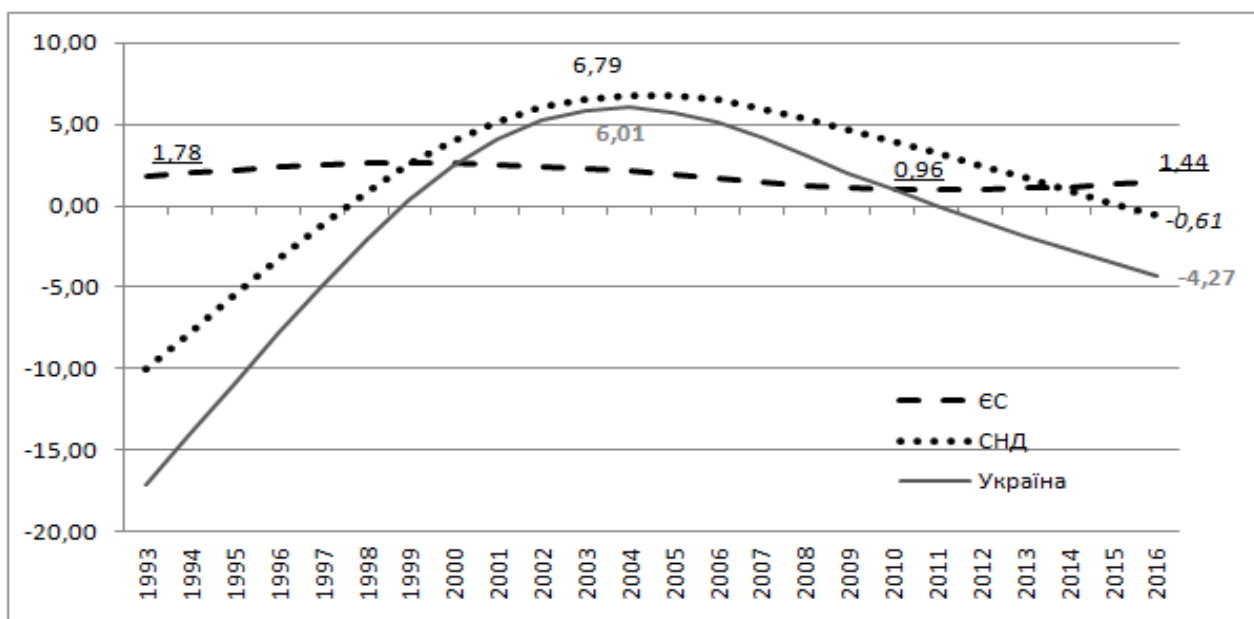
На думку фахівців, глобальні довгострокові тренди надалі привнеситимуть деяку інерційність, оскільки продовжуватимуться, однак майбутні перспективи також визначатимуться і новими середньостроковими трендами як світових, так і регіональних фінансів. Як результат, експерти вже сьогодні відзначають посилення впливу динаміки ринків, що розвиваються, на цикли та рух глобальних фінансів при збереженні їх більш високої волатильності у циклічній динаміці порівняно із розвиненими країнами.

Для України, що зробила європейський вибір, окрім глобальних трендів розвитку світової економіки²¹³, представляє інтерес порівняння її довгострокового тренду з трендом розвитку Європейського Союзу (на рис. 10.1–10.2 представлено динаміку *довгострокових трендів*²¹⁴ та *циклічних коливань* розвитку економік країн ЄС, колишнього СНД та України у 1993–2016 рр.). На відміну від тривалого стабільного розвитку європейських країн (характер якого в останні роки більше схожий на стагнацію), в динаміці українського тренду чіткіше прослідковуються періоди зростання та зниження, які відтворюють тенденції розвитку країн колишнього СНД (рис. 10.3). Циклічні спади України є глибшими, ніж у колишніх країн СНД та ЄС, що свідчить про серйозність і за давності накопичених проблем вітчизняної економіки.

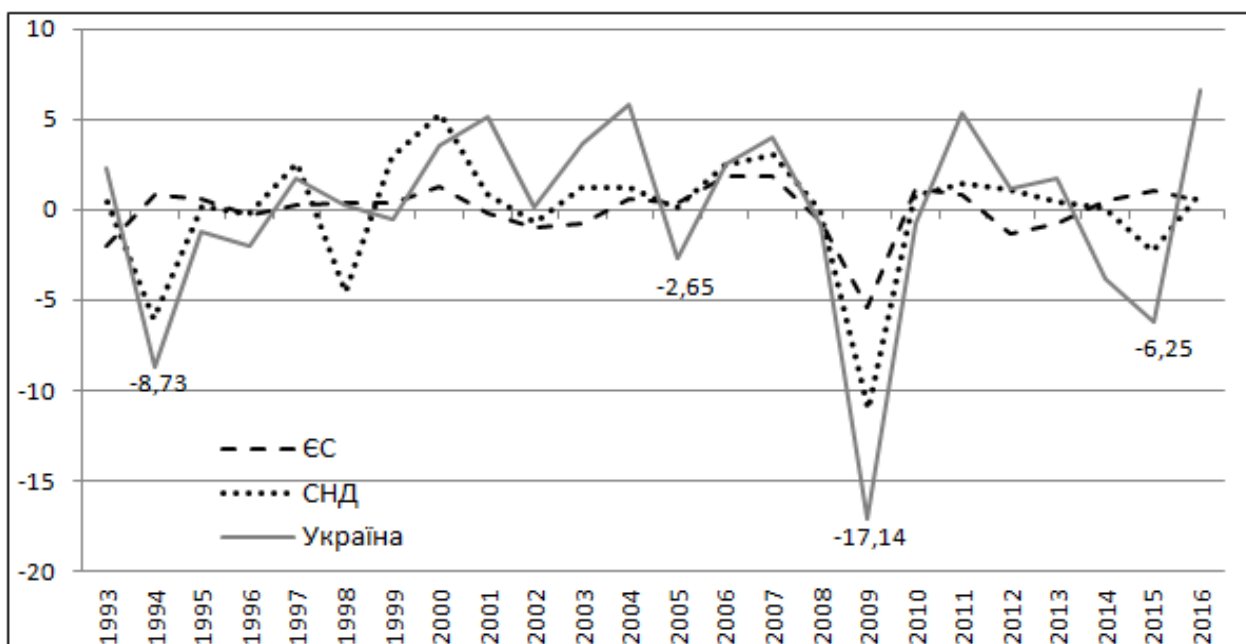
²¹³ Шумська С.С. Економічне зростання України: основні тенденції та перспективи на фоні глобальних трендів. *Економіка та прогнозування*. 2017. № 3. С. 7–30.

²¹⁴ *Довгостроковий тренд* економічного зростання (потенційний темп зростання) визначається фундаментальними структурними параметрами економічної системи, перш за все темпами нагромадження виробничого і людського капіталів, технологічним прогресом та іншими реальними факторами. *Циклічна компонента* виникає як результат відхилення від тренду під дією різних макроекономічних шоків.

Рис. 10.1. Динаміка довгострокових трендів розвитку країн ЄС, колишнього СНД та України

Джерело: розраховано за допомогою фільтра Ходріка – Прескотта у середовищі пакету Eviews 9.0. за даними МВФ.

Рис. 10.2. Динаміка циклічних коливань країн ЄС, колишнього СНД та України

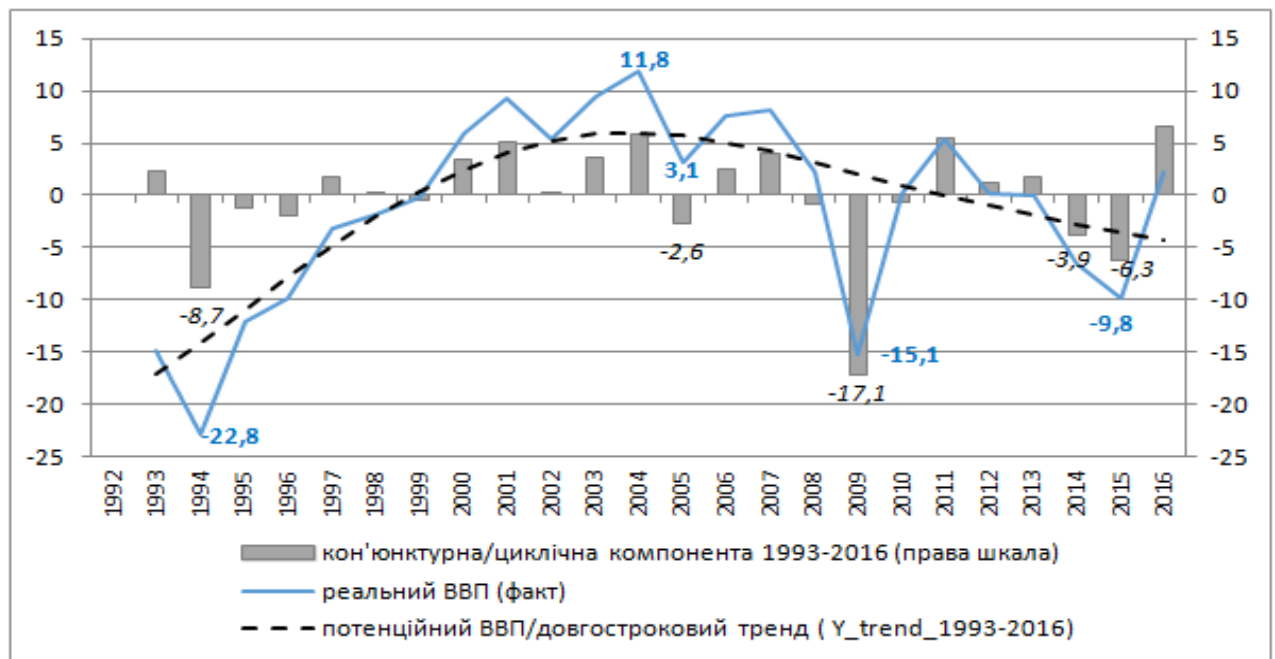
Джерело: розраховано за допомогою фільтра Ходріка – Прескотта у середовищі пакету Eviews 9.0. за даними МВФ.

Аналіз глобальних трендів та чинників, що їх формують, актуалізує для України висновок з дослідження К.Дервіша²¹⁵: "у довгостроковій

²¹⁵ Kemal Dervis. Convergence, Interdependence, and Divergence. *Finance & Development*, September 2012. Vol. 49, No. 3. P. 10–14. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2012/09/dervis.htm>

перспективі економічне зростання у країнах з ринком, що формується, та країнах, що розвиваються, менше залежить від країн з розвинутою економікою, але у короткостроковій перспективі вони "крокують в ногу"».

При порівняльному (наприклад, графічному) аналізі змін потенційного та реального ВВП будь-якої країни особлива увага завжди приділяється тим точкам, що лежать нижче лінії довгострокового тренду, оскільки у контексті оцінки майбутніх перспектив дуже цікавими є ті випадки, де не досягнуто максимально можливого випуску (що могло бути результатом дії як фундаментальних, так і кон'юнктурних чинників, фази циклу). На рис. 10.3 наведено динаміку змін реального (Y) та потенційного ВВП України (Y_{trend} , довгостроковий тренд 1993–2016 рр.) і виділено ті значення реального ВВП, які внаслідок значних негативних кон'юнктурних змін вплинули на динаміку довгострокової²¹⁶ траєкторії розвитку української економіки.

Рис. 10.3. Динаміка змін реального ВВП України, довгострокового тренду та кон'юктурної компоненти у 1993–2016 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

²¹⁶ Оцінку змін потенційного ВВП / довгострокового тренду (Y_{trend} 1993–2016) отримано за допомогою фільтра Ходріка–Прескотта шляхом виділення трендової та циклічної компонент показника змін реального ВВП України у середовищі статистичного пакета Eviews 9.0 за даними Держстату.

Варто зауважити, що значні спади ВВП у кризові періоди кореспондують із негативними значеннями циклічної/кон'юнктурної складової. Можна припустити, що саме вони змінили напрям траєкторії розвитку. Оскільки Україна є малою, експортоорієнтованою, сировинною економікою²¹⁷, то аналіз взаємозв'язку динаміки змін умов торгівлі²¹⁸ та циклічної/кон'юнктурної складової є доречним – погіршення кон'юнктури для вітчизняних товарів трансформується у скорочення експорту і зменшення ВВП. Проте, хоча ситуація 2009 р. та 2014–2015 рр. і цілком підтверджує цю тезу, однак під час кризи 1994 р., 1998 р. такого прямого взаємозв'язку не спостерігається. Більш того, під час покращення умов торгівлі у 1994 р. та 2005 р. циклічна компонента ВВП була негативною, а під час світової кризи 1997–1998 рр., при погіршенні умов торгівлі, кон'юнктурна – позитивною. Це свідчить про те, що не можна покладатись лише на один фактор, розглядаючи його без ефектів інших ключових факторів. Для повноти картини довгострокової траєкторії розвитку слід брати до уваги *взаємозв'язок змін фундаментальних чинників (які визначають потенційний ВВП), кон'юнктурних/циклічних факторів (які формують «розриви» у випуску) та макроекономічної політики, яка коригує дію перших двох.*

Україна у глобальному вимірі є малою економікою – її частка у світовому ВВП (*Gross domestic product based on purchasing-power-parity (PPP), share of world total*) незначна, більше того, вона знизилась із 0,969% у 1992 р. до 0,290% у 2017 р. Навіть за оптимістичними сценаріями експерти МВФ не прогнозують у найближчому майбутньому зміни в позиції України: у 2019–2023 рр. частка у світовому ВВП ще зменшиться і коливатиметься в діапазоні 0,287–0,283%, не досягаючи навіть до кризового рівня 0,488% (2007 р.). Це означає, що за такого іноземного сценарію Україна буде

²¹⁷ Кораблін С.О. Модель «відстаючого зростання»: економічні фактори та наслідки для України. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 2. С. 74–85;

Кораблін С.О., Шумська С.С. Модельна оцінка залежності інфляції та ВВП України від світових цін на сировину. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5295>

²¹⁸ МВФ не розраховує окремо для України «умови торгівлі товарами і послугами», тому для аналізу взято показник, що характеризує умови торгівлі для країн колишнього СНД.

розвиватись із повільною швидкістю, а її темп зростання буде недостатнім, щоб зберегти навіть нинішні позиції у світі. Критичний аналіз такого розвитку подій актуалізує питання: наскільки економіка України наблизилась до межі своїх виробничих можливостей; яка економічна політика (в рамках дії глобальних факторів) буде ефективною, щоб забезпечити не тільки відновлення, а й прискорення темпів економічного зростання; якою є *роль монетарної політики* у цих процесах²¹⁹.

10.2. Монетарна підтримка економічної динаміки в Україні

Аналіз світової практики свідчить, що всі приклади прориву країн, які створили «економічне диво», пов'язані з випереджаючим дво-п'ятикратним нарощуванням фінансової глибини економіки (рівня її насиченості грошима і фінансовими інструментами)²²⁰. У періоди наздоганяючої модернізації рівень монетизації був підвищений в Японії в 2,4 раза, в Кореї – більш ніж у 5 разів, у Сінгапурі – у 2,2, в Малайзії – у 4,2, в Індії – у 1,9 раза (табл.10.1). Сьогодні у країн з розвиненою економікою співвідношення грошової маси та ВВП перебуває в межах 60–80%, а у тих, що ставлять за мету прискорене зростання економіки, монетизація перевищує 100%, у драйвера світової економіки Китаю показник наближається до 200%.

На відміну від країн, що зробили суттєві кроки в прискоренні економічного розвитку внаслідок активної модернізації своїх економік, які у свою чергу були підтримані внутрішніми фінансовими ресурсами, монетарна підтримка економічної динаміки в Україні є доволі слабкою. Аналіз динаміки показника монетизації вітчизняної економіки у 2002–2017 рр. (рис. 10.4) свідчить не тільки про його невисокий рівень порівняно із країнами «економічного дива», а й також про формування спадного тренду: співвід-

²¹⁹ Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. *Економіка та прогнозування*. 2015. № 3. С. 21–41;

Шумська С.С. Фінансові інструменти розвитку: світова практика та уроки для України. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 10. С. 242–249.

²²⁰ Финансовые стратегии модернизации экономики: мировая практика / под ред. Я.М. Миркина. Москва: Магистр, 2014. 496 с.

ношення грошового агрегату М2 та ВВП зменшилось із 60,2% у 2014 р. до 40,5% у 2017 р., агрегату М0 та ВВП – не досягнуло до кризового рівня 2009 р.

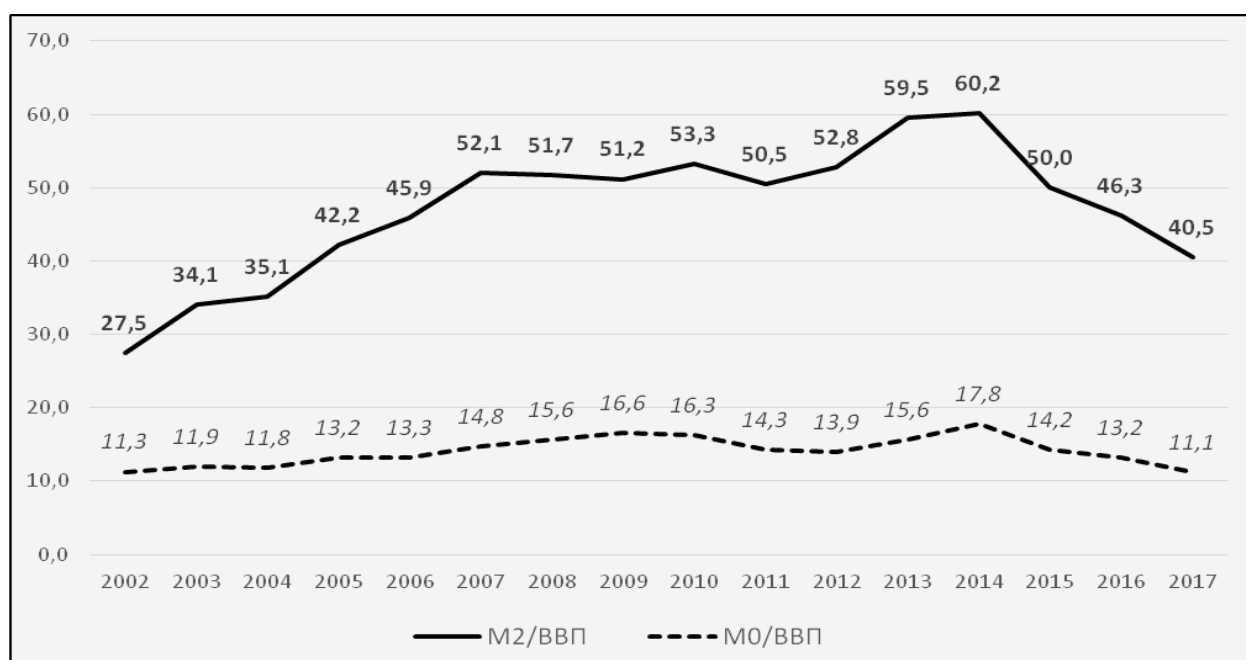
Таблиця 10.1

Рівень монетизації економіки у періоди модернізації

Роки	Гроші/ВВП, %						
	Японія	Південна Корея	Сінгапур	Малайзія	Китай	Гонконг	Індія
1950	х	х	х	х	х	х	23,1
1955	45,4	7,8*	х	х	х	х	24,7
1959	57,4	х	х	х	х	х	24,9
1960	57,0	10,2	х	х	х	х	24,0
1963	65,0	10,7	53,0	х	х	х	22,9
1969	64,9	28,6	66,5	33,0	х	х	22,1
1970	65,1	28,0	66,4	34,7	х	х	23,2
1978	79,3	28,8	61,2	46,2	24,7	х	35,7
1980	81,5	34,6	64,1	52,5	36,4	х	37,3
1990	109,1	81,4	92,4	70,4	75,9	х	42,7
1991	106,7	80,4	93,2	71,1	82,4	179,4	44,0
2000	125,1	117,3	106,9	99,5	137,0	227,8	55,6
2009	159,1	147,4	139,2	145,5	182,0	329,8	76,9
2010	161,8	141,6	132,7	138,4	182,4	331,5	75,3

* Кольором виділено періоди модернізації. Розрахунки проведено на основі бази даних IMF IFS 1950 – 2011: Японія – агрегат М2 (*Seasonally Adjusted, Period Averaged*); Південна Корея, Малайзія – М2; Китай, Гонконг, Сінгапур, Індія – *Money + Quasi-Money*.

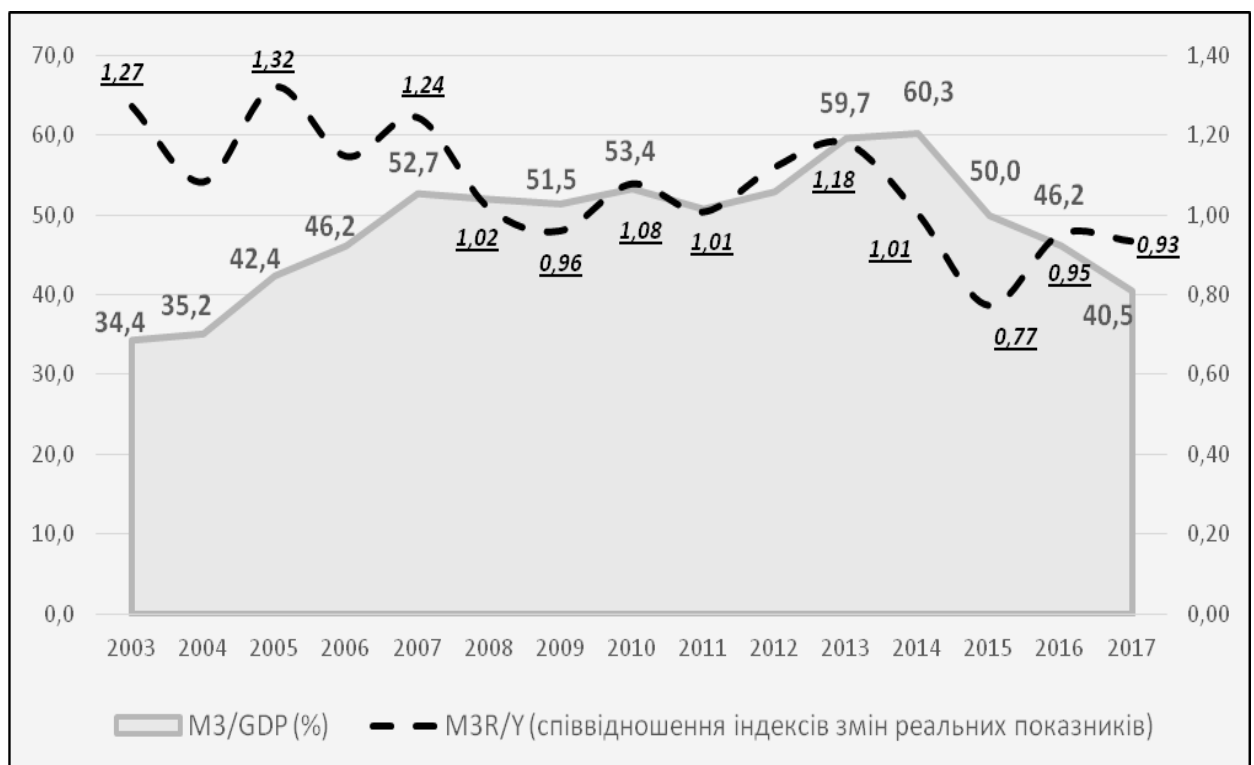
Джерело: Финансовые стратегии модернизации экономики: мировая практика / под ред. Я.М. Миркина. Москва: Магистр, 2014. С. 23.

Рис. 10.4. Динаміка показників монетизації української економіки у 2002–2017 рр., розрахованих по грошових агрегатах М0 та М2, %

Джерело: розраховано за даними НБУ та Держстату України.

Післякризовий етап розвитку української економіки супроводжується також спадним трендом показника монетизації, розрахованого для грошового агрегату МЗ, що у 2017 р. опустився нижче за максимальний 60,3% – до 40,5% (рис. 10.5). Серед причин є те, що, незважаючи на фінансові потреби реального сектора, Національний банк України (НБУ) реалізує політику інфляційного таргетування, яка призводить до стиснення грошей в обігу²²¹. Стимулююча антиінфляційна монетарна політика призвела до того, що динаміка реальної монетизації (відображена як співвідношення індексів змін реальних показників грошей МЗ та ВВП) у 2017 р. була слабкою ($0,93 < 1$), тобто темпи грошової пропозиції відставали від економічної динаміки, як і у кризові 2009 р. та 2015 р.

Рис. 10.5. Динаміка показників номінальної та реальної монетизації української економіки у 2002–2017 рр., розрахованих по грошовому агрегату МЗ, %

Джерело: розраховано за даними НБУ та Держстату України.

221 Дорожня карта Національного банку України з переходу до інфляційного таргетування (ІТ). URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28704716>; Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. *Економіка та прогнозування*. 2015. № 3. С. 21–41.

Негативний вплив згортання грошової пропозиції на економічну динаміку в країні ставить на порядок денний питання: *скільки грошей потрібно для відновлення економічного зростання в Україні?*. З точки зору коректності заявлених НБУ високих темпів економічного зростання на 2018–2019 рр., доречним є аналіз прогнозованої динаміки грошової пропозиції, яку реалізує та проводитиме НБУ у коротко- та середньостроковій перспективах.

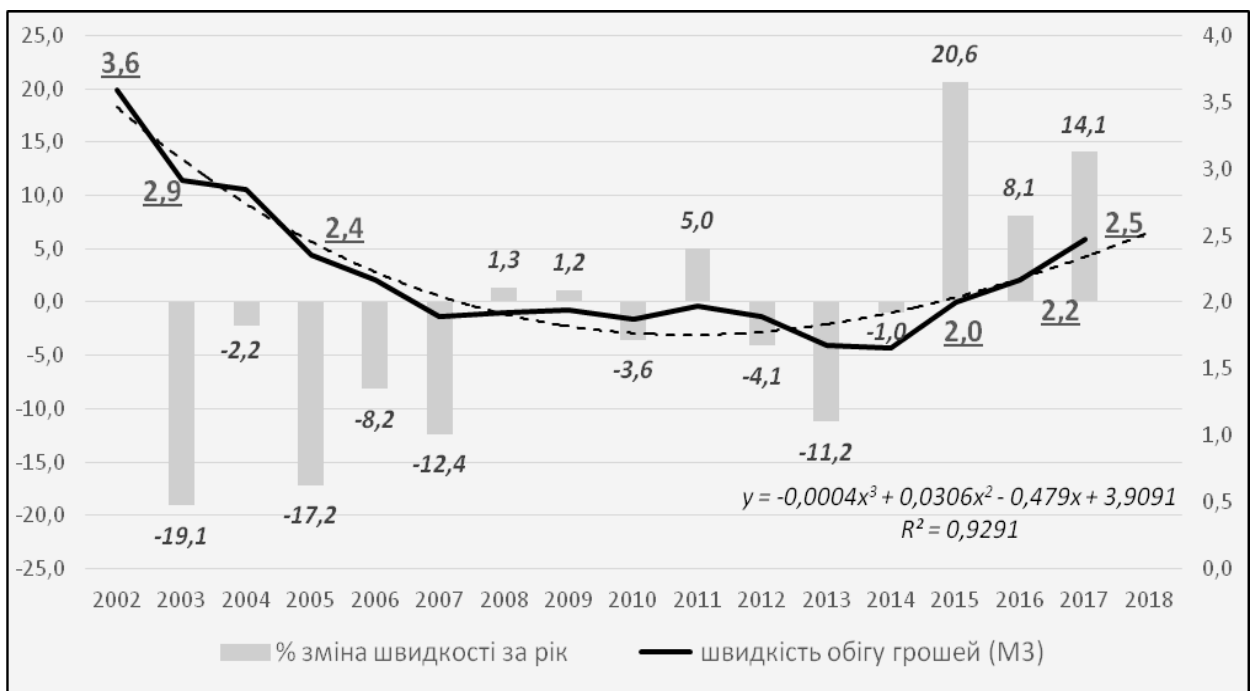
Серед спрощених підходів пошуку відповіді на зазначене запитання «можна скористатись розрахунками, в основі яких лежить основне макроекономічне співвідношення кількісного рівняння обміну грошей²²², згідно з яким: маса грошей в обігу – прямо пропорційна рівню цін і обсягу виробництва (продажів) товарів і обернено пропорційна швидкості обігу грошей. Якщо перейти до іншого виду рівняння (у темпах змін), то маємо: $M' = P' + Y - V'$, де нові складові це % зміни грошової маси (M'), інфляції (P'), реального ВВП (Y), швидкості обороту грошей (V').

За спрощеного підходу розрахунків часто складовою оцінки змін швидкості грошей нехтують, припускаючи, що вона дорівнює нулю ($V' = 0$), (хоча в реальному житті це трапляється рідко, як правило, тільки у країн з розвиненою стабільною економікою). В українській практиці швидкість грошей не є сталою, а в окремі роки вона демонструє досить високу волатильність (рис. 10.6); навіть прості прогнозні оцінки за поліноміальним трендом на 2018–2019 рр. свідчать про зростання²²³, а отже, не брати до уваги цей чинник було би помилкою.

---

²²² Кількісне рівняння обміну грошей, що має вигляд $MV = PQ$, де M — кількість грошей в обігу, V — швидкість обігу грошей, P — ціна, Q — обсяг продажів товарів і послуг.

²²³ Згідно з модельними розрахунками експертів НБУ швидкість грошей зросте у 2018 р. до 2,7 разів відносно 2,5 рази у 2017 р.

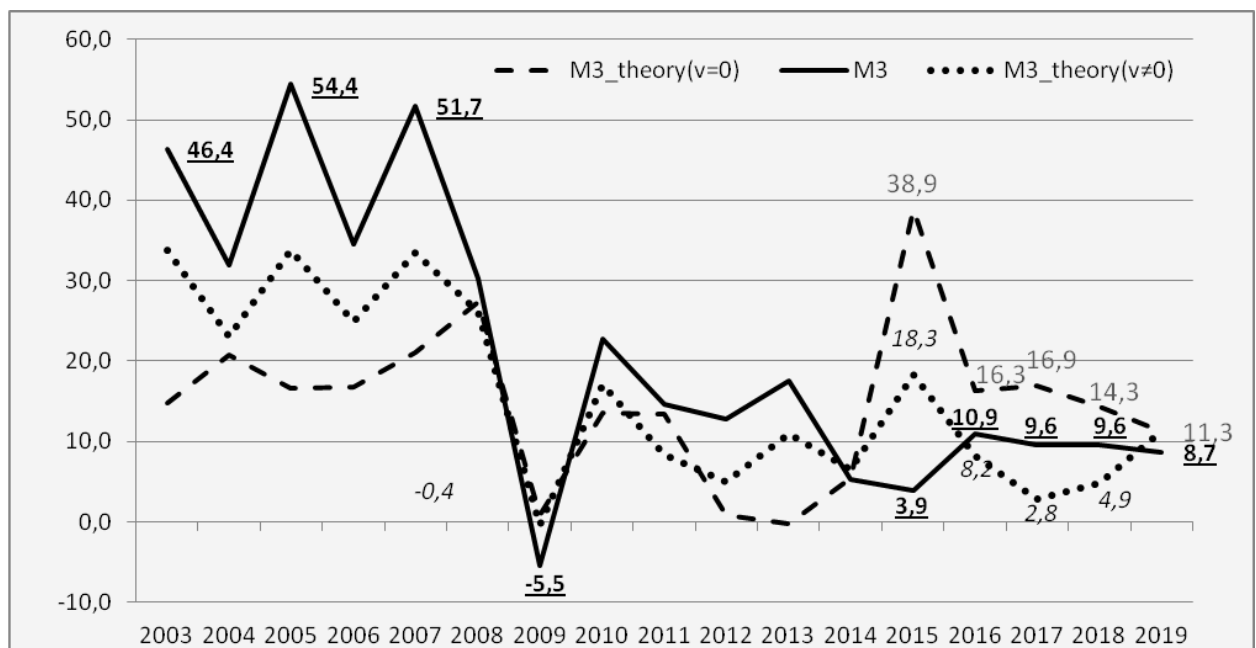
Рис. 10.6. Динаміка швидкості обігу грошей (МЗ), річних її змін у 2002–2017 рр. та прогностні оцінки показника за поліноміальним трендом на 2018 р.

Джерело: складено за даними НБУ.

Зіставлення фактичних та теоретично розрахованих оцінок пропозиції грошей для України проведено на часовому проміжку 2003–2018 рр., де для 2003–2017 рр. використано фактичні дані показників, а для 2018 р. прогностні дані НБУ представлені в *Інфляційному звіті за жовтень 2018 р.*²²⁴ (показник грошової маси – % зміна грошового агрегату МЗ, інфляції – % зміна цін споживчого ринку (CPI), ВВП за даними СНР-2008).

На рис.10.7 представлено динаміку змін розрахованих показників, які свідчать, що у 2009 р. та 2015 р. **фактичний обсяг пропозиції грошей був меншим, ніж того вимагала теорія** (в обох сценаріях розрахунків: врахування та неврахування змін швидкості грошей). Тобто у кризові роки (спаду виробництва) грошей в економіці для активізації динаміки було недостатньо. У 2019 р. крива прогностних значень грошової пропозиції знову нижча, ніж лінії для теоретично розрахованих показників (недостатність грошей).

²²⁴ Інфляційний звіт / НБУ. Жовтень 2018 р. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=80865521>

Рис. 10.7. Динаміка змін показника МЗ: факт та теорія
(% зміни за період).

Джерело: складено за даними НБУ.

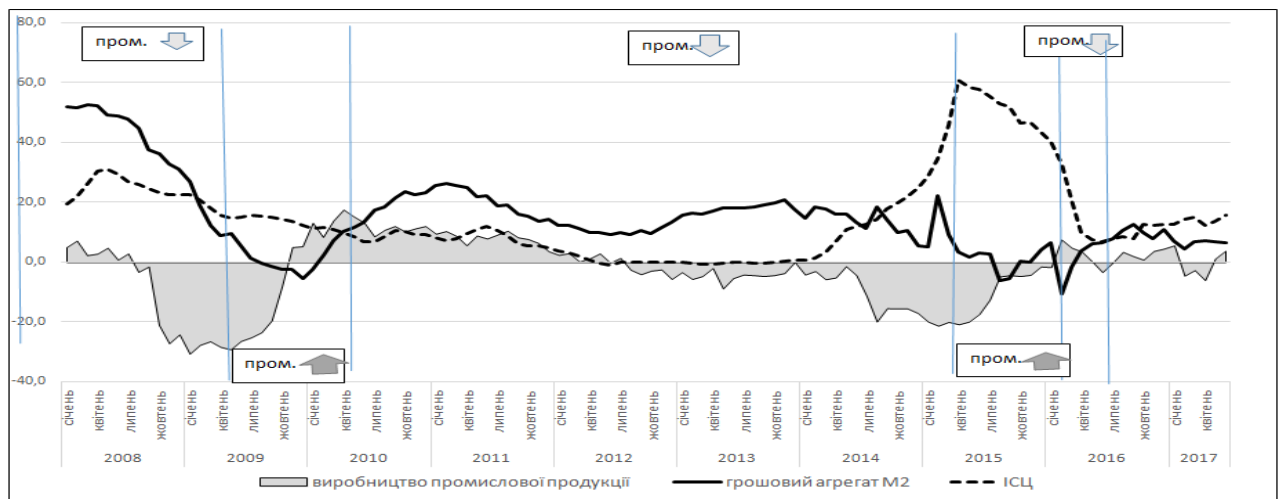
Якщо для аналізу «достатності» грошей у 2016–2019 рр. використати припущення та прогнози оцінки експертів НБУ (рис.10.7), то можна зробити висновок, що для досягнення у 2019 р. запланованих темпів зростання реального ВВП у 2,5% (за існуючого підходу до емісії та зв'язування ліквідності) **грошей може бути замало**, особливо зважаючи на досвід негативних темпів змін реальної грошової маси упродовж 2014–2017 рр., спадного тренду показника монетизації економіки. Ймовірність досягнення амбітних планів щодо високих темпів зростання національної економіки на 3,4 та 2,5%, відповідно, у 2018–2019 рр., можливе лише за умови отримання запланованих обсягів грошей суб'єктами реального сектора (усе вирішуватиме якість емісії, тобто її канали та контроль)²²⁵.

У контексті впливу на економічний розвиток в економічній науці тривалий час панівною була думка, що грошово-кредитна політика має виконувати стабілізуючу роль, а не структурну функцію, оскільки грошова емісія має обмежений вплив на фундаментальні чинники і структурні

²²⁵ Шумська С.С. Фінансові інструменти розвитку: світова практика та уроки для України. Причорноморські економічні студії. 2016. № 10. С. 242–249.

показники. Однак практика показала, що сьогодні ігнорувати наявність тривалих ефектів від монетарних шоків не можна. *За умови використання фінансових інструментів розвитку, чіткого контролю спрямування їх у реальний сектор, а не на бюджетні потреби, вони можуть стати інвестиційним ресурсом розвитку, у тому числі й для України, дати поштовх для збільшення темпів економічного зростання вже у наступних 2019–2020 рр.*

З точки зору зниження невизначеності та прискорення економічної динаміки заслуговує на увагу порівняльний аналіз змін випуску промислової продукції та грошей (M2) упродовж 2008 р. – 6 місяців 2017 р. (рис. 10.8), який підтверджує наявність досить тісного прямого взаємозв'язку між цими показниками.

Рис. 10.8. Динаміка змін грошової маси, інфляції та випуску промислової продукції у 2008–2017 рр., %

Джерело: розраховано за даними НБУ та Держстату України.

Важливість інших факторів є також очевидною, зокрема, на проміжку 2012–2013 рр., де першість серед факторів впливу на обсяги виробництва у грошей перехоплюють інфляція, зміни світової кон'юнктури, динаміка валютного курсу гривні.

Наявність багатьох прикладів у світовій практиці тісного взаємозв'язку реальної грошової маси та ВВП дає підстави ряду аналітиків підтримувати гіпотезу про те, що важливим індикатором зростання/спаду ВВП є динаміка

грошової маси. За такого підходу поведінка індикатора пропозиції грошей може дати прогностні орієнтири щодо подальшого тренду ВВП.

Оцінка перспектив базується на проведенні п'яти кроків аналізу²²⁶ ситуації (результати яких відзначено на рис. 10.9):

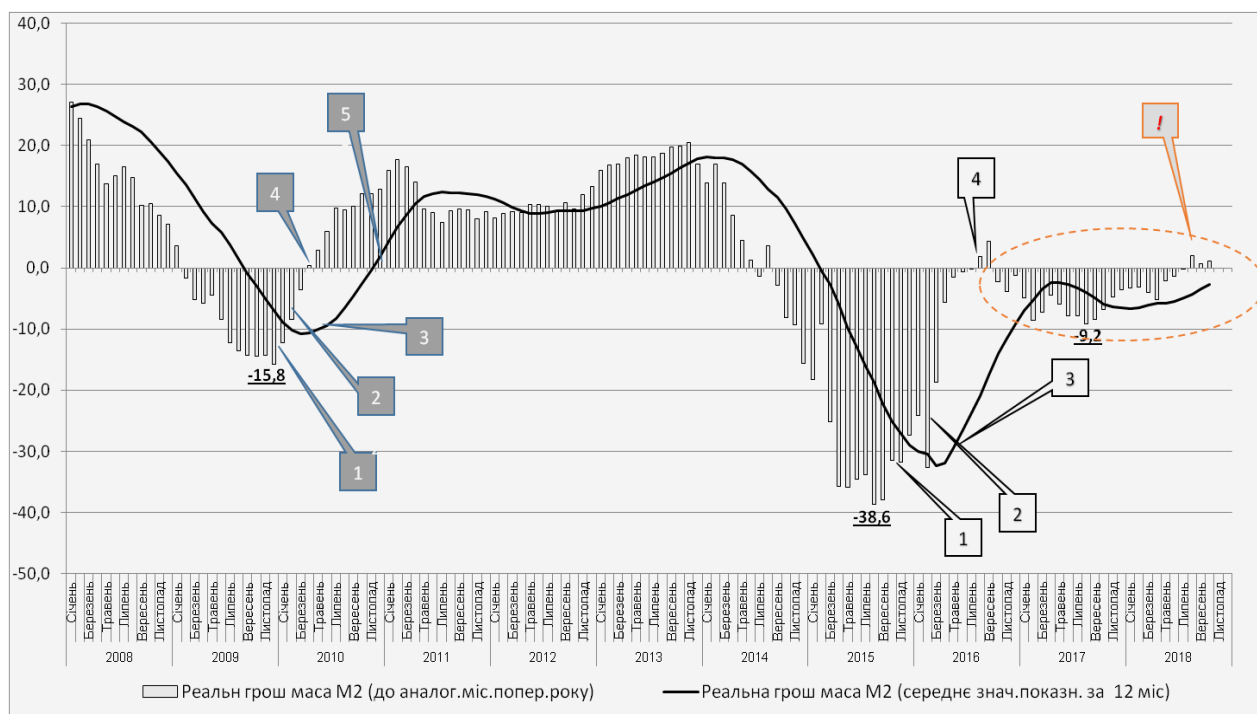
першим кроком, що може свідчити про можливі ознаки відновлення – є зменшення темпів падіння грошової маси (хоча вони все ще залишаються від'ємними);

другий – темпи падіння реальної грошової маси зменшились порівняно з їх середньомісячними значеннями. Така динаміка свідчить про те, що падіння середньомісячних значень найближчим часом зміниться їх зростанням;

третій – середньомісячні темпи позитивних змін реальної грошової маси стали збільшуватись (лінія повернула уверх);

четвертий – реальна грошова маса вперше показує зростання вище своїх значень річної давнини (з'являється перший стовпчик на графіку, який показує зростання грошової маси);

п'ятий – підтвердженням виходу з кризи слугує зростання середньомісячних значень реальної грошової маси (лінія виходить із від'ємної в додатну область).

Рис. 10.9. Динаміка змін реальної грошової маси М2 в Україні у 2008–2018 рр., %

Джерело: розраховано за даними НБУ та Держстату України.

²²⁶ Дано или не дано? *Експерт*. 2016. № 5. С. 4. URL: <http://expert.ru/expert/2016/05/dano-ili-ne-dano/>

Порівняльний аналіз змін реальної грошової маси (M2 до аналогічного місяця попереднього року) під час перебігу двох криз в Україні 2009 р. та 2015 р. свідчить про важливість монетарного чинника, який посилював/підтримував економічний спад у складні періоди. Важливо відзначити сильніший (більш ніж удвічі) спад грошової пропозиції під час останньої кризи: -15,8% у 2009 р. та -38,6% у 2015 р., і це позначилося на негативних темпах ВВП. Крім того, варто на зауважити про те, що кризовий період 2014–2015 рр. був більш нестабільним, а монетарна політика не завжди прозорою та очікуваною. Період позитивних темпів приросту грошей у серпні й вересні 2016 р. (який з високою ймовірністю підтримав позитивні темпи зростання випуску промислової продукції і ВВП у IV кв.), на жаль, знову змінився їх відкатом на від’ємні значення й упродовж 2017 р.

Якщо подивитись на всі кроки аналізу ситуації у 2018 р., то, як свідчить динаміка реальних грошей, п’ятого етапу для формування тренду до зростання ВВП ще не реалізовано. Лише коли НБУ не буде стримувати зростання грошової пропозиції (що знайде підтвердження у позитивних середньомісячних значеннях реальної грошової маси), то ефективний попит на гроші сприятиме зростанню ВВП уже в найближчій перспективі.

Сучасні проблеми української економіки не можна вирішити лише за рахунок грошової емісії, однак варто взяти до уваги уроки країн, які виходили з кризи та ставили перед собою амбітні плани розвитку – на шляху до відновлення економіки та переходу до високих темпів зростання необхідно провести значну роботу з її наповнення фінансовими ресурсами.

10.3. Модельні оцінки впливу монетарних факторів на економічне зростання в Україні

У пошуках оптимального підходу, який би уже в найближчі роки забезпечив стійкі темпи зростання ВВП, країни активно використовують інструменти монетарної політики. Відповідь на запитання «чи сприятиме позитивний тренд пропозиції грошей у середньо- та довгостроковому періоді

на економічну динаміку в Україні?» можна дати на основі економетричного моделювання. З метою емпіричної перевірки гіпотези щодо **не нейтральності грошей** в Україні побудовано просту економетричну модель (10.1) у середовищі пакету Eviews 7.0, у результаті оцінки якої було отримано коефіцієнт еластичності впливу змін реальної грошової маси МЗ (**M3R**) на темп реального ВВП (**Y**):

$$Y = 0.29 * M3R - 2.05, \quad (10.1)$$

(0.0000)   (0.0783)

$R^2=0,65$, $DW=2,54$, $Prob(F-statistic)=0,00$.

Моделльні оцінки з високим²²⁷ рівнем статистичної значущості (в дужках наведено значення *Prob. t-Statistic* для кожного фактора) підтверджують, що **реальні гроші впливають на реальний ВВП** на всьому виділеному 21-річному проміжку. Якщо аналізувати увесь період 1996–2016 рр., то можна сказати, що в середньому на збільшення в 1% реальної грошової маси МЗ (**M3R**) українська економіка реагувала 0,29% зростанням реального ВВП (**Y**).

Варто зазначити, що сила взаємозв'язку між реальними показниками ВВП та грошовою масою упродовж виділеного часового проміжку змінювалась. Поділ періоду дослідження на два проміжки (1996–2008 рр. та 2009–2016 рр.), щоб виокремити ефект шоку від кризи 2009 р. показав, що із її настанням вплив змін грошової пропозиції МЗ на економічну динаміку став навіть вищим, ніж у докризовому періоді – еластичність $0,34 > 0,26$ (табл. 10.3).

Таблиця 10.3

Оцінки параметра еластичності грошей на різних часових проміжках

Показник	Часовий проміжок оцінювання (Sample adjusted)		
	1996–2016	1996–2008	2009–2016
Коефіцієнт (<i>Coefficient</i>)	0.286173	0.259515	0.344364
<i>Prob. t-Statistic</i>	0.0000	0.0043	0.0185
R^2	0.645424	0.538430	0.631142

Джерело: авторські розрахунки за даними МВФ та НБУ.

²²⁷ Аналіз статистичних характеристик регресійного рівняння та перевірка його якості (щодо відсутності автокореляції першого та вищих порядків, гетероскедастичності) свідчать про адекватність моделі (10.1).

Оцінки короткого кризового періоду 2009–2011 рр. свідчать, що темпи економічної динаміки дуже сильно залежали від реальних грошей – коефіцієнт еластичності зріс до 0,68 – вітчизняна економіка потребувала грошей.

Варто зазначити, що одержані оцінки параметрів економетричної моделі отримано *за інших рівних умов*, тобто без виділення впливу інших важливих чинників (у лінійній регресійній моделі це припущення враховано через включення константи, яка є статистично значущою). Для того щоб отримати кількісні оцінки впливу окремо трьох чинників – змін номінального обсягу грошей, їх швидкості та інфляції, використано модельні розрахунки, в основі яких лежить основне макроекономічне співвідношення кількісного рівняння обміну грошей. Для перевірки гіпотези щодо впливу монетарного чинника на економічну динаміку на часовому проміжку 2003–2016 рр. побудовано модель (10.2) без константи та модель (10.3) із константою, які дають емпіричну оцінку впливу на динаміку зміни обсягів реального ВВП (Y) змін таких показників: *грошової маси* $M3$ (M), *інфляції* споживчого ринку (CPI), *швидкості обороту* грошей (V). Обидві моделі є адекватними, формальні тести підтверджують їх коректність. Аналіз моделей (10.2)-(10.3) свідчить, що динаміка грошей позитивно і статистично значимо впливає на зміни реального ВВП:

$$Y = 0.56 * M3 + 0.90 * V - 0.66 * CPI \quad (10.2)$$

(0.0001)   (0.0001)   (0.0000)

$R^2=0,91, \quad DW=1,97.$

$$Y = 0.59 * M3 + 0.98 * V - 0.61 * CPI - 1,49 \quad (10.3)$$

(0.0001)   (0.0002)   (0.0001)   (0.3241)

$R^2=0,92, \quad DW=2,19, \quad Prob(F-statistic)=0,0000.$

Отже, отримані модельні оцінки підтверджують тезу, що *гроші* впливають на випуск у середньо- та довгостроковому періоді, тобто вони *не нейтральні*. На короткострокових періодах на цей зв'язок впливають також кон'юнктурні чинники. Цей висновок дуже важливий для України у

контексті дискусій про роль монетарної політики у підтримці економічного розвитку.

В Україні *підтримка економічного зростання не є пріоритетом НБУ*, серед цілей вона перебуває на третьому місці після цінової та фінансової стабільності, причому в стратегії ГКП підкреслюється принцип «беззаперечної пріоритетності цінової стабільності» і наголошується на «невикористанні інструментів політики для досягнення будь-яких цілей, які загрожуватимуть досягненню цінової стабільності»²²⁸. На практиці це означатиме згортання грошової пропозиції при загрозі підвищення інфляції, що може негативно вплинути на зниження монетизації і підтримуватиме рецесію²²⁹. Схожою була ситуація у кризових 2009 р. та 2014–2015 роках, коли *фактичний випуск був меншим за потенційний*, але, незважаючи на те, що були явні передумови для застосування інструментів монетарної підтримки – економіка перебувала нижче своїх потенційних можливостей: розрив ВВП був негативним і досить значним, вільних незадіяних потужностей і резервів було вдосталь, рівень безробіття (враховуючи приховане) був високий, але *монетарна політика мала жорсткий характер*.

Про те, що монетарна політика може виконувати не тільки стабілізаційну функцію, а й шляхом виваженої політики грошової пропозиції підтримати зростання реального ВВП, свідчать різні аналітичні та емпіричні іноземні дослідження²³⁰. Для України емпірична перевірка впливу змін грошової пропозиції (*МЗ*— річна % зміна показника грошового агрегату МЗ) на темпи потенційного ВВП (виділений довгостроковий тренд *Y_TREND* із динаміки реального ВВП з використанням фільтра Ходріка – Прескотта) за

²²⁸ Постанова Правління Національного банку України «Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016–2020 роки» від 18 серпня 2015 р. № 541. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985217>

²²⁹ Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. *Економіка та прогнозування*. 2015. № 3. С. 21–41.

²³⁰ Khan M.S., Senhadji A.S. Financial Development and Economic Growth: An Overview. *Working Paper* WP/00/209. 2000. Wash.: IMF;

Levine R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*. 1997. 35 (2). P. 688–726;

Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence. *Handbook of Economic Growth* / ed. by: Agliion P., Durlauf S. Amsterdam: Elsevier, 2005. P. 865–934.

допомогою дистрибутивно-лагової моделі (10.4) підтвердила гіпотезу щодо статистичної значущості²³¹ цього зв'язку на проміжку 2000–2016 р.:

$$\begin{aligned}
 Y\_TREND = & 0.067 \cdot M3 + 0.055 \cdot M3(-1) + 0.051 \cdot M3(-2) + \\
 & (0.0058) \quad (0.0168) \quad (0.0284) \\
 & + 0.037 \cdot M3(-3) + 0.048 \cdot M3(-4) - 5.764 \quad (10.4) \\
 & (0.0861) \quad (0.0329) \quad (0.0000) \\
 R^2 = & 0,95, \quad DW = 1,07, \quad Prob(F\text{-statistic}) = 0,00.
 \end{aligned}$$

Моделльні оцінки з високим рівнем статистичної значущості (в дужках наведено значення *Prob. t-Statistic* для кожного фактора) підтверджують, що грошова політика НБУ мала вплив на зміни потенційного ВВП на всьому виділеному часовому проміжку.

Серед переваг використання дистрибутивно-лагової моделі – можливість розрахунку короткострокового та довгострокового мультиплікаторів впливу лагової змінної. Розрахований у представленій вище моделі короткостроковий мультиплікатор 0,067 характеризує зміну середнього значення залежної змінної *Y_TREND* під впливом одиничної зміни пояснюючої лагової змінної *M3* у той самий момент часу. Довгостроковий мультиплікатор 0,258 характеризує зміну середнього значення залежної змінної *Y_TREND* під дією одиничної зміни лагової пояснюючої змінної *M3* за всі чотири періоди, які входять до структури лагу. Отже, потенційний ВВП України на приріст грошової маси в 1% реагує в поточному році зростанням у середньому на 0,067%, крім того, позитивний імпульс цієї грошової маси буде відчуватися упродовж чотирьох років. Загалом річний ефект від збільшення грошей є більшим і становить у середньому 0,258%, оскільки діють накопичені ефекти попередніх періодів.

Незважаючи на продовження фахівцями дискусій стосовно ролі і функцій центральних банків, сьогодні, крім підтримки стабільності цін і

²³¹ Аналіз статистичних характеристик регресійного рівняння (побудованого у середовищі пакету Eviews 9.0) та перевірка його якості з використанням формальних тестів (*Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test* щодо відсутності автокореляції вищих порядків, гетероскедастичності – *Heteroskedasticity Test White*, коректності вибору форми кривої – *Ramsey RESET Test*) свідчать про адекватність і коректність специфікації моделі (10.4).

забезпечення стійкості фінансового сектора, до обов'язків центральних банків (ЦБ) світу відноситься також проведення контрциклічної політики²³². Світова практика підтверджує, що монетарний вплив розглядається як головний інструмент боротьби з наслідками циклів, тому серед завдань монетарної (стабілізаційної) політики є *згладжування економічних коливань, щоб підтримати стабільне зростання без рецесії та перегріву*²³³.

Шоки та циклічні коливання світової економіки мають значний вплив на цикл та кон'юнктуру в малих сировинних економіках. Для України така ситуація може бути відображена через VAR-модель (10.5), яка показує взаємозв'язок розриву ВВП або циклічних/кон'юнктурних компонент²³⁴ розвитку України (Y_C) та світової економіки ($WORLD\_C$), змін умов торгівлі товарами та послугами для країн колишнього СНД (TT_TS), темпів змін грошової пропозиції грошей в Україні ($M3$):

$$Y\_C = 0.078 * Y\_C(-1) - 0.310 * Y\_C(-2) + 0.151 * M3(-1) - 0.085 * M3(-2) - 1.009 + 2.937 * WORLD\_C - 0.084 * TT\_TS$$

$$M3 = 0.536 * Y\_C(-1) + 0.0145 * Y\_C(-2) + 0.172 * M3(-1) + 0.543 * M3(-2) + 5.660 + 5.368 * WORLD\_C + 0.449 * TT\_TS$$

(10.5)

У наведеній моделі (системі з двох рівнянь) циклічна компонента розвитку світової економіки ($WORLD\_C$) та умови торгівлі товарами та послугами (TT_TS) є екзогенними факторами по відношенню до української економіки (яка їх сприймає, але не може змінити), у той час як змінна грошової пропозиції є ендегенною, її включено з метою перевірки гіпотези щодо ефективності впливу вітчизняної монетарної політики.

²³² Обумовленість монетарного стимулювання стадіями циклу має вирішальне значення: у міру повернення економіки до свого потенціалу, стимулювання скорочується і змінюється жорсткістю, коли випуск перевищує потенційний рівень

²³³ Горюнов Е., Трунин П. Банк России на перепутье: нужно ли смягчать денежно-кредитную политику? *Вопросы экономики*. 2013. № 6. С. 1–16.

²³⁴ Розрив випуску або циклічні/кон'юнктурні компонентни для світової економіки та України розраховані за допомогою фільтра Ходріка – Прескотта у середовищі пакета Eviews 9.0 на проміжку 1993–2016 рр. за даними МВФ.

Аналіз функції імпульсних відгуків, які представляють зміну поточного та майбутніх значень показника розриву ВВП України (Y_C) як реакцію на шок, що дорівнює одному середньоквадратичному відхиленню (*standard deviation, S.E.*) фактора змін грошової пропозиції (***M3***) свідчить про досить значний і тривалий ефект від шокового впливу обраного для аналізу інструменту монетарної політики.

Аналіз декомпозиції дисперсій²³⁵ показує, що зміни показника розриву ВВП України (циклічної/кон'юнктурної компоненти розвитку Y_C) значною мірою пояснюються своєю динамікою (на 91%), в основі якої лежить вплив внутрішніх факторів та екзогенних шоків; а також змінами пропозиції грошей (до 9%). Хоча у монетарної політики і не ключова роль, однак система досить чутлива до її змін, що засвідчить про її важливість у контексті стримування впливу негативних чинників.

Проведений аналіз статистичних характеристик моделі (10.5) свідчить, що вона коректно специфікована і є стійкою²³⁶. Це дає можливість підтвердити гіпотезу щодо *залежності показника розриву ВВП України від циклічних змін в динаміці світової економіки, кон'юнктури і цін на глобальних ринках, умов торгівлі товарами й послугами для країн СНД, пропозиції грошей*. Отже, модельні розрахунки дозволили емпірично довести, що ***монетарна політика має значення*** не тільки для підтримки довгострокового тренду/потенційного ВВП (через вплив на фундаментальні фактори), а й для коригування розриву ВВП.

Разом із тим варто враховувати, що зовнішня кон'юнктура і, відповідно, динаміка українських експортних цін на сировину, яка є відображенням впливу світових зовнішніх цін, має як прямий, так і опосередкований вплив на внутрішні ціни країни – споживчого ринку, оптові

---

²³⁵ Декомпозиція дисперсій у VAR моделях дає змогу оцінити пропорції дисперсії, викликані шоками різних змінних, а, отже, дає можливість визначити, на скільки відсотків зміна одного показника пояснюється зміною іншого.

²³⁶ На довгостроковому проміжку графіки імпульсних функцій для обох змінних збігаються до осі, що свідчить про стаціонарність рядів даних та стійкість системи. Модель є стаціонарною та обертовою (*No root lies outside the unit circle*).

виробників та динаміку валютного курсу. Для кількісного визначення існуючих взаємозв'язків побудовано *VAR-модель оцінки взаємозв'язків зовнішніх і внутрішніх цін та їх впливу на українську економіку*. Модель реалізовано в середовищі пакету Eviews 9.0 на квартальних статистичних даних НБУ, Державної служби статистики України, МВФ, Світового банку, порталу IndexMundi у річному вимірі на часовому проміжку за II кв. 2003 р. – II кв. 2016 р. (відсоткова зміна за період у річному обчисленні). До змінних моделі включено: **GDP** – реальний ВВП, **CPI** – споживча інфляція, **PPI** – інфляція (оптових цін виробників) промислової продукції, **CURS** – офіційний курс гривні до долара США, **COMPOSITE** – «композит» світових цін на сировину, що експортує Україна (фактично уособлює фактор зовнішньої кон'юнктури).

Перевірка ключових умов для побудови VAR-моделі та аналіз статистичних характеристик при її оцінюванні (табл. 10.4) дали підстави для висновку про коректність та адекватність²³⁷ досліджуваної моделі:

$$\begin{aligned} D(\text{GDP}) = & 0.147219665658 * D(\text{GDP}(-1)) + 0.0282664352735 * D(\text{GDP}(-2)) + \\ & 0.497172883176 * D(\text{GDP}(-3)) - 0.183303199213 * D(\text{GDP}(-4)) - \\ & 0.0216098473184 * D(\text{COMPOSITE}(-1)) - 0.0550257472642 * D(\text{COMPOSITE}(-2)) - \\ & 0.0840607909962 * D(\text{COMPOSITE}(-3)) - 0.0840003100198 * D(\text{COMPOSITE}(-4)) + \\ & 0.499138273034 * D(\text{CPI}(-1)) - 0.0733228957833 * D(\text{CPI}(-2)) - 0.139481416539 * D(\text{CPI}(-3)) - \\ & 0.0345800789462 * D(\text{CPI}(-4)) - 0.0941607532857 * D(\text{PPI}(-1)) - 0.334015718796 * D(\text{PPI}(-2)) + \\ & 0.168524192421 * D(\text{PPI}(-3)) + 0.0730487833856 * D(\text{PPI}(-4)) + 0.099266536595 * D(\text{CURS}(-1)) \\ & + 0.0331231338578 * D(\text{CURS}(-2)) - 0.0609433624654 * D(\text{CURS}(-3)) - \\ & 0.031579320385 * D(\text{CURS}(-4)) - 0.303805552715 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} D(\text{COMPOSITE}) = & 0.424631438358 * D(\text{GDP}(-1)) + 0.647278193027 * D(\text{GDP}(-2)) - \\ & 0.328158765117 * D(\text{GDP}(-3)) + 0.261298118561 * D(\text{GDP}(-4)) + \\ & 0.20456397492 * D(\text{COMPOSITE}(-1)) - 0.496853963661 * D(\text{COMPOSITE}(-2)) - \\ & 0.015259673674 * D(\text{COMPOSITE}(-3)) - 0.812092131447 * D(\text{COMPOSITE}(-4)) + \\ & 0.743122990941 * D(\text{CPI}(-1)) - 1.08730501473 * D(\text{CPI}(-2)) + 0.111945243698 * D(\text{CPI}(-3)) - \\ & 0.402661393498 * D(\text{CPI}(-4)) + 1.07112628891 * D(\text{PPI}(-1)) - 0.551834065243 * D(\text{PPI}(-2)) + \\ & 0.348429840111 * D(\text{PPI}(-3)) + 1.40574586902 * D(\text{PPI}(-4)) + 0.0748963682838 * D(\text{CURS}(-1)) + \\ & 0.283951642671 * D(\text{CURS}(-2)) - 0.120438461124 * D(\text{CURS}(-3)) + \\ & 0.298179347235 * D(\text{CURS}(-4)) - 0.469592277766 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} D(\text{CPI}) = & 0.0952772250645 * D(\text{GDP}(-1)) - 0.0354409980054 * D(\text{GDP}(-2)) - \\ & 0.153719175109 * D(\text{GDP}(-3)) - 0.0775613733098 * D(\text{GDP}(-4)) - \end{aligned}$$

²³⁷ Модель детально представлено у: Кораблін С. О., Шумська С.С. Модельна оцінка залежності інфляції та ВВП України від світових цін на сировину. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5295>

$$\begin{aligned}
&0.0363792981811 * D(\text{COMPOSITE}(-1)) - 0.0400401108172 * D(\text{COMPOSITE}(-2)) - \\
&0.207570185254 * D(\text{COMPOSITE}(-3)) + 0.0403105380782 * D(\text{COMPOSITE}(-4)) + \\
&0.15817706027 * D(\text{CPI}(-1)) - 0.351496214008 * D(\text{CPI}(-2)) - 0.308874017329 * D(\text{CPI}(-3)) - \\
&0.357485321096 * D(\text{CPI}(-4)) + 0.359534446973 * D(\text{PPI}(-1)) + 0.420725434518 * D(\text{PPI}(-2)) + \\
&0.276684012302 * D(\text{PPI}(-3)) + 0.281342544256 * D(\text{PPI}(-4)) - 0.185568858914 * D(\text{CURS}(-1)) + \\
&0.0606379180984 * D(\text{CURS}(-2)) - 0.0337873565997 * D(\text{CURS}(-3)) - \\
&0.0352435317858 * D(\text{CURS}(-4)) + 0.0898892710942
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
D(\text{PPI}) = &- 0.0194116165327 * D(\text{GDP}(-1)) + 0.38387782498 * D(\text{GDP}(-2)) + \\
&0.100358479607 * D(\text{GDP}(-3)) + 0.387913148322 * D(\text{GDP}(-4)) + \\
&0.143090348962 * D(\text{COMPOSITE}(-1)) - 0.313632641933 * D(\text{COMPOSITE}(-2)) + \\
&0.112444237308 * D(\text{COMPOSITE}(-3)) - 0.126945835457 * D(\text{COMPOSITE}(-4)) + \\
&0.610377095473 * D(\text{CPI}(-1)) - 0.618993068614 * D(\text{CPI}(-2)) + 0.522623877652 * D(\text{CPI}(-3)) - \\
&0.0824246988357 * D(\text{CPI}(-4)) + 0.638622648813 * D(\text{PPI}(-1)) - 0.123963939291 * D(\text{PPI}(-2)) - \\
&0.381177796931 * D(\text{PPI}(-3)) + 0.0330351986398 * D(\text{PPI}(-4)) - 0.105923013795 * D(\text{CURS}(-1)) \\
&+ 0.128279848335 * D(\text{CURS}(-2)) - 0.21185013559 * D(\text{CURS}(-3)) + \\
&0.135651644377 * D(\text{CURS}(-4)) + 0.147822561397
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
D(\text{CURS}) = &1.82332087708 * D(\text{GDP}(-1)) - 0.276080901238 * D(\text{GDP}(-2)) + \\
&0.203403032745 * D(\text{GDP}(-3)) - 0.190362284647 * D(\text{GDP}(-4)) + \\
&0.235290155025 * D(\text{COMPOSITE}(-1)) + 0.498521278605 * D(\text{COMPOSITE}(-2)) - \\
&0.24249891985 * D(\text{COMPOSITE}(-3)) + 0.14688999486 * D(\text{COMPOSITE}(-4)) + \\
&1.79376490514 * D(\text{CPI}(-1)) + 0.257443223718 * D(\text{CPI}(-2)) - 1.97044299704 * D(\text{CPI}(-3)) + \\
&1.37098245616 * D(\text{CPI}(-4)) - 1.17029998871 * D(\text{PPI}(-1)) - 1.22804526005 * D(\text{PPI}(-2)) + \\
&0.516838560559 * D(\text{PPI}(-3)) + 0.0444694049999 * D(\text{PPI}(-4)) - 0.0347752896777 * D(\text{CURS}(-1)) \\
&+ 0.162190483116 * D(\text{CURS}(-2)) + 0.248360439461 * D(\text{CURS}(-3)) - \\
&0.647175180231 * D(\text{CURS}(-4)) - 0.694974545851
\end{aligned}$$

(10.6)

Таблиця 10.4

Статистичні характеристики оцінки VAR моделі (10.6)

	D(GDP)	D(COMPOSITE)	D(CPI)	D(PPI)	D(CURS)
R-squared	0.689524	0.789284	0.866757	0.823591	0.692046
Adj. R-squared	0.495476	0.657586	0.783480	0.713336	0.499574
Sum sq. resids	303.6622	1452.344	264.0291	379.6465	4180.826
S.E. equation	3.080494	6.736896	2.872440	3.444409	11.43026
F-statistic	3.553371	5.993153	10.40811	7.469853	3.595574
Log likelihood	-121.4628	-162.9358	-117.7566	-127.3809	-190.9550
Akaike AIC	5.375954	6.940972	5.236097	5.599278	7.998302
Schwarz SC	6.156635	7.721654	6.016779	6.379960	8.778984
Mean dependent	-0.149057	-0.395467	0.110848	0.119260	-0.312621
S.D. dependent	4.336900	11.51289	6.173074	6.433216	16.15795
Determinant resid covariance (dof adj.)		1043650.			
Determinant resid covariance		83738.52			
Log likelihood		-676.4083			
Akaike information criterion		29.48710			
Schwarz criterion		33.39051			

Джерело: авторські розрахунки.

Аналіз чутливості показників моделі до дії зовнішніх шоків, реалізованих через побудову імпульсних функцій відгуків (на основі декомпозиції Чолеського), засвідчив значну мінливість та різну величину ефектів від шокового впливу обраних показників. Хоча й напрями впливу на кожному із розглянутих проміжків є різними, однак після 30-го періоду вони згасають. Це свідчить про те, що індивідуальні шоки/зміни обраних показників мають тривалий вплив (понад сім років) на економіку.

Щоб проаналізувати кумулятивний вплив імпульсів, побудовано імпульсні функції з кумулятивним ефектом і у табл. 10.5 наведено кількісні оцінки відхилень (S.E.) значень ендогенних змінних системи $D(GDP)$, $D(CPI)$, $D(PPI)$, $D(CURS)$ у поточний та майбутні періоди часу, що викликані імпульсом показника $D(COMPOSITE)$, його зміною в поточний період часу на одне середньоквадратичне відхилення.

Таблиця 10.5

**Кумулятивний ефект імпульсних функцій від шоку зміни показника
ціни на сировину COMPOSITE**

Period	D(GDP)	D(CPI)	D(PPI)	D(CURS)
1	0.000000	1.196970	2.527678	-0.850130
2	0.140129	2.225705	5.855983	-0.162530
3	-0.978631	3.636994	6.100661	-0.670066
4	-2.138156	3.903357	5.233890	-4.720775
5	-2.937020	4.162638	2.362607	-4.064602
6	-3.052985	3.326175	-0.006050	-4.989777
7	-2.028985	1.945102	-0.332547	-2.509957
8	-1.243314	0.755256	-0.247403	0.338320

Джерело: авторські розрахунки.

Враховуючи взаємозв'язки між змінними, максимальний позитивний ефект від імпульсу зміни ціни на сировину спостерігається у змінах оптових цін (PPI) вже на третьому кварталі та споживчих цінах (CPI) у п'ятому кварталі; максимальний негативний ефект демонструють показники ВВП та курсу після півторарічного часового періоду.

Розрахунки декомпозиції дисперсій²³⁸ (табл.10.6) показали, що зміни ВВП значною мірою пояснюються своєю динамікою (від 80 до 44%), в основі якої лежить вплив фундаментальних факторів; а також шоками ціни на сировину (від 0,15 до 19,8%), волатильністю курсу гривні (від 6,9 до 17,9%), інфляцією споживчих цін (від 10 до 11,5%) та цін виробників (від 3,6 до 6,9%).

Таблиця 10.6

Декомпозиція дисперсій змінної D(GDP) у моделі (10.6)

Variance Decomposition of D(GDP):						
Period	S.E.	D(GDP)	D(COMPOSITE)	D(CPI)	D(PPI)	D(CURS)
1	3.080494	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	3.579613	79.19933	0.153245	10.08566	3.639398	6.922372
3	3.837490	69.48332	8.632567	9.298403	5.585195	7.000515
4	4.216933	61.02458	14.70971	13.84157	4.626765	5.797372
5	4.527967	61.24701	15.87097	13.12878	4.083322	5.669914
6	4.808046	58.29029	14.13396	12.33112	4.511955	10.73267
7	5.009148	54.84588	17.20087	11.95825	4.545088	11.44991
8	5.115253	53.28765	18.85378	12.38535	4.422720	11.05050
16	5.629639	46.76268	17.37098	12.16399	5.160451	18.54190
24	5.853364	44.40213	19.43239	11.57777	6.724136	17.86357
28	5.906158	43.82265	19.80193	11.51218	6.934246	17.92899

Джерело: авторські розрахунки.

У контексті запровадження інфляційного таргетування варто підкреслити неключову частку CPI у декомпозиції дисперсії ВВП, яка у свою чергу відображає вагому, але неключову роль, що відіграє зниження інфляції у підтримці економічного зростання. Поступове зростання у середньостроковій перспективі частки впливу змін курсу (до 18,5% і перевищення у подальшому частки CPI) більш привертає увагу до **важливого значення валютної політики у забезпеченні зростання ВВП.**

²³⁸ Для більш детального розуміння взаємозв'язків між показниками у VAR-моделі корисно розглянути властивості помилок прогнозу, а також декомпозицію їх дисперсій. Декомпозиція дисперсій дає змогу оцінити пропорції дисперсії, викликані шоками різних змінних, а отже, дає можливість визначити, на скільки відсотків зміна одного показника пояснюється зміною іншого.

10.4. Конкурентоспроможність фінансового сектора

Якщо визначати конкурентоспроможність національного фінансового сектора як «його здатність порівняно з іншими країнами залучати і перерозподіляти зовнішні та внутрішні грошові ресурси на цілі розвитку з мінімальними витратами і ризиками, формувати центри концентрації ліквідності та фінансового посередництва, що є каналами економічного впливу, експортувати фінансові послуги та продукти, забезпечувати використання національної валюти в міжнародному фінансовому обороті»²³⁹, то, на жаль, стане очевидним низький рівень конкурентоспроможності українського фінансового сектора. Підтвердженням цієї тези може слугувати динаміка *рівня розвитку фінансового ринку* – восьма із дванадцяти груп показників, які формують агрегований *Індекс глобальної конкурентоспроможності* (ІГК, *Global Competitiveness Index (GCI)*) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ)). Розвиненість фінансового ринку у вимірі ІГК країни у свою чергу також є агрегованою²⁴⁰ оцінкою, яка показує різні сильні та слабкі сторони національного фінансового сектора порівняно з іншими країнами. У світовій системі координат український фінансовий сектор у 2011–2016 рр. демонстрував спадний тренд рівня розвитку (рис.10.10).

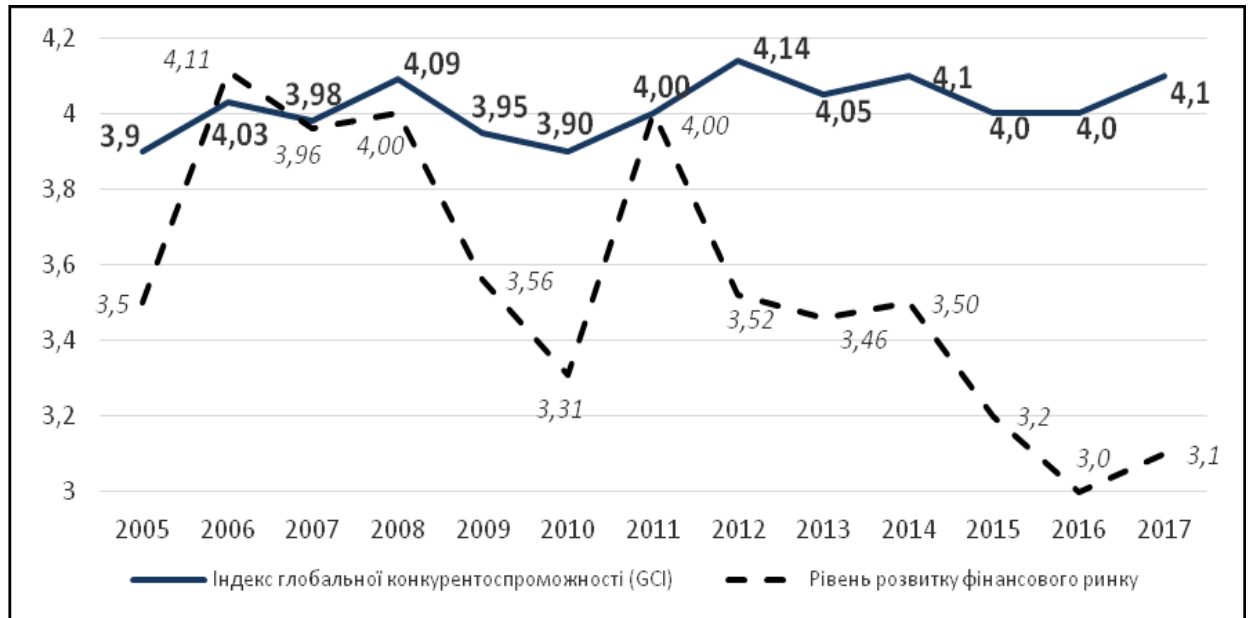
Свій негативний внесок у динаміку складової субіндексу «рівень розвитку фінансового ринку» вніс показник стійкості банків України. Варто зазначити, що з 2010 р. у рейтингу за цим індикатором Україна стабільно займала останні місця по всій групі країн, для яких розраховувався індекс конкурентоспроможності, зокрема, за результатами звіту ВЕФ у 2015 р. – останнє 140-ве, у 2016 р. – останнє 138-ме, у 2017 – 135-те із 137 країн. Якщо

²³⁹ Миркин Я.М. Развивающиеся рынки и Россия в структуре глобальных финансов: финансовое будущее, многолетние тренды. Москва: Магистр, 2015. 176 с.;

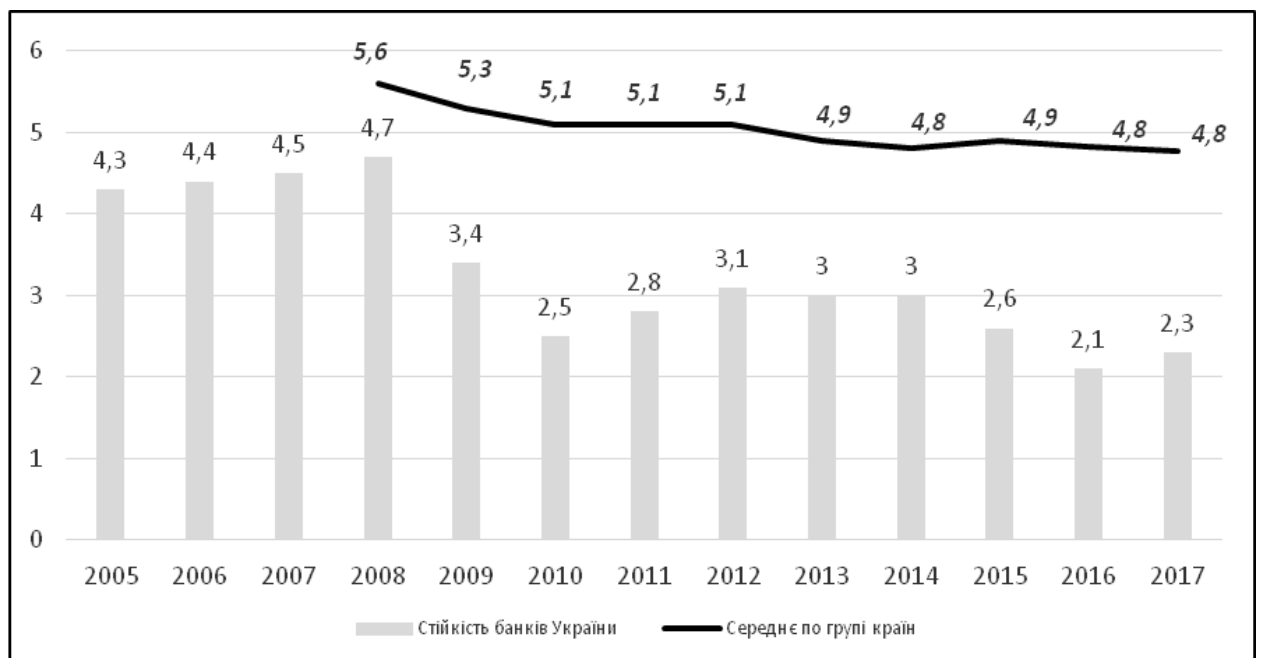
Финансовые стратегии модернизации экономики: мировая практика / под ред. Я.М. Миркина. Москва: Магистр, 2014. 496 с.

²⁴⁰ Субіндекс «рівень розвитку фінансового ринку» характеризує: наявність фінансових послуг (8.01), доступність до фінансових послуг (8.02), фінансування через національний фондовий ринок (8.03), простоту доступу до кредитів (8.04), присутність венчурного капіталу (8.05), стійкість банків (8.06), регулювання фондових бірж (8.07), індекс юридичних прав (8.08).

порівняти бальні оцінки стійкості вітчизняного БС з середнім значенням індикатора по всій вибірці країн, то можна помітити, що упродовж 10 років розрив між ними не зменшився, а в окремі роки навіть збільшувався (рис. 10.11).

Рис. 10.10. Динаміка Індексу конкурентоспроможності та рівень розвитку фінансового ринку України у 2005–2017 рр. (бальна оцінка)
Джерело: складено за даними звітів ВЕФ за відповідні роки.

Рис. 10.11. Динаміка показника стійкості банків України та середнього значення стійкості банківських систем по всій вибірці країн для розрахунків ІГК у 2005–2017 рр. (бальна оцінка)
Джерело: складено за даними звітів ВЕФ за відповідні роки.

Для України, як і для інших країн з ринком, що розвивається, наслідками низької конкурентоспроможності національного фінансового сектора є: вихід національних інвесторів з внутрішнього ринку, дефіцит прямих інвестицій, формування залежності від доступу до зовнішнього фінансування.

Проявом низького рівня конкурентоспроможності національного фінансового сектора є втеча українських капіталів, значні обсяги незаконних фінансових потоків (НФП – *illicit financial flows, IFF*), офшоризація економіки. Згідно з дослідженням організації *Global Financial Integrity (GFI)*, за десять років з України незаконно виведено 116,763 млрд дол. США, тобто щорічно в середньому держава втрачала 11,67 млрд дол. США, і це 14-й результат порівняно з 149 країнами²⁴¹.

Можливості для реалізації виведення національних фінансових капіталів надають офшори. Аналіз офшорної активності банківських установ дав змогу оцінити²⁴² **рівень офшоризації капіталу банківської системи – частку офшорного капіталу банків у сукупному статутному капіталі БС** (рис.10.12), який є досить високим²⁴³ – від 16,1 до 22,6%. З правової точки зору ці потоки в Україну є легальними, і те, що вони прийшли у наш банківський сектор, є позитивним фактором для його розвитку. Однак те, що лише частина діючих банківських установ має тільки вітчизняний капітал, засвідчує, що велика кількість українських власників мала серйозні причини реєстрації свого капіталу та бізнесу не у власній країні, а за кордоном.

Якщо зростання іноземних інвестицій, й у тому числі з офшорів, є позитивним чинником для розвитку фінансового сектора, то збільшення

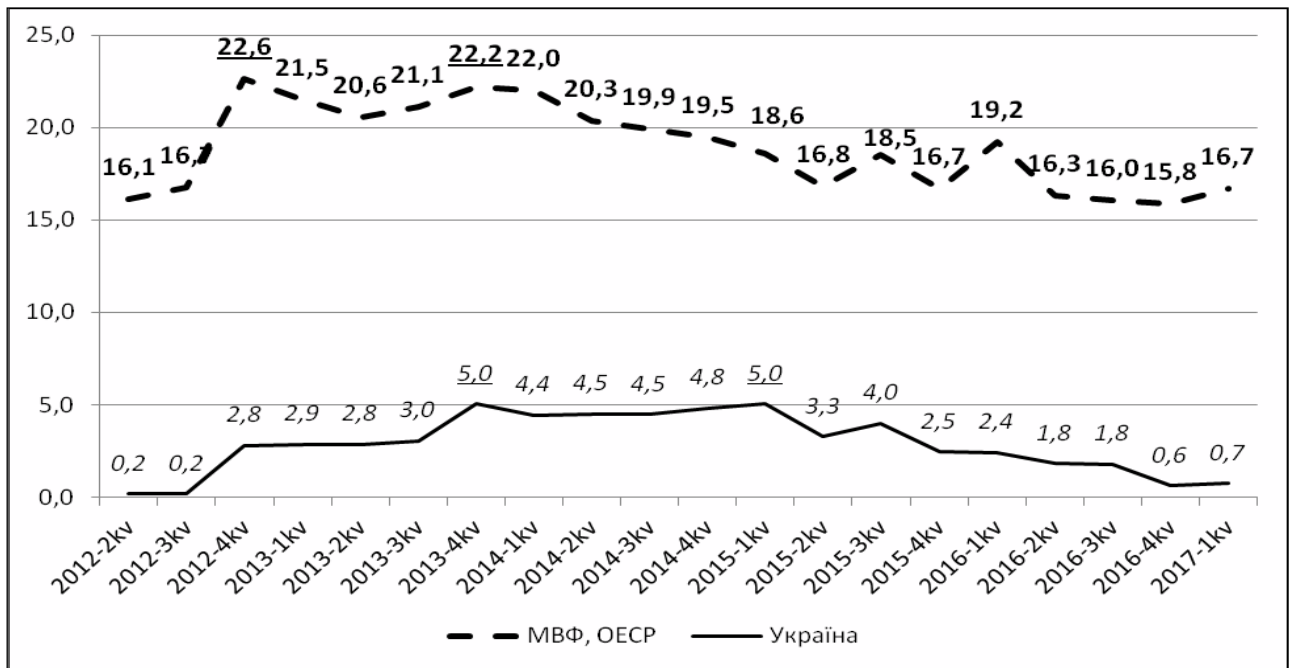
²⁴¹ Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2004–2013. *Global Financial Integrity*. 2015. URL: [http://www.gfintegrity.org/reports\\$](http://www.gfintegrity.org/reports$)

Шумська С.С. Фінансове багатство України в офшорах світу та офшоризація капіталу банківської системи/ *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 25–47.

²⁴² Розрахунки проведено у двох варіантах, залежно від кількості країн/юрисдикцій, які вважаються офшорами: перший – згідно з офіційним переліком офшорних зон України (на основі чинного переліку, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2011 р. № 143-р.), другий – за списком фінансових центрів, яким користуються експерти МВФ та ОЕСР.

²⁴³ Шумська С.С. «Диференціал довіри» та рівень офшоризації банківського капіталу в Україні. *Економічна теорія*. 2017. № 3. С. 39–63.

обсягів інвестицій із України до офшорів з високою ймовірністю свідчить про зростання недовіри українців щодо перспектив економіки та умов ведення бізнесу.

Рис. 10.12. Динаміка показника офшоризації капіталу банківської системи за переліком офшорних зон України та ОЕСР у 2012–2017 рр., %
Джерело: авторські розрахунки за даними НБУ, АРІФРУ та інформацією, представленою на сайтах банків.

Багатогранність та масштабність питань виведення із «тіні» національних капіталів обумовлює складність отримання швидких конкретних результатів. Загалом успіх формування фондів власних фінансових ресурсів розвитку, збереження національного багатства залежить **не стільки від створення перепон для переходу в тінь та втечі у офшори, як від стимулюючих заходів, спрямованих на підвищення довіри²⁴⁴ до вітчизняної економіки, захищеності бізнесу та його впевненості у перспективах в Україні, ефективної економічної політики²⁴⁵.**

У контексті досягнення стабільних темпів зростання української економіки зміцнення та **розвиток фінансової системи** є необхідною

²⁴⁴ Рівень довіри змінюється під дією різних як об'єктивних так і суб'єктивних чинників. Величину цієї зміни можна представити через **диференціал довіри**. Це поняття може бути використано для характеристики зміни рівня довіри суб'єкта як до різних окремих об'єктів – людини, інституції, держави, процесу і т.ін., так і зміни довіри в рамках взаємопов'язаних відносин суб'єкта та ряду об'єктів.

²⁴⁵ Шумська С.С. «Диференціал довіри» та рівень офшоризації банківського капіталу в Україні. *Економічна теорія*. 2017. № 3. С. 39–63.

*передумовою відходу від «сировинної» моделі та створення умов для її диверсифікації. В умовах невикористаного внутрішнього потенціалу, **ефективна монетарна політика** і перевірені світовою практикою фінансові інструменти можуть дати поштовх для реалізації конкурентних стратегій суб'єктів господарювання та модернізації вітчизняної економіки.*

РОЗДІЛ 11. МОДЕЛЮВАННЯ МАКРОДИСБАЛАНСІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

11.1. Комплекс моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України

Відповідно до проекту Середньострокового плану пріоритетних дій уряду на період до 2020 року, створення базових передумов економічного зростання України залишатиметься однією з основних цілей органів державної влади протягом найближчих років. У цих умовах перед науковими агентствами та дослідними інститутами досить гостро постає питання аналізу чинників економічного зростання та стабілізації подальшого економічного розвитку, що передбачає нівелювання небезпечних макроекономічних дисбалансів²⁴⁶.

Наявність небезпечних дисбалансів²⁴⁷ та диспропорцій в основних секторах економіки України представляє серйозні ризики для довгострокового економічного зростання²⁴⁸. І якщо за період з 2001 р. по 2009 р. непропорційності між зростанням балансового капіталу банків (144,1%), зростанням номінального ВВП (121,1%) і грошової маси (136,5%); диспропорції між обсягом грошової маси та обсягами зобов'язань банків (до 157% у 2009 р.) тощо спровокували в Україні затяжну стагнацію виробництва після 2008 р., то наразі сталому відновленню української економіки заважають зворотні процеси, зокрема посилення тенденції

---

²⁴⁶ У розділі запропоновано визначення поняття «економічні дисбаланси» як: відхилення макроекономічних параметрів від загальноекономічної рівноваги, що виникають внаслідок взаємовпливу низки зовнішніх та внутрішніх чинників (політичних, економічних, торговельних, фінансових, інвестиційних, соціальних, технологічних тощо) на розвиток економіки країни (на мікро-, мезо- або макрорівні).

²⁴⁷ Тобто дисбалансів, виникнення і акумулювання яких може підвищити загрозу життєвим стандартам людей, збільшити ризик настання нестійких та загрозливих подій (зокрема розгортання фінансово-економічної кризи).

²⁴⁸ Global Risks 2011 / World Economic Forum. URL: <http://riskreport.weforum.org/>;

Jean-Pierre A. Economic Imbalances: New Zealand's Structural Challenge. *New Zealand Treasury Working Paper*. 2011. URL: <http://www.treasury.govt.nz/publications/research-policy/wp/2011/11-03>; .Иванюк В.А., Богданов Д.Д. Общемировые тенденции финансовых рынков и их подверженность кризисным явлениям. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 6. Ч. 4. С. 949–952.

демонетизації економіки²⁴⁹ (зростання номінального ВВП за 2016 р. на 19,8% супроводжувалось зростанням грошової маси *M2* лише на 10,9%²⁵⁰). Тому вивчення значних дисбалансів актуалізується саме в контексті вибору макроекономічної політики стосовно обмеження та нейтралізації їх негативного впливу для забезпечення економічного зростання в Україні підтверджується актуальність даної теми.

Проблема забезпечення макроекономічної збалансованості та економічного зростання є однією з найважливіших довгострокових цілей економічної політики уряду будь-якої країни. Тому її вивченню присвячено наукові праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. У практиці діяльності міжнародних економічних співтовариств наразі вже накопичено певні дослідницькі напрацювання щодо ідентифікації зовнішніх та внутрішніх загрозливих економічних дисбалансів. Так, країнами – учасницями міжнародного форуму *G20* розроблені й запроваджені «Індикативні керівництва», які мають слугувати механізмом (керівними принципами) своєчасного розпізнавання значних і тривалий час існуючих дисбалансів, що вимагають вживання превентивних і коригуючих заходів. Важливою складовою у структурі європейського економічного регулювання стала Процедура визначення макроекономічних дисбалансів (*Macroeconomic Imbalance Procedure*), що є механізмом спостереження, спрямованим, по-перше, на виявлення потенційних ризиків на ранній стадії для запобігання появі загрозливих макроекономічних дисбалансів та, по-друге, на корекцію вже сформованих дисбалансів.

Питаннями, пов'язаними з економічними шоками та дисбалансами, займаються зарубіжні вчені К. Адамс, А. Апокін, Є. Бородушко, М. Бустере, В. Вайт, Л. Григор'єв, Є. Мішенін, Д. Парк, Я. Столярчук, Р. Страуб, М. Фідора

---

²⁴⁹ Макроекономічний прогноз – 2017: економіка та людина. URL : <http://iser.org.ua/analitika/ekonomichnii-analiz/makroekonomichnii-prognoz-2017-ekonomika-ta-liudina>

²⁵⁰ За даними Wiiw Databases. URL: <http://data.wiwi.ac.at/>

тощо, а також українські економісти О. Власюк, Р. Косодій, В. Сіденко, Н. Шелудько, Т. Шемет, Л. Шинкарук, Т. Шинкоренко та інші науковці.

Розгляду проблем моніторингу макробалансів країни на основі оцінки розривів ключових макропоказників розвитку основних секторів економіки країни присвячено роботи вітчизняних науковців – І. Крючкової, І. Манцурова, С. Науменкової, Я. Поплюйко, М. Скрипниченко, А. Шустікова та зарубіжних науковців – Г. Вонга, П. Гарсія, Л. Карренца, Г. Контрераса, А. Піна, Ф. де Сімоне, А. Поршакова та інших.

Вагомий внесок у розкриття системи чинників економічного зростання в сучасних умовах здійснили такі економісти, як П. Сенищ, В. Воротін, О. Луговой, М. Турунцева, І. Воскобойніков, О. Некіпелов, С. Палаш, А. Аганбегян, В. Видяпін, В. Іноземцев та ін. Вивченню питань забезпечення стабільного та динамічного зростання економіки присвячені наукові праці В. Гейця, Я. Базилюка, Л. Сімківа, Є. Лоскутової, О. Анчишкина, Р. Нурєєва, Ю. Шараєва та ін. Дослідженнями, пов'язаними із моделюванням економічної динаміки, займаються М. Скрипниченко, С. Светуньков, С. Малков, Я. Вагапова та інші.

Незважаючи на увагу вчених як до питань вибору та оцінки економічних дисбалансів, так і до питань забезпечення економічного зростання, в сучасних непростих умовах розвитку української економіки недостатньо вирішеними залишаються завдання, пов'язані з розвитком методів моніторингу ключових макроекономічних балансів України з метою виявлення проблем соціально-економічного розвитку та визначення на цій основі чинників прискорення економічного зростання.

Для моніторингу рівнів макроекономічної збалансованості за основними секторами економіки України (реальний, грошовий, зовнішній, бюджетний) у розділі запропоновано комплекс економіко-математичних моделей, який ґрунтується на припущенні, що формалізація рівня/величини відхилення від стану рівноваги можлива на основі використання системи показників економічної статистики – статистики макроекономічних балансів. У працях з

проблем макроекономічного розвитку виокремлюють основні макроекономічні баланси за чотирма умовними макросекторами економіки (реальний, грошовий, зовнішній, бюджетний). Системну організацію цих макроекономічних балансів (система національних рахунків, монетарний огляд, бюджет, платіжний баланс) можна розглядати принаймні, з двох позицій: 1) з позицій бухгалтерського обліку (як національних, так і міжнародних стандартів) така організація балансів характеризується технічною збалансованістю, тобто нульовим сальдо²⁵¹; 2) з позицій законів та принципів функціонування і розвитку рівноваги сучасної ринкової системи

²⁵¹ Система національних рахунків (СНР) представляє сукупність взаємопов'язаних економічних показників і класифікацій, які використовуються для опису та аналізу економічних процесів і явищ на макrorівні. СНР ґрунтується на бухгалтерському принципі подвійного запису та існує у вигляді сукупності балансів, що відображають у формі агрегатів рух товарів, ресурсів, доходів і витрат між суб'єктами національної економіки, тобто в основу СНР покладено концепцію господарського кругообігу.

Для ілюстрації (розкриття сутності) рівноваги між ресурсами та джерелами їх утворення, розглянемо тотожність національного доходу та національного продукту. Так, грошовий дохід використовується на споживання товарів і послуг C , чисті податки T , які надходять у розпорядження уряду, платежі по імпорту M і заощадження S , які потрапляють на фінансові ринки. Тоді, з точки зору національного доходу, справедливим є рівняння:

$$Y = C + T + M + S.$$

З іншого боку, існують такі види витрат на товари і послуги: споживчі витрати домогосподарств C , інвестиційні витрати фірм I , державні закупівлі товарів і послуг G , платежі по експорту X . Тобто з точки зору національного продукту (витрат) можна записати:

$$Y = C + I + G + X.$$

Рівновага досягається за рахунок рівності між національним доходом та національним продуктом, тобто:

$$C + T + M + S = C + I + G + X \text{ або } T + M + S = I + G + X;$$

$$(T - G) + (S - I) + (M - X) \equiv 0$$

Ця тотожність показує, що національний дохід дорівнює сукупним витратам. Підкреслимо, що тільки сумарні показники доходу та витрат рівні між собою, тоді як не є обов'язковою вимога рівності нулю кожного з доданків наведеного рівняння, тобто не обов'язково, щоб заощадження дорівнювали інвестиціям, чисті податки – державним закупкам, а експорт – імпорту. Так, від'ємне значення одного з доданків може нівелюватись додатним значенням іншого.

З позицій бухгалтерського обліку, сальдо бюджету є нульовим, адже сукупні видатки (споживання в державному секторі, трансферти приватному сектору, відсотки з державного боргу, державні інвестиції) дорівнюють сумі сукупних доходів (податкових та неподаткових надходжень) та річного дефіциту бюджету,

тобто $\sum \text{видатків} = \sum \text{доходів} + \text{дефіцит}$. Відповідно до Маастрихтського договору, для забезпечення збалансованого розвитку економіки країни річний дефіцит бюджету має бути допустимим або відносно безпечним (не перевищувати 3% ВВП).

Обсяг пропозиції грошей створюється внаслідок операцій центрального і комерційних банків і рішень небанківського сектора. Вплив на пропозицію грошей від центрального і комерційних банків відображається у монетарному (зведеному) балансі банківської системи – грошово-кредитному огляді, який складається з монетарного балансу центрального банку та монетарного балансу комерційних банків. В основі монетарних балансів лежить бухгалтерський баланс. До активів зведеного балансу банківської системи належать іноземні активи, внутрішній кредит, вимоги до центрального уряду (чисті) (вимоги до державного сектора, вимоги до приватного сектора, вимоги до негрошових фінансових установ). До пасивів належать гроші, квазігроші, інші статті. Сума активів балансу дорівнює сумі пасивів.

У зовнішньоекономічному секторі стану бухгалтерської рівноваги відповідає тотожність загальних дебетового й кредитового оборотів як вимога міжнародного стандарту укладання платіжного балансу.

(тобто аналіз макробалансів крізь призму економічної теорії). І якщо відповідно до першої позиції, наприкінці звітнього періоду (квартал, рік) наявність балансуєної статті або існування рівноваги між записами, що відносяться до ресурсів та джерел їх утворення, забезпечує нульове сальдо зазначених чотирьох макроекономічних балансів, то саме на основі врахування випадкових порушень ринкової рівноваги²⁵² між попитом на ресурси та їх пропозицією можлива ідентифікація небезпечних трендів розвитку економіки країни. І хоча рівновага між попитом і пропозицією виникає як окремий випадок їх постійної нерівноваги, збільшення розбіжності між ними інтерпретується як економічна криза.

Базовою моделлю економічної рівноваги реального сектора економіки є модель *AD-AS*. Ця модель визначає рівноважні значення агрегованих обсягів попиту (*AD*) й пропозиції (*AS*) залежно від рівня цін товарів та послуг на внутрішньому ринку країни²⁵³. Відсутність рівності між сукупним попитом і сукупною пропозицією представляє відхилення від траєкторії рівноважного розвитку, тобто дисбаланс між сукупним попитом і сукупною пропозицією.

Сукупний попит є сумарним попитом на всю кінцеву продукцію та послуги, вироблені в суспільстві та визначається сукупними витратами. У структурі сукупного попиту виділяють: попит на споживчі товари і послуги (*C*); попит на інвестиційні товари (*I*); попит держави на товари і послуги (*G*); чистий експорт – різниця між експортом та імпортом (*NX*). Таким чином, сукупний попит можна зобразити формулою: $AD = C + I + G + NX$.

Для оцінки сукупної пропозиції у дослідженні застосовано підхід виробничої функції (ВФ), зокрема побудовано функцію з постійною

²⁵² Ринкова рівновага представляє стан ринку, при якому попит та пропозиція збалансовані на певному рівні ціни. Ця рівновага є найбільш дослідженим видом економічної рівноваги, яку ототожнюють із збалансованістю ключових макроекономічних показників.

²⁵³ Скрипниченко М.І. Модель сукупного попиту і сукупної пропозиції. *Економічна теорія*. 2013. № 3. С. 100–116.

еластичністю заміщення (*CES*) та функцію Кобба – Дугласа²⁵⁴. Як відомо, цей підхід базується на теорії довгострокового зростання, основна його ідея полягає у поясненні економічного зростання у довгостроковій перспективі динамікою факторів виробництва: праці (L_t) та основних засобів (K_t), і саме їх враховано при обчисленні фактичного та потенційного рівня ВВП:

$$L_t = POP_t \cdot (1 - u_t)^{255} \quad (11.1)$$

де: POP_t – економічно активне населення; u_t – рівень безробіття, та

$$K_{t+1} = (1 - \delta) \cdot K_t + investment_t - Add\_Inv_t, \quad (11.2)$$

де: K_{t+1} , K_t – вартість основних засобів у період $(t+1)$, t ; δ – норма амортизації; $Investment_t$ – валове нагромадження; Add_Inv_t – балансуєчий компонент, що дозволяє врівноважити вартість основних засобів у періодах t та $(t+1)$.

Щодо значень таких складових фактору праці L_t , як рівень безробіття u_t та кількість економічно активного населення POP_t , для їх урахування в дослідженні використано фактичні статистичні дані Державної служби статистики України за 2000–2015 рр.²⁵⁶. У свою чергу для моделювання інших складових – фактора праці L_t ($PART_t$) та фактора капіталу K_t ($investment_t$, Add_Inv_t) – обрано інструментарій *ARIMA*-моделей, необхідною умовою застосування яких є стаціонарність часових рядів. Для визначення порядку p та q *ARMA*(p, q)-моделі застосовано процедуру Хеннона та Ріссанена. Ця процедура складається з певних послідовних етапів. На першому етапі, слідуючи вимозі найменшого значення *AIC*, визначається

²⁵⁴ Скрипниченко М.І., Кузубов М.В., Яценко Г.Ю. Комплекс моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України. *Формування ринкових відносин в Україні*: зб. наук. праць. 2016. № 7 (182). С. 57–65; Яценко Г.Ю. Методи і моделі виявлення загрозливих економічних дисбалансів. *Вісник Інституту економіки та прогнозування*. 2015. С. 67–74.

²⁵⁵ У науковій статті А. Піна (Pina A.M. Estimating Output Gaps for the Portuguese Economy: The Production Function Approach / DGEP, ministere des Finances.. 2002. URL: <http://www.amenezes.uac.pt/macroeconomia/papers/w-paper28.pdf>) додатково враховано показник, який характеризує рівень участі населення (*labour force participation rate*) $PART_t$, тобто $L_t = POP_t \cdot PART_t \cdot (1 - u_t)$. За результатами проведених у статті розрахунків з урахуванням $PART_t$ встановлено, що для вітчизняної економіки значення цього показника є близьким до одиниці, що і обумовило вигляд рівняння (1).

²⁵⁶ Прийнято, що потенційний рівень безробіття дорівнює 3%, оскільки деякі форми безробіття (фрикційна, структурна) принципово непереборні.

порядок авторегресійної складової процесу (p). На другому етапі, враховуючи умову найменшого значення інформаційного критерію Шварца (SIC), визначається порядок складової ковзного середнього q , тобто проводиться специфікація $ARMA(p, q)$ -процесу. Третій крок полягає у оцінюванні $ARMA$ -моделі, для чого використовується нелінійний метод найменших квадратів або метод максимальної правдоподібності. На останньому кроці проводиться тестування побудованої моделі. Причому модель можна вважати остаточною, якщо залишки (помилки) є білим шумом.

Відомо, що досить часто неможливо відразу визначити $ARMA$ -модель, яка найкраще відображає наявні дані, тому на стадії оцінки тестуються декілька моделей. У дослідженні найкраща модель обиралась за такими критеріями: 1) значення коефіцієнта детермінації; 2) точність прогнозів; 3) статистична значущість коефіцієнтів регресії; 4) відповідність залишків білому шуму; 5) інформаційні критерії. Всі розрахунки реалізовані у програмах *MS Excel*, *SAS Enterprise Guide 4.2*, *E-Views 6.0*.

Складові ***PART*** та ***Investment***. Аналіз графіку часового ряду, діаграми розсіювання, а також дотримання критеріїв вибору найкращої моделі засвідчили доцільність моделювання тенденції часового ряду $\ln(PART)$ за допомогою $ARMA(1,1)$ (з урахуванням часового тренду). Для моделювання тенденції ряду «Валове нагромадження, млн грн» (*Investment*) обрано модель, що включає лагове значення залежної змінної, лагове значення залишків та дві фіктивні змінні d_1, d_3 . Для побудованих моделей виконуються передумови класичного регресійного аналізу, зокрема, залишки є випадковими нормально розподіленими величинами.

Ставка знецінення (амортизації). Відповідно до пп. 14.1.3 Податкового кодексу України, під терміном «амортизація» розуміють систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизуються, протягом строку їх корисного

використання (експлуатації)²⁵⁷. Для цього дослідження значення норми амортизації δ встановлено на рівні 8%. Зважаючи на аналіз наукових джерел, зокрема G. Mourre²⁵⁸, така досить груба оцінка норми амортизації є допустимою, адже альтернативні пропозиції щодо значень норми амортизації (ставки знецінення) не призводять до результатів, що значно відрізняються один від одного.

Складова «балансуючий компонент» (*Add_Inv*). З огляду на існуючі в українській статистиці макропоказники можна стверджувати, що поточна (переоцінена) вартість основних фондів у періоді $(t+1)$ має дорівнювати сумі залишкової вартості основних фондів у періоді t та валового нагромадження. Проте через статистичну переоцінку Державною службою статистики України поточної вартості основних фондів цієї рівності не досягається. Тому на основі статистичних даних первісної (переоціненої) вартості основних засобів, статистичних даних валового нагромадження та суми амортизації автором розраховано часовий ряд значень («балансуючий компонент»), що дозволяє збалансувати остаточну вартість основних засобів у періоді t з первісною вартістю основних засобів у періоді $(t+1)$.

Для моделювання часового ряду Add_Inv_t обрано модель $ARMA(0,1)$ (з урахуванням лінійного тренду), адже для неї виконуються умови статистичної значущості змінних, нормальності розподілу залишків, відсутності в залишках нелінійних ефектів (зокрема *ARCH*-ефектів).

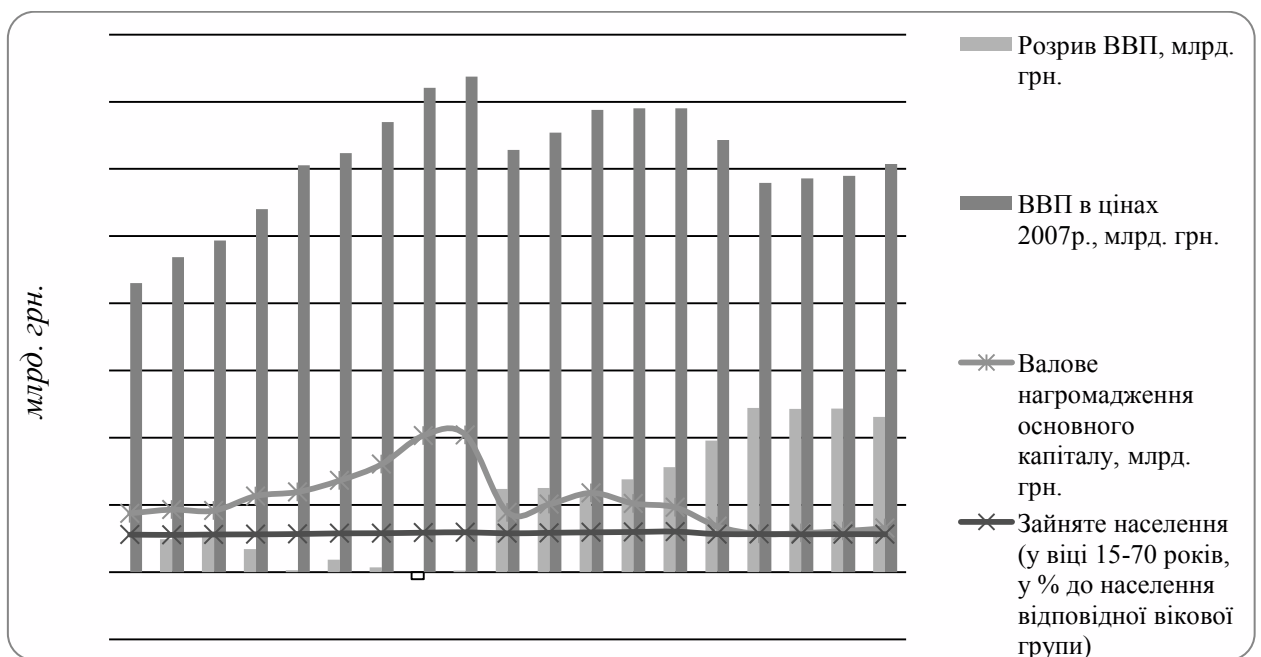
На основі обраних моделей часових рядів $\ln \hat{PART}_t$, $\ln \hat{Investment}_t$, $\ln \hat{Add\_Inv}_t$ автором були обчислені фактичні значення факторів виробництва (праці та капіталу). Для оцінки потенційних рівнів факторів праці та капіталу у вітчизняній економіці часові ряди змінних, що входять до рівнянь (11.1) та (11.2), змодельовані за допомогою моделей авторегресії і ковзного середнього та згладжені *HP*-фільтром.

²⁵⁷ Закон України «Податковий кодекс України» від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

²⁵⁸ Mourre G. What explains the differences in income and labour utilisation and drives labour and economic growth in Europe? A GDP accounting perspective. *European Economy – Economic papers*. 2009. № 354. 88 p.

За результатами проведених експериментальних розрахунків отримано різні варіанти моделі ступеневої виробничої функції (ВФ із постійною еластичністю заміщення (CES)²⁵⁹, ВФ Кобба – Дугласа з постійною віддачею від масштабу (модель A^{260}) та ВФ Кобба – Дугласа зі спадною віддачею від масштабу (модель B^{261}). Використання цих моделей дало змогу провести моніторинг балансу ВВП України, зокрема: оцінити ВВП-розрив²⁶² та дисбаланс між сукупним попитом (AD) і сукупною пропозицією (AS).

Результати модельних розрахунків засвідчили, що протягом 2012–2015 рр. в економіці України спостерігається поглиблення дисбалансу між реальним ВВП і його потенційним рівнем, а саме: негативний ВВП-розрив має стійку тенденцію до зростання (рис. 11.1).

Рис. 11.1. Динаміка ВВП у постійних цінах, розриву ВВП і валового нагромадження основного капіталу (ліва шкала) та зміна питомої ваги зайнятого населення (у віці 15-70 років) (права шкала) у 2000–2018 рр.

Примітка: * – оцінка.

Джерело: власні розрахунки за даними Держстату України.

На малюнку позначати крапки біля млрд та грн.; 2007 р. – поставити пробіл, 15–70 (коротке тире).

$$^{259} Y_t = 0,818 \cdot [0,95 \cdot e^{0,032 \cdot t}]^{0,718} + 0,05 \cdot [e^{0,032 \cdot t}]^{0,718} \cdot L_t^{1/0,718}$$

$$^{260} Y_t = 0,378 \cdot K_t^{0,905} \cdot L_t^{0,095}$$

$$^{261} Y_t = 0,821 \cdot L_t^{0,114}$$

²⁶² ВВП-розрив представляє собою відсоткову різницю між дійсним і потенційним рівнем ВВП.

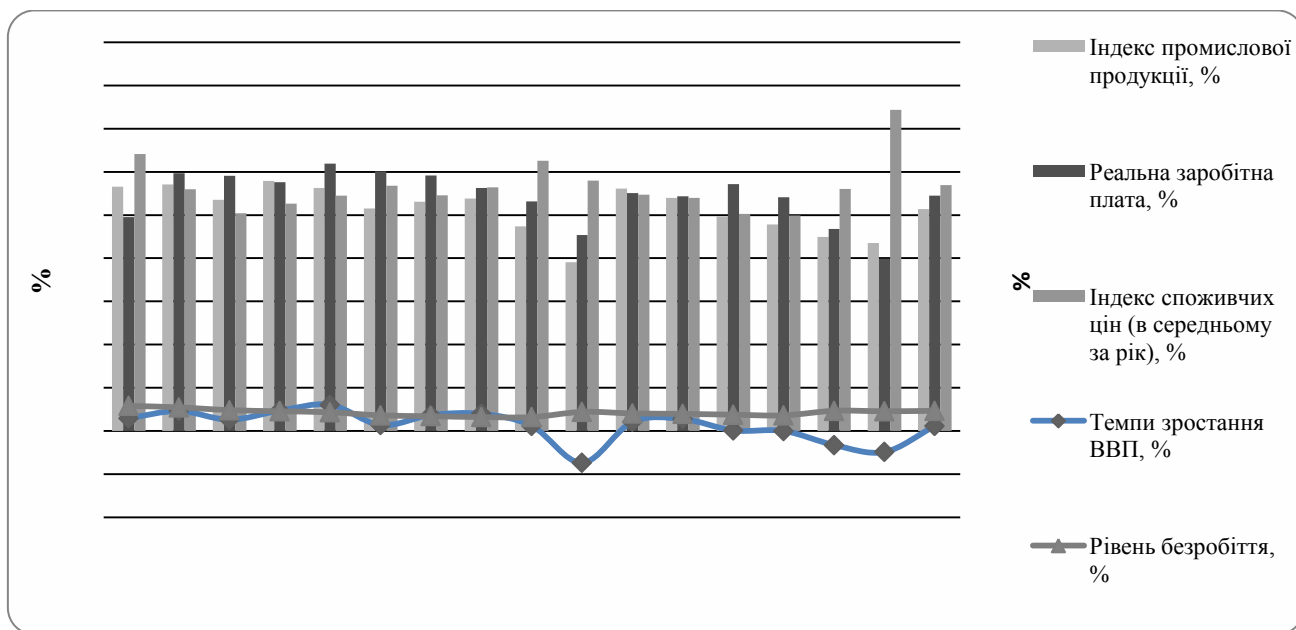
Так, до початку 2004 р. реальний ВВП був меншим за потенційно можливий, тобто українська економіка перебувала нижче свого потенційного рівня²⁶³, що відповідало ситуації рецесійного розриву. На рис. 11.1 можна спостерігати, що впродовж 2004–2008 рр. відбулося підвищення обсягу виробленої продукції в економіці України за умови збільшення рівня зайнятості населення (у віці 15–70 років) та приросту нефінансових активів, тобто обсягу валового нагромадження основного капіталу. У 2004 р., 2006 р., 2008 р. розрив ВВП утримувався на рівні близько нульового, у 2007 р. у ситуації інфляційного розриву реальний ВВП перевищив свій потенційний рівень на 1,5%. Проте суттєвий вплив зовнішньої кон'юнктури на економіку України обумовив її значне уповільнення (внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи) вже у 2009 р., коли надалі відновився поступовий рух до збільшення розриву між потенційним і реальним ВВП (2010–2016 рр.). Так, у 2014 р. розрив ВВП становив 30,4% , а у 2016 р. – уже 41,4% (рис. 11.1).

За нашими розрахунками, до факторів, які визначали динаміку розриву ВВП упродовж останніх років, належать насамперед (рис. 11.2): спадання промисловості (протягом 2008–2009 та 2012–2015 рр. індекс промислової продукції до відповідного періоду попереднього року опустився нижче 100%); зростання рівня безробіття (з 6,4% у 2008 р. до 8,8% у 2009 р., 9,3% у 2014 р., 9,1% у 2015 р. та до 9,3% у 2016 р.²⁶⁴); погіршення добробуту населення, що видно з динаміки зниження реальної заробітної плати у країні (з 119,3% у 2001 р. до 108,2% у 2013 р. та до 79,8% у 2015 р.) в результаті різкого зростання інфляції в 2007–2009 рр. та 2014–2015 рр. Загалом зазначені фактори визначили спадання ВВП (рис. 11.2), що і стало причиною збільшення ВВП-розриву в українській економіці протягом 2012–2015 рр.

---

²⁶³ Реальний та потенційний ВВП оцінено із використанням підходу виробничої функції з тим, щоб врахувати вплив факторів виробництва (економічно-активне населення, рівень безробіття, вартість основних засобів, валове нагромадження основного капіталу) на обсяг продукції, що виробляється в Україні.

²⁶⁴ За методологією МОП.

Рис. 11.2. Темпи зростання ВВП, рівня безробіття (ліва шкала) та динаміка індексу промислової продукції, індексу споживчих цін і реальної заробітної плати (права шкала) протягом 2000–2016 рр., %
Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Результати порівняльного аналізу побудованих кривих сукупного попиту (ВВП у постійних цінах 2007 р.) і сукупної пропозиції (оцінка ВВП за виробничою функцією) засвідчили, що впродовж 2000–2008 рр. українська економіка демонструвала тенденцію зростання, сукупний попит перевищував сукупну пропозицію, що й стимулювало імпорт (у т.ч. за рахунок підвищення кредитної активності населення). У 2009–2016 рр. унаслідок світової фінансової кризи в Україні спостерігалися рецесійні процеси, відбулося зниження сукупного попиту в результаті спаду купівельної спроможності населення. Отже, після 2008 р. нагальною у країні стала проблема підвищення рівня сукупного попиту. Для обґрунтованого пояснення чинників, якості та характеру сукупного попиту звернемося до розгляду усіх його компонентів – споживчого, інвестиційного та зовнішнього попиту.

За даними Державної служби статистики України, до 2004 р. рушійною силою зростання сукупного попиту був експорт, у період між 2005 і 2013 рр. найвищими темпами зростання характеризувалися кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, що стало наслідком стрімкого зростання соціальних

видатків і, за відносно низьких темпів інфляції, зумовило зростання реальних наявних доходів населення, реальної заробітної плати, а також значне розширення обсягів кредитування населення. Підвищення питомої ваги споживчих витрат відбувалося переважно на тлі скорочення валового нагромадження основного капіталу, браку новітніх технологій та нових потужностей для виробництва сучасних побутових товарів масового попиту. Зазначене пояснює виявлений вище дисбаланс між сукупним попитом та сукупною пропозицією в реальному секторі економіки України у 2001–2008 рр. У 2014–2015 рр. спостерігається негативна тенденція зниження реального ВВП (і, відповідно, його складових), при цьому головною складовою скорочення обсягів ВВП є зниження валового нагромадження (-29,2% за результатами 2014 р.). За статистичними даними 2000–2016 рр. у прогностному періоді 2018 р. очікується поглиблення розбалансованості реального сектора.

Модель *AD-AS* не дає наочної картини того, що є причиною відхилення економіки від рівноважного стану і як можна шляхом регулювання обсягів державних витрат привести економіку до стану рівноваги в умовах повної зайнятості. Модель «кейнсіанського хреста» дає можливість виявити причини, що породжують рецесію або інфляцію в реальному секторі, та пропонує інструментальні підходи до регулювання економіки.

Кейнсіанська модель підтримки рівноваги заснована на застосуванні активної регуляторної економічної політики держави, що обумовлено певною недосконалістю ринкових важелів. Ця економічна політика пов'язана зі зміною державних видатків, системи оподаткування і проявляється в розрахунку мультиплікатора державних витрат та податкового мультиплікатора. Мультиплікатор державних витрат показує, у скільки разів зростає доход при збільшенні державних витрат на одну одиницю²⁶⁵. У свою чергу податковий мультиплікатор показує, на скільки одиниць зміниться

---

²⁶⁵ Перевищення державних витрат над доходами (бюджетний дефіцит) має перебувати в межах економічно безпечного рівня (3% ВВП).

сукупний дохід у відповідь на зміну податків на одну одиницю²⁶⁶. Алгебраїчно доводиться, що мультиплікативний ефект від скорочення податків слабший, ніж при збільшенні державних витрат. У результаті зміна державних витрат характеризується сильнішим впливом на величину доходу і споживання порівняно із зміною податків. Зазначена різниця визначальна при виборі інструментів бюджетно-податкової політики, від способів, форм і методів реалізації якої залежить насамперед стан забезпечення платоспроможності держави.

Бюджетно-податкова політика визначає стан бюджетного сектора країни (дефіцит, рівновагу, профіцит). Бюджетний дефіцит та бюджетний профіцит є формалізацією рівня дисбалансу в бюджетному секторі, тоді як рівновага встановлюється в умовах збалансованості державних видатків²⁶⁷ та державних доходів²⁶⁸, необхідних для фінансування цих видатків.

На основі статистичних даних, отриманих з офіційного сайту Міністерства фінансів України, проаналізовано динаміку дефіциту Зведеного бюджету України протягом 2007–2016 рр. Так, Зведений бюджет України за 2007 р. виконано з дефіцитом у сумі 7671,4 млн грн, у 2008 р. – у сумі 14183,1 млн грн, у 2009 р. – у сумі 37258,1 млн грн, за 2010 р. – у сумі 64684,9 млн грн; у 2011 р. – у сумі 23057,9 млн грн; у 2012 р. – у сумі 50785,7 млн грн; у 2013 р. – у сумі 63590,3 млн грн; у 2014 р. – у сумі 72030,5 млн грн; у 2015 р. – у сумі 30898,2 млн грн, у 2016 р. – у сумі 54813,9 млн грн. Зазначимо, що згідно з Консенсус-прогнозом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України²⁶⁹, у середньостроковому періоді видатки бюджету перевищуватимуть доходи (усереднене значення сальдо зведеного бюджету становитиме мінус 2,0% від ВВП у 2017 р. (з

---

²⁶⁶ Рівень податкової ставки має встановлюватися з урахуванням можливостей платника податків, тобто рівня доходів (Податки та податкова реформа. 2009. URL: aktiv.com.ua/archives/2715).

²⁶⁷ Тобто частини національних витрат ($Y = \sum + \dot{r}$).

²⁶⁸ Тобто частини національного доходу країни ($Y = \sum + ' + '$).

²⁶⁹ Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. № 43. 33 с.

мінімальним значенням – мінус 3,2% від ВВП) та мінус 3,1% від ВВП у 2018 р. (з мінімальним значенням – мінус 3,2% від ВВП).

Для статистичного аналізу бюджетної сфери застосовано множинний кореляційно-регресійний аналіз. Побудоване рівняння регресії (11.3) характеризує зв'язок сальдо доходів та видатків Зведеного бюджету України з основними макроекономічними показниками:

$$Y = - \underset{- ,10}{',75} \cdot X_1 + \underset{6,40}{',37} \cdot X_2 + \underset{1,12}{',24} \cdot X_3 - \underset{- 1,32}{',65} \cdot X_4 - \underset{- ,41}{',15}, \quad (11.3)$$

$$R^2 = ,990$$

$$DW = ',715$$

$$Prob(F-statistic) = ,000,$$

де: Y – індекс сальдо доходів та видатків Зведеного бюджету України (по відношенню до рівня 2014 р.); X_1 – змінна, яка характеризує державну економічну політику у сфері видатків бюджету (як відношення видатків Зведеного бюджету до ВВП); X_2 – змінна, яка характеризує державну економічну політику у сфері доходів бюджету (як відношення доходів Зведеного бюджету до ВВП); X_3 – індекс реального ВВП (до попереднього року); X_4 – індекс залучених до бюджету коштів через розміщення ОВДП на первинному ринку (по відношенню до 2014 р.).

За результатами проведеного аналізу встановлено, що до числа найбільш значимих чинників щодо зменшення дефіциту Зведеного бюджету України віднесено обсяги залучених до бюджету коштів через розміщення ОВДП на первинному ринку та співвідношення доходів і видатків бюджету до ВВП (значення t -статистики дорівнюють відповідно: мінус 11,32; мінус 6,40 та мінус 8,10).

Взаємозв'язок основних секторів економіки забезпечується через грошовий (фінансовий) сектор, який виконує функцію посередника і представлений грошовими потоками, що проходять через центральний і комерційні банки. Питання встановлення ринкової рівноваги можна дослідити за допомогою моделі грошового ринку, що включає криву попиту і криву пропозиції грошей.

У цьому дослідженні функція попиту на гроші представлена рівнянням:

$$\ln M2_t = -0,56 + 1,32 \cdot \ln Y_t - 0,03 \cdot \pi_t, \quad (11.4)$$

(-0,910) (8,210) (-0,274)

$$R^2 = 0,997; \quad DW = 2,457; \quad \text{Prob}(\chi^2\text{-statistic}) = 0,08E-4,$$

де: $M2_t$ – грошовий агрегат $M2$ (на кінець періоду, млн грн), Y_t – номінальний ВВП, млн грн; π_t – відсоткова ставка комерційних банків за кредитами (середньозважена річна, %).

У результаті застосування методу покрокового виключення регресорів для оцінки грошової бази (*base*) отримано рівняння:

$$d \ln(base) = 0,813 \cdot d \ln(M0) - 0,155 \cdot d \ln(base_{t-1}) + 0,020 \quad (11.5)$$

0,875   -0,919   2,393

$$R^2 = 0,668; \quad DW = 1,484; \quad \text{Prob}(\chi^2\text{-statistic}) = 0,08E-2;$$

де $d \ln(M0)$ – перші різниці часового ряду «Логарифм грошового агрегату $M0$ ».

Результати експериментальних розрахунків за розробленими моделями засвідчили, що суттєвий стрибок у розриві рівноваги між попитом на грошові кошти та їх пропозицією відбувся у 2007 р., що переважно спостерігалось до 2011 р. і дещо скоротилося у 2012–2013 рр.

Сутність встановлення внутрішньо- і зовнішньоекономічної рівноваги розкриває модель Манделла – Флемінга. Ця модель складається з трьох рівнянь, які описують рівновагу на товарному ринку (крива IS), рівновагу на грошовому ринку (LM), а також умову рівності внутрішньої та світової відсоткових ставок:

$$Y = C + I(r) + NX(e); \quad M/P = L(r, Y); \quad r = r^*$$

де Y – сукупні доходи; $I(r)$ – інвестиції, що перебувають в оберненій залежності від рівня відсоткової ставки (r); $NX(e)$ – чистий експорт, що перебуває в оберненій залежності від обмінного курсу (e); M – грошова маса; P – рівень цін; r – рівень відсоткової ставки у невеликій відкритій економіці; r^* – рівень світової відсоткової ставки.

Крива *IS*, що є графічною інтерпретацією рівноваги на товарному ринку, відображає збалансованість між надходженнями і відпливами грошових коштів за основними статтями поточного рахунку (експорт товарів та послуг, імпорт товарів та послуг). У свою чергу крива *LM* відображає умови рівноваги між попитом на запаси грошових коштів і пропозицією грошей, а, значить, – збалансованість між надходженнями і відпливами грошових коштів за основними статтями рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій (експорт капіталу, імпорт капіталу). Зважаючи на зазначене, вважатимемо, що рівновага платіжного балансу пов'язана зі збалансованістю між надходженнями і відпливами грошових коштів за основними статтями платіжного балансу, тобто із урівноваженістю окремих структурних частин платіжного балансу. Відповідно до дослідження Т. Шемет²⁷⁰, довгострокова економічна рівновага характеризується урівноваженістю поточного балансу (відсутність сальдо з торгівлі товарами та послугами протягом тривалого періоду часу); середньострокова – базового балансу (сумарний результат поточного балансу і балансу руху довгострокового капіталу); короткострокова – балансу офіційних платежів (відсутності сальдо рахунка офіційних резервів).

Аналіз статистичних даних платіжного балансу України засвідчив, що починаючи з 2005 р. відбувається різке зростання імпорту і, відповідно, стійке погіршення стану поточного рахунку платіжного балансу. Сальдо поточного рахунку платіжного балансу вже у 2006 р. стало від'ємним і становило мінус 1290,6 млн євро, або мінус 1,4% ВВП. Зазначене є наслідком, *по-перше*, зниження рівня тарифного захисту митної території України, здійснюване урядом та Верховною Радою України, і, *по-друге*,

---

²⁷⁰ Шемет Т.С. Механізм коригування дисбалансу зовнішніх платежів України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ, 2001. 159 с.

ревальвації НБУ національної валюти на 3,8% у квітні 2005 р. (та на 5% протягом 2008 р.)²⁷¹.

Негативна динаміка сальдо поточного рахунку тривала і в наступні періоди. Так, за 2007 р. від’ємне сальдо рахунку поточних операцій становило мінус 3833,2 млн євро (мінус 3,5% ВВП), за 2008 р. – мінус 8733,8 млн євро (мінус 6,8% ВВП), за 2012 р. – мінус 11153,2 млн євро (мінус 7,9% ВВП), що перевищило рівень 2011 р. у 1,5 раза, а рівень 2010 р. – у 4,9 раза. Проте, якщо в минулі роки періоду, що аналізується, це сальдо перекривалося додатним сальдо фінансового рахунку (яке, зокрема за підсумками 2007 р., становило 4165,3 млн євро), то, незважаючи на позитивне сальдо цього рахунку в 2010–2014 рр., воно вже було не в змозі перекрити дефіцит поточного рахунку²⁷².

Тенденція до покращення ситуації в зовнішньому секторі намітилася в 2014 р. (табл. 11.1), коли дефіцит рахунку поточних операцій зменшився до мінус 3476,1 млн євро (мінус 3,4%) та до мінус 170,4 млн євро (мінус 0,2%) у 2015 р., насамперед у результаті перевищення темпів падіння імпорту товарів над експортом, а також скорочення від’ємного сальдо рахунку первинних доходів. Проте внаслідок зростання у 2016 р. (порівняно з попереднім роком) імпорту товарів на 1590 млн євро при одночасному спаді експорту на 1624 млн євро, відновилася негативна тенденція зростання дефіциту рахунку поточних операцій (табл. 11.1). У 2016 р. цей показник становив мінус 4,1%, а за прогнозними оцінками співробітників ДУ «Інститут економіки та прогнозування», у 2018 р. сальдо рахунку поточних операцій мало досягти рівня – мінус 3,1%, у 2019 р. – мінус 2,7%.

²⁷¹ Геєць В.М. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи. *Економіка України*. 2009. № 2 (567). С. 5–23.

²⁷² Винятком є 2013 р., коли позитивне сальдо фінансового рахунку становило 12968,4 млн євро і перевищило від’ємне сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу (-12441,2 млн євро).

Аналіз поточного рахунку платіжного балансу – діагностика зовнішніх дисбалансів

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Рахунок поточних операцій, % ВВП	-7,9	-8,7	-3,4	-0,2	-4,1
Рахунок поточних операцій, млн євро	-11153	-12441	-3476	-170	-3413
Баланс товарів та послуг, млн євро	-11162	-11775	-3484	-1536	-5237
Баланс товарів, млн євро	-16997	-16667	-5391	-3115	-6329
Експорт товарів, ВОР, млн євро	50127	44518	38235	31935	30311
Імпорт товарів, ВОР, млн євро	67124	61185	43626	35050	36640
Баланс послуг, млн євро	5835	4891	1907	1579	1092
Експорт послуг, ВОР, млн євро	17186	17032	11257	11218	11193
Імпорт послуг, ВОР, млн євро	11351	12141	9350	9639	10102
Баланс первинних доходів, млн євро	-2307	-2284	-1158	-1003	-841
Баланс вторинних доходів, млн євро	2315	1619	1166	2369	2665

Джерело: за даними Wiiw Databases. URL: <http://data.wiiw.ac.at/>

Розбалансованість основних секторів української економіки перешкоджає досягненню довгострокової мети зростання економіки України. За результатами аналізу законодавчих актів та наукової літератури²⁷³, вирівнювання існуючих дисбалансів та підвищення ефективності функціонування економіки України, що зумовить збільшення національного доходу, а отже – покращення стану поточного платіжного балансу, можна досягти шляхом:

– приділення першочергової уваги розробленню науково-обґрунтованої бюджетної стратегії із метою забезпечення збалансованості надходжень і витрат з дотриманням граничного обсягу дефіциту (профіциту) Зведеного бюджету України;

– відновлення збалансованості державних фінансів через: переорієнтацію бюджетних витрат зі споживання на нагромадження (тобто підвищення інвестиційної складової бюджетних витрат); зменшення частки соціальних

²⁷³ Гайдуцький А. Як Україні подвоїти ВВП? І яким шляхом піти країні? *Дзеркало тижня*. URL: http://gazeta.dt.ua/finances/yak-ukrayini-podvoyiti-vvp-i-yakim-shlyahom-piti-krayini_.html; Ризики та перспективи розвитку України у період посткризового відновлення: монографія / за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. Київ, 2012. 348 с.; Соловійова Ю.М. Пропозиції щодо підвищення ефективності бюджетної політики України в умовах системної трансформації суспільства. *Економіка і регіон*. 2012. № 6 (37). С. 156–160; Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2016 р.» від 12.02.2016 р. № 45/2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/45/2016>

витрат шляхом законодавчого скорочення соціальних виплат; реформування видаткової частини Пенсійного фонду України; підвищення ефективності податкового адміністрування;

– вирівнювання платіжного балансу через залучення грошових переказів і інвестицій мігрантів через фінансово-банківську систему та скорочення частки тіньових переказів тощо.

11.2. Вплив на економічне зростання в Україні динаміки внутрішніх макродисбалансів та інструментів бюджетно-податкової і грошово-кредитної політики

Після падіння на 9,8% у 2015 р. і на 6,6% у 2014 р. економіка України зросла лише на 2,3% за 2016 р. на 2,5% за 2017 р., на 3,1% за I кв. 2018 р., на 3,8% за II кв. 2018 р. та на 2,8% за III кв. 2018 р. Причому, якщо розглянути за категоріями кінцевого використання, приріст реального ВВП²⁷⁴ у 2016 р. забезпечено насамперед зростанням валового нагромадження основного капіталу. У цілому за рік реальна зміна валового нагромадження основного капіталу становила 20,1%, а його внесок у зростання ВВП оцінюється на рівні 2,7% (табл. 11.2, рис. 11.3)²⁷⁵. Наступним чинником зростання реального ВВП України стало споживання домогосподарств – внесок кінцевих споживчих витрат домашніх господарств досяг 1,2% у 2016 р. За даними Державної служби статистики України, внесок інших чинників (кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, придбання за виключенням вибуття цінностей) у зростання ВВП у 2016 р. становив 3,8% (табл. 11.2, рис. 11.3). Як додаткові чинники відновлення економічного зростання у 2016 р. зокрема виступили: поліпшення ситуації у вітчизняній промисловості (у 2016 р. порівняно з 2015 р. індекс промислової

²⁷⁴ Для виміру темпів економічного зростання використано показник річних темпів приросту реального ВВП.

²⁷⁵ Яценко Г.Ю. Фактори економічного зростання в Україні в сучасних умовах. *Формування ринкових відносин в Україні*: зб. наук. праць. 2017. № 6 (193). С. 34–41.

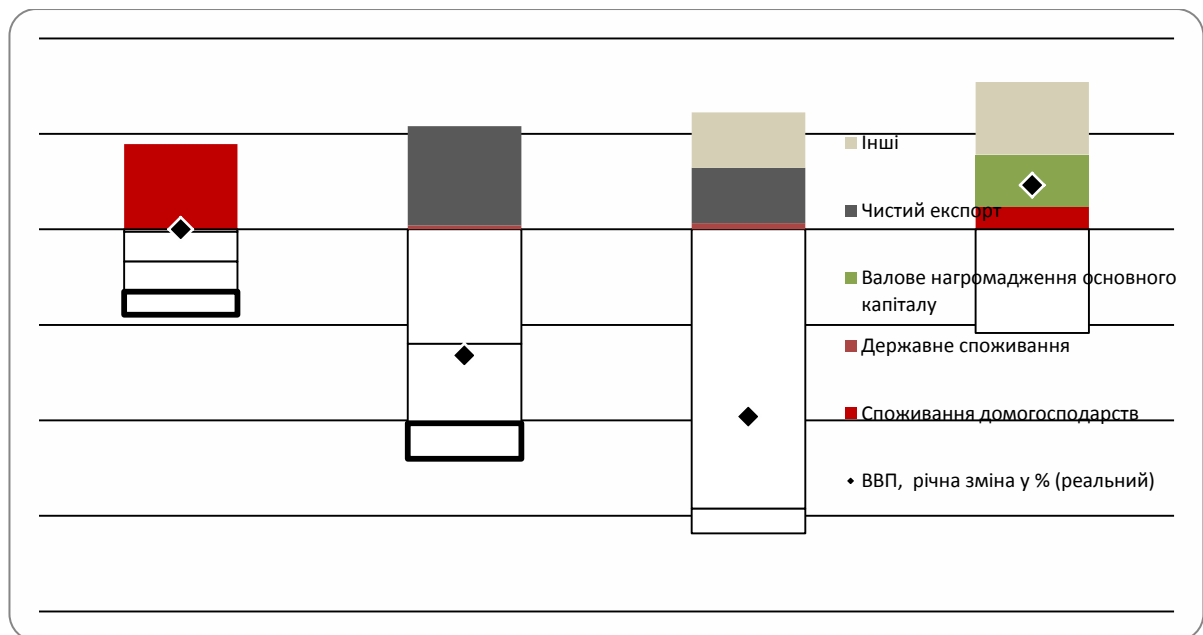
продукції становив 102,8%), покращення умов кредитування (зниження середньої відсоткової ставки за кредитами в національній валюті з 21,8% у 2015 р. до 18,5% у 2016 р.), поліпшення споживчих настроїв (у грудні 2016 р. індекс споживчих настроїв українців зріс на 9,7 в.п. порівняно із показником листопада²⁷⁶) тощо.

Таблиця 11.2

Внесок у зростання ВВП у 2013–2016 рр., %

Компоненти ВВП	2013	2014	2015	2016
<i>ВВП, річна зміна у % (реальний)</i>	0,0	-6,6	-9,8	2,3
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	4,5	-6,0	-14,6	1,2
Кінцеві споживчі витрати сектора загального державного управління	-0,1	0,2	0,3	0,0
Валове нагромадження основного капіталу	-1,6	-4,2	-1,3	2,7
Чистий експорт товарів і послуг	-1,6	5,2	2,9	-5,4
Інші	-1,2	-1,9	2,9	3,8

Джерело: за даними Wiiw Databases. URL: <http://data.wiiw.ac.at/>

Рис. 11.3. Внесок у зростання ВВП, %

Джерело: за даними Wiiw Databases. URL: <http://data.wiiw.ac.at/>

За нашими оцінками, у 2017–2019 рр. динаміка ВВП України скоріше за все характеризуватиметься дуже повільними темпами зростання, незважаючи

²⁷⁶ Споживчі настрої в Україні, грудень 2016: індекс склав 57,1. URL: <http://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/press-release/csi-dec-2016/>

на показники економічного зростання протягом 2016 р. та I–II кв. 2017 р. (на рівні 2,5–2,3%).

Оцінка кількісного впливу внутрішніх макродисбалансів та інструментів бюджетно-податкової і грошово-кредитної політики на темпи економічного зростання в Україні проводилась на основі моделей векторної авторегресії (*VAR*-моделей), що дозволило одночасно промодельовати кілька взаємопов'язаних часових рядів та провести якісну економічну інтерпретацію взаємозв'язків між досліджуваними індикаторами.

Детальний аналіз економічного зростання як явища засвідчив, що як ендогенні (внутрішні) змінні доцільно розглядати такі: індекс інфляції (що характеризує дисбаланс між сукупним попитом і сукупною пропозицією), реальний ВВП, ВВП-розрив, рівень безробіття (що характеризує дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці), номінальний обмінний курс, гроші (M1 або M2), відсоткову ставку тощо. Крім того, оскільки Україна є невеликою відкритою економікою, деякі екзогенні (зовнішні) змінні можуть мати високу прогностичну силу для ендогенних (внутрішніх) змінних. Зокрема, у базу даних додатково доцільно включити такі змінні: ціни на нафту *ICE Brent* (дол. США за барель), відсоткові ставки центрального банку США, рівень інфляції в Польщі та Туреччині²⁷⁷, реальний ВВП в Китаї. Саме ці змінні потенційно представляють найбільший інтерес при аналізі та прогнозуванні темпів економічного зростання в Україні.

Необхідною умовою правильної ідентифікації *VAR*-моделі є стаціонарність часових рядів, тобто ряди повинні мати постійну дисперсію та математичне сподівання, значення яких не залежало б від періоду часу. Для перевірки часових рядів на стаціонарність²⁷⁸ використано *ADF*-тест

---

²⁷⁷ Польща та Туреччина є найбільшими торговельними партнерами України протягом останніх років.

²⁷⁸ Перевірка на стаціонарність проводилась для логарифмованих рядів, адже така трансформація статистичних даних дозволяє можливість більш наочно уявити зв'язок між розглянутими показниками, оскільки логарифмічні ряди мають одне середнє значення, а всі вони розташовані в межах єдиного діапазону.

(*Augmented Dickey-Fuller test*), а також проаналізовано корелограми відповідних часових рядів.

Оцінка моделей векторної авторегресії здійснювалася на інформаційному періоді спостережень, що містить 26 річних даних (з 1991 р. по 2016 р.). Статистичні дані, на яких ґрунтується поточне дослідження, отримано з офіційних сайтів Державної служби статистики України, Національного банку України, Міжнародного валютного фонду, Віденського інституту з міжнародних економічних досліджень²⁷⁹. Розрахунки та емпіричний аналіз проводилися у стандартному програмному пакеті *Eviews 9.5*.

Досліджено різні варіанти моделей векторної авторегресії²⁸⁰ (зокрема, *VAR*, *VARX*²⁸¹, *VECM*, *BVECM*, *BVAR* тощо). Визначення оптимального порядку *VAR*-моделі проведено на основі інформаційних критеріїв *AIC*, *SIC* та скоригованого коефіцієнта детермінації $\bar{R}^2$, тоді як вибір найкращої структури моделі векторної авторегресії здійснено за критерієм точності прогнозів (мінімуму середньої квадратичної помилки, *RMSE* (11.6)), а також можливості економічної інтерпретації отриманих результатів.

$$RMSE_{i,t}^M = \sqrt{\frac{1}{p} \sum_{t=1}^p (y_{i,t}^M - y_{i,t})^2}, \quad (11.6)$$

де $y_{i,t}^M$ — прогноз для i -ої змінної на t періодів уперед, що побудований за допомогою моделі M , а $y_{i,t}$ — фактичні дані; підсумовування виконується по всіх зроблених прогнозах P .

---

²⁷⁹ Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>;
Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>;
Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. URL: <http://www.imf.org/en/Data>;
Офіційний сайт Wiiw Databases. URL: <http://data.wiiw.ac.at/>.

²⁸⁰ Canova F. *Methods for Applied Macroeconomic Research* / ICREA, Universitat Pompeu Fabra. 2011. 471 p.;
Carriero A., Clark T., Marcellino M. Bayesian VARs: Specification Choices and Forecast Accuracy. *Federal Reserve Bank of Cleveland Working Paper*. URL: <http://www.clevelandfed.org/research>

²⁸¹ Модель векторної авторегресії, що містить, зокрема, зовнішні (екзогенні) змінні.

За результатами проведених розрахунків як найкращу обрано байєсівську модель²⁸²²⁸³²⁸⁴ векторної авторегресії першого порядку **BVARX(1)** (11.7), середня квадратична помилка для якої виявилась мінімальною (за змінною темпів зростання реального ВВП) і становила 9,8%. Основні статистичні оцінки, що характеризують якість побудованої байєсівської моделі векторної авторегресії **BVARX(1)**, а саме: R^2 – коефіцієнт детермінації (0,653); P_{R^2} – статистика Фішера на значимість коефіцієнта детермінації²⁸⁵;

²⁸² Переваги використання байєсівського підходу до VARs полягають у можливості оцінювати економетричні моделі з великою кількістю змінних із задовільною точністю на відносно коротких вибірках.

Використання байєсівського підходу дає можливість об'єднати інформацію, що міститься в даних, з апіорними уявленнями дослідника про розподіл коефіцієнтів регресії. Формула Байєса надає можливість отримати апостеріорний розподіл оцінок параметрів.

Перейдемо до питання апіорного розподілу коефіцієнтів. Припустимо, що $y_t \sim i.i.d.N \mu, \sigma^2$. Функція розподілу випадкової величини має вигляд:

$$f(y|\mu, \sigma^2) = \frac{1}{2\pi\sigma^2} \exp \left\{ -\frac{1}{2\sigma^2} \sum_{t=1}^T (y_t - \mu)^2 \right\}$$

де $y = y_1, \dots, y_T$

Розглянемо випадок, коли величина дисперсії помилок σ^2 є відомою, а параметри регресійної моделі невідомі. Специфічним випадком цієї ситуації є Міннесота пріор (Minnesota Prior). Припустимо, що апіорний розподіл μ є нормальним, $\mu \sim N(m, \sigma^2/v)$. Ключовими параметрами розподілу є m та v .

$$f(\mu, \sigma^2) = \frac{1}{2\pi\sigma^2/v} \exp \left\{ -\frac{(\mu - m)^2}{2\sigma^2/v} \right\}.$$

Апостеріорний розподіл μ також є нормальним $\mu \sim N(m^*, \sigma^2/(v+T))$. Причому у випадку $v \rightarrow \infty$ єдиним джерелом інформації стає апіорна функція розподілу, ретроспективні (історичні) дані не впливають на оцінку; а у випадку $v \rightarrow 0$ апіорна функція розподілу стає неінформативною і оцінка повністю залежить від ретроспективних (історичних) даних (збігається з МНК-оцінкою).

Основним припущенням стосовно апіорного розподілу коефіцієнтів регресії є те, що поведінка змінних нагадує процес випадкового блукання. Дисперсія прогнозу (*the prior variance*) для коефіцієнта лага k у рівнянні i для змінної j визначається таким чином:

$$v_{i,j}^k = \begin{cases} \frac{\lambda_1^2}{k^{\lambda_3}}, & \text{якщо } i=j \\ \frac{\lambda_1 \lambda_2 \sigma_i^2}{k^{\lambda_3} \sigma_j}, & \text{якщо } i \neq j \end{cases}$$

і залежить від трьох параметрів:

- параметра напруженості (тісноти) λ_1 ;
- параметра питомої ваги λ_2 (дорівнює 1 для власних лагів змінної та <1 для інших змінних);
- параметра λ_3 – напруженість (тіснота) пріора залежності від лага (зазвичай приймається рівним 1);

σ_i, σ_j є корекцією масштабу.

Розроблений модельний інструментарій прогнозування темпів економічного зростання України дозволяє можливість в ітераційному режимі змінювати горизонт прогнозування, перелік екзогенних та ендогенних змінних, стратегію прогнозування (*expanding window* або *rolling window*) та обирати найкращу структуру моделі за критерієм точності прогнозів (мінімуму середньої квадратичної помилки, *RMSE*), а також можливості економічної інтерпретації отриманих результатів.

²⁸⁵³⁸ Табличне значення F -критерію при $(k-1)=5$ і $(n-k)=20$ ступенях свободи та рівні значущості $\alpha = 0,05$ становить $F_{k-1, n-k}^\alpha = 2,71$. Перевищення розрахункових значень над табличним свідчить проти гіпотези про рівність нулю всіх коефіцієнтів (або, що те ж саме, про значущість коефіцієнта детермінації R^2).

AIC – значення інформаційного критерію Акайке (-2,458) підтверджують адекватність побудованої моделі при рівні значущості $\alpha = 0,05$.

$$y_t = \delta + \Phi_1 y_{t-1} + \beta z_t + \varepsilon_t, \quad (11.7)$$

де: y_t – вектор ендогенних змінних системи;

$$y_t = (m2_t, dlcp_i, dishort_t, dlrgdp_t, d \ln er_t)';$$

$m2_t$ – грошовий агрегат М2 (на кінець періоду, млн грн);

cp_i – індекс споживчих цін в Україні;

$ishort_t$ – облікова ставка НБУ;

$rgdp_t$ – валовий внутрішній продукт у постійних цінах;

ner_t – номінальний обмінний курс;

d – взяття перших різниць;

l – взяття натурального логарифму показника;

δ – вектор констант;

Φ_i – матриця коефіцієнтів при ендогенних змінних,

$$\Phi_1 \equiv \text{vec } A_0, A_1, \dots, A_p;$$

ε_t – вектор помилок, $\varepsilon_t \sim N(0, \Sigma)$;

B – вектор коефіцієнтів при екзогенній змінній;

z_t – екзогенна змінна $dlpoil\_brent$;

$poil\_brent_t$ – ціни на нафту *ICE Brent* за барель, дол. США.

За результатами реалізації побудованої $BVARX$ -моделі (7)²⁸⁶ встановлено помірні темпи зростання економіки України у найближчі роки: у 2017 р. – на рівні 1,8%, у 2018 р. – 2,5%, у 2019 – 3,7%.

Аналіз наукових джерел²⁸⁷ свідчить про можливість підвищення темпів економічного зростання, зокрема через збільшення витрат на наукові

²⁸⁶ Обрана модель байесівської векторної авторегресії використовується для прогнозування темпів економічного зростання, інфляції та декількох інших макроекономічних змінних у річному вимірі. Удосконалений інструментарій прогнозування може використовуватись на регулярній основі для цілей середньострокового прогнозування.

²⁸⁷ Коломієць Т. Наукові дослідження та технічні розробки в Україні: аналіз тенденцій. 2016. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/naukovi-doslidzhennia-ta-tekhnichni-rozrobky-v-ukraini-analiz-tendentsii>

дослідження і розробки. За результатами наших розрахунків встановлено вплив показника, що характеризує рівень витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт на динаміку реального ВВП України²⁸⁸: а саме збільшення витрат на 1% матиме наслідком приріст реального ВВП на 0,33%. Проте, за даними офіційної статистики України, динаміка витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в останні десятиліття характеризується негативними тенденціями, а саме поступовим скороченням з 1,2–1,3% ВВП у 2000–2005 рр. до 0,6–0,7% у 2011–2016 рр. Для порівняння зазначимо, що, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)²⁸⁹, станом на 2015 р. Ізраїль та Південна Корея витрачали на дослідження та розробки близько 4,3% ВВП, Японія – близько 3,3%, Німеччина та США перебували на рівні, дещо нижчому ніж 3%, Китай останнім часом досяг рівня, що незначно перевищив 2%.

За результатами подальшого економіко-математичного аналізу (а саме: розкладання повного приросту виробничої функції на складові²⁹⁰: витрати

²⁸⁸ Автором проведено апроксимацію статистичних даних величини реального ВВП виробничою функцією виду:

$$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{\beta} \cdot P^{\gamma} \cdot e^{\zeta t}$$

де Y – реальний ВВП у цінах 2007 р.; A – постійний рівень технології в економіці; K – обсяг основних фондів; L – робоча сила, що вимірюється як сукупний фонд заробітної плати, *млн грн*; α – еластичність випуску продукції по капіталу; β – еластичність випуску продукції по праці; P – значення витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт; γ – коефіцієнт, що характеризує ступеневу залежність ВВП від витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт; ζ – коефіцієнт, що характеризує експоненційний часовий тренд t .

При проведенні чисельних досліджень різних варіантів розрахункових моделей, приймалось, що $\gamma = 0$ (тобто відсутність впливу на виконання наукових та науково-технічних робіт на ВВП), або цей коефіцієнт обчислювався за допомогою формул регресії. Щодо коефіцієнта ζ також приймалось, що $\zeta = 0$ (за умови відсутності часового тренду), або цей коефіцієнт визначався за результатами проведених розрахунків.

²⁸⁹ За даними OECD. URL: <https://data.oecd.org/>

²⁹⁰ Апроксимацію темпів зростання ВВП проведено через множення складових виробничої функції (факторів виробництва K , L , впливу науково-технічного прогресу (НТП), загальної факторної продуктивності) на еластичності. При цьому технічний прогрес η і фактор «праця» помножуються на еластичність випуску за працею ε^{L} , еластичність, на яку помножується загальна факторна продуктивність γ дорівнює 1, фактор «капітал» помножується на еластичність випуску за капіталом ε^{K} . Еластичність не є постійною, і її слід оцінювати в момент часу $(t-1)$. В результаті розрахунків отримано:

$$\Delta Y \cong \bar{\Delta} Y (1 + \gamma + \varepsilon^{L} \eta + \varepsilon^{K} \Delta Y + \varepsilon^{L} \Delta Y)$$

праці, витрати капіталу, загальна продуктивність факторів виробництва) визначено інші (окрім витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт) фактори, що впливають на темпи зростання економіки України, зокрема, рівень безробіття, норма валового нагромадження основного капіталу, рівень номінальної та реальної заробітної плати.

Надмірний рівень безробіття є свідченням недовикористання ресурсів та негативного впливу на відтворення ВВП. За результатами кількісних розрахунків, протягом періоду, що аналізується, внесок показника чисельності зайнятого населення (у віці 15–70 років) у річні темпи зростання реального ВВП був найвищим у 2005 р. (22,5%). Саме тоді рівень безробіття суттєво знижується (до 7,2% з 11,6% у 2000 р.). У середньому протягом тривалого періоду, що передував фінансово-економічній кризі, внесок показника чисельності зайнятого населення у ВВП перебував на рівні 10,3%, у післякризовий період цей показник не перевищує 6–7%, тоді як рівень безробіття в останні роки має тенденцію до зростання. Отже, наразі не викликає сумніву, що проблема подолання безробіття не втрачатиме своєї актуальності протягом 2017–2018 рр.

Валове нагромадження основного капіталу характеризує приріст нефінансових активів, а тому представляє собою інвестиції в майбутнє. За даними Світового банку, протягом 2000–2005 рр. в українській економіці показник норми валового нагромадження основного капіталу в середньому перебував на рівні 22% ВВП, нарощення інвестиційної складової відбувалось протягом 2006–2008 рр., величина показника за цей час збільшилась до 25–27% ВВП. Падіння показника до 18% відбулось у 2009 р. Цей рівень (17–19% ВВП) протримався протягом наступних чотирьох років, а у 2014 р. показник

$$\text{де } \varepsilon_{t-1}^{Y,K} = \left(\frac{\nu_{t-1}^* K_{t-1}}{Y_{t-1}^*} \right)'; \quad \varepsilon_{t-1}^{Y,L} = \left(- \left(\frac{\nu_{t-1}^* L_{t-1}^* e^{\eta_{t-1}}}{Y_{t-1}^*} \right) \right)';$$

k_t^* – натуральний логарифм фактора «капітал» K ;

ΔL_t^* – натуральний логарифм фактора «праця» L .

опустився до 14%, у 2015 р. – до 13,5%, у 2016 р. – спостерігалось незначне підвищення – до 15% ВВП.

Загальновідомим є твердження про низький рівень оплати праці в Україні (серед країн колишнього СРСР і Європи), а отже, про приналежність України до групи найбідніших країн Європи²⁹¹. Так, наприклад, за статистичними даними Віденського інституту з міжнародних економічних досліджень, протягом 2000–2016 рр. рівень середньої заробітної плати в Україні (*євро/місяць*) майже втричі менший, ніж у Польщі.

За даними Державної служби статистики України, частка оплати праці найманих працівників у структурі ВВП України протягом 2014–2016 рр. у середньому перебувала на рівні 35,7%. За оцінками експертів²⁹², середній показник частки оплати праці у ВВП у країнах Єврозони перевищує 50%. Беручи до уваги те, що заробітна плата є одним із факторних доходів економічних суб'єктів, її підвищення можна розглядати як один із чинників прискорення темпів зростання економіки України. Проте наведені нижче міркування доводять економічну недоцільність такого висновку для України.

По-перше, розмір заробітної плати визначається, зокрема, з урахуванням продуктивності праці, а міжкраїнне порівняння показників виробництва ВВП (ПКС) на душу населення (що є показниками продуктивності праці) засвідчило, що: у 2014 р. за показником ВВП на душу населення Україна посіла 125-те місце серед 183 країн світу, у 2015 р. – 133-тє місце серед 186 країн, у 2016 р. її позиція незначно покращилась – до 131-го місця серед 186 країн світу, проте загалом Україна значно відстала від сусідніх східноєвропейських країн²⁹³²⁹⁴.

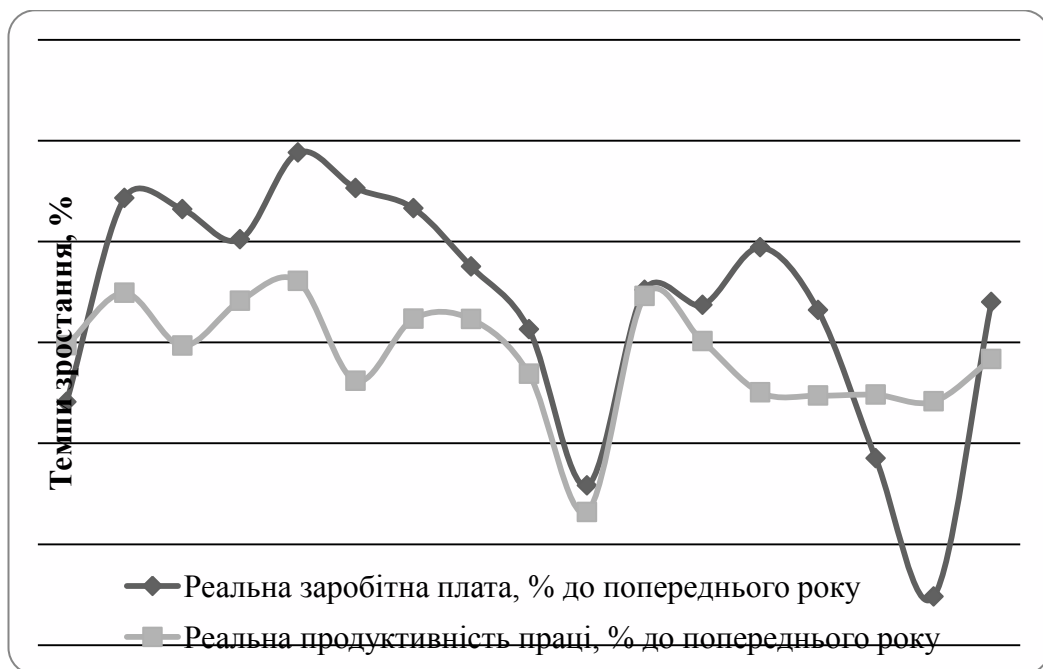
²⁹¹ Україна посідає останнє місце в Європі за рівнем заробітної плати. URL: <http://azov.press/ukr/ukraina-posida-ostann-misce-v-vropi-za-rivnem-zarobitnoi-plati>

²⁹² Як розірвати порочне коло низьких заробітних плат. URL: https://dt.ua/macrolevel/yak-rozirvati-porochne-kolo-nizkih-zarobitnih-plat_.html

²⁹³ За даними МВФ та Світового банку, протягом 2014–2015 рр. в економіці України спостерігається суттєве зниження показника ВВП на душу населення. Так, у 2013 р. ВВП на душу населення перебував на рівні 4029,72 дол. США, у 2014–2015 рр. цей показник знизився до 3104,66 дол. США та 2114,96 дол. США, відповідно, у 2016 р. ВВП (ПКС) на душу населення в Україні становив 2194 дол. США.

По-друге, аналіз динаміки макроекономічних показників ринку праці України засвідчив перевищення темпів зростання реальної заробітної плати та реальних доходів над реальними темпами зростання продуктивності праці (рис. 11.4). Така тенденція спостерігалася протягом 2000–2013 рр. Зростання середнього рівня цін та збільшення темпів інфляції до 12,1% у 2014 р. та до 48,7% у 2015 р. обумовили різке падіння реальної заробітної плати. Індекс реальної заробітної плати у 2014 р. порівняно з 2013 р. становив 93,5%, у 2015 р. порівняно з 2014 р. – 79,8%. У результаті у 2014–2015 рр. спостерігалось перевищення темпів зростання продуктивності праці над темпами зростання реальної заробітної плати. Однак через зростання середньої заробітної плати в номінальному вимірі на 23,6% (у 2016 р. порівняно з 2015 р.²⁹⁵) у минулому році в Україні знову спостерігалась вельми негативна тенденція відставання темпів зростання продуктивності праці від темпів зростання реальної заробітної плати.

Рис. 11.4. Динаміка реальної заробітної плати та реальної продуктивності праці в Україні

Джерело: за даними Wiiw Databases. URL: <http://data.wiiw.ac.at/>

²⁹⁴ Експериментальна оцінка ступеня економічної конвергенції України та розвинених країн (за рівнем ВВП (ПКС) на душу населення) засвідчила значне розходження між доходами (ступінь конвергенції України та США протягом 2000–2016 рр. не перевищує 26%, а України та країн – членів Європейського Союзу за цей же період не перевищує 37%).

²⁹⁵ У 2016 р. темпи інфляції збільшились до 13,9%.

Отже, не заперечуючи, що позитивна динаміка зростання оплати праці виступатиме чинником прискорення темпів зростання економіки України, слід зауважити, що економічна ефективність від зазначеного буде отримана лише за умови встановлення тісного взаємозв'язку між темпами зростання реальної заробітної плати та динамікою показника продуктивності праці.

Розроблений методологічний підхід до моделювання макродисбалансів та оцінки їх впливу на економічне зростання формує базу для побудови діагностичних систем визначення трендів економічного зростання України. Для перевірки чутливості та тестування можливостей розробленого комплексу моделей щодо проведення прогнозно-аналітичних розрахунків у роботі запропоновано три блоки сценаріїв, які враховують ситуації можливих змін макроекономічних чинників у прогнозному періоді 2017 р., що впливають на темпи економічного зростання України (табл. 11.3).

Таблиця 11.3

Сценарії економічного прогнозування за побудованим комплексом моделей

Сценарії	Зміст та умови сценаріїв економічного прогнозування відносно базового сценарію
Блок 1. Динаміка розриву ВВП у 2017 р.	
1.1	Зростання розриву між реальним та потенційним ВВП порівняно з базовим прогнозом на 2% у 2017 р.
	<i>Виробнича функція Кобба – Дугласа А</i>
	<i>Виробнича функція Кобба – Дугласа В</i>
	<i>Виробнича функція CES</i>
1.2	Зменшення розриву між реальним та потенційним ВВП порівняно з базовим прогнозом на 2% у 2017 р.
	<i>Виробнича функція Кобба – Дугласа А</i>
	<i>Виробнича функція Кобба – Дугласа В</i>
	<i>Виробнича функція CES</i>
Блок 2. Зміна рівня витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у 2017 р.	
2.1	Зменшення рівня витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні порівняно з базовим прогнозом на 5%
2.2	Зростання рівня витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні порівняно з базовим прогнозом на 5%
Блок 3. Зміна рівня безробіття у 2017 р.	
3.1	Збільшення рівня безробіття порівняно з базовим прогнозом на 1%
3.2	Зменшення рівня безробіття порівняно з базовим прогнозом на 1%

Джерело: складено автором.

Результати експериментальних прогностичних розрахунків відображають відносні рівні відхилень макропоказників за сценарними варіантами від базового сценарію. Сценарії 1.1 та 1.2 показують відхилення розриву між реальним ВВП (у постійних цінах 2007 р.) та його потенційним рівнем (відповідно, збільшенні на 2% у 2017 р. та зменшенні на 2% у 2017 р.) і загалом свідчать про перевищення темпів економічного зростання за сценарієм 1.2 (2,94%) над темпами економічного зростання за сценарієм 1.1 (0,69%).

Сценарії 2.1, 2.2 висвітлюють результати обчислення річних темпів економічного зростання при відхиленні від базового сценарію²⁹⁶ рівня витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт (відповідно, зменшення або зростання рівня витрат на 5%). У зазначених сценаріях при скороченні витрат до рівня 0,757%, за нашими розрахунками, у 2017 р. темпи економічного зростання не перевищуватимуть 0,04%, тоді як у випадку їх збільшення до 0,877% у 2017 р., імовірно, спостерігатиметься прискорення темпів зростання української економіки до 3,5%.

Експериментальні прогностичні розрахунки за модельними сценаріями 3.1 і 3.2 ілюструють вплив рівня безробіття на економічне зростання у 2017 р. Запропоновані сценарії характеризуються зростанням рівня безробіття порівняно з базовим прогнозом (9,2% у 2017 р.) на 1% за сценарієм 3.1 та зменшенням на 1% за сценарієм 3.2. Як і в попередніх випадках, за другим сценарієм порівняно з першим спостерігається підвищення темпів зростання економіки України. Так, за другим сценарієм, скорочення рівня безробіття до 8,2% у 2017 р. матиме наслідком підвищення темпів економічного зростання до рівня 1,98%. У випадку, якщо рівень безробіття перевищить очікуваний та становитиме 10,2%, темпи економічного зростання ймовірно знизяться до 1,63%.

---

²⁹⁶ Умови базового сценарію: темпи зростання ВВП 1,8%, рівень витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт 0,797%.

Результати перевірки чутливості та тестування можливостей розроблених економіко-математичних моделей за трьома блоками сценаріїв засвідчують, що темпи зростання економіки України у 2017 р. підвищуються: за сценаріями першого блоку – при зменшенні розриву між реальним ВВП (у постійних цінах 2007 р.) та його потенційним рівнем; за сценаріями другого блоку – при зростанні рівня витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні; за сценаріями третього блоку – при зменшенні рівня безробіття.

У цілому за сценаріями трьох блоків встановлено помірні темпи зростання економіки України у 2017–2019 р. (на рівні 1,8–3,7%). За результатами додаткових розрахунків, проведених на основі розроблених економіко-математичних моделей, **виявлено чинники, які впливають на прискорення економічної динаміки України.** До їх числа увійшли такі:

- зниження рівня безробіття. Зокрема, за нашими розрахунками, скорочення безробіття з 9,7% у 2016 р. до 9,2% у 2017 р. матиме наслідком зменшення ВВП-розриву на 0,1%;
- суттєве збільшення норми валового нагромадження основного капіталу. Так, для прикладу, за даними Світового банку, норма валового нагромадження основного капіталу в Китайській Народній Республіці за період з 2010 р. по 2016 р. у середньому дорівнювала 44,91%, у країнах зони євро – 20,03%, у таких країнах Європейського Союзу, як Польща та Чехія, відповідно 19,64 та 25,77% тощо. Результати наших розрахунків засвідчили, що у середньостроковій перспективі Україна має прямувати до рівня, який не може бути меншим за 20% ВВП, у довгостроковій перспективі – до рівня 25% ВВП. Зазначене сприятиме переведенню української економіки в режим модернізації;

- підвищення сукупного рівня продуктивності праці на макrorівні через інтенсифікацію інноваційних процесів²⁹⁷: створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності, залучення іноземного технологічного та інноваційного капіталу у ключові галузі економіки, зокрема в енергетичний і транспортний сектори, підвищення обсягу міжнародних інвестицій у реальний сектор; створення інвестиційного клімату, сприятливого як для національного, так і для іноземного інвестора (а саме: зниження ризиків, які пов'язані з інвестиціями в українську економіку, за рахунок підвищення правової захищеності іноземних інвестицій, надання податкових та інших пільг іноземним інвесторам);
- поступове підвищення реальної заробітної плати як за рахунок зростання номінальної заробітної плати, так і за рахунок зниження темпів інфляції. Темпи зростання заробітної плати в реальному вимірі мають відповідати реальним темпам зростання продуктивності праці.

З огляду на наведене можна зробити такі висновки.

У розділі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення важливого науково-прикладного завдання моделювання макродисбалансів та оцінки їх впливу на економічне зростання в Україні. Висновки відображають отримані результати відповідно до поставленої мети.

1. Теоретичні моделі макроекономіки дають підстави щодо розкриття змісту економічного дисбалансу за допомогою поняття рівноваги через аналіз попиту і пропозиції на різних ринках. Зазначене стало підґрунтям для формалізації рівня дисбалансів у реальному та грошовому макросекторах економіки країни та визначення нерівноваги бюджетного та платіжного балансів через порівняння їх складових (зокрема, доходів і видатків бюджету,

---

²⁹⁷ Скрипниченко М.І., Кузубов М.В., Яценко Г.Ю. Комплекс моделей моніторингу ключових макробалансів в економіці України. *Формування ринкових відносин в Україні*: зб. наук. праць. 2016. № 7 (182). С. 57–65.

надходження і впливів грошових коштів за основними статтями платіжного балансу тощо).

2. Побудований комплекс моделей моніторингу ключових макроекономічних балансів, який складається з моделей оцінки розриву реального і потенційного ВВП, моделі оцінки розриву рівноваги між попитом на гроші та їх пропозицією, моделей тестування факторів незбалансованості платіжного балансу України та Зведеного бюджету України (реалізованих у програмних середовищах *MS Excel*, *SAS Enterprise Guide 4.2*, *Statistica 8.0*, *E-Views 6.0*), дає можливість оцінити розриви невідповідності в основних секторах економіки України. Розрахунки показали, що за період 2000–2016 рр. відхилення між макрозмінними реального сектора становлять у середньому 11,73%, а грошового сектора – 8,90%. Разом із тим ненульове сальдо платіжного балансу протягом 2000–2016 рр. зумовлене передусім впливом: від’ємного поточного рахунку. До числа найбільш значимих факторів незбалансованості Зведеного бюджету України віднесено обсяг залучених до бюджету коштів через розміщення ОВДП на первинному ринку, а також співвідношення бюджетних доходів і видатків до ВВП. Поступове збільшення зазначених розривів представляє серйозні ризики для довгострокового економічного зростання України.

3. Кількісна оцінка впливу на економічне зростання в Україні динаміки «ВВП-розриву», ІСЦ, відсоткових ставок, валютного курсу тощо (на основі застосування інструментарію VAR-моделювання та кореляційно-регресійного аналізу) дала змогу встановити помірні темпи зростання економіки України у найближчі роки (на рівні 1,8–3,7% у 2017–2019 рр.) та виявити відставання реального ВВП від потенційно можливого. Так, протягом 2017–2018 рр. динаміка ВВП України скоріше за все перебуватиме нижче свого потенційного рівня. За результатами кількісного аналізу, на це, передусім, впливатиме суттєвий рівень безробіття (10,1% у 2017 р., 8,9% у 2018 р. та 8,5% у 2019 р.²⁹⁸), наявність сталої тенденції до суттєвого зниження наукоємності ВВП (з 1,2–

²⁹⁸ За розрахунками ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

1,3% ВВП у 2000–2005 рр. до 0,6–0,7% у 2011–2016 рр.), невисокий рівень інвестиційної активності (за нашими розрахунками, норма валового нагромадження основного капіталу у 2017–2019 р. не перевищить 16,3% ВВП²⁹⁹) тощо. Негативний ВВП-розрив у річному вимірі перевищуватиме 50%. Однак, за нашими розрахунками, скороченню розриву ВВП більш ніж наполовину сприятиме підвищення рівня витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт з 0,6% ВВП до 1,7% ВВП у 2017 р.;

4. За результатами розрахунків, проведених на основі розроблених економіко-математичних моделей, виявлено чинники прискорення економічної динаміки України. До їх числа увійшли такі:

- зниження рівня безробіття. Зокрема, за нашими розрахунками, скорочення безробіття з 9,7% у 2016 р. до 9,2% у 2017 р. матиме наслідком зменшення ВВП-розриву на 0,1%;
- суттєве збільшення норми валового нагромадження основного капіталу. Встановлено, що у середньостроковій перспективі Україна має прямувати до рівня, який не може бути меншим за 20% ВВП, у довгостроковій перспективі – до рівня 25% ВВП. Зазначене сприятиме переведенню української економіки в режим модернізації;
- підвищення сукупного рівня продуктивності праці на макрорівні через інтенсифікацію інноваційних процесів;
- поступове підвищення реальної заробітної плати як за рахунок зростання номінальної заробітної плати, так і за рахунок зниження темпів інфляції. Темпи зростання заробітної плати в реальному вимірі мають відповідати реальним темпам зростання продуктивності праці.

5. Результати перевірки чутливості та тестування можливостей розроблених економіко-математичних моделей за трьома блоками сценаріїв у прогностному періоді 2017 р., засвідчують, що темпи зростання економіки України у 2017 р. підвищуються: за сценаріями першого блоку – при

---

²⁹⁹ За розрахунками ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

зменшенні розриву між реальним ВВП (у постійних цінах 2007 р.) та його потенційним рівнем; за сценаріями другого блоку – при зростанні рівня витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні; за сценаріями третього блоку – при зменшенні рівня безробіття. Запропоновані у розділі методологічні підходи та економіко-математичні моделі створюють основу для подальших наукових досліджень щодо визначення рівня збалансованості між ключовими макропоказниками основних умовних макросекторів економіки України (реального, бюджетного, грошового, зовнішнього) для своєчасного виявлення небезпечних дисбалансів в економіці України та зменшення їх руйнівного впливу на довгострокове економічне зростання.

РОЗДІЛ 12. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ФАКТОРІВ І ДОВГОСТРОКОВІ ТРЕНДИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

12.1. Фактори і тренди зростання економіки України в умовах глобалізації

На сучасному етапі, особливо упродовж останніх років, в Україні досить загострилася проблема аналізу чинників і складових забезпечення економічного зростання для нівелювання основних макроекономічних диспропорцій та стабілізації подальшого економічного розвитку³⁰⁰.

У середньо- та довгостроковій перспективі ймовірне прискорення глобалізаційних процесів стосовно усіх структурних елементів системи відтворення, але насамперед споживання, обігу та фінансової системи. До кінця поточного та середини наступного десятиліття в Україні під впливом глобалізації з високою ймовірністю складеться нова конфігурація: виробничо-технологічних структур, частково вбудованих у міжнародні ланцюжки виробництва доданої вартості; виробничо-територіальних кластерів; корпоративних організаційних структур транснаціонального характеру³⁰¹.

Очікується, що глобалізація обігу, фінансової системи і споживання зумовить суттєві зміни інституційного середовища до більшої відкритості та відповідності міжнародним правилам і стандартам, а також типу працівника і підприємця; інфраструктури ринків товарів (послуг) і капіталів, із замиканням її значної частини на міжнародні структури.

Ці зрушення з високою ймовірністю знизять ефективність існуючої системи державного та корпоративного управління економікою і стимулюватимуть зміни у правових, регуляторних та організаційних механізмах управління.

---

³⁰⁰ Скрипниченко М.І. Секторальні та міжкраїнні моделі економічного розвитку. К.іів: Фенікс, 2004. 256 с.;
Моделі ендогенного зростання економіки України / за ред. д-ра екон. наук Скрипниченко М.І. Київ: Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2007. 576 с.

³⁰¹ Российское экономическое чудо: сделаем сами. Москва: Деловая литература, 2007. С. 166175.

Найбільш значущі тренди

У сфері споживання швидкість глобалізації кореспондуватиме з темпами формування середнього класу. Очікується, що глобалізація споживання позначиться на таких процесах, як: зростання споживчих стандартів, наближення їх до стандартів європейського середнього класу; інформатизація споживання (розповсюдження інформаційних технологій) з виходом у глобальні інформаційні та торгові мережі; підвищення мобільності населення; зміна моделі споживання, з поточних доходів на очікувані доходи при розширенні використання споживчого кредитування.

У сфері обігу глобалізація проявиться у підвищенні ролі глобальних торговельних мереж та іноземних торгових компаній на ринках України.

У банківській і фінансовій сферах глобалізація проявиться у формах лібералізації транскордонних операцій з капіталом і масовому виході українських компаній на міжнародні фінансові ринки: розширенні присутності транснаціональних банківських, страхових, інвестиційних та аудиторських компаній в Україні; уніфікації вітчизняних і міжнародних стандартів банківських і фінансових операцій, а також вимог до фінансової звітності компаній; уніфікації банківських і фінансових технологій з виходом на міжнародні ринки капіталів, системи платежів і розрахунків, валютних і страхових операцій.

Різні сфери відтворення інтегруватимуться у світову економіку з різною швидкістю. Найбільшою мірою це стосується³⁰²:

— сфери споживання, де зростатиме розрив між стандартами і стилем життя середнього класу та малозабезпечених верств населення;

---

³⁰² Критерій віднесення галузі до групи з сильним впливом глобалізації – очікувана наявність не менше двох із таких трьох ознак, як: висока питома вага імпортованих напівфабрикатів і комплектуючих; висока питома вага експорту у випуску продукції; висока присутність іноземного капіталу. Наявність двох таких ознак дає можливість припустити, що значна частина виробництва цієї галузі вбудована в міжнародні ланцюжки виробництва доданої вартості.

- сфери обігу, пов'язаної з формуванням глобалізованого сегмента торгівлі, орієнтованого на обслуговування середнього класу, і традиційного, орієнтованого на малозабезпечені верстви;

- сфери виробництва, де глобалізація найбільшою мірою, ймовірно, стосуватиметься основної частини експортоорієнтованих сировинних галузей, енергетичного та електротехнічного машинобудування, виробництва побутової техніки, частини харчових виробництв (плодоовочевої, кондитерської, тютюнової промисловості), а також частини сфери послуг (охорони здоров'я, освіти, туризму).

Глобалізація виробництва спричинить: різке зниження ролі цінового чинника у конкуренції на внутрішніх ринках і підвищення значення якості та комплексу умов, які виробник може надати покупцеві (кредити, передпродажна підготовка і післяпродажне обслуговування та ін.); зміни критеріїв ефективності виробництва, підвищення ролі стійкості компанії і можливості доступу до ринків і ресурсів при її оцінці; інтенсивну капіталізацію компаній, підвищення вартості їх реальних активів; зміни конфігурації потоків товарів (послуг) і капіталів на користь конкурентоспроможних переробних виробництв у зв'язку з їх вбудовуванням у глобальні ланцюжки виробництва доданої вартості.

Можливості для України:

- формування виробничо-територіальної структури та економіки з опорою на переробні галузі та сферу послуг, частково інтегрованих у міжнародні ланцюжки виробництва доданої вартості;

- зростання капіталізації значної частини вітчизняної економіки із залученням іноземного капіталу;

- розширення можливостей доступу українських компаній до ринків і ресурсів розвитку (технології, фінанси, кадри).

Ризики для України: вичерпання цінових конкурентних переваг і падіння конкурентоспроможності значної частини переробних виробництв

нижче за допустимий рівень; нестиковки в розвитку виробничих, торговельних і фінансових структур, обумовлені асинхронністю процесів глобалізації. Це призведе до швидкого формуванню багатоукладності економіки; нестиковки у розвитку виробничо-територіальних кластерів та соціальної інфраструктури в регіонах; виведення обороту капітальних активів на зовнішні ринки, за межі національної юрисдикції.

Споживчі ринки

Кінцеві споживчі витрати домогосподарств в Україні становлять понад 70% ВВП (2013 р. – 72,7%, 2014 р. – 70,7%). Тому зміни на споживчих ринках чинитимуть сильний вплив на загальні тренди розвитку вітчизняної економіки.

Найбільш значущі тренди

Збереження до середини наступного десятиліття тенденції прискореного зростання споживчих ринків, обумовленого такими чинниками: випереджаючим, порівняно зі зростанням ВВП, збільшенням реальної заробітної плати, стимульованим дефіцитом кваліфікованих трудових ресурсів; низьким насиченням ринків товарами, що відповідають споживчим стандартам середнього класу, який формує значну частину споживчого попиту; зростанням споживчого кредитування.

Реструктуризація споживчого ринку, пов'язана з експансією роздрібних мереж. При збереженні сформованого тренду частка роздрібних мереж на ринках споживчих товарів досягне 60–70%, посилиться вплив торгівлі на сектор виробництва товарів споживання, у тому числі як джерела інвестицій.

Загострення конкуренції між вітчизняними товарами та імпортом, особливо на швидкозростаючих сегментах споживчого ринку. Очікується, що зміниться якість такої конкуренції – відбудеться перехід від цінових до нецінових форм (забезпечення додаткових переваг у споживача).

Можливості для України:

- інтенсивне розширення внутрішнього споживчого ринку є найважливішим чинником розміщення в Україні виробництв масової продукції з експортом на ринки ЄС, Азії, Казахстану тощо;
- концентрація фінансових ресурсів у торгівлі створить нове джерело для інвестицій, насамперед у споживчі галузі економіки.

Ризики для України: посилення експансії конкуруючого імпорту готових товарів, що підтримуватиметься кредитами міжнародних фінансових структур; зниження конкурентоспроможності вітчизняних компаній, орієнтованих на внутрішні ринки, внаслідок посилення вимог мережевих компаній до якості товарів та умов поставок.

Інвестиції

Очікується зміна моделі інвестицій: перехід від моделі, що базується на використанні власних коштів підприємств, до моделі інвестицій, що базується на залучених капіталах; перехід від «дешевих» інвестицій до «дорогих» інвестицій, ціна яких багато в чому визначатиметься процентними ставками. Різко зростуть вимоги до капіталізації компаній, розвитку банківської системи і фондового ринку.

Через зростання організованих заощаджень населення, з помітним випередженням динаміки ВВП, та появи на фінансових ринках «довгих грошей» у результаті виведення пенсійних накопичень на ринки недержавних цінних паперів, буде розширюватися база «довгих» ресурсів вітчизняних банків, необхідних для середньо- та довгострокового кредитування економіки.

Можливості для України:

- очікуване розширення інвестиційного попиту створить основу для зростання конкурентоспроможних галузей інвестиційного машинобудування, інноваційного виробництва і розвитку технологічної кооперації;

— поява на фінансових ринках «довгих» грошей (пенсійні кошти, організовані заощадження населення) дасть змогу перейти до нової моделі інвестицій, заснованої на залученні коштів;

— зростання прямих іноземних інвестицій створить умови, з одного боку, для освоєння нових технологій, з іншого — для виходу українських компаній на світові ринки.

Ризики для України: різке уповільнення зростання інвестицій, якщо не вдасться перейти до моделі інвестицій, заснованої на залученні коштів;

— втрата національного контролю за стратегічно важливими секторами економіки і компаніями.

Інвестиційний бар'єр в інфраструктурних та видобувних галузях

Характерною особливістю середньо- та довгострокової перспективи є формування інвестиційного бар'єру у видобувних та інфраструктурних галузях. Ідеться про необхідний стрибок підтримуючих інвестицій, які забезпечують: стійке функціонування інфраструктурних галузей відповідно до перспективних потреб економіки; компенсацію погіршення умов видобутку вуглеводнів і збереження їх обсягів хоча б на досягнутому рівні.

Розрахунки показують, що взяття інвестиційного бар'єру потребує підтримки високого рівня інвестиційної активності. Темпи зростання інвестицій, що забезпечують тільки лише зазначені потреби у видобувних та інфраструктурних галузях, у середньому за період 2016–2020 рр. мають становити 6–10%. Це означає, що аби поєднати одночасно інвестиційні потреби у видобувних, інфраструктурних та інших галузях, динаміка інвестицій в економіку України не повинна опускатися нижче 7–13% на рік протягом усього прогностичного періоду.

Можливості для України:

- інтенсивне розширення інвестиційного попиту з боку великих інфраструктурних компаній та вертикально інтегрованих корпорацій, що стимулює зростання вітчизняного інвестиційного ринку;

- сприятливі умови для розвитку енергетичного, транспортного та хімічного машинобудування.

Ризики для України: у разі падіння обсягів капіталовкладень нижче за рівень «інвестиційного бар'єру» існує висока ймовірність перетворення інфраструктурних галузей у обмежувач економічного розвитку, а також зниження внутрішнього видобутку вуглеводнів; імовірність прискореного зростання цін на послуги інфраструктурних монополій для забезпечення потреби в підтримуючих інвестиціях.

Аналіз можливостей прискореного економічного зростання і «кризових вузлів»: які виникають у перспективі, дає можливість виділити фундаментальні чинники, що лежать в основі середньо- та довгострокових сценаріїв розвитку української економіки:

- реалізація порівняльних переваг вітчизняної економіки (енергетичного, інфраструктурного, науково-дослідного, транзитного і сільськогосподарського потенціалів) через їх раціональне включення у світове господарство і залучення капіталів;

- модернізація масових виробництв, які виготовляють продукцію середнього ступеня складності, що дасть можливість використовувати переваги ємних внутрішніх ринків;

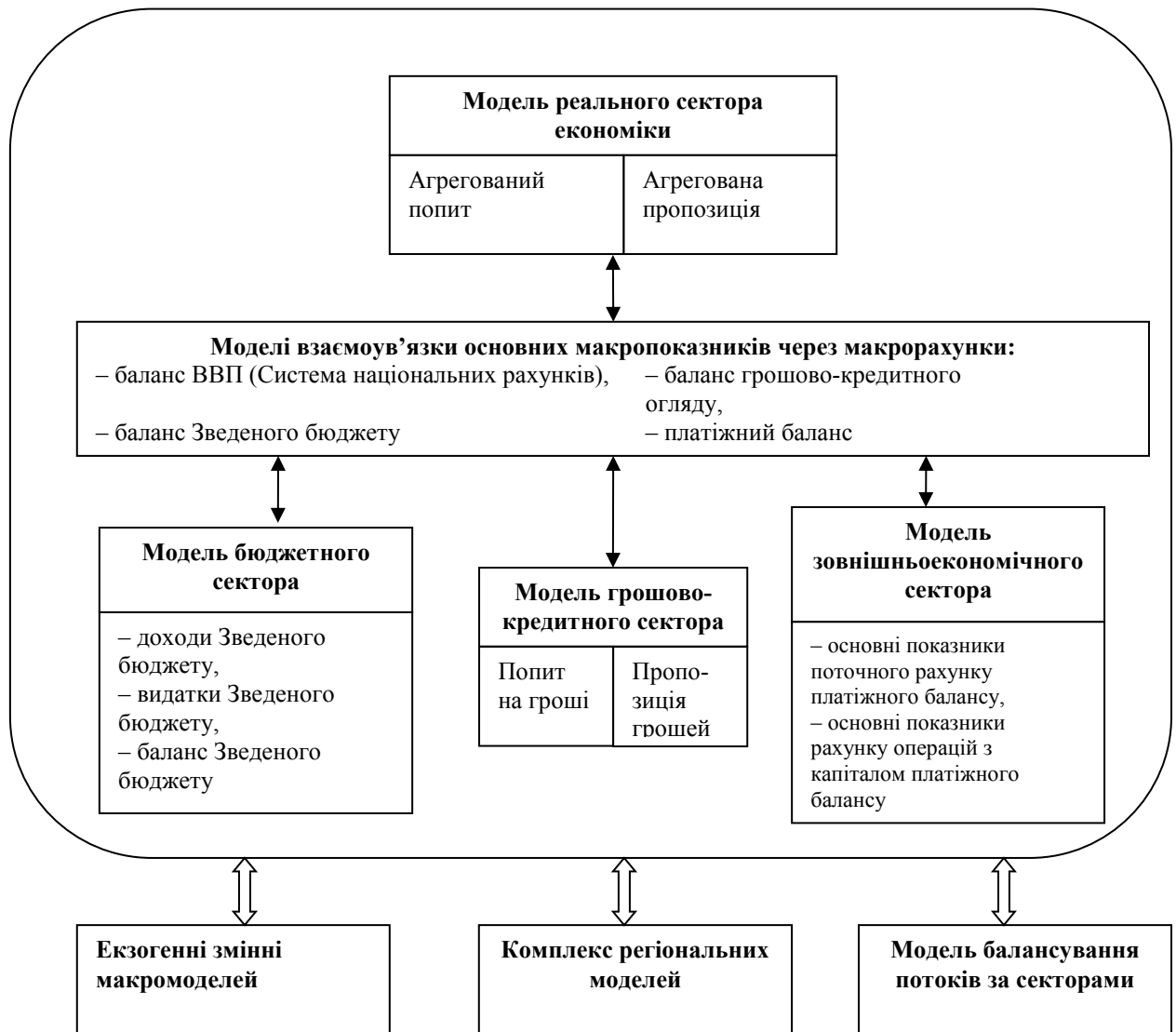
- формування масового середнього класу, що дозволяє розгорнути модернізацію соціальної інфраструктури і розвивати освіту та охорону здоров'я;

- інтеграція у світовий економічний простір, передусім ЄС, на конкурентних засадах.

Перші два фактори самостійні, вони визначають якість середньо- та довгострокового соціально-економічного розвитку країни. Другі два фактори

до певної міри є похідними від перших, хоча їх вплив на середньо- та довгострокові процеси дуже великий.

За таким підходом можливі сценарії забезпечення економічного зростання в Україні на рівні не менше 3–5% у середньому за період 2018–2022 рр.

Рис. 12.1. Інтегровані моделі прогнозування економіки України

Джерело: авторська розробка.

Методологічною основою проведених розрахунків є інтегровані моделі прогнозування економіки України³⁰³, орієнтовані на практичну реалізацію в умовах нестабільної економічної кон'юнктури (рис. 12.1). Запропоновані

³⁰³ Скрипниченко М.І. Система макромоделей у програмно-аналітичному інструментарії «Макропрогноз економіки України». *Економіка і прогнозування*. 2014. № 4. С. 25–36.

Heyets V., Skrypnichenko M. Country report: Forecast of the revival of economic growth in Ukraine / Project LINK Fall Meeting, New York, October 21–23, 2015. Toronto, Canada. URL: <http://www.chass.utoronto.ca/link>

підходи інтеграції моделей уможливлують об'єднання різнофункціональних моделей за окремими секторами економіки, що розширює аналітичний «горизонт» модельних розрахунків і посилює оперативність практичної реалізації всього модельного комплексу.

12.2. Цільовий макроекономічний сценарій прискореного економічного зростання в Україні

Зважаючи на необхідність вирішення першочергових завдань сьогодення щодо подолання кризи та ефективного розвитку вітчизняної економіки, надзвичайно важливим є визначення середньо- та довгострокових трендів, сценарних умов і факторів прискорення економічного зростання в Україні.

Припущення прогнозу у середньостроковій перспективі

Зовнішні припущення

Упродовж періоду 2017–2020 (2025) рр. зовнішній попит, який визначається передусім розвитком світової економіки та курсовою політикою НБУ, продовжуватиме відігравати значну роль для розвитку економіки України.

Динаміка світової економіки у 2017–2020 рр. не сприятиме суттєвому зростанню українського експорту. Можливе використання експортного потенціалу лише аграрного сектора, харчової та фармацевтичної промисловості. В Україні у середньостроковій перспективі основними експортними товарами залишатимуться зерно, соняшникова олія та продукція чорної металургії, тоді як зовнішній попит на продукцію стратегічно важливих галузей вітчизняної економіки (машинобудування, авіабудування, суднобудування) демонструватиме спад, що гальмуватиме використання їх експортного потенціалу. Темпи зростання імпорту товарів, а отже, і сальдо поточного рахунку платіжного балансу значною мірою залежатиме від динаміки світових цін на нафту, та, відповідно, цін на імпортований природний газ.

Світові ціни на енергетичні ресурси залишатимуться нестабільними. Водночас подорожчання паливно-енергетичних ресурсів зумовить подальше підвищення цін виробників, що знижуватиме попит на продукцію українських підприємств та гальмуватиме зростання реального ВВП.

Ратифікація Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та Канадою може позитивно вплинути на обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку України, а також відкриє можливість вітчизняним експортерам постачати товари на ринки Канади (за нульовою ставкою ввізного мита в рамках глобальних квот Канади). Розширенню експортних можливостей для продукції та послуг з України сприятимуть також: розвиток у найближчій перспективі торговельно-економічних взаємин між Індією та Україною, налагодження українсько-китайського стратегічного партнерства, зростання експорту з України до країн Європейського Союзу.

Нерегулярність виконання програми EFF у рамках співпраці з МВФ формуватиме додаткові ризики дестабілізації валютного ринку, хоча зниження рівня інфляції дещо стримуватиме волатильність курсу гривні.

Внутрішні припущення

Важливим чинником відновлення економічного зростання в Україні виступатиме активізація платоспроможного попиту населення. Кінцеві споживчі витрати населення України, які упродовж 2014–2016 рр. зменшилися майже на третину, за підсумками 2017 р. зросли на 8,4%.

Попит на інвестиційні товари залишатиметься вельми слабким. Імовірні капіталовкладення здійснюватимуться здебільшого великими системними інвесторами, у витратах яких переважатиме імпорту інвестиційних товарів. Винятком є попит на будівельні матеріали у зв'язку із шляховим та індивідуальним житловим будівництвом.

Позитивну динаміку демонструватимуть види діяльності, орієнтовані на імпортозаміщення: харчова, легка та фармацевтична промисловість. Позитивна динаміка випуску за такими видами переробної промисловості, як машинобудування, металургія та хімічна промисловість, що спостерігалась у

2016–2017 рр., відбувалась на тлі їх значного спаду в минулих роках (2014–2015 рр.). Збереження цієї тенденції потребує інвестиційної активності в оновлення виробництва.

Значне підвищення тарифів на електроенергію разом із встановленням єдиної для всіх споживачів ціни на природний газ може суттєво обмежити обсяги споживання житлово-комунальних послуг, оскільки, по перше, не очікується суттєвого збільшення доходів населення та інших категорій споживачів енергію. По друге – споживачі звикають жити в режимі економії та обачного використання енергії. Останньому, крім іншого, сприятимуть заплановані державою заходи щодо заохочення до енергозбереження і спонукання до стовідсоткового забезпечення лічильниками.

Дедалі більшу проблему становитиме орієнтація держави на масові субсидії для домогосподарств, які зростатимуть із настанням опалювального сезону 2017 року (за оцінками Мінсоцполітики України право на субсидії матимуть майже 8–9 із 16 млн сімей, хоча до 2013 р. субсидіями користувалися лише 7–10% домогосподарств). Унаслідок цього збільшиться тиск на бюджет, активізуються процеси «тінізації» заробітків і заощаджень разом із посиленням «утриманських» настроїв. Орієнтація на розширення субсидій буде становити дедалі більшу проблему й для енергозбереження (у випадках незастосування лічильників), не сприяючи формуванню у населення економної поведінки. У разі стабілізації і зростання економіки у середньостроковій перспективі можна очікувати зменшення обсягу субсидій за рахунок зростання заробітної плати та економії енергоресурсів.

Тенденція суттєвого зростання цін/тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги з постачання електроенергії і природного газу суттєво впливатиме на інфляційні процеси у країні. При цьому найбільший вплив на динаміку споживчих цін спричинятиме зміна цін/тарифів на природний газ, опалення та гарячу воду. З урахуванням очікувань щодо зростання цін/тарифів на зазначені послуги за результатами 2017 р., їх «внесок» у зростання ІЦВ становитиме 3,5 в.п., а в зростання ІСЦ – 3,34 в.п.

У середньостроковій перспективі відсоткові ставки за кредитами в банках України залишатимуться високими, що обумовлюватиме продовження низхідної динаміки інвестицій в основний капітал та обмежуватиме можливості нарощування виробничого потенціалу.

Крім того очікується: завершення процесу «очищення» банківської системи та підвищення стійкості банківських установ, поступове запровадження рефінансування банків під фінансові інструменти підтримки секторальних та інвестиційних програм розвитку, відновлення/нарощування кредитної діяльності банків, створення Банку розвитку України (Фонду розвитку), експортно-імпортного агентства як інструментів підтримки експорту та інвестиційної політики держави.

У рамках оцінки можливостей прискорення економічного зростання в Україні у 2017–2025 рр. нами розроблено цільовий сценарій (зростання ВВП на рівні до 7,0% у середньому за період 2019–2021 рр. та 6,5% у середньому за період 2022–2025 рр.) розвитку економіки України до 2025 р. (табл. 12.1).

Таблиця 12.1

**Цільовий сценарій прискореного економічного зростання,
2018–2025 рр.**

Показник	2015 факт	2016 факт	2017 Факт	2018 прогноз	2019 прогноз	2020 прогноз	2021 прогноз	2019- 2021	2022- 2025
Національні рахунки	<i>індекс (% річна зміна)</i>								
Реальний ВВП	-9,9	2,3	2,5	4,5	6,0	7,0	8,1	7,0	6,5
Споживання									
– приватне	-20,2	1,8	8,4	6,7	5,8	6,7	7,8	6,8	5,8
– державне	1,0	0,0	3,3	3,4	3,5	3,5	3,4	3,5	2,5
Валове нагромадження основного капіталу	-9,3	20,1	18,8	11,5	15,8	18,8	20,8	18,5	21,5
Випуск окремих секторів економіки	<i>індекс (% річна зміна)</i>								
Сільське господарство	-4,8	6,1	0,4	3,8	4,4	2,5	6,0	4,3	3,7
Промислове виробництво	-13,0	2,8	-2,5	5,5	7,6	9,8	10,5	9,3	9,4
Інфляція	<i>індекс (%)</i>								
Індекс споживчих цін: (середній за рік)	48,6	13,9	14,4	10,2	8,5	7,3	6,2	7,3	4,5
Індекс цін виробників: (середній за рік)	36,0	22,4	26,4	15,4	10,1	9,1	7,5	8,9	5,5
Державні фінанси	<i>% до ВВП</i>								
Доходи зведеного бюджету	32,9	31,7	34,1	33,3	33,1	32,0	31,5	32,2	31,0

Видатки зведеного бюджету	34,5	35,8	35,5	35,4	35,1	34,0	33,0	34,0	33,0
Сальдо зведеного бюджету	-1,7	-4,1	-1,4	-2,1	-2,0	-2,0	-1,5	-1,8	-2,0
Монетарні показники									
Грошова маса (М3) (грудень до грудня попереднього року), %	3,9	10,6	9,6	16,7	15,4	14,8	14,5	14,9	14,0
Соціальні показники									
Чисельність зайнятого населення, млн осіб	16,44	16,28	16,16	16,85	17,0	17,1	17,2	17,1	17,5
Рівень безробіття, % до економічно активного населення віком 15–70 років (МОП)	9,1	9,3	9,5	8,8	8,4	7,8	7,2	7,8	7,0
Зовнішній сектор									
Рахунок поточних операцій, млрд дол. США	1,6	-1,3	-2,4	-2,2	-2,0	-1,8	-1,5	-1,8	-0,7
Обсяг експорту товарів та послуг, млрд дол. США	47,8	46,0	53,8	57,6	60,9	65,8	70,5	65,7	70,5
Обсяг імпорту товарів та послуг, млрд дол. США	50,2	52,5	62,4	65,7	68,1	72,3	76,5	72,3	74,5
Баланс товарів та послуг, млрд дол. США	-2,4	-6,5	-8,6	-8,1	-7,2	-6,5	-6,0	-6,6	-4,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Зростання ВВП України, починаючи з 2017–2018 рр., може бути досягнуте за умов знаходження політичного компромісу і врегулювання збройного конфлікту. Економіка отримає потужний імпульс для розвитку внаслідок: реалізації політики економічного прагматизму, зростання потреб внутрішнього ринку, насамперед для відновлення не тільки зруйнованої інфраструктури, в першу чергу за рахунок використання спонсорської допомоги країн-донорів та кредитів міжнародних фінансових організацій, а також державного кредитування інвестицій, спрямованих на розвиток виробничої інфраструктури із одночасним використанням фінансових ресурсів України, отриманих у результаті реалізації політики легалізації, повернення виведених з України капіталів та стимулювання приватних інвестицій у розвиток бізнесу, що відповідає стратегічним інтересам розвитку економіки країни.

При цьому для прискорення економічного зростання в Україні у 2017–2025 рр. необхідно:

- підтримувати макроекономічну стабільність;
- подолати тенденції спадної динаміки інвестиційної та приватної компонент споживчого попиту;
- забезпечити зростання норми нагромадження основного капіталу до рівня 19–21% до 2020 рр. та збільшення її до 25–30% протягом періоду 2021–2025 рр.;
- забезпечити стабільності РЕОК та цінову конкурентоспроможність українського виробника на зовнішніх та внутрішньому ринках;
- досягти позитивного ефекту від уведення в дію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;
- забезпечити активізацію сукупного попиту шляхом підтримки експортної діяльності та адаптації до конкурентних викликів посткризового світу, розширення місткості внутрішнього ринку;
- забезпечити підтримку сукупної пропозиції шляхом подальшої дерегуляції підприємницької діяльності та сприяння розвитку підприємництва, стимулювання інвестиційної діяльності та забезпечення завдяки структурній політиці позитивних структурних зрушень, покращення умов для розвитку людського капіталу і піднесення стимулів підвищення продуктивності праці;
- формувати суспільний консенсус навколо цілей структурної модернізації;
- внести зміни в поточну монетарну політику для реалізації цілей прискорення економічного зростання.

Наведений у табл. 12.1 аналіз прогнозу розвитку економіки за цільовим сценарієм, який може стати результатом реалізації ефективної політики щодо забезпечення прискореного економічного зростання, засвідчує, що у період 2017–2020 рр. все ж збережеться переважно експортнозалежна модель економіки України, оскільки її принципова зміна протягом найближчих п'яти

років неможлива через високу інерцію до змін, враховуючи високу кореляційну залежність динаміки світових цін на сталь і зерно з динамікою ВВП України. Тому досягнення динамічного зростання ВВП України залежатиме в тому числі й від формування нового циклу підтримки цін на сировину, метали, зерно, технічні культури, а також прискорення зростання ВВП у нинішніх торговельних партнерів, що упродовж періоду уповільнення динаміки світової економіки видається досить сумнівним. Крім того, серед *ключових зовнішніх факторів, що можуть вплинути на програму розвитку економіки у середньо- та довгостроковій перспективі, слід зазначити:* продовження програми взаємодії з МВФ; деофшоризацію рахунків українських політиків та економічної еліти; отримання зовнішньої допомоги в частині подальшої лібералізації в сфері регуляторної політики, а також отримання суттєвої зовнішньої допомоги для забезпечення територіальної цілісності країни.

У таких умовах важливо зосередитися на поточній економічній політиці в частині продуктової та географічної диверсифікації експорту та особливо важливо розігріти внутрішній ринок шляхом підходів, спрямованих на піднесення сукупного попиту, сукупної пропозиції, державного інвестування, монетарної політики, грошово-кредитної та банківської політики розвитку та податково-бюджетної політики, яку детально викладено у цій роботі. При цьому протягом прогностного періоду необхідно вирішити *ключові структурні проблеми, що стоять перед економікою України, серед яких:* деіндустріалізація економіки, нестабільність цін на сировину, високий ступінь залежності від технологічного імпорту, який не покриває високотехнологічний експорт, інклюзивність «старих» галузей промисловості в експорті, невідповідність структури видатків бюджету на інвестиції європейській практиці за питомою вагою, нераціональність структури видатків бюджету на державну підтримку окремих видів діяльності, а також нераціональна орієнтація на пріоритетність розвитку економіки за рахунок аграрних видів діяльності.

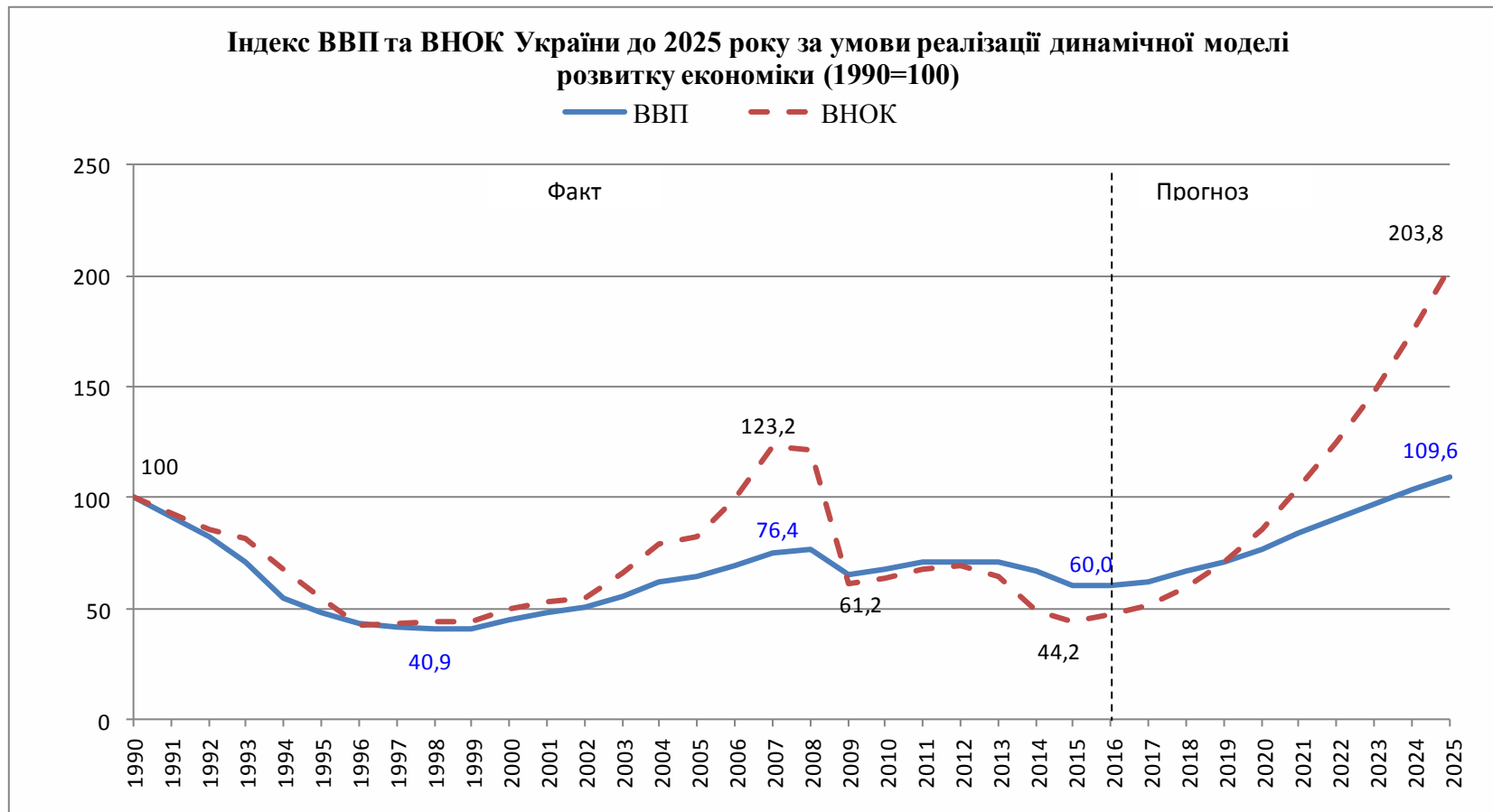
Починаючи з другої половини 2017 р. необхідне проведення масштабної інвестиційної кампанії і, як результат, розширення інвестицій в економіку України. Темпи приросту валового нагромадження основного капіталу протягом 2018–2020 рр. на кінець періоду мають досягти 15–16%, а у 2021–2025 рр. – понад 11–15% і при цьому норма нагромадження основного капіталу до ВВП досягне 22–30% до 2025 р., що є вихідною умовою прискореного економічного зростання. Слід зауважити, що ці показники є ключовими і найбільш вагомими серед усіх інших факторів, які мають забезпечити економічне зростання на рівні до 7% у середньому за 2017–2025 рр. (табл. 12.1).

Для акумуляції інвестиційного ресурсу, крім суто боргових та емісійних джерел, необхідне дотримання суворої економії і максимального зростання видатків держави на капітальні видатки (бюджет розвитку) до рівня 5–6% ВВП.

У результаті реалізації ефективної політики забезпечення прискореного економічного зростання:

- ВВП України у 2019–2020 рр. досягне рівня 2013 р., а до 2025 р. зросте майже на 50% порівняно з 2013 р. та на 10% порівняно з 1990 р.;
- норма ВНОК (валового нагромадження основного капіталу) у 2019–2020 рр. збільшиться до 20–22% (середній рівень країн ОЕСР), у 2023–2024 рр. становитиме 29–32% (рівень Словаччини, Чеської Республіки, Естонії, Кореї) а у 2025 р. може досягти 35% (рекордний рівень Китаю) (рис. 12.2).;
- продуктивність праці зростатиме на 5–6,5% у середньому за період 2018–2025 рр.;
- норма валових заощаджень у 2025 р. підніметься до рівня 30% як результат зростання доходів населення.

Рис. 12.2. Індекс валового внутрішнього продукту (ВВП) та валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) України до 2025 р. за умови реалізації динамічної моделі розвитку економіки (1990=100)

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України, прогнозні розрахунки ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Структура економіки у 2025 р. виглядатиме (табл.12.2):

Таблиця 12.2

Прогноз структури економіки України у 2025 р.*

Показник	Зростання 2025/2013, %	Структура валової доданої вартості, %	
		2013	2025
ВВП / валова додана вартість	146,9	100,0	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство	143,3	8,7	8,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	146,8	5,4	5,3
Переробна промисловість	176,0	11,1	13,1
Постачання електроенергії, газу, пари, повітря, водопостачання, відходи	138,9	2,9	2,7
Будівництво	180,3	2,5	3,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	137,8	14,6	13,5
Транспорт, складське господарство	136,5	7,0	6,5
Інші послуги	142,7	35,4	33,9

Джерело: Розрахунки за даними Таблиці «Витрати-випуск».

12.3. Макроекономічний прогноз структурних зрушень в економіці України на період до 2035 р.

В основу прогнозу структурних зрушень в економіці України в 2016–2035 рр. покладено прогноз ВВП за категоріями використання в цінах 2013 р. (табл. 12.3).

Таблиця 12.3

Прогноз ВВП за категоріями використання до 2035 року (в цінах 2013 р.)

Показник	2020/ 2013	2020/ 2015	2025/ 2020	2030/ 2025	2035/ 2030	2035/ 2013	2035/ 2015
ВВП	0,8	4,6	7,2	6,5	5,5	4,6	6,0
Кінцеві спож. витрати домогосподарств	-1,1	4,8	6,8	6,1	5,1	3,7	5,7
Кінцеві спож. Витрати сектора ЗДУ	2,0	2,3	4,0	4,1	4,0	3,4	3,6
Валове нагромадження	1,3	8,5	10,5	9,5	7,9	6,7	9,1
Валове нагромадж. основного капіталу	1,1	9,3	11,6	9,3	8,0	6,8	9,6
Експорт товарів і послуг	-2,8	2,8	7,2	6,7	5,7	3,5	5,6
Імпорт товарів і послуг	-4,4	3,7	7,1	6,6	6,1	3,8	5,9

Джерело: Розрахунки за даними Таблиці «Витрати-випуск».

Прогнозні розрахунки темпів економічного зростання до 2035 р. базуються на припущеннях, що головними акцентами державної політики мають стати: забезпечення курсової стабільності, відновлення і подальший розвиток внутрішнього попиту на основі перш за все прискореного нагромадження основного капіталу України, максимальне використання потенціалу імпортозаміщення та поступового зростання реальних доходів населення (темпами, нижчими за темпи зростання ВВП) (табл. 12.4–12.5).

На першому етапі – 2017–2020 рр. – зростання економіки матиме переважно відновлювальний характер.

Темпи зростання поступово прискорюватимуться за рахунок високих темпів зростання валового нагромадження основного капіталу, активізації інвестиційно-інноваційної діяльності.

Таблиця 12.4

Прогноз ВВП України за агрегованими видами економічної діяльності до 2035 р. (у цінах 2013 р.) *

Показник	2013	2015	2020	2025	2030	2035
Сільське, лісове та рибне господарство	100	97,5	102,9	143,3	193,6	249,4
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	100	72,5	101,5	146,8	203,1	267,2
Переробна промисловість	100	78,9	110,9	176,0	263,3	366,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	100	80,8	100,2	138,9	185,5	239,7
Будівництво	100	70,3	106,4	180,3	277,7	401,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	100	71,6	102,5	137,8	180,0	222,6
Транспорт, складське господарство	100	88,7	98,5	136,5	184,1	236,0
Сфера послуг – разом	100	84,7	104,6	140,7	185,7	234,9
Валова додана вартість – усього	100	83,9	105,0	146,9	200,0	259,9
Чисті податки на продукти	100	85,8	110,4	167,0	239,8	327,0
ВВП	100	84,2	105,6	149,3	204,9	268,2

Джерело: Розрахунки за даними Таблиці «Витрати-випуск».

Детальніше див. **додаток 12.1.**

Прогноз структурних змін ВВП України за агрегованими видами економічної діяльності до 2035 р. (в цінах 2013 р.) *

Показник	2013	2015	2020	2025	2030	2035
Сільське, лісове та рибне господарство	8,69	10,07	8,47	8,34	8,21	8,08
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5,40	4,66	5,19	5,31	5,36	5,38
Переробна промисловість	11,14	10,44	11,69	13,13	14,31	15,23
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	2,90	2,79	2,75	2,70	2,63	2,60
Будівництво	2,53	2,11	2,54	3,05	3,42	3,78
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14,63	12,46	14,20	13,50	12,85	12,14
Транспорт, складське господарство	7,04	7,43	6,57	6,44	6,33	6,20
Інші послуги	35,42	37,57	35,79	33,85	32,57	31,66
Валова додана вартість всього	87,77	87,53	87,21	86,32	85,68	85,08
Чисті податки на продукти	12,23	12,47	12,79	13,68	14,32	14,92
ВВП	100	100	100	100	100	100

Джерело: Розрахунки за даними Таблиці «Витрати-випуск».

Пріоритетним напрямом розвитку машинобудування стане розширення енергозберігаючих технологій. Енергозбереження стосується як використання електроенергії (зниження енергомісткості виробництва до 2035 р. на 20–25%), кам'яного вугілля, природного газу для її виробництва (на 18–22%).

Прискорення імпортозаміщення стосуватиметься всіх груп товарів за напрямками використання – товарів проміжного споживання, кінцевого споживання домогосподарств та сектора загальнодержавного управління (ЗДУ), валового нагромадження основного капіталу (ВНОК), що загалом гальмуватиме нарощування імпорту.

До 2035 р., порівняно з докризовим 2013 р., прогнозується зменшення частки імпорту в проміжному споживанні з 22 до 15%; у кінцевому споживанні домогосподарств – з 17 до 15%; у ВНОК – з 31,4 до 25,4%.

До 2025 р. попит зовнішніх ринків зможе слугувати лише додатковим фактором розвитку української економіки. Визначальну роль у цей період має відігравати розвиток внутрішнього ринку України.

Після 2025 р. сформуються нові можливості суттєвого розширення присутності українських товаровиробників на світових ринках і нарощування експорту відіграватиме більш значну роль у забезпеченні економічного зростання України (темпи зростання експорту дещо випереджатимуть зростання ВВП).

Повніше використовуватиметься експортний потенціал аграрного сектора України, харчової, легкої, фармацевтичної промисловості. Хоча втрату ринку РФ у використанні експортного потенціалу машинобудування компенсувати до 2025 р. повною мірою не вдасться, однак збільшення присутності України на інших світових ринках дасть змогу до 2035 р. поступово відновити обсяги машинобудівного експорту та покращити його товарну структуру.

Внутрішній споживчий попит зростатиме помірними темпами внаслідок підвищення реальних доходів населення темпами, нижчими за темпи зростання ВВП. При цьому динаміка приватного попиту (кінцевих споживчих витрат домогосподарств) випереджатиме темпи зростання споживчих витрат сектора загального державного управління. Зросте частка у споживчому попиті товарів довгострокового використання, фармацевтичних товарів та послуг у сферах охорони здоров'я, освіти тощо.

Слід зауважити, якщо не буде реалізована ефективна політика щодо модернізації та забезпечення прискореного економічного зростання, то на Україну очікують:

- поглиблення відставання від загальносвітового рівня з динамікою ВВП 1–2% у середньому в найближчі 5–10 років;
- неспроможність повернення зовнішніх боргів і дефолт;
- тінізація економіки;
- втеча капіталів та офшоризація;
- різке погіршення демографічної ситуації;
- нова хвиля міграції висококваліфікованих кадрів, передусім ІТК-спеціалістів;

– продовження тенденції зростання безробіття понад 9,5–10% серед економічно активного населення віком 15–70 років (МОП).

Звертаємо увагу, що значна частина ефектів за видами діяльності у разі переходу до стимулюючої політики економічного зростання з’явиться вже після 2020 р. Для забезпечення відновлення економічного зростання необхідне проведення цілеспрямованої політики стимулювання економічного зростання, яка має надати останньому спрямованості, що відповідатиме викликам глобальної конкуренції та європейської інтеграції України.

Ризики прогнозу

Головними ризиками прогнозу є такі:

- загострення бойових дій на сході України;
- погіршення динаміки глобальної економіки;
- загострення внутрішньополітичної кризи, що дезорієнтуватиме вітчизняних суб’єктів господарювання та гальмуватиме співпрацю з міжнародними організаціями;
- зростання неплатежів за умов збереження низького рівня доходів населення і зростання тарифів на електроенергію та житлово-комунальні послуги;
- падіння світової кон’юнктури на сировинних ринках;
- відсутність конструктивного діалогу з МВФ у рамках програми EFF із падінням курсу гривні за межі, передбачені Державним бюджетом.

Додаток 12.1

Прогноз ВВП України за видами економічної діяльності до 2035 р.* (у цінах 2013 р.)

Показник	2013	2015	2020	2025	2030	2035
Сільське, лісове та рибне господарство	100	97,5	102,9	143,3	193,6	249,4
Добувна промисловість і розроблення кар’єрів	100	72,5	101,5	146,8	203,1	267,2
Добування кам’яного та бурого вугілля	100	40,8	97,3	138,3	191,9	252,2
Добування сирої нафти та природного газу	100	88,5	120,8	177,1	242,3	315,3

Показник	2013	2015	2020	2025	2030	2035
Добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів	100	82,3	94,1	136,3	189,8	251,4
Переробна промисловість у тому числі	100	78,9	110,9	176,0	263,3	366,5
Виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів	100	91,8	106,6	159,3	225,3	302,4
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів	100	91,0	113,1	167,9	248,1	340,0
Виробництво деревини, паперу; поліграфічна діяльність та тиражування	100	85,6	115,8	170,6	245,7	324,8
Виробництво коксу та коксопродуктів	100	65,6	94,5	144,5	239,5	332,8
Виробництво продуктів нафтоперероблення	100	60,3	121,9	208,4	273,6	412,9
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	100	73,0	133,5	232,7	340,5	459,0
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	100	94,5	133,5	204,1	307,3	424,6
Виробництво гумових і пластмасових виробів	100	83,5	124,9	191,6	294,3	402,6
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	100	85,8	117,9	194,6	296,1	414,6
Металургійне виробництво	100	71,0	107,8	194,8	305,2	427,3
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	100	72,3	127,3	203,8	317,1	446,4
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	100	55,7	141,4	242,1	392,4	585,5
Виробництво електричного устаткування	100	90,9	110,0	173,5	263,5	373,1
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	100	77,9	121,8	203,0	321,2	471,9
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	100	107,5	125,1	195,9	314,6	446,7

Показник	2013	2015	2020	2025	2030	2035
Виробництво інших транспортних засобів	100	45,9	91,5	148,5	229,0	332,4
Виробництво меблів; іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	100	78,8	105,0	158,2	227,1	310,3
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	100	80,8	100,2	138,9	185,5	239,7
Будівництво	100	70,3	106,4	180,3	277,7	401,6
Сфера товарного виробництва – разом	100	82,5	105,6	158,4	226,7	306,7
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	100	78,5	103,2	146,7	199,0	257,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	100	71,6	102,5	137,8	180,0	222,6
Транспорт, складське господарство	100	88,7	98,5	136,5	184,1	236,0
Поштова і кур'єрська діяльність	100	88,7	101,0	136,3	181,2	229,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	100	90,2	94,8	131,8	179,0	226,9
Видавнича діяльність; виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів; діяльність радіомовлення та телевізійного мовлення	100	87,5	115,6	157,6	215,8	272,5
Телекомунікації (електрозв'язок)	100	97,2	109,0	152,2	209,8	272,4
Комп'ютерне програмування, консультування та надання інформаційних послуг	100	87,5	111,1	166,8	248,2	344,8
Фінансова та страхова діяльність	100	71,0	102,1	141,8	194,3	250,6
Операції з нерухомим майном	100	89,9	97,9	137,2	185,0	237,8
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у	100	80,9	102,6	144,5	200,1	260,8

Показник	2013	2015	2020	2025	2030	2035
сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження						
Наукові дослідження та розробки	100	80,9	129,6	179,8	245,6	325,2
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку; наукова та технічна діяльність; ветеринарна діяльність	100	80,9	103,8	141,6	190,4	240,4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	100	89,2	98,4	140,2	193,4	252,8
Державне управління та оборона; обов'язкове соціальне страхування	100	102,2	128,6	150,9	182,1	217,3
Освіта	100	95,0	106,8	136,4	172,7	215,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	100	97,0	102,5	136,3	172,1	218,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	100	82,4	104,2	136,2	176,0	219,5
Надання інших видів послуг	100	73,9	95,4	134,5	182,9	237,1
Сфера послуг – разом	100	84,7	104,6	140,7	185,7	234,9
Валова додана вартість	100	83,9	105,0	146,9	200,0	259,9
Податки на продукти	100	85,8	110,4	167,0	239,8	327,0
ВВП	100	84,2	105,6	149,3	204,9	268,2

Джерело: Розрахунки за даними Таблиці «Витрати-випуск».

Наукове видання

Скрипниченко Марія Іллівна
Кораблін Сергій Олександрович
Жаліло Ярослав Анатолійович
Крючкова Ірина Владимировна
Запатріна Ірина Вікторівна
Лебеда Тетяна Борисівна
Шумська Світлана Степанівна
Кузнєцова Лідія Іллівна
Швець Сергей Михайлович
Яценко Ганна Юріївна
Білоцерківець Олександр Геннадійович

ЧИННИКИ І ТРЕНДИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

За редакцією
члена-кореспондента НАН України М.І.Скрипниченко

Редактор: *І.І. Бажал, А.К. Кокош, Т.П. Тацій*
Оригінал-макет: *С.В. Чимбай*

Підписано у світ 20.11.2018 р.
Об'єм даних 3,8 МБ

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел. (044) 254-20-36,
факс (044) 280-88-69
E-mail: eip@ief.org.ua